

Анатоль Вялікі

**Беларусь-Польшча ў
XX стагоддзі.
Невядомая рэпатрыяцыя.
1955-1959 гг.**

Мінск, 2007

Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі “Беларускі дзяржаўны
педагагічны ўніверсітэт
Імя Максіма Танка”.

Анатоль Вялікі

Беларусь-Польшча ў XX стагоддзі.
Невядомая рэпатрыяцыя.
1955-1959 гг.

манаграфія

Мінск, 2007

Рэкамендавана да друку
Навуковым саветам Нацыянальнага архіва Рэспублікі
Беларусь

Навуковы рэдактар
кандыдат гістарычных навук В.Дз.Селяменеў,
Рэцэнзенты
доктар гістарычных навук, прафесар Г.А. Космач
доктар гістарычных навук, прафесар У.Е. Снапкоўскі

Вялікі А.
Беларусь-Польшча ў ХХ стагоддзі.
Невядомая рэпатрыяцыя. 1955-1959 гг.-Мн.:
НАРБ, 2007.- ... с.

ISBN

У манаграфіі аналізуецца адна са складаных і маладаследаваных старонак гісторыі Беларусі сярэдзіны-канца 50-х гадоў ХХ стагоддзя – рэпатрыяцыя польскага насельніцтва з Беларусі ў Польшчу. Паказваюцца знешнія і ўнутрыпалітычныя прычыны, якія абумовілі неабходнасць яе правядзення, аналізуецца сукупнасць фактараў, якія вымушалі людзей рэпатрыіравацца, характарызуюцца адносіны кіраўніцтва Беларусі, Польшчы, Савецкага Саюза да рэпатрыяцыйнага працэса, вызначаюцца асноўныя, этапы, дынаміка, колькасны, склад рэпатарыянтаў. Разлічана на навукоўцаў, выкладчыкаў і студэнтаў гістарычных факультэтаў ВНУ, усіх, хто цікавіцца гісторыяй Беларусі ХХ стагоддзя.

© Вялікі А., 2007

Беларусь-Польшча ў XX стагоддзі.
Невядомая рэпатрыяцыя.
1955-1959 гг.

Уводзіны...

Глава 1. На ўсходнім накірунку зацішша

§ 1. Юбілеялогія ці нататкі з нагоды святкавання ўз'яднання Заходняй Беларусі з БССР

§ 2. 1947 г. “Масавай рэпатрыяцыі не будзе”.

§ 3. Дэмаркацыя беларускай мяжы ... без Беларусі.
1946-1948 гг.

§ 3. “Дэмаркацыйнае” перасяленне. 1946-1948 гг

§ 4. Паміж праваслаўнай Масквой і каталіцкай
Варшавай

Глава 2. Хрушчоўская “адліга”: прарыў на ўсходнім
накірунку

§ 1. Замест дыпламатычных, устанавілі ...
дэмакратычныя адносіны”

§ 2. “Спецаперацыя “Польскія дзеці”

§ 3. “Рэпатрыяцыя сур’ёзна ўскалыхнула ўсю
заходнюю частку БССР...”

§ 4. Савецка-польскае Пагадненне аб рэпатрыяцыі.
Сакавік 1957 г

§ 5. Інфармацыйная “блакада”

Глава 3. “Дайце нам магчымасць выехаць...”

§ 1. Нацыянальнасць вызначыць па ... перапісу 1897 г

§ 2. “У праве рэпатрыяцыі адмовіць ...”

§ 3. “З Беларусі паступае да нас найвялікшая
колькасць скаргаў...”

§ 4. Назад у СССР

§ 5. Беларуска-польскія ўзаемаадносіны: на маргінэзе
савецка-польскіх адносін

Заклучэнне

Літаратура і крыніцы.

Дадаткі.

Уводзіны.

Палітычная адліга, наступіўшая ў СССР у сярэдзіне 50-х г. XX ст., станоўча паўплывала на ўсе сферы жыцця савецкага грамадства, у тым ліку і на міжнародныя адносіны. Адмова кіраўніцтва краіны ад жорсткай міжнароднай ізаляцыі, перагляд і “карэкцыя адносін” з “краінамі народнай дэмакратыі” стварылі спрыяльныя ўмовы і для развіцця міжнародных адносін Беларусі. У першую чаргу гэта закранала ўзаемаадносіны БССР з бліжэйшай заходняй краінай – Польскай Народнай Рэспублікай (ПНР). Таму, сярэдзіну 50-х г. XX ст. магчыма разглядаць як пачатак якасна новага этапа ў развіцці беларуска-польскіх узаемадачыненьняў, які характарызуецца іх пашырэннем і паглыбленнем. На самай справе, у другой палове 50-х гадоў узнікла, пачала развівацца, набыло ўстойлівы характар і стала неад’емнай часткай двухбаковых адносін рэгіянальнае шматбаковае і шматузроўневае супрацоўніцтва прыгранічных абласцей Беларусі і памежных ваяводстваў Польшчы. З 1955 г. сталі рэгулярна праводзіцца дні беларускай культуры ў Польшчы і польскай у Беларусі. У 1958 г. было створана Беларускае аддзяленне Таварыства савецка-польскага сяброўства (БАТСПС), якое павінна было “спрыяць” пашырэнню і ўмацаванню беларуска-польскіх адносін”. Усё гэта станоўча ўплывала на развіццё двухбаковых узаемаадносін братніх народаў.

Разам з тым, неабходна ясна ўсведамляць, што нягледзячы на іх актывізацыю і пашырэнне, яны мелі лакальны характар і развіваліся выключна ў якасці інтэгральнай і неад’емнай часткі больш шырокіх і пануючых савецка-польскіх адносін. Дамінаванне “саюзнага фактару”, галоўнымі прынцыпамі ды ідэалагемамі якога з’яўляліся “пралетарскі інтэрнацыяналізм” ды “непарушнасць савецка-

польскага сяброўства”, звужала, абмяжоўвала, а ў многіх выпадках рабіла немагчымым абмеркаванне і рашэнне выключна беларуска-польскіх этнапалітычных і этнанацыянальных праблем, якія з-за сваёй складанасці, палітычнай вайстрыні, глыбіні не “упісваліся” у рамкі “інтэрнацыянальнага сяброўства”. Ідэалагічныя ды палітычныя дамінанты лагічна прывялі да таго, што такім праблемам, як дэмаркацыя беларуска-польскага ўчастка савецка-польскай мяжы і перасяленне насельніцтва, якое пражывала ў пагранічнай паласе, рэпатрыяцыя польскіх дзяцей з БССР у Польшчу ў 1951-1952 гг., а потым і масавая рэпатрыяцыя палякаў з Беларусі ў ПНР, што адбывалася ў 1955-1959 гг., праблема беларускіх палякаў, усталявання не “дэмакратычных”, а ў сапраўднасці прамых дыпламатычных адносін (ініцыятывы палякаў аб адкрыцці консульства ПНР у Мінску), ды іншым не мелася месца ў беларуска-польскіх адносінах і яны не існавалі ў якасці самастойнага аб’екта даследвання ў беларускай савецкай гістарыяграфіі.

Таму, прадметам даследвання з’яўляюцца менавіта гэтыя тэмы, але, безумоўна, цэнтральнае месца належыць рэпатрыяцыі палякаў з Беларусі ў Польшчу, што адбывалася ў 1955-1959 гг. Яе ажыццяўленне стала лагічным працягам і заканчэннем, “незакончанага” у 1944-1946 гг. абмена насельніцтвам паміж БССР і Польшчай. Вайна ўжо даўно скончылася, паступова заціхалі выкліканныя ёю мільённыя перамяшчэнні насельніцтва па ўсёй Еўропе, аднак у Беларусі ды Польшчы яе рэха яшчэ адгукалася дзесяткамі тысяч раз’яднаных сем’яў. Тысячы палякаў з заходнебеларускага рэгіёна памяталі аб сваіх родных, блізкіх, крэўных, якія выехалі ў Польшчу ў 1944-1946 гг. Разам з тым і тыя, хто ўжо даўно сталі грамадзянамі Польскай Рэспублікі і трывала ўладкаваліся на новых мейсцах, ніколі не

забывалі родных і сваякоў, якія засталіся “за Бугам”, у Беларусі. Магутнае, спрадвечнае радство крыві з’яўлялася мацнейшым каталізатарам для значнай часткі грамадства па абодвух баках беларуска-польскай мяжы, ніколі не давала забываць аб агульных каранях, як магнітам цягнула родных адзін да аднаго. Як толькі хрушчоўская адліга аслабіла ціскі дзяржавы над грамадствам і чалавекам, спачатку ў Польшчы, а потым і ў Беларусі тысячы людзей голасна заявілі аб неабходнасці ўз’яднання сямей. Рэпатрыяцыйная акцыя 1955-1959 гг. дала ім магчымасць уз’яднацца. Для гэтых сем’яў вайна не скончылася ў 1944 ці 1945 гг. Для іх яна скончылася тады, калі сын прыехаў да бацькі, маці дачакалася і ўбачыла сваіх пасталелых і ўжо дарослых дзяцей, знямоглыя, стомленыя доўгім чаканнем сустрэчы бацькі назаўсёды знайшлі прытулак і спакой у сваіх сыноў і дачок, састарэлыя бацькі дачакаліся сваіх сыноў і дачок, якія вырваліся са спецпасяленняў ды турмаў з пад Варкуты, Нарыльску, Інты, Калымы ды іншых закуткоў неабсяжнага сталінскага ГУЛАГА. Красамоўна распавёў аб сустрэчы са сваёй бабуляй і роднай сястрой, якія выехалі ў Польшчу ў 1944 г., вядомы беларускі пісьменнік В.Тарас, Ён 15 год (з 1944 г. па 1959 г.), шукаў іх і ніколі не траціў надзеі, сустрэцца і ўбачыць адзін аднаго¹. Яму, ці ім пашанціла. Яны сустрэліся. А колькі людзей легла на беларускія, польскія, рускія пагосты так і не сустрэўшыся !

З боку палітычнага кіраўніцтва Савецкага Саюза, нягледзячы на ўсё акалічнасці, гэта быў хаця і запоздалы, але дэмакратычны, гуманны, і я б сказаў, чалавеччы крок насустрач пажаданням многіх людзей, бо абсалютная большасць рэпатрыянтаў з

¹ Тарас В. На высце ўспамінаў: мэмуары / Валянцін Тарас. – Мн.: Бел. кнігазбор, 2004. – С.50-52.

Беларусі выязджала ў Польшчу з адной мэтай – уз’яднацца са сваімі роднымі ды блізкімі. Безумоўна, гэты працэс не меў той міжнародна-прававой асновы, такіх колькасных памераў, ажыццяўляўся ў зусім іншай геапалітычнай сітуацыі чым абмен насельніцтвам паміж БССР і Польшчай у 1944-1946 гг., аднак іх яднала тое, што яны з’яўляліся вынікам Другой сусветнай вайны.

Моцным “раздражняльным” фактарам, які вымушаў частку палякаў рэпатрыявацца, стала прымусовая калектывізацыя, ажыццяўлёная ў заходніх абласцях Беларусі ў 1949-1953 гг. па таму ж сцэнару і тымі ж метадамі, як і ва ўсходняй частцы БССР напрыканцы 20-х – сярэдзіне 30-х гг. Польшча не “дадумалася” да такога “эксперымента” як калгасы і саўгасы і дала магчымасць аднаасобніку-сялянину займацца яго спрадвечнай працай – сельскай гаспадаркай. Для аднаасобніка гэта было вызначальным у прыняцці рашэння аб выездзе ў ПНР.

Высокае пачуццё нацыянальнай свядомасці, адчуванне непарыўнай сувязі з Польшчай, “польскасцю”, якую яны гублялі ў Беларусі, палоханне страты нацыянальнай ідэнтычнасці, для значнай часткі палякаў з’яўлялася вырашальным фактарам, які вымушаў іх выязджаць у Польскую Народную Рэспубліку.

Аддалёнасць вайны, пераход рэспублікі да мірнага жыцця, вынішчэнне рэшткаў польскага падполля, спыненне рэпрэсій, на фоне грамадска-палітычнай, сацыяльна-эканамічнай стабілізацыі заходнебеларускага рэгіёна, усё большая і большая яго ўніфікацыя з усходняй часткай Беларусі змянілі псіхалагічную сітуацыю ў час рэпатрыяцыйнай акцыі. Сярод палякаў і беларусаў ужо не назіралася той напружанасці, канфліктнасці, нават варажнечы, “разагрэтых” Другой сусветнай і Вялікай Айчыннай

войнамі, як гэта было ў 1944-1946 гг. Усе гэта адыходзіла ў мінулае, забывалася, саступала дарогу спакойным, узважаным, талерантным ды ўвогуле звычайным чалавеччым адносінам паміж беларусамі і палякамі.

Нягледзячы на частковую “адкрытасць” у час хрушчоўскай “адлігі” Савецкі Саюз ўсё ж заставаўся “закрытай” краінай. Рэпатрыяцыя 1955-1959 гг. ажыццяўлялася ў абстаноўцы нават большай сакрэтнасці, чым гэта было ў сярэдзіне 40-х г. Калі ў 1944-1946 гг. шматтысячнымі тыражамі друкаваліся і распаўсюджваліся сярод насельніцтва абвесткі аб умовах, тэрмінах “эвакуацыі”, то ў другой палове 50-х г. гэта нават і не прадугледжвалася. Кіраўніцтва Савецкага Саюзу катэгарычна адмовілася друкаваць у сродках масавай інфармацыі паведамленні аб рэпатрыяцыйнай акцыі. На мой погляд, адна з вайжнейшых прычын была тая ж, што і ў 1944-1946 гг. Выезд дзесяткаў тысяч людзей (толькі з Беларусі выехала звыш 80 тыс. чалавек), ніяк не ўпісваўся ў пануючыя ідэалогемы аб “гарманізацыі міжнацыянальных адносін”, “сацыялістычным ладзе, як самым перадавым і найлепшым у свеце” і г.д. Калі ў Беларусі было ўсё так добра, то лагічна паўстае пытанне, чаму такая колькасць людзей выехала з рэспублікі ў замежную краіну? Аднымі толькі роднаснымі пачуццямі гэта было дастаткова цяжка патлумачыць. Прызнаць і агучыць лічбы выехаўшых, тым самым значыла прызнаць, што сваім ад’ездам значная частка людзей выказалася супраць пануючага ладу, прамяняла БССРаўскую сацыяльна-эканамічную, палітычную стабільнасць і “дабрабыт”, на Польшчу з яе палітычнай нестабільнасцю і неўстойлівасцю, ды надзвычай цяжкай эканамічнай сітуацыяй, у якой яна апынулася пасля кастрычніцкіх забастовак і выступленняў 1956 г. Аднак для палякаў, якія рэпатрыіраваліся з Беларусі

там, “за Бугам”, за апошнім савецкім пагранічным стаўбом было больш спакойна, утульна, камфортна, бо яны вярталіся ў сваё роднае моўнае, культурнае, рэлігійнае, нацыянальнае асяроддзе, у свой дом. Гэта добра бачылі і разумелі ў Крамлі, таму максімальна засакрэцілі рэпатрыяцыйную акцыю, забараніўшы друкаваць у газетах любую інфармацыю аб яе правядзенні.

Характэрнай асаблівасцю рэпатрыяцыі 1955-1959 гг. з’яўляўся яе аднабаковы накірунак: з Савецкага Саюзу ў Польшчу. У савецка-польскім пагадненні аб рэпатрыяцыі ад 25 сакавіка 1957 г. нават не прадугледжвалася магчымасць рэпатрыяцыі беларусаў, рускіх, украінцаў з Польшчы ў СССР, як гэта мела месца ў 1944-1946 гг.

Рэпатрыяцыя сярэдзіны-канца 50-х г. мела для беларускага грамадства важнае міжнароднае, палітычнае, дэмаграфічнае, этнанацыянальнае значэнне, бо яна “замкнула”, завяршыла пачатыя Другой сусветнай вайной масавыя беларуска-польскія перамяшчэнні насельніцтва. Гэта была другая (першая ў 1944-1946 гг.) і апошняя масавая перасяленчая хваля. Пасля 1959 г. у Беларусі не было і нават патэнцыяльна не магло быць такіх масавых перамяшчэнняў насельніцтва, якія мелі міжнародны характар..

Варта адзначыць, што гэтая тэма дагэтуль практычна не вывучалася ў айчыннай гістарыяграфіі. Па ўзгаданай праблеме німа ні аднаго грунтоўнага даследвання. Адным з першых даследчыкаў у савецкай беларускай гістарыяграфіі, які ўгадаў аб ёй, з’яўляецца У.Талсты, які падкрэсліў, што “за перыяд другой пасляваеннай рэпатрыяцыі з Беларусі ў Польшчу выехалі дзiesiąткі тысяч палякаў”².

² Толстой В.С. Братское сотрудничество белорусского и польского народов 1944-1964. Минск «Наука и техника». 1966. – С.25.

У рамках сваіх даследванняў тэзісна закранулі гэтую тэму беларускія дэмографы А.А. Ракаў³, С.А. Польшкі⁴, Б.А. Манак⁵, якія адзначылі што ў выніку двух хваль рэпатрыяцый (1944-1946 гг. і 1956-1959 гг.), значна зменшылася колькасць насельніцтва ў заходнебеларускім рэгіёне, што істотна паўплывала на змены яго этнічнага складу. За апошнія дзесяцігоддзе рэпатрыяцыйнай акцыі прысвечана ўсяго некалькі артыкулаў, у тым ліку і аўтара гэтых радкоў, надта агульнага характару, без глыбокага і ўсебаковага аналізу яго прычын, хода, асаблівасцей яе ажыццяўлення ў БССР⁶.

Польшкія гісторыкі, у адрозненні ад беларускіх, значна раней прыступілі да вывучэння вышэйзгаданай тэмы, таму маюць значна большыя і якасныя напрацоўкі ў яе даследванні. У першую чаргу неабходна адзначыць працу М. Латуха⁷, якая асноўваецца на шырокай крыніцазнаўчай базе і праведзеных аўтарам аналізе анкетаванняў 2,9 тыс. рэпатрыянтаў. Грунтоўнасць яго даследванню надае аналіз статыстычных дадзеных, дзейнасці

³ Раков А.А. Население БССР, Минск «Наука и техника», 1969. – С.88-89.

⁴ Польшкий С.А. Демографические проблемы развития Минска. / Под ред. Ю.К.Козлова. Изд. БГУ, 1976. – С.85-86.

⁵ Манак Б.А., Насельніцтва Беларусі: рэгіянальныя асаблівасці развіцця і рассялення. – Мн. Выд. Універсітэцкае, 1992. – 48.

⁶ Гл., Вялікі, А. Беларусь у еўрапейскіх перасяленчых працэсах 30-х – 50-х гг. ХХ ст. / Дыяспара. Культуралогія. Гісторыя. Матэрыялы IV Міжнароднага Кангрэса беларусістаў “Беларуская культура ў кантэксце культур еўрапейскіх краін” (Мінск, 6-9 чэрвеня 2005 г.) (Адказн. рэд А.Мальдзіс, А.Смалянчук. – Мн.: газ. “Голас Радзімы”, 2006.-с.336-343; Снапкоўскі У.Е. Савецка-польскія пагадненні аб абмене насельніцтвам 1944-1945, 1957 г. // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: // Гал. рэд Г.П.Пашкоў.- Мінск: Бел.Энцыкл., 2001.-Т.6. Кн.1.-С.197-198; Злотнікаў А. Міграцыйныя працэсы ў Беларусі ў канцы XIX-XX ст. / Беларускі гістарычны часопіс, № 11, 2004. С.25-32; Палякі / Валахановіч А., Карашчанка І. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т.5. М – ПУД / Беларус. Энцыкл.: Рэдкал.: Г.П. Пашкоў (галоўн. рэд.) і інш.; Маст. Э.Э.Жакевіч. – Мн.: БелЭн, 1999. – С.394.

⁷ Latuch M. Repatriacja ludności polskiej w latach 1955-1960 na tle zewnętrznego ruchu wędrownego. Warszawa 1994.

дзяржаўных устаноў ПНР, якія займаліся ўладкаваннем рэпатрыянтаў на новых месцах і г.д.

Неабходна адзначыць працу не гісторыка, а сацыёлага К.Жыгульскага, які прысвяціў сваё даследаванне адаптацыі (моўнай, культурнай, працоўнай, побытавай і г.д.) рэпатрыянтаў у польскую рэчаіснасць⁸. Асабліваю цікавасць выклікаюць вынікі яго сацыялагічных апытанняў, якія датычыць рэпатрыянтаў з Беларусі: карыстанне імі ў сям’і беларускай і рускай мовай, параўнанні умоў жыцця і працы ў Беларусі і Польшчы, захаванне імі звычаяў, традыцый тых мясцін, адкуль яны прыехалі ў ПНР, хуткасць адаптацыі да польскай паўсядзённасці розных узроставых груп рэпатрыянтаў, узаемадачынненні іх з суседзямі і г.д.

Найбольшую вартасць для даследуемай тэмы мае праца М.Рухневіч⁹, асабліва ў той частцы, дзе яна закранае выключна беларускую праблематыку: колькасныя паказчыкі рэпатрыіруемых з Беларусі, праблемы, якія існавалі ў час рэпатрыяцыі, стаўленне партыйна-савецкага кіраўніцтва БССР да гэтага працэсу.

Пэўную цікавасць уяўляе зборнік дакументаў¹⁰, выдадзены польскімі гісторыкамі ў 1994 г. Нягледзячы на адносна невялікую колькасць дакументаў, якія змешчаны ў ім, частка з іх утрымлівае фрагментарныя звесткі аб рэпатрыяцыі з Беларусі, праблеме беларускай “палоніі”, паказвае стаўленне палітычнага кіраўніцтва Савецкага Саюза да рэпатрыяцыйнай акцыі.

⁸ Zygluski K, Repatrianci na Zemiach Zachodnich. Studium sociologiczne. Poznan, 1962.

⁹ Ruchniewich M. Repatriacja ludności polskiej z ZSRR w latach 1955-1959. Warszawa 2000.

¹⁰ B. Kacka, S.Stepka, Repatriacja ludności polskiej z ZSRR 1955-1959. Wybór dokumentów, Warszawa 1994.

Фрагментарны статыстычны матэрыял аб рэпатрыянтах з Беларусі: колькасць выехаўшых па гадах, суадносіны выехаўшых з БССР і іншых саюзных рэспублік, іх рассяленне па ваяводствах Польшчы ўтрымліваецца ў працы Я. Чарнікевіча¹¹.

У кантэксце сваіх прац закраналі гэтую праблему П. Эберхардт¹², Ю. Сядлецкі¹³, ды іншыя польскія даследчыкі. Адзначым, што польская гістарыяграфія разам з бяспрэчнымі дасягненнямі, мае значныя недахопы. Перш за ўсё, адсутнасць е працах польскіх гісторыкаў дакументальных матэрыялаў з беларускіх архіваў, што непазбежна вымушае іх разглядаць беларуска-польскія праблемы выключна з “польскага стану рацыі”. Гэта, безумоўна, не дае магчымасці стварыць поўную і аб’ектыўную карціну адбываўшагася рэпатрыяцыйнага працэса. Па-другое, ні адзін з узгаданых польскіх даследчыкаў, спецыяльна не звяртаўся да разгляду рэпатрыяцыі 1955-1959 гг. выключна з Беларусі. “Беларуская спецыфіка” у іх працах аналізуецца ўскосна, пазначана фрагментарна, разглядаецца ў кантэксце рэпатрыяцыя палякаў з Савецкага Саюза.

Асновай даследвання з’яўляюцца дакументальныя крыніцы, якія захоўваюцца ў архівах Беларусі, Расійскай Федэрацыі, Рэспублікі Польшча. У Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь (НАРБ) найбольшая колькасць дакументаў сканцэнтравана ў фондзе 4 (фонд ЦК КПБ), воп. 20 (матэрыялы пленумаў ЦК КПБ), воп. 47 (аддзел агітацыі і прапаганды), воп. 62 (асобы сектар ЦК КПБ) ды іншых. Значны блок дакументальных матэрыялаў,

¹¹ Czerniakiewicz J. Przemieszczenia ludności Polskiej z ZSRR 1944-1959. Wyd. Wyższej szkoły Pedagogicznej TWP, Warszawa. 2004.

¹² Эберхардт П. Дэмаграфічная сітуацыя на Беларусі. 1897-1989. Менск: Бел. фонд Сораса, 1997.

¹³ Siedlecki J. Losy Polaków w ZSRR w latach 1939-1986. Londyn: Gryf. Publ. 1998.

асабліва што датычыць рэпатрыяцыі польскіх дзяцей з Беларусі ў ПНР у 1951-1952 гг. знаходзіцца ў ф. 787, воп. 2 – Адзеле рэпатрыяцыі і перасялення пры СМ БССР.

Надзвычай цікавыя, змястоўныя крыніцы, якія датычаць перапіскі Упаўнаважанага ў справах рэпатрыяцыі пры пасольстве ПНР у Маскве з кіраўніцтвам Маладзечанскага аблвыканкама, упраўленнем унутраных спраў гэтага ж аблвыканкама, знаходзяцца ў Занальным дзяржаўным архіве г. Маладзечна.

Найбольшую каштоўнасць для вывучаемай тэмы маюць дакументы міністэрства ўнутраных спраў (МУС) СССР (ф. Р-9415, воп.3), якія захоўваюцца ў Дзяржаўным архіве Расійскай Федэрацыі (ДАРФ). У першую чаргу гэта аналітычныя запіскі, дакладныя, справаздачы МУС аб рэпатрыяцыі, накіраваныя ў ЦК КПСС, ЦК КПБ, вынікі праверак Галоўным упраўленнем міліцыі (ГУМ) МУС СССР хода рэпатрыяцыі з Беларусі, стэнаграмы і справаздачы размоваў кіраўніцтва МУС СССР з паслом ПНР у Савецкім Саюзе Т.Гедэ, статыстычныя дадзеныя аб колькасці рэпатрыіруемых за адпаведныя перыяды, перапіска МУС СССР з МУС БССР і г.д. Па інфармацыйнасці, глыбіні, значнасці гэта найбольш важны блок дакументальных матэрыялаў.

Важнай дакументальнай крыніцай з'яўляюцца матэрыялы з архіваў Польшчы і, у першую чаргу, з Архіва міністэрства замежных спраў Польскай Рэспублікі і Архіва Актаў Новых. У архіве МЗС РП найбольш важныя дакументы сканцэнтраваны ў фондах Дэпартаменту Савецкага Саюза, пасольства і консульства Польшчы ў Маскве, бюро Упаўнаважанага польскага Урада ў справах рэпатрыяцыі пры пасольстве ПНР у Маскве ды іншых. Галоўным чынам дакументы гэтых структур адлюстроўваюць агульных ход рэпатрыяцыі палякаў з

СССР і ў тым ліку з БССР. У Архіве Актаў Новых пэўная колькасць дакументаў знаходзіцца ў фондзе Польскай Аб'яднанай Рабочай Партыі (ПАРП). У асноўным гэта нешматлікія справаздачы аб ходзе рэпатрыяцыі палякаў з Савецкага Саюза.

Такім чынам, сапаўстаўленне, параўнаўчы аналіз разнастайных крыніц дае магчымасць усебаковага і аб'ектыўнага вывучэння гэтай праблемы. Аўтар спадзяецца, што дадзеная праца будзе спрыяць пашырэнню і паглыбленню ведаў не толькі па праблеме рэпатрыяцыі 1955-1959 гг., але і па шырокаму спектру беларуска-польскіх адносін другой паловы 40-х – 50-х гг. XX ст.

* * *

Лічу сваім маральным і інтэлектуальным абавязкам выказаць шчырую ўдзячнасць калегам і настаўнікам, якія дзяліліся ведамі і дапамагалі мне ў працы над гэтай кнігай: перш за ўсё, майму навуковаму кансультанту доктару гістарычных навук, прафесару Г.А.Космачу, а таксама прафесарам А.А.Кавалені, У.Е.Снапкоўскаму, А.М.Лютаму, Р.Р.Лазько, У.В.Тугаю парады і заўвагі якіх заўсёды з'яўляліся слушнымі, карыснымі і дапамагалі мне больш дакладна сфармуляваць і абгрунтаваць свае думкі і высновы па даследуемай праблеме.

Глыбокая падзяка дырэктару Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь Вячаславу Селяменеву, гісторыку, архівісту Віталю Скалабану, выконваючай абавязкі загадчыцы аддзела інфармацыі Надзеі Дзюбе, а таксама супрацоўнікам аддзела і ўсім супрацоўнікам Нацыянальнага архіва, якія заўсёды паважліва і з разуменнем ставіліся да маіх зваротаў і на працягу многіх гадоў аказвалі і аказваюць мне дапамогу і падтрымку. Гэтае ж самае адносіцца і да

калег з занальнага дзяржаўнага архіва г. Маладзечна і яго дырэктара Н.У. Івановай.

Вельмі ўдзячны Касе ім. Ю.Мяноўскага Фонда падтрымкі навукі (Варшава), якая прадаставіла мне магчымасць працы ў 2006 г. у польскіх архівах і бібліятэках, што значна паглыбіла і пашырыла мае веды аб вывучаемай праблеме.

Не менш шчыра ўдзячны польскім калегам і асабліва прафесару, доктару габлітаванаму Здзіславу Юл'яну Вінніцкаму (Уроцлаў), які гасцінна прымаў мяне і прыклаў шмат намаганняў для арганізацыі плённай працы ва Уроцлаўскім універсітэце. Плённым і карысным быў абмен думкамі і дыскусіі з доктарам гэтага ж універсітэта М.Рухневіч.

Мне вельмі прыемна ўзгадаць і таксама шчыра падзякаваць супрацоўнікаў архіва Міністэрства замежных спраў Рэспублікі Польшча, якую яны аказвалі мне ў час працы над гэтай кнігай.

Глыбокая ўдзячнасць за арганізацыйную падтрымку Пасольству Польскай Рэспублікі ў Беларусі і асабіста былому першаму сакратару Пасольства Сп. Мар'яну Семаковічу.

Глава 1. На ўсходнім накірунку зацішка.

§1. Юбілеялогія ці нататкі з нагоды святкавання ўз'яднання Заходняй Беларусі з БССР.

Дзяржаўны юбілей... У памяці людзей сталага ўзросту адразу ўзнікаюць шматлікія асацыяцыі: “чырвоны дзень календара”, абавязковы ўдзел ва ўрачыстай дэманстрацыі, прэміі, узнагароды ды іншая мітусня і тлум, якія былі неад'емным атрыбутам той ці іншай юбілейнай даты. Усе гэта было на паверсе. Аднак быў і іншы бок юбілейнага медаля, небачны для абсалютнай большасці насельніцтва, але красамойна распавядаючы ўважліваму назіральніку аб статусе юбілея. Хто і ў якой паслядоўнасці стаяў на трыбунах і сядзеў у прэзідыумах на ўрачыстых пасяджэннях, хто выступаў з афіцыйным дакладам, які ўяўляў не проста тэкст, а праграмны дакумент, у якім на дзяржаўным узроўні тлумачыўся пункт гледжання па важнейшых пытаннях унутранай і знешняй палітыкі, вызначаліся перспектывы развіцця краіны ці рэспублікі, замацоўваліся старыя і ўводзіліся новыя ідэалагемы і міфалагемы, што павінны былі абслугоўваць існуючы рэжым. Вось што было галоўным у юбілях і юбілеялогіі, а не прапагандысцкая траскатня, саправаджаўшая іх. Улічваючы вышэйзгаданае, паспрабуем прасачыць эвалюцыю святкавання ў Беларусі юбілея ўз'яднання Заходняй Беларусі з БССР. З гэтага пункту гледжання мяне цікавіць адно – як і чаму мяняліся адносіны партыйна-савецкага кіраўніцтва Беларусі да гэтага юбілея.

17 верасня 1939 г. Чырвоная Армія ўвайшла ў Заходнюю Беларусь, каб “узяць пад ахову” і “вызваліць сваіх адзінакроўных братоў-беларусаў” з-пад белапольскага прыгнёту”. Далей адбыліся ўжо

ўсім вядомыя падзеі: падрыхтоўка па маскоўскаму сцэнару выбараў дэлегатаў на Народны Сход і яго правядзенне ў Беластоку, які выказаўся за ўваходжанне Заходняй Беларусі ў склад БССР. Правядзенне ў лістападзе гэтага ж года пазачарговых сесій ВС СССР (2 лістапада) і БССР (14 лістапада), якія аформілі гэта юрыдычна, у адпаведнасці з існуючым заканадаўствам. Так у беларускім каляндары з'явілася новае свята – 17 верасня 1939 г. Да пачатку Вялікай Айчыннай вайны гэтае свята не паспела рытуалізавацца – часу не хапіла. У вайну не да свят было – усё было падпарадкавана адной задачы – перамагчы. Коштам неймавернага напружання, у тым ліку і беларускага народа, перамаглі.

Пераможны 1945 г. рытуалізаваў 17 верасня. У 1945 г. адзначалася 6-я гадавіна вераснёўскіх падзей. Але як адзначалася! У разбураным Мінску 17 верасня 1945 г. адбыўся ўрачысты мітынг і ваенны парад войскаў мінскага гарнізона, які прымаў яго камандуючы генерал-лейтэнант У. Разуваеў. Ён жа звярнуўся з прамовай да ўдзельнікаў парада і прысутных на гэтых урачыстасцях. На цэнтральнай трыбуне перад Домам Урада была ўся палітычная, ваенная, творчая эліта Беларусі: Старшыня СНК БССР П.Панамарэнка, яго намеснікі, сакратары ЦК КП(б)Б, генералітэт Беларускай ваеннай акругі, побач з імі Якуб Колас, Яўген Глебаў. На бакавых трыбунах “драбнейшае” чынавенства ды шматлікія госці, запрошаныя і прывезеныя на свята з усіх куткоў Беларусі. А якія словы, што гучалі ў той дзень, а потым паўтараліся ў выпусках рэспубліканскіх газет: “Усебеларускае нацыянальнае свята”, “дзень гістарычнага свята беларускага народа”, “дзень уз'яднання беларускага народа ў адзінай Беларускай

Савецкай дзяржаве”¹⁴. Адзначу, што ў Мінску 3 ліпеня г. году адбыліся ўрачыстасці, прысвечаныя дню вызвалення Беларусі. Яны прайшлі з такім жа размахам, што і 17 верасня. Гэта сведчыла, што 17 верасня фактычна прыраўнялі да дня вызвалення, паднялі да статуса агульнанацыянальнага свята¹⁵.* У гэтым святкаванні быў вельмі важны і прыхаваны кантэкст, які меў унутры і знешнепалітычнае значэнне. Паколькі БССР стала сябрам ААН то міжнароднай супольнасці прадэманстравалі, што ўз’яднанне Заходняй Беларусі з БССР адбыўшыся факт і ніякай “рэвізіі” ці перагляду граніц не адбудзецца. Лозунг-ідэалагема “Няхай жыве Беларусі народ уз’яднаны ў адзінай Беларускай Савецкай Дзяржаве” ды іншыя, мелі ўнутрырэспубліканскае “спажыванне” і сведчылі, што ўз’яднанне – гэта непазбежны і лагічны працяг распачатай у 1939 г. уніфікацыі заходнебеларускай часткі рэспублікі з усходняй. Іншага і не магло быць.

Наступны 1946 г. пацвердзіў агульнанацыянальны характар гэтага свята. У гэты дзень ужо не планавалася ніякіх парадаў, урачыстых мітынгаў шэсцяў і г.д. Разам з тым, ЦК Кампартыі Беларусі прымае пастанову, у якой адзначае, звярнем на гэта ўвагу, што 17 верасня “дзень уз’яднання беларускага народа ў адзінай Савецкай Беларускай дзяржаве”¹⁶. У сувязі з гэтым прапанавалася правесці 16 верасня 1946 г. урачыстыя пасяджэнні гарадскіх і раённых дэпутатаў працоўных. Да таго ж,

¹⁴ Освобождённая Беларусь: Док. и материалы. В 2 кн.. Кн.2 январь-декабрь 1945 / сост. В.И.Адамушко [и др.]. – Мн.: НАРБ, 2005. – с.316-319.

¹⁵ Скалабан, В., Корбут, В. Под залпы орудий и звуки джаз-оркестра / В. Скалабан, В.Корбут // Советская Белоруссия. – 2005. 2 июля. С.2.

¹⁶ НАРБ, ф.4п, воп.61, спр.319, арк.17. Пратакол паседжання бюро ЦК КП(б)Беларусі. № 358 ад 5 верасня 1946 г.

* Выказваю шчырую ўдзячнасць гісторыку, архівісту В.Скалабану, які прапанаваў мне ідэю напісаць нататкі аб юбілеялогіі, што я і выканаў.

рэкамендавалася правесці на ўсіх прадпрыемствах рэспублікі, у калгасах, саўгасах, МТС і вёсках сходы працоўных, прысвечаных гэтай даце. У Мінску 16 верасня адбылося ўрачыстае пасяджэнне Мінскага гарсавета “сумесна з партыйнымі, савецкімі, грамадскімі арганізацыямі і прадстаўнікамі частак Мінскага гарнізона”¹⁷. З дакладам, і гэта паказвала ўзровень мерапрыемства, выступіў Старшыня Прэзідыўма ВС БССР Нічыпар Наталевіч. Такім чынам, на дзяржаўным узроўні было падкрэслена і замацавана – 17 верасня дзень уз’яднання беларускага народа, які павінен адзначацца на нацыянальным узроўні.

Аднак 1945-1946 гг. з’яўляліся не “юбілейнымі” гадамі. Да 1949 г. (да 10-ці годдзя) партыйна-савецкае кіраўніцтва Беларусі ўзяло «паўзу», набірала сілы, каб 17 верасня голасна, на ўсю моц выгукнуць: «Няхай жыве Беларускі Народ уз’яднаны ў адзінай Беларускай Савецкай Дзяржаве». Выгукнула, вымусіўшы паспаліты народ задумацца, бо здарылася нечаканае. 2 верасня 1949 г. бюро ЦК КП(б) Беларусі разглядае пытанне “Аб дзесяцігоддзі ўз’яднання беларусага народа ў адзінай Беларускай Савецкай дзяржаве” і канстатуе, зноўку звяртаем на гэта ўвагу, што “[...] 2 лістапада 1949 г. спаўняецца 10 год з дня выдатнай гістарычнай падзеі ў жыцці беларускага народа – уз’яднанні беларускага народа ў адзінай Беларускай Савецкай дзяржаве” і прымае рашэнне: “Дзесятую гадавіну ўз’яднання беларускага народа ў адзінай Беларускай Савецкай Сацыялістычнай дзяржаве – паўсюдна адзначыць 30 кастрычніка 1949 г. як ўсенароднае свята”¹⁸. Як вынікае з гэтага, прынцыпова змянілася адзнака падзей. Мімаходам, не акцэнтуюя ЦК КП(б)Б узгадаў, што 17 верасня

¹⁷ НАРБ, ф.4п, воп.61, спр.319, арк.18.

¹⁸ НАРБ, ф.4п, воп.81, спр.196, арк.32. Пратакол паседжання бюро ЦК КП(б)Беларусі №30. 2 верасня 1949 г.

“Чырвоная Армія прынесла вызваленне Заходняй Беларусі”, а выбітная гістарычная падзея “уз’яднанне беларускага народа” адбылося 2 лістапада.

Адразу ж паўстае пытанне – а куды дзелася 17 верасня, якое чатыры гады запар адзначалі як “усенароднае нацыянальнае свята”, а 10-ці гадовы юбілей раптоўна рашылі адзначыць 30 кастрычніка? Прамога адказу чаму і хто вырашыў перанесці юбілейныя святы з 17 верасня на 30 кастрычніка і 2 лістапада няма. Магчыма толькі выказаць асабістае меркаванне, што рашэнне аб пераносе юбілейнай даты прымалася не ў Мінску, а ў Маскве. У сістэме іерархічнай улады, панаваўшай пры І.Сталіне, такога кшталту рашэнні прымаліся толькі ў Крамлі. Іншая справа, калі і хто прыняў рашэнне, што больш мэтазгодна святкаваць уз’яднанне не 17 верасня, а 30 кастрычніка. Аднак, як гэта не дзіўна, у гэтым была свая рацыя і логіка, хто б ні быў аўтарам гэтай ідэі. Побач з Беларуссю знаходзілася ўжо не “белапанская”, “фашысцкая” Польшча, а бліжэйшы сатэліт і адзін з хаўруснікаў “сацыялістычнага блока”. Да таго ж, у Крамлі, добра разумелі, што 1 і 17 верасня знітаваны паміж сабой пактам Молатава-Рыбентропа, які прывёў да падзела Польшчы і ў палякаў, хаця і глыбока прыхавана, але адносна “вызвольнага пахода Чырвонай Арміі”, сядзіць адно слова “агрэсія”. З пункту гледжання крамлеўскіх юбілеёлагаў 30 кастрычніка і 2 лістапада былі не такімі раздражальнымі для палякаў. Маўляў, сабраліся беларусы ды ўкраінцы на Народныя Сходы, адзінадушна выказаліся за ўз’яднанне і ўваходжанне ў склад СССР і ВС Савецкага Саюза не заставалася нічога іншага, як “задаволіць” іх зварот і 2 лістапада прыняць закон аб уключэнні Заходняй Беларусі ў склад СССР.

Для правядзення юбілея на “высокім” узроўні ЦК прымае пастанову “аб падрыхтоўцы і правядзенні

святкавання дзесяцігоддзя ўз'яднання беларускага народа ў адзінай Беларускай Савецкай дзяржаве”, якая ўключала ажно 19 пунктаў і ўяўляла сцэнар яго правядзення. Пастанова ўражвае. У адпаведнасці з ей планавалася: 29 кастрычніка ў Мінску правесці юбілейную сесію ВС БССР; з 25 па 30 кастрычніка правесці ўрачыстыя пасяджэнні сельскіх, гарадскіх, раённых саветаў; ва ўсіх газетах устанавіць з 17 верасня Дошку гонару перадавікоў саборніцтва ў гонар юбілея; выпусціць спецыяльны кіначасопіс аб дасягненнях Заходняй Беларусі; правесці ў верасні раённыя, гарадскія, абласныя агляды мастацкай самадзейнасці; 30 кастрычніка выдаць спецыяльныя нумары газет і часопісаў; 23 кастрычніка правесці Усебеларускую спартакіяду сельскай моладзі; 29 кастрычніка правесці выстаўку лепшых твораў мастакоў, скульптараў, графікаў. прысвечаную ўз'яднанню; узнагародзіць граматамі ВС БССР перадавікоў прамысловасці, сельскай гаспадаркі, настаўнікаў, урачоў, партыйных савецкіх і камсамольскіх работнікаў заходніх абласцей.¹⁹ Апошнім пунктам гэтай пастановы стварался ўрадавая камісія, якая павінна была займацца ператварэннем гэтага плана ў жыццё, якую ўзначаліў сакратар ЦК КП(б)Б У.Тамашэвіч.

У верасні, як гэта і прадугледжвалася, распачалася шырокамаштабная палітычная кампанія. На прадпрыемствах, ва ўсіх установах, у калгасах, саўгасах, МТС распачалося саборніцтва “за дасягнення лепшых паказчыкаў у гонар 10-й гадавіны ўз'яднання”. Усе рэспубліканскія газеты, запястрэлі артыкуламі пад загалоўкамі “Стаханаўская вахта” у адным з якіх, напрыклад, паведамлялася, што рабочыя Баранавіцкага матарарамонтнага завода ў гонар гэтага юбілея абавязуюцца

¹⁹ там сама, арк. 35-37.

датэрмінова выканаць вераснёўскі і кастрычніцкі планы²⁰. У музеях спешна пачалі ствараць выстаўкі, прысвечаныя гэтай даце. Так, Беларускі дзяржаўны музей гісторыі Вялікай Айчыннай вайны прыступіў да стварэння выстаўкі “Уз’яднанне беларускага народа ў адзінай Беларускай Савецкай дзяржаве”. Выстаўкі, прысвечаныя 10-й гадавіне ўз’яднання рыхтаваліся таксама ў музеях Віцебска, Гродна, Слоніма, Полацка, Магілёва ды іншых гарадоў рэспублікі²¹.

Адгукнуліся на юбілей прадстаўнікі творчай інтэлігенцыі. Пімен Панчанка ў вершы «Шчаслівы верасень» пранікнённа пісаў²²:

[...] Мы верасень гэты назвалі шчаслівым
Мы выйшлі браты, з-пад запораў іржавых
На нівы, з пары той – на вашыя нівы
Пад сонца вялікай Савецкай дзяржавы [...].

Не “адставалі” ад паэтаў і беларускія кампазітары. Народны артыст Н.Курцін да 10-ці годдзя напісаў музыку на вершы Я.Купалы “Я з заходняй – ты з усходняй”, а заслужаны дзеяч мастацтва Беларусі Я.Цікоцкі стварыў “музыкальны твор для хора з аркестрам “Песня аб уз’яднанні” і сімфанічную паэму “Падзяка Сталіну”. М.Аладаў напісаў песню “У сонечную даль” на словы М.Танка²³.

Разам з мерапрыемствамі, якія мелі характар рэспубліканскага маштабу, у кастрычніку пачала набіраць моц кампанія больш высокага ўзроўня – саюзнага. 16 верасня адбылося пасяджэнне ўрадавай камісіі, якая падсумавала ўжо зробленае і “[...] вылучыла падкамісію для падрыхтоўкі ліста Сталіну

²⁰ Стаханаўская вахта, Звязда, 9 верасня 1949 г. с.1.

²¹ Насустрач 10-ці годдзю ўз’яднання беларускага народа ў адзінай Беларускай Савецкай дзяржаве / Звязда 13 верасня 1949 г. с.1

²² П.Панчанка «Шчаслівы верасень» / Звязда, 17 верасня 1949 г. с.2.

²³ БЕЛТА, Новыя творы беларускіх кампазітараў / Звязда 26 кастрычніка 1949 г. С.3.

ад беларускага народа”²⁴. Юбілей пачаў набываць якасна новы статус, бо ліст Сталіну, гэта не ўсебеларуская “Дошка Гонару”. Спачатку, як гэта і практыкавалася ў партыйных структурах, яго абмеркавалі ў ЦК КП(б)Б (11 кастрычніка 1949 г.), а потым накіравалі для абмеркавання сярод працоўных”²⁵. Абмеркаванне было характар буйнамаштабнай палітычнай кампаніі. Напрыканцы кастрычніка 1949 г. у ЦК КП(б)Б пачала паступаць інфармацыя з абкамаў, райкамаў, гаркамаў партыі аб ходзе і выніках абмеркавання. Так, Магілёўскі абкам партыі паведамляў: “[...] Абмеркаванне праекта ліста Іосіфу Вісарыёнавічу Сталіну працягвалася з 18 па 24 кастрычніка гэтага года і прайшло ў абстаноўцы вялізнага палітычнага і працоўнага пад’ёма працоўных, калгаснікаў і інтэлігенцыі вобласці. [...] Ліст таварышу Сталіну абмяркаваны і аднадушна ўхвалены ў калгасах, МТС, саўгасах на прадпрыемствах, установах і вучэбных установах. Усяго абмеркаванне ліста таварышу Сталіну адбылося на 2946 сходах. У абмеркаванні [...] прынялі ўдзел 473 488 чалавек. Выступіла на сходах 12 241 чалавек. Ухваляя ліст таварышу Сталіну рабочыя, калгаснікі, служачыя ў сваіх выступленнях на сходах дзякавалі бальшавіцкую партыю, савецкі ўрад і Вялікага Сталіна за паўсядзённыя клопаты аб беларускім народзе²⁶. У Віцебскай вобласці удзел у абмеркаванні ліста прынялі 350 тыс. чалавек, Гродзенскай - 147 210, Полацкай - 243 301, Пінскай - 206 536,

²⁴ НАРБ, ф.4п. воп.47, спр.198, арк.16.

²⁵ НАРБ, ф.4п, воп.81, спр., арк.5. Пракаол пасяджэння Бюро ЦК КП(б)Беларусі № 38, ад 11 кастрычніка 1949 г.

²⁶ НАРБ, ф.4п, воп.47, спр.224, арк.178. Справаздачы і дакладныя абкамаў, гаркамаў і райкамаў аб праведзенай культурна-асветнай працы ў перыяд уборкі ўраджая і здачы хлебнарыхтовак і аб наяўнасці калгасаў ў заходніх абласцях Беларусі. 14 ліпеня 1949 г. – 16 лістапада 1949 г.

Маладзечанскай – 213 527 і г.д.²⁷. У раёнах адбылося татальнае абмеркаванне. Так, у Быхаўскім раёне Магілёўскай вобласці “[...] на працягу 18-20 кастрычніка ліст быў абмеркаваны і прыняты на агульных сходах калгаснікаў ва ўсіх 146 калгасах, 4-х МТС, у саўгасе і на прадпрыемствах Быхава. У абмеркаванні і прыняцці ліста Сталіну удзельнічала 27 520 чалавек. [...] Усяго выступіла на сходах 1797 чалавек²⁸. Па Беларусі агульныя лічбы тых, хто прыняў удзел у абмеркаванні ліста падсумаваў агітацыйна-прапагандысцкі аддзел ЦК КП(б)Б, які восенню 1949 г. накіраваў першаму сакратару ЦК М.Гусараву дакладную запіску, у якой паведамляў, што “[...] Падрыхтоўка да 10-ці годдзя беларускага народа ў адзінай Беларускай Савецкай дзяржаве і абмеркаванне праекта ліста Сталіну ахапілі шырокія масы працоўных горада і вёскі. [...] Абмеркаванне [...] у рэспубліцы прайшло на 26 903 сходах, у якіх удзельнічала 2 971 846 рабочых, служачых, калгаснікаў і аднаасобных селян, студэнтаў і выкладчыкаў вышэйшых навучальных устаноў. [...] На ўсіх сходах выступілі 64 363 чалавекі²⁹.

Небходна падкрэсліць яшчэ адну акалічнасць гэтага юбілея. На першы план вылучалася роля рускага народа. Так, у артыкуле, “10-й гадавіне ўз’яднання ўзорную сустрэчу” адзначалася, што “[...] уз’яднанне беларускага народа ў адзінай Беларускай Савецкай дзяржаве стала магчымым таму, што на дапамогу беларускаму народу ў цяжкі час выпрабаванняў прыйшлі ўсе народы вялікага Савецкага Саюза, і, найперш, рускі народ – старшы брат і вызваліцель беларускага народа. [...] Уз’яднанне беларускага народа ў адзінай дзяржаве было ажыццяўлена ў выніку перамогі сацыялізма ў нашай

²⁷ там сама, арк. 246-252.

²⁸ там сама, арк.179.

²⁹ там сама, арк.232.

краіне, росту яе сілаў і магутнасці, непарушнасці ленінска-сталінскага сяброўства народаў, сцэнтаванага партыяй Леніна-Сталіна³⁰.

Апагеям святкаванняў сталі 29 і 30 кастрычніка 1949 г. У гэтыя дні па ўсёй рэспубліцы пракаціліся святы з нагоды 10-ці гадовага юбілея. БЕЛТА паведамляла: “У гарадах і сёлах рэспублікі праходзяць урачыстыя сходы, прысвечаныя 10-ці годдзю ўз’яднання беларускага народа ў адзінай Беларускай Савецкай дзяржаве. У гомельскім чыгуначным клубе імя Леніна сабраліся прадстаўнікі партыйных, прафсаюзных і грамадскіх арганізацый горада. З дакладам “10-ці годдзе ўз’яднання Беларускага народа ў адзінай Савецкай дзяржаве” выступіў старшыня выканкама абласнога Савета т. Абраменка. [...] На ўрачыстым сходзе працоўных у Маладзечна аб гаспадарчых і культурных дасягненнях вобласці за гады савецкай улады раскажаў намеснік старшыні аблвыканкама Герой Савецкага Саюза т. Маркаў. [...] Урачыстыя сходы адбыліся таксама ў Магілёве ды іншых гарадах рэспублікі³¹.

29 кастрычніка адбылася шостая (юбілейная) сесія Вярхоўнага Савета Беларускай ССР, прысвечаная 10-ці годдзю ўз’яднання беларускага народа ў адзінай Беларускай Савецкай дзяржаве³². З дакладам на сесіі выступіў Старшыня СМ БССР А.Клепчэў. У адрас

³⁰ 10-й гадавіне ўз’яднання ўзорную сустрэчу / Блакнот агітатара №17. Для заходніх абласцей. Верасень 1949. С.11. Выдавецтва ЦК КП(б) Беларусі. 1949.

³¹ Урачыстыя сходы прысвечаныя 10-й гадавіне ўз’яднання беларускага народа. / БЕЛТА, Звязда 29 кастрычніка 1949 г. С.1.; Святкаванні дзесяцігоддзя ўз’яднання беларускага народа у гарадах і сёлах рэспублікі / Звязда 1 лістапада 1939 г. С.3.

³² НАРБ, ф.968, воп.1, спр.80, арк.1-274. Стэнаграма 6-й юбілейнай сесіі Вярхоўнага Савета БССР другога склікання ад 29 кастрычніка 1949 г. і прывітанні Саюзных рэспублік, Польскай Народнай Рэспублікі, знакамітых грамадскіх і ваенных дзеячаў у сувязі з 10-ці годдзем ўз’яднання беларускага народа. 29 кастрычніка 1949 г.

сесіі былі накіраваны прывітальныя тэлеграмы ад С.Будзенага, М.Яроменкі ды іншых партыйных, дзяржаўных, ваенных дзеячаў, у тым ліку і ад кіраўніцтва Польшчы. Першы сакратар ЦК ПАРП Б.Берут вельмі сціпла адзначыў, што “уз’яднанне беларускага народа адпавядае гістарычнай справялівасці, скончыла раз і назаўсёды шматвякавы прыгнёт беларускіх мас, адчыніла новую эпоху ў адносінах паміж польскім і беларускім народамі, эпоху сапраўднага братэрскага сяброўства, якое замацавана агульнай барацьбой супраць гітлераўскіх акупантаў”³³. Старшыня СМ Польшчы Ю.Цыранкевіч быў яшчэ больш сціплы: “У сувязі з 10-й гадавінай уз’яднання беларускага народа, якое палажыла канец шматвяковай несправядлівасці шлю Вам ад імя польскага ўрада і асабіста ад сябе самыя сардэчныя віншаванні для братэрскай Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі”³⁴.

Прывітаннем кіраўнікоў Польшчы, пап’яднічала даволі цікавая гісторыя. Яны не ведалі, што рабіць – ці высылаць прывітанні ў адрас кіраўніцтва Беларусі, ці не. Ехаць на святкаванні, ці ні ехаць? У сувязі з гэтым пачалася дыпламатычная валтузня паміж пасольствам Польскай Рэспублікі ў Маскве, МЗС Савецкага Саюза і МЗС Польшчы. 20 кастрычніка 1949 г. першы сакратар пасольства Польшчы сустрэўся з памочнікам кіраўніка IV Еўрапейскага аддзела МЗС СССР, каб высветліць сітуацыю. Пасля сустрэчы ён занатаваў: “Запытаў Паўловіча (памочніка кіраўніка IV Еўрапейскага аддзела. – А.В.), які будзе характар урачыстасцей, што звязаныя з 10-ці годдзем уз’яднання ўкраінскіх і беларускіх зямель. [...] Хацелі б сарыентавацца ў характары тых урачыстасцей, каб вызначыцца ў якой форме

³³ НАРБ, ф.968, воп.1. спр.80, арк. 64.

³⁴ Там сама, арк.65.

прыняць удзел, ці неабходны прыезд нашай дэлегацыі. Паўловіч адказаў, што яму нічога невядома (sic!) аб урачыстасцях на Украіне і Беларусі, але ён выясніць гэтую сітуацыю. У сувязі з гэтым звяртаю ўвагу, што цэнтральная прэса па сённяшні дзень (21.X.49 г.) не друкуе ніякай інфармацыі, ні паведамленняў у гэтай справе”³⁵. Адзначым, што польскіх гасцей на урачыстасцях у Мінску не было. Гэта значыць, у Маскве ім “параілі” не накіроўваць ніякай дэлегацыі ў Мінск, а абмежавацца толькі накіраваннем прывітанняў у адрас кіраўніцтва Беларусі, што яны і зрабілі. Аднак гэта вельмі красамоўна паказвае, наколькі залежным і не самастойным было кіраўніцтва Польшчы, бо нават па такіх пытаннях звярталася за “кансультацыямі” у МЗС Савецкага Саюза, а не напрамую ў Мінск.

30 кастрычніка святочную эстафету пераняў Мінск. Такі ўпрыгожаны Мінск не быў нават у час святкавання дня вызвалення. Увесь цэнтр горада быў застаўлены пераноснымі выстаўкамі. Так, у скверы насупраць будынка ЦК КП(б)Б (зараз насупраць адміністрацыі Прэзідэнта РБ) размясцілі выстаўку “Партыя Леніна – Сталіна – арганізатар і натхніцель нашых перамог”. Па вуліцы Савецкай да прывакзальнай плошчы (зараз ад ст. мятро “Кастрычніцкая” па праспекту Пераможцаў да плошчы Леніна), з разбіўкай ад перакрыжванняў вуліц, жыхары і шматлікія госці стаіцы маглі знаёміцца з наступнымі выстаўкамі: “Выканаем пяцігодку ў чатыры гады”; “Мінск за гады савецкай улады”; “Развіццё прамысловасці Беларусі за гады Савецкай улады”; Ленін і Сталін – стваральнікі Беларускай дзяржавы”; “Беларускі народ у Вялікай Айчыннай вайне”; “Дзесяцігоддзе ўз’яднання”³⁶.

³⁵ Archiwum MSZ RP. Departament Radziecki, Z.7, t.24, w.3, k.72.

³⁶ НАРБ, ф.4п, воп.47, спр.198, арк.19-20.

Карацей кажучы, гасцям ды і месцічам сталіцы было на што паглядзець, чаму падзівіцца, чым падсілкавацца, бо ў святочныя дні крамы, у якія звезлі з усёй рэспублікі прадукты харчавання, працавалі да 12 гадзін ночы.

Зноўку дадзім слова БЕЛТА: “[...]У нядзелю 30 кастрычніка, у горадзе адбыўся мнагалюдны мітынг. Амаль з самай раніцы па святочна ўпрыгожаных вуліцах горада да плошчы імя Леніна з музыкай і спевамі накіроўваліся калоны працоўных. [...] Аб поспехах беларускага народа за гады савецкай улады і вялікіх зменах, што адбыліся за апошнія 10 год у заходніх абласцях рэспублікі, адпавядаюць пано і дыяграмы, выстаўленыя ўздоўж галоўнай магістралі сталіцы – Савецкай вуліцы. [...] Па святочнаму выглядае плошча імя Леніна – сведка многіх радасных падзей у жыцці беларускага народа. Чырвань сцягоў, прывітальныя лозунгі. Плакаты, транспаранты. [...] Лічбы “1939 – 1949” напамінаюць аб слаўным дзесяцігоддзі, якое прайшло з часу гістарычнай падзеі – уз’яднання беларускага народа. Да гадавіны на плошчы і прылягаючых да яе вуліцах сабралася звыш 50 тысяч працоўных Мінска”³⁷. На мітынгу прысутнічалі кіраўнікі рэспублікі М.Гусараў, А.Клешчаў, М.Зімянін, Л.Цанавя ды іншыя высокапастаўленыя чыноўнікі, дэпутаты ВС СССР і ВС БССР, дэлегацыі працоўных абласцей, гарадоў, вёсак і рэспублік, якія прыехалі на гэтыя ўрачыстасці.

Мінск ў гэтыя дні прыняў 727 гасцей – 248 дэпутатаў ВС БССР і 44 дэпутаты ВС саюзных рэспублік, а таксама 435 чалавек перадавікоў вытворчасці, дзеячаў культуры, навукі, мастацтва і г.д.³⁸. Аднак у паўразбураным Мінску не было месцаў

³⁷ Вялікае свята беларускага народа. 50-ці тысячны мітынг у Мінску / Звязда, 1 лістапада 1949 г. С.2.

³⁸ НАРБ, ф.4п, воп.47, спр. 198, арк.18.

дзе размясціць такую колькасць людзей, таму найбольш “паважаных” планавалі размясціць у гатэлі, а астатніх – у вагонах на чыгуначным вакзале. Аднак член урадавай камісіі П.Абрасімаў прапанаваў наступны варыянт: “Неабходна размясціць дэпутатаў ВС і гасцей з саюзных рэспублік у гатэль, а гасцей з Беларусі – у вагоны”³⁹. У далейшым так і зрабілі.

На гэтым жа пасяджэнні прагучала яшчэ вельмі адна важная фраза, якая пралівае святло для чаго, у прыватнасці, задумвалася так шырока святкаваць 10-ці годдзе ўз’яднання. Сакратар ЦК КП(б)Б па ідэалогіі У.Тамашэвіч падкрэсліў: “[...] Нам неабходна арганізаваць так работу, каб сустрэча (ён меў на ўвазе сустрэчу гасцей. – А.В.), *была годнай, тым больш, што ўстаноўка Бюро ЦК па лініі арганізацыі гэтай сесіі заключаецца ў тым, што заходнікаў сюды ўзяць і паказаць усё, што мы маем, а адсюль і павінна быць сур’ёзная ўвага* (выдзелена мной. – А.В.)⁴⁰. Як вынікае з гэтага, Бюро ЦК кампартыі Беларусі выразна бачыла падзел рэспублікі на “захад” і “усход” (нягледзячы на ўз’яднанне ў 1939 г.), таму адной з важнейшых задач юбілея, з’яўлялася неабходнасць пераканання “заходнікаў” аб перавагах сацыялістычнага ладу (паказаць што мы маем).

Культмінацыяй свят павінен быў стаць святочны салют. Аднак гэта ўжо нікога не здзіўляла. Сакратар ЦК КП(б)Б У. Тамашэвіч “падглядзеў” у Маскве на нейкім юбілеі Сталіна сцену, калі ўвечары на паветраным шары падымалі ў неба асвечаны пражэктарамі партрэт Сталіна і прапанаваў увечары 30 кастрычніка зрабіць гэтае ж самае ў Мінску. Сюррэалістычная карціна магла атрымацца: цёмным кастрычніцкім вечарам над паўразбураным Мінскам і прыціхшым шматтысячным натоўпам павольна

³⁹ там сама, арк. 19.

⁴⁰ там сама, арк. 19.

гойдаючыся падымаецца ў вышыню падсвечаны пражэктарамі вялізны партрэт правадыра. Гэта ўразіла б каго заўгодна. Аднак ад гэтай задумкі прыйшлося адмовіцца. Тое, што тэхнічна лёгка ажыццявілі ў Маскве, аказалася непасільнай тэхнічнай задачай у Мінску. Таму, задаволіліся толькі святочным феерверкам.

Адгаманіла, адшумела свята і неабодна было падводзіць яго вынікі. Як заўсёды гэта зрабілі апаратчыкі ЦК КП(б)Б. Так, загадчык аддзела прапаганды і агітацыі ЦК А.Малочка накіраваў восенню 1949 г. сакратару ЦК КП(б)Б У.Тамашэвічу дакладную запіску “Аб выніках праведзенай масава-палітычнай работы сярод працоўных рэспублікі ў сувязі з дзесяцігоддзем уз’яднання беларускага народа ў адзінай Беларускай Савецкай Дзяржаве”⁴¹. А.Малочка паведамляў (гэта небаходна прывесці цалкам, каб было магчыма ўявіць на самай справе гіганцкую працу): “У адпаведнасці з рашэннем ЦК КП(б)Б ад 2 верасня 1949 г. партыйнымі арганізацыямі рэспублікі праведзена значная прапагандысцкая і масава-палітычная работа. [...] Аддзелам прапаганды і агітацыі ЦК КП(б)Б былі падрыхтаваны матэрыялы для дакладаў і размоў аб дзесяцігоддзі ўз’яднання беларускага народа ў адзінай Беларускай Савецкай дзяржаве і выдадзены разам з пастановай ЦК КП(б)Б асобнай брашурай. [...] Дзяржаўнае выдавецтва БССР выдала тры брашурны, прысвечаныя 10-ці годдзю ўз’яднання, тыражом кожная па 15 тысяч экзэмпляраў і тры шматкаляровыя плакаты. Грамадствам па распаўсюджванню палітычных і навуковых ведаў

⁴¹ НАРБ, ф.4п, воп. 47, спр. 200, арк.53. Докладныя і інфармацыі абкамаў, гаркамаў і райкамаў КП(б)Б аб падрыхтоўцы і правядзення 70-ці годдзя з дня нараджэння таварыша Сталіна і вывучэння даклада таварыша Маленкова Г.М. “32-я гадавіна Вялікай Кастрычніцкай Сацыялістычнай Рэвалюцыі”. 5 лістапада 1949 – 31 снежня 1949 г.

выдадзена тры брашуры да 10-ці годдзя ўз'яднання тыражом па 10 тыс. экзэмпляраў кожную. Рэспубліканскія газеты апублікавалі па 7-8 артыкулаў да дзесяцігоддзя. [...] Аналагічныя тэмы былі перададзены па радыё.

Партыйныя арганізацыя рэспублікі накіравалі 3563 кіруючых партыйных і савецкіх работнікаў на прадпрыемствы, у калгасы, саўгасы, МТС, на вёску, якія прачыталі на сходах рабочых, калгаснікаў, селян-аднаасобнікаў, савецкай інтэлігенцыі 22 303 лекцыі і даклады па пытаннях унутраннай і знешняй палітыкі [...], аб дасягненнях беларускага народа ў аднаўленні і развіцці народнай гаспадаркі і культуры і па спецыяльнай тэматыцы, якую зацвердзіў ЦК КП(б) Беларусі да дзесяцігоддзя ўз'яднання беларускага народа ў адзінай Беларускай савецкай дзяржаве. Адначасова на прадпрыемствах, у калгасах, весках саўгасах, МТС, установах і навуковых установах вялі работу агітатары, якім за перыяд падрыхтоўкі да дзесяцігоддзя праведзена 448 тысяч бясед. [...] На рэспубліканскую Дошку Гонару ў верасні і кастрычніку гэтага года занесена 17 прадпрыемстваў і будоўляў, 103 калгасы і саўгасы рэспублікі, якія дасягнулі выдатных вынікаў у барацьбе за выкананне народа-гаспадарчых планаў. У парадку падрыхтоўкі да дзесяцігоддзя ва ўсіх раёнах і абласцях рэспублікі адбыліся агляды мастацкай самадзейнасці. [...] У гонар 10-ці годдзя ўз'яднання беларускага народа ў адзінай Беларускай Савецкай дзяржаве ў гэтым годзе ўпершыню ў Беларусі была праведзена спартакіяда сельскай моладзі. [...] Міністэрства кінематаграфіі падрыхтавала і выпусціла на экраны спецыяльны кіначасопіс, які адлюстроўвае дасягненні заходніх абласцей Беларусі ў развіцці эканомікі і культуры, паказвае рост стаханаўцаў у прамысловасці і транспарце, інтэлігенцыі, якая выйшла з нетраў

народа. Ва ўсіх абласных, раённых цэнтрах і гарадах былі праведзены кінафестывалі, на якіх дэманстраваліся кінакарціны, якія адлюстроўвалі барацьбу савецкага народа супраць імперыялістаў, за росквіт народнай гаспадаркі і культуры нашага народа. Ва ўсіх населеных пунктах, на прадпрыемствах, у калгасах, саўгасаў, МТС, установах і навуковых установах з 24 па 30 кастрычніка прайшлі мітынгі, сходы працоўных, урачыстыя пасяджэнні саветаў дэпутатаў працоўных. На сходах і мітынгх прысутнічала 4 300 000, а выступіла 84 800 чалавек. У сваіх выступленнях працоўныя Беларусі выказвалі самыя глыбокія пачуцці любові і ўдзячнасці партыі бальшавікоў, савецкаму ураду, правадыру, настаўніку і сябру беларускага народа таварышу Сталіну, які забяспечыў беларускаму народу шчаслівае і радаснае жыццё пад сонцам Сталінскай Канстытуцыі. Рэспубліканскія газеты і часопісы, а таксама абласныя, гарадскія і раённыя газеты выпусцілі спецыяльныя нумары, якія прысвяцілі дзесяцігоддзю ўз'яднання беларускага народа. У святочныя дні ва ўсіх гарадах і раённых цэнтрах былі арганізаваныя масавыя народныя гулянні на плошчах, у парках і садах. Святкаванне дзесяцігоддзя ўз'яднання беларускага народа ў адзінай Беларускай Савецкай дзяржаве прайшло пад знакам далейшага згуртавання беларускага народа вакол партыі бальшавікоў і вялікага правадыра народаў Іосіфа Вісарыёнавіча Сталіна⁴².

Пасля такіх свят здавалася б, што і ў наступныя гады яно будзе адзначацца 29-30 кастрычніка. Аднак наступіў 1950 г. і ЦК кампартыі Беларусі прымае рашэнне аб святкаванні дня ўз'яднання ... 17 верасня. Усё вярнулася на кругі свае. Зноўку

⁴² НАРБ, ф.4п, воп. 47, спр. 200, арк.53-58.

вымушаны канстатаваць, што няма адказу, хто і чаму прыняў такое рашэнне, але паўтаруся, што без Крамля тут не абыйшлося. Тым не менш, з 1951 г. і па 1990 г. Беларусь лічыла днём ўз'яднання менавіта 17 верасня – дзень “вызвольнага пахода Чырвонай Арміі”.

У наступныя гады юбілей пачаў спакваля ніякавец. Не ажывіла яго нават і 20-ці годдзе, якой прайшло практычна незаўважаным. Вышэй узгадвалася, як адзначалі 10-ці годдзе. Дваццацігадоваму юбілею ЦК КПБ прысвяціў усяго два пункты пастановы: “1. Дату 17 верасня - 20-ці годдзе ўз'яднання [...] адзначыць правядзеннем на прадпрыемствах, у калгасах, саўгасах, установах і вучэбных установах бясед і лекцый. 2. Даручыць рэдакцыям газет у нумары за 17 верасня надрукаваць артыкулы ці нататкі аб гістарычным значэнні ўз'яднання беларускага народа і беларускіх зямель у адзінай Сацыялістычнай дзяржаве [...]. Даручыць Камітэту па радыёвяшчэнню і тэлебачанню пры СМ БССР у дзень уз'яднання арганізаваць радыёперадачу”⁴³. І ўсё. Як і не было дзесяць год назад мітынгаў, шэсцяў, парадаў, салютаў, ліста да Сталіна і г.д.

Як гэта і рэкамендавала ЦК КПБ 17 верасня 1959 г. “Советская Белоруссия” адгукнулася на гэтую падзею толькі невялікім артыкулам “Квітнее родная Беларусь”. У ім падкрэслівалася, што “[...] 20 год рабочыя і сялянства, працоўная інтэлігенцыя заходніх абласцей Беларусі, уз'яднання ў адной сям'і савецкіх народаў з вялікім энтузіязмам будуць новае жыццё і пры братняй дапамозе усіх працоўных нашай краіны дасягнулі на гэтым шляху выдатных поспехаў. [...] Усё гэта стала дзякуючы пастаянным

⁴³ НАРБ, ф.4п, воп.94, спр.311, арк.5 Пратакол №84 пасяджэння сакрытарыята ЦК КПБ ад 16 верасня 1959 г.

клопатам партыі і ўрада аб развіцці Беларускай рэспублікі, дзякуючы мудрай ленінскай нацыянальнай палітыцы Камуністычнай партыі, непарушнаму сяброўству народаў краіны Саветаў⁴⁴. Разам з тым, яшчэ адзін новы матыў загучаў напрыканцы 50-х гадоў. Ад сталінскай рыторыкі аб “панскай Польшчы”, “белапольскіх панах” і г.д., пачалі спакваля адыходзіць. У артыкуле падкрэслівалася: “Працоўныя Беларусі іспытваюць глыбокую радасць ад таго, што побач з намі змагаецца і заваёўвае новыя поспехі ў сацыялістычным будаўніцтве польскі народ. Нас аб’ядноўвае з працоўнымі Польскай Народнай Рэспублікі вялікая і высокародная мэта - пабудова светлага будынка камунізма. Гэта мэта пітае наша моцнае і непарушнае сяброўства. З кожным днём развіваюцца і мацнеюць эканамічныя і культурныя сувязі паміж Польшчай і СССР, паміж Польшчай і Беларускай ССР. Савецкія людзі праяўляюць жывую цікавасць да дасягненняў польскага народа. Між нашымі рэспублікамі існуе пастаянны абмен вытворчым вопытам, культурнымі каштоўнасцямі”⁴⁵. І на гэтым усё. Як і не было шумнай прапагандысцкай кампаніі дзесяць год таму. Цішыня.

Падкрэслім яшчэ адну акалічнасць святкавання 20-ці годдзя, якая засталася назаўважанай, ці яе не пажадалі “заўважыць”. Да 20-ці годдзя вядучы навуковы супрацоўнік інстытута гісторыі партыі пры ЦК КПБ М. Арэхва разам з П.Пышкіным падрыхтавалі да друку артыкул “Знамянальная дата ў гісторыі Беларускага народа”, у якім у першым абзацы аўтары падкрэслівалі: “2 лістапада 1959 г. працоўныя нашай рэспублікі адзначаюць знамянальную дату (Выдзелена мной. -

⁴⁴ Советская Белоруссия, 17 сентября 1959 г. / Цветет родная Белоруссия, С.1.

⁴⁵ там сама, с.1.

А.В.) [...]”⁴⁶.* Мікалай Арэхва – заходнік, была КПЗБовец быў дасведчаным, з багатым жыццёвым і палітычным вопытам чалавекам. Калі ён прапанаваў святкаваць дзень уз’яднання не 17 верасня, а 2 лістапада, то я глыбока перакананы, што ён ведаў словы другога, не менш вядомага КПЗБоўца – Максіма Танка. М.Танк, 27-мі гадовы паэт-пачатковец, 3 лістапада 1939 г. запісаў у сваім дзённіку: “Сесія Вярхоўнага Савета прыняла закон аб уключэнні Заходняй Беларусі ў склад СССР і аб’яднанні яе з Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікай. Гэтую знамянальную падзею ўжо ніколі не выкрасліць з нашай гісторыі. [...] Я гэтую дату – дату, з якой мы пачалі звацца людзьмі, - назаўсёды залатымі літарамі ўнёс бы ва ўсе нашыя календары, як самае найвялікшае свята пасля Вялікага кастрычніка”⁴⁷.

Чаму яны, змагары за нацыянальнае вызваленне Заходняй Беларусі, члены КПЗБ, зведаўшыя пераслед, арышты лічылі святам уз’яднання не 17 верасня, не 28-39 кастрычніка, а 2 лістапада? Бо ведалі, нават не ведалі, а інтуіцыйна адчувалі, што 17 верасня надта сумніўная дата, каб казаць аб сталінскім “нацыянальным уз’яднанні беларусаў”. Хто, хто, а яны добра ведалі і памяталі, што калі кампартыя Польшчы (КПП), а гэта значыць і

⁴⁶ НАРБ, ф.4683, воп.3, спр.1098. арк.1. Арткулы, тэксты дакладаў аб 20-ці, 30-ці і 40-ка годдзі ўз’яднання Заходняй Беларусі з БССР. Спісы былых членаў КПЗБ, фотаздымак удзельнікаў навуковай сесіі, якая адбылася ў Мінску 15 верасня 1969 г. Статыстычныя дадзеныя і нататкі аб Заходняй Беларусі. 1959-1979 гг.

* На першым лісце ёсць наступны аўтограф М.Арэхвы: “Аўтары тады (калі тады. – А.В.) прапаноўвалі адзначаць дату ўз’яднання Заходняй Беларусі з БССР 2.ХІ. у адпаведансці з паст[ановай] Вярх[оўнага] Савета СССР. І другі аўтограф: “ Гэты артыкул быў зняты па ўказанню Ц.Гарбунова, сакратара ЦК КПБ і заменены яго ўласным артыкулам на тэму аб сяброўстве з польскім народам. 30.VI.1959 г.”.

⁴⁷ М.Танк, Листки календаря (дневниковые записи). Авторизованный перевод с белорусского С. Григорьевой. Советский писатель. М., 1974. – С.291.

яе “філіялы” КПЗБ і КПЗУ у прыватнасці, вылучылі лозунг аб праве нацый на самавызначэнне “ажно да аддзялення”, а гэта наўпрост датычыла Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны, то “вусаты крамлёўскі горац” правёў у 1937 г. такое крывапусканне кампартыям Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны, што яны аж 19 год не маглі апрытомнець ад яго⁴⁸. Толькі ў 1956 г., дзякуючы, у тым ліку і намаганням М.Арэхвы, з КПЗБ былі зняты абвінавачванні і адбылася яе палітычная рэабілітацыя. Аднак, у верасні 1939 г. Сталін, улічыўшы “нацыянальныя памкненні беларусаў”, вызваліў “адзінакроўных братоў”. Зараз ужо добра вядома, што “вызваленне” было ўсяго толькі другарадным вынікам вялікай геапалітычнай гульні І. Сталіна і А.Гітлера, за сферы інтарэсаў у Еўропе. Яны таксама добра ведалі, што частка польскага грамадства далёка не так ўспрымала падзеі 17 верасня, як афіцыйная Варшава. Таму і прапанаваў былы КПЗБовец М.Арэхва святкаваць дзень уз’яднання не 17 верасня, а 2 лістапада, як больш прымальную ў палітычным і ідэалагічным сэнсе дату. Аднак да яго прапаноў ніхто не прыслухаўся і ўсё пакацілася па старой накатанай сталінска-хрушчоўска-брэжнеўскай каляіне.

Аднак, чаму ж знікавала свята ? Чаму на 20-ці годдзе не правялі нават юбілейнага пасяджэння ВС БССР ? На мой погляд змянілася ўнутрыпалітычная сутнасць гэтай падзеі. Партыйна-савецкае кіраўніцтва рэспублікі палічыла, што ўо не мелася патрэбы “заходнікаў сюды ўзяць і паказаць, што мы маем”. На яго думку стратэгічная задача інтэграцыі заходняй часткі рэспублікі з усходняй была выкананая. На самай справе, саветызацыя, дзве

⁴⁸ Яжборовская И.С., Яблоков А.Ю., Парсаданова В.С. Катынский синдром в советско-польских и российско-польских отношениях. – М., РОССПЭН. 2001. – С. 20.

рэпатрыяцыйныя хвалі (1944-1946 і 1955-1959 гг.), прымусовая калектывізацыі, вынішчэнне рэшткаў польскага і беларускага антысавецкага падполля, на фоне сацыяльна-эканамічнай стабілізацыі (пра грамадска-палітычную гаворкі і не ідзе), узросту культурна-адукацыйнага ўзроўню насельніцтва, урбаністычных працэсаў вялі да усё большай і большай еднасці абодзвух часткак рэспублікі. Гэта быў аб'ектыўны, заканамерны і лагічны працэс яднання нацыя, якая фактычна ўз'ядналася ў верасні 1939 г. Тады, для каго і навошта праводзіць юбілей ?

Апошняя даволі значная ўвага да гэтага юбілея адбылася з нагоды 30-ці годдзя. 17 верасня 1969 г. у канцэртнай зале філармоніі адбыўся ўрачысты сход, на якім прысутнічала практычна ўсё партыйна-савецкае кіраўніцтва рэспублікі – П.Машэраў, Ц.Кісялёў, У.Лабанок, І.Клімаў ды іншыя чыноўнікі, ветэраны вайны, дзеячы КПЗБ, дэпутаты ВС БССР, шматлікія госці. З дакладам на сходзе выступіў першы намеснік Старшыні СМ БССР У.Лабанок, які прыгадаў, што ў “панскай Польшчы” існаваў жорсткі нацыянальны і сацыяльны прыгнёт беларускага народа, падкрэсліў, што толькі дзякуючы кіраўніцтву камуністычнай партыі і дапамозе Савецкага Саюза ўдалося “вызваліць адзінакроўных братоў-беларусаў”, распавёў аб поспеха сацыяльна-эканамічнага і культурнага развіцця заходніх абласцей Беларусі⁴⁹. 30-ці годдзю ўз'яднання інстытут гісторыі партыі пры ЦК КПБ прысвяціў навуковую сесію. З дакладамі на ёй выступілі М.Капіч – дырэктар інстытута гісторыі партыі пры ЦК КПБ, ужо ўзгаданы М.Арэхва, ды Ф.Марцінкевіч – дырэктар інтытута эканомікі АН БССР⁵⁰.

⁴⁹ БЕЛТА, У адзінай сям'і савецкіх народаў / Звязда. – 1969. - 18 вер. С.1.

⁵⁰ НАРБ, ф.4683, воп.3, спр.1098, арк.72.

А што далей? А далей гэта свята ціха і незаўважна знікла. З агульнарэспубліканскіх свят яно было выкраслена і незаўважана набыло статус акадэмічных сесій, якія праводзіліся, галоўным чынам, пад патранатам інстытута гісторыі партыі пры ЦК КПБ.

На 40-ка годдзе “Советская Белоруссия” 18 верасня 1979 г. адгукнулася невялікім артыкулам доктара гістарычных навук А.М.Мацко, які паўтарыў панаваўшы тэзіс аб тым, што “савецкі народ не мог астацца абьякавым да лёсу сваіх адзінакроўных братоў – беларусаў і ўкраінцаў. Ён падаў ім братэрскую руку дапамогі, узяў пад сваю абарону, выратаваў ад фашысцкага парабашчэння”⁵¹.

Перабудова раставіла новыя акцэнтны ў адносінах да гэтай падзеі. 50-ці годдзе на афіцыйным узроўні фактычна “незаўважылі”. Вераснёўскія падзеі 1939 г. сталі настолькі “неактуальнымі”, што галоўная газета рэспублікі (Советская Белоруссия), ні 17, ні 18 верасня 1989 г. нават ні адным радком не ўзгадала аб тым, што ж адбылося 50 год таму назад. Аднак, напярэдадні юбілея, 14 верасня ў Мінскім гаркаме партыі адбылася сустрэча ветэранаў КПЗБ (М.Арэхвы, М.Танка ды іншых), якія “выказалі крытычныя заўвагі з нагоды незаслужанага замоўчвання знамянальнай даты ў жыцці беларускага народа – уз’яднання карэнных зямель у адзінай Беларускай дзяржаве”. На гэтай жа сустрэчы прапаноўвалася адзначаць дзень уз’яднання ці 17 верасня, як гэта і было раней, ці 28 кастрычніка. З гэтай прапановай сакратар Мінскага гаркама партыі У.Галко і звярнуўся ў ЦК кампартыі Беларусі⁵². Аднак ні 17 верасня, ні 28 кастрычніка не задаволілі

⁵¹ Мацко, А., Годы борьбы и созидания / А.Мацко // Советская Белоруссия. – 1979. - 18 сент. С.3.

⁵² Назаўсёды разам: Да 60-ці годдзя ўз’яднання Заходняй Беларусі з БССР. Мн.: БелЭн, 1999.- С.247-248.

кіраўніцтва ЦК КПБ, якое палічыла мэтазгодным адзначаць гэтае свята 14 лістапада, калі 3-я пазачарговая сесія ВС БССР (1939 г.) прыняла закон аб “Прыняцці Заходняй Беларусі ў склад БССР”. 11 студзеня 1990 г., Прэзідыўм ВС БССР прыняў Указ “Аб аб’яўленні 14 лістапада Днём уз’яднання Заходняй Беларусі з Беларускай ССР”⁵³. Такім чынам, ужо самі беларусы, ні на каго ні азіраючыся, у чарговы раз перанеслі свята, гэты раз на 14 лістапада.

“Новая каманда”, што прыйшла да ўлады ў 1994 г. таксама першапачаткова не надавала ўвагі значэнню вераснёўскіх падзей. 60-ці годдзе (1999 г.) магло паўтарыць лёс 50-ці годдзя і толькі літаральна ў апошні момант гісторыкі ды ўлада схамянулі, што неабходна на належным ўзроўні адзначыць гэтую дату. У Мінску ў верасні гэтага ж году адбылася навуковая канферэнцыя, прысвечаная 60-ці годдзю ўз’яднання, інстытут гісторыі НАН Беларусі выпусціў неблагі зборнік навуковых прац “Назаўсёды разам”, а ўлада правяла ўрачыстае пасяджэнне пад расейскамоўным лозунгам-ідэалагемай – “Единство Беларуси, освещённое историей и устремлённое в будущее”.

Надалей гэтая дата зноўку знікае з поля зроку ўлады, гісторыкаў ды грамадскасці. А што ж датычыць свята, то ўсё ж у абсалютнай большасці насельніцтва Беларусі ўз’яднанне асацыіруецца з “вызвольным паходам Чырвонай Арміі”, які адбыўся 17 верасня 1939 г., а значыць і з тымі стэрэатыпамі і ідэалагемамі, якія суправажалі гэты юбілей з самага яго пачатку – з 1939 г.

⁵³ тамсама, С.248.

§ 2. 1947 г. “Масавай рэпатрыяцыі не будзе...”.

У чэрвені 1946 г. прадстаўнікі ўрадаў Беларусі ў Польшчы падпісалі пратакол аб заканчэнні абмена насельніцтвам, якое распачалося ў верасні 1944 г. У ім падкрэслівалася, што працэс скончаны, тыя, хто хацеў выехаць у Польшчу – выехалі, а для астатніх граніца замыкалася наглуха⁵⁴. Аб тым, што гэта была не проста дэкларацыя, а цвёрды крок саюзнага кіраўніцтва, сведчыць запіска пасольства Польшчы ў Маскве, накіраваная ў МЗС Польскай Рэспублікі 31 кастрычніка 1946 г. У ёй адзначалася, што “[...] справа некалькіх тысяч палякаў з Літвы і Беларусі застыла на мёртвай кропцы. Мясцовыя ўлады лічаць, што ўмовы Пагаднення* выкананы і не пагаджаюцца на далейшую рэпатрыяцыю. Спробы прадоўжання дзеяння Пагадненняў прымаемыя праз пасольства (візіт да Дзеканозава), а таксама праз І.Вольскага не далі ніякіх вынікаў. Адсутнасць Вышынскага робіць немагчымым абмеркаванне гэтай справы. А справа ёсць вельмі важная і неадкладная”⁵⁵.

Рэмарка польскага пасольства аб “тысячах палякаў” у Беларусі была афіцыйна агучана 28 лістапада 1946 г. на сустрэчы пасла Польскай Рэспублікі ў СССР У.Вольпэ з намеснікам міністра замежных спраў СССР У.Дзеканозавым. У. Вольпэ ў час гутаркі з У.Дзеканозавым уручыў апошняму памятную запіску аб рэпатрыяцыі польскіх грамадзян з Савецкага Саюза. У ёй без усялякіх дыпламатычных хітрыкаў і акалічнасцяў адзначалася: “Пасольства Польскай Рэспублікі ў Маскве валодае вялікай

⁵⁴Вялікі, А.Ф. На раздарожжы. Беларусы і палякі ў час перасялення (1944-1946 гг.): Манагр. / Навук. рэд. В. Дз. Селяменёў. – Мн., БДПУ, 2005. – С.164.

⁵⁵ AMSZ, Z.6, t.502, w.32, k.122. Departament polityczny. Wydział Radziecki. 1946 г.

* Маюцца на ўвазе Пагадненні аб абмене насельніцтвам, якія былі падпісаныя ПКНВ з урадамі БССР 9-га, а ЛітССР – 22 верасня 1944 г.

колькасцю матэрыялаў, якія сведчаць аб тым, што на тэрыторыі Саюза ССР у цяперашні час знаходзіцца значная колькасць палякаў, пытанне рэпатрыяцыі якіх: 1. Непасрэдна звязана з ажыццяўленнем дагаварных палажэнняў Пагаднення аб узаемнай эвакуацыі насельніцтва ад 9.09. і 22. 09. 1944 г. і 6.07.1945 г. ці. 2. Было прадметам асобных нот, накіраваных пасольствам Міністэрству замежных спраў СССР, а часткова было закранута ў час адбыўшыхся ў маі г. года перамоваў Польскай урадавай дэлегацыі з Урадам Саюза ССР. [...] У Беларускай ССР каля 300 000 палякаў не паспела рэпатрыявацца”⁵⁶. Праігнараваць ці “адмахнуцца” ад такой колькасці палякаў, якія кампактна пражывалі на захадзе Беларусі, маючай агульную граніцу з Польшчай было цяжка, улічваючы нават рэжым, які пановаў у СССР. У Вольпе, уручыўшы памятную запіску У.Дзеканозаву, засведчыў тым самым, што нават прамаскоўскі ўрад Польшчы не мае намеру пакідаць па-за ўвагай гэтае пытанне і будзе пастаянна нагадваць кіраўніцтву МЗС Савецкага Саюза аб гэтай праблеме. У сувязі з гэтым, хацелася б засяродзіць увагу на адным важным моманце. Польскае грамадства нават у сталінскі час мела пэўныя дэмакратычныя рысы. Дык вось рэшткі дэмакратыі, а таксама заклапочанасць шырокіх колаў польскага грамадства ў цэлым і сотняў тысяч палякаў асабіста, лёсам сваіх родных, блізкіх, сяброў, крэўных у Савецкім Саюзе, “давілі” знізу на ўрад Польшчы ў гэтым пытанні. І як бы не дэкларавалі кіраўнікі новай Польшчы аб сваёй прыхільнасці да ідэяў “марксізма-ленінізма”, аб “непарушнасці савецка-польскага сяброўства” і г.д., яны не маглі не ўлічваць настрояў, якія панавалі ў польскім

⁵⁶ Советский фактор в Восточной Европе. 1944-1953 гг. В 2-х тт. / Т.1.1944-1948 гг. Отв. ред. - Т.В.Волокитина. М.: РОССПЭН, 1999. - С.378-381.

грамадстве адносна сваіх суродзічаў, што знаходзіліся ў СССР, у тым ліку і ў Беларусі.

Адлюстраваннем гэтых настрояў з'яўляліся шматлікія лісты, накіроўваемыя ў рэдакцыі польскіх радыёстанцый ды газет, якія друкавалі лісты палякаў, у якіх найпрост задаваліся пытанні аб лёсе сваіх родных у СССР. Так, напрыклад, 9 лютага 1947 г. у газеце "Robotnik", быў надрукаваны артыкул, "Чытачы маюць голас: справа павароту палякаў з СССР", у якім, у прыватнасці, адзначалася, што афіцыйнае паведамленне аб заканчэнні рэпатрыяцыі палякаў з СССР у Польшчу (чэрвень 1946 г.), не вырашыла праблему. Больш таго, у лісце, дасланым у рэдакцыю газеты падкрэслівалася: "Вельмі прашу рэдакцыю аб пастаноўцы пытання ў адпаведных інстанцыях аб лёсе масы палякаў у СССР, каб даць магчымасць вярнуцца людзям, якія праз доўгія гады не перасталі любіць Айчыну, смуткаваць і марыць аб ёй. Гэта будзе відавочным фактам савецка-польскага сяброўства"⁵⁷.

Улічваючы гэты фактар, праблема рэпатрыяцыі палякаў з СССР у Польшчу заўсёды была ў полі зроку польскай дыпламатыі, якая не мінала ні аднаго выпадку, каб не нагадаць афіцыйным асобам з МЗС СССР аб ёй. Так, 18 красавіка 1947 г. У.Вольпе сустрэўся з намеснікам міністра замежных спраў СССР А. Вышыньскім і абмеркаваў з ім пытанне аб магчымасці рэпатрыяцыі палякаў з СССР у Польшчу. У час размовы У.Вольпе закрануў пытанне аб рэпатрыяцыі беларускіх палякаў, аднак на гэтае пытанне А.Вышыньскі адказаў, што рэпатрыяцыя не можа мець масавага характару і будзе адбыцца толькі ў індывідуальным парадку. А. Вышыньскі папрасіў, каб польскае пасольства падрыхтавала і накіравала ў МЗС СССР

⁵⁷ AMSZ, Z.27, t.255, w.15, k.80. Ambasada RP w Moskwie. 1947.

асабісты спіс тых, хто зацікаўлены ў рэпатрыяцыі і падкрэсліў, што разгляд іх хадайніцтваў будзе ажыццяўляцца беларускім бокам⁵⁸.

У сакавіку 1947 г. палякі падрыхтавалі даведку аб дадатковай рэпатрыяцыі палякаў з СССР у Польшчу. У лісце, скіраваным у МЗС СССР, палякі, належачыя рэпатрыяцыі, былі падзелены на тры групы. Першая група ўключала 18 400 чалавек, другая – 18 981 арыштаваных і інтэрніраваных і 20 877 цывільных і ваенных вязняў, агульнай колькасцю 39 858 чалавек. Трэцяя група налічвалася 1714 сямей. Яна ў большай ступені цікавіць нас, бо тычылася польскіх вайскоўцаў, якія праходзілі службу ў Войску Польскім, а іх родныя пражывалі ў Беларусі і жадалі выехаць у Польшчу. Разам з тым, гэта асабліва падкрэслівалася ў даведцы, пасольства Польшчы ў Маскве чакала ад віцэ-міністра польскага ўрада У.Вольскага спіс на 15 000 раз'яднаных сем'яў з Беларусі, якія жадаюць рэпатрыіравацца ў Польшчу⁵⁹.

Новы пасол Польшчы ў СССР Мар'ян Нашкоўскі ў час чарговай сустрэчы з намеснікам міністра замежных спраў СССР А.Вышынскім, якая адбылася 16 мая 1947 г., у асцярожнай форме нагадаў уплывовому савецкаму дыпламату, што польскае пасольства ў Маскве падрыхтавала спіс на 23 000 чалавек, якія знаходзяцца ў зняволенні ў Савецкім Саюзе і ўрад Польшчы вельмі зацікаўлены ў іх рэпатрыяцыі. Як падкрэсліў М. Нашкоўскі, А.Вышынскі жартліва запытаў у яго, чаму пасольства падрыхтавала такія вялікі спіс, аднак паабяцаў, што гэтае пытанне будзе вывучана. Калі ж М. Нашкоўскі паспрабаваў удакладніць канкрэтную дату “вывучэння” гэтай праблемы, то А.Вышынскі

⁵⁸ AMSZ, Z.22, t.260, w.10, k.1. Biuro do spraw repatriacji z ZSSR.

⁵⁹ AMSZ, Z.27, t.255, w.15, k.124. Ambasada RP w Moskwie. 1947.

адзначыў, што ён дасць даручэнне загадчыку IV Еўрапейскім аддзелам МЗС СССР канкрэтныя ўказанні “прапрацаваць” гэтае пытанне⁶⁰.

12 чэрвеня 1947 г. М. Нашкоўскі сустрэўся ўжо з Міністрам замежных спраў СССР В.Молатавым і звярнуў яго ўвагу на пытанне рэпатрыяцыі палякаў з СССР. Аднак, у параўнанні з папярэдняй размовай з А.Вышынскім, размова з В.Молатавым была больш нервовай і напружанай, бо апошні звярнуў увагу М. Нашкоўскага на тое, што, маўляў, рэпатрыяцыя фактычна скончылася і застаюцца толькі адзінкі, якія будуць рэпатрыіравацца толькі ў індывідуальным парадку. Больш таго, бліжэйшы паплечнік Сталіна падкрэсліў, што палякі надаюць гэтай справе надта шмат увагі і робяць шмат “крыку” вакол яе, тым больш, што большая частка палякаў ужо рэпатрыявалася з СССР. Астатнія, па словах В.Молатава, *ёсць людзі (sic !), якія ўжо асіміляваліся ў савецкай сістэме і адчуваюць сябе у ёй добра* (Выдзелена мной. – А.В.) Аднак М. Нашкоўскі адказаў, што не яны падымаюць “крык” з-за гэтай справы, а ў сапраўднасці ў Савецкім Саюзе знаходзяцца тысячы палякаў, якія засталіся ў выніку шэрагу “непаразуменняў і памылак” і гэта, безумоўна, турбуе польскае кіраўніцтва. Ён таксама падкрэсліў, што не “вырашанасць” гэтай праблемы стварае для польскага ўраду пэўныя складанасці, у тым ліку і палітычнага характару. Аднак, канстатаваў М. Нашкоўскі, яго аргументацыя не пераканала В.Молатава, які ўпарта прытрымліваўся свайго пункту гледжання⁶¹.

14 ліпеня 1947 г. Мар’ян Нашкоўскі ў чарговы раз сустрэўся з А.Вышынскім і зноўку звярнуў яго

⁶⁰ AMSZ, Z.6, t.521, w.33, k.1-2. Wydział radziecki, notatki z rozmow dyplomatow polskich w Moskwie z przedstawicielami MSZ ZSRR. 1947.

⁶¹ AMSZ, Z.6, t.521, w.33, k.5-6. Wydział radziecki, notatki z rozmow dyplomatow polskich w Moskwie z przedstawicielami MSZ ZSRR. 1947.

ўвагу на той факт, што справа рэпатрыяцыі для Польшчы мае войстрае ўнутрыпалітычнае значэнне і прыносіць шмат клопатаў ураду. Пасол падкрэсліў, што спробы абмеркавання гэтага пытання былі ў Сейме і, больш таго, рабочыя на сходах цікавяцца ў адказных партыйных работнікаў лёсам сваіх блізкіх і родных, якія знаходзяцца ў Савецкім Саюзе. Ён таксама адзначыў, што пасольства Польшчы падрыхтавала і перадала ў МЗС СССР спіс на 17 тыс. чалавек, якіх неабходна рэпатрыяваць у першую чаргу, але Змешаная савецка-польская камісія* разглядзела толькі каля 1600 спраў, прытым, што яна заканчвала сваю працу 1 жніўня 1947 г.⁶².

Шматлікія сустрэчы польскіх дыпламатаў у Маскве са сваімі савецкімі калегамі і размовы наконт узнаўлення масавай рэпатрыяцыі натыкаліся на глухую сцяну. Гэта прызнаў М.Нашкоўскі, які 17 ліпеня 1947 г. накіраваў ліст міністру замежных спраў Польшчы З.Модзелеўскаму. Ён, у прыватнасці, з песімізмам і глыбокім расчараваннем падкрэсліваў: “[...] сфармуляваныя прапановы (аб рэпатрыяцыі. – А.В.), якія маюць важнае палітычнае значэнне, мусяць залежаць ад пазіцыі Урада (Польшчы. – А.В.), і ў асаблівасці, ад таго ці змога наш Урад яшчэ раз вярнуцца да размоваў аб справах рэпатрыяцыі з Урадам СССР. Адносіны Урада Савецкага Саюза ў гэтай справе, як ужо паведамляў, надта негатыўныя і асабіста я не думаю, што можна было б (па крайняй

⁶² AMSZ, Z.6, t.521, w.33, k.13.

* Змешаная савецка-польская камісія была створана паводле савецка-польскага “Пагаднення паміж Урадам СССР і Часовым Урадам Нацыянальнага адзінства Польскай Рэспублікі аб праве выхаду з савецкага грамадзянства асоб польскай і яўрэйскай нацыянальнасці, якія пражываюць у СССР і аб іх эвакуацыі ў Польшчу і аб праве выхаду з польскага грамадзянства асоб рускай, украінскай, беларускай, русінскай, літоўскай нацыянальнасцей, якія пражываюць на тэрыторыі Польшчы і аб іх эвакуацыі ў СССР”, ад 6 ліпеня 1945 г. Яедзейнасць не распаўсюджвалася на палякаў, якія пражывалі на тэрыторыі БССР.

меры ў бліжэйшы час) зноў вярнуцца да гэтай тэмы”⁶³.

Наколькі Масква негатыўна ставілася да праблемы рэпатрыяцыі і нават не жадала размаўляць на гэтую тэму з палякамі, сведчыць ліст МЗС СССР, які быў накіраваны 29 ліпеня 1947 г. у пасольства Польшчы ў Маскве. У ім без усялякіх акалічнасцей падкрэслівалася, што МЗС Савецкага Саюза вяртае пасольству Польшчы: “[...] неразгледжанымі спісы на 3411 сямей, якія пасольства накіравала ў МЗС СССР 28 ліпеня 1947 г., з-за таго, што на 17-м пасяджэнні Змешанай камісіі было вырашана 1 ліпеня спыніць прыём і разгляд заяваў на выезд у Польшчу, а таксама з-за таго, што савецкія органы не змогуць [...] правесці афармленне дакументаў да заканчэння працы Змешанай камісіі, г.зн. да 1 жніўня 1947 г.”⁶⁴. Як вынікае з гэтага, лёсы 3411 сем’яў, якія ўжо падалі хадайніцтвы на выезд у Польшчу, абсалютна не цікавілі чыноўнікаў са Смаленскай плошчы. Адзначым, што да ліпеня 1947 г. пасольства Польшчы ў Маскве перадала ў Змешаную савецка-польскую камісію 45 нот са спісамі, якія налічвалі 16 000 чалавек, жадаючых выехаць у Польшчу. У гэты спіс уваходзіла 2026 сямей, агульнай колькасцю 6 тыс. чалавек, якія пражывалі ў заходніх абласцях Беларусі⁶⁵.

Улічваючы ўпартасць савецкага боку не працягваць рэпатрыяцыю, паўстае лагічнае пытанне, чаму Масква так зацята адмаўлялася прадоўжваць яе? У прыватнасці, адказ на гэтае пытанне ўтрымліваецца ў словах М.Нашкоўскага ў час яго размовы з А.Вышынскім, якая адбылася 6 жніўня 1947 г. і працягвалася цэлую гадзіну. Пасля абмеркавання агульных праблем, М.Нашкоўскі, зноў

⁶³ AMSZ, Z.27, t.255, w.15, k.138. Ambasada RP w Moskwie. 1947.

⁶⁴ тамсама, к.144.

⁶⁵ тамсама, к.85.

вярнуўся да праблемы рэпатрыяцыі і звярнуў увагу А.Вышынскага, што савецкі бок не спрагназаваў і не пралчыў, што такая вялікая колькасць палякаў паждае рэпатрыіравацца. Аднак, галоўнае, на што звярнуў увагу польскі пасол заключалася ў тым, што “[...] індывідуальны разгляд спраў выкліча новую рэпатрыяцыйную хвалю ў Літве і Беларусі, якой савецкі бок палюхаеца, і ад якой мы (польскі бок. – А.В.) спрабуем ухіліцца (выдзелена мной. – А.В.). У любым выпадку, як ні разглядай гэтую праблему, лепей рашыць гэтую справу ў вярхах”. Пад уплывам гэтай аргументацыі А.Вышынскі заўважыў: “Абмяркуем гэтую справу, паспрабуем штосьці зрабіць, неабходна падрыхтаваць пастанову”⁶⁶. Неабходна пагадзіцца са словамі М.Нашкоўскага, што савецкі бок на самай справе палюхаўся працягу рэпатрыяцыі. Обмен насельніцтвам, у прыватнасці, паміж БССР і Польшчай паказаў, што выехаць у Польшчу паждала звыш 550 тыс. чалавек, аднак выехала звыш 230 тысяч⁶⁷. Астатнія, хаця безумоўна і не ўсе, з’яўляліся патэнцыяльнымі кандыдатамі на выезд у Польшчу. Відавочна, што дазволіўшы працяг рэпатрыяцыі кіраўніцтва Савецкага Саюза не далічыла б у заходніх абласцях Беларусі дзсяткі тысяч чалавек, што яшчэ больш абязлюдзіла б гарады ды вёскі заходняга рэгіёна Беларусі. Таму так упарта кіраўніцтва Савецкага Саюза адмаўлялася працягваць рэпатрыяцыю, нават і ў індывідуальным парадку.

Аднак вернемся да слоў А.Вышынскага аб неабходнасці “штосьці зрабіць”. Не зрабілі нічога. Спадзяванні палякаў былі ілюзорнымі, аб чым сведчыць памятная запіска МЗС СССР, датаваная 6 жніўня 1947 г. У ёй асабліва падкрэслівалася, што

⁶⁶ AMSZ, Z.6, t.521, w.33, k.35.

⁶⁷ Вялікі А Адзнач. сач. ... С.220-221.

“[...] Пасольства (Польшчы ў Маскве – А.В.) лічылася з фактам, што дзейнасць савецка-польскай Змешанай камісіі па эвакуацыі ніколі не распаўсюджвалася на асоб, пражываючых на тэрыторыі Заходняй Украіны, Заходняй Беларусі і Літвы. [...] Дазвол у індывідуальным парадку перасялення ў Польшчу, застаўшыся на тэрыторыі Беларускай ССР і Літоўскай ССР членаў сямей, якія перасяліліся ў Польшчу ў парадку рэпатрыяцыі па Пагадненням ад 9 і 22 верасня 1944 г. не вырашаны. У цяперашні час заявы ад вышэйадзначаных асоб не прымаюцца”⁶⁸. 1 верасня 1947 г., як гэта і планавалася, скончыла сваю працу савецка-польская Змешаная камісія. Пасол Польшчы ў СССР М.Нашкоўскі ў сувязі з гэтым накіраваў міністру замежных спраў Польшчы службовы ліст, у якім падсумаваў вынікі яе працы, а таксама зазначыў, што “у Савецкім Саюзе засталася пэўная колькасць палякаў, якія выказалі жаданне выехаць у Польшчу, але Савецкі Саюз не жадае вяртацца да разгляду гэтай праблемы. Адзначаю, што наш ціск у гэтым пытанні звычайна безвыніковы і непажаданы”⁶⁹. Апошнім штрыхам, які хаваў надзеі тысяч палякаў рэпатрыіравацца стала запіска польскага пасольства ў Маскве, накіраваная 17 верасня 1947 г. у МЗС Польшчы. У ёй падкрэслівалася: “[...] пасольства звярнула ўвагу на ўстрыманне ад усялякіх крокаў і якіх небудзь выказванняў, якія б прама ці ўскосна стваралі ў зацікаўленых асоб ілюзіі да існуючай яшчэ магчымасці рэпатрыяцыі з СССР і тым самым спрычыніцца да раскалыхвання рэпатрыяцыйных настрояў”⁷⁰.

⁶⁸ AMSZ, Z.6, t.521, w.33, k.37-38.

⁶⁹ AMSZ, Z.27, t.186, w.12, k.3. Repatriacja. 1947-1950.

⁷⁰ AMSZ, Z.20, t.92, w.6, k.62. Rozne sprawy dotycz. spraw repatriacji. 1946-1950.

Неўступлівая пазіцыя кіраўніцтва Савецкага Саюза вяла да росту антысавецкіх настрояў, непрязні часткі польскага грамадства да Савецкага Саюза. Гэтую тэндэнцыю бачылі ў ЦК Польскай Рабочай Партыі (ППР). Так загранічны аддзел ЦК адзначаў, што сярод той часткі насельніцтва, родныя якой застаюцца ў Савецкім Саюзе, а таксама нават сярод часткі членаў ППР: “[...] пануюць настроі горычы ў адносінах да Савецкага Саюза і незадаволенне Польскім Урадам, што [...] шкодзіць савецка-польскаму збліжэнню”⁷¹.

У сувязі з гэтым варта адзначыць даволі парадаксальную сітуацыю. Польшча ўсё больш і больш трапляла ў залежнасць ад Масквы, становілася яе бліжэйшым сатэлітам і саюзнікам. Дык вось, бліжэйшаму саюзніку сталінскае кіраўніцтва адмаўляла ў надзвычай істотнай, маючай важнае ўнутрыпалітычнае значэнне для ўсяго польскага грамадства справе – рэпатрыяцыі палякаў з ССРС, і ў праватнасці, з БССР у Польшчу. Гэта магчыма патлумачыць наступным. Па-першае, тут праявіліся асабістыя адносіны Сталіна да Польшчы і палякаў. Напрыканцы 1947 г., ды ўласна кажучы намнога раней, ён быў асалютна ўпэўнены ў “прывязанасці” Польшчы да Савецкага Саюзу. Гэтая задача была паспяхова выканана. І як гэта заўсёды было, з тымі, хто знаходзіўся ў яго поўнай залежнасці і падпарадкаванасці, ён надта не цырымоніўся. Па-другое, патсдамскія дамоўленасці аб дапамозе польскаму ўраду ў справе вяртання ў Польшчу палякаў, былі фармальна выкананыя (у 1944-1946 гг. былі ажыццёўлены абмены насельніцтвам паміж Польшчай і БССР, УССР і ЛітССР, а таксама адбылася частковая рэпатрыяцыя палякаў з Савецкага Саюза) і Сталіна з былымі саюзнікамі па антыгітлераўскай

⁷¹ Ruchniewicz M. Ibid. S.58.

кааліцыі ў гэтым пытанні больш нічога ні звязвала. Аргументацыя сталінскага кіраўніцтва была “жалезная”: за два гады (1944-1946 гг.), тыя, хто жадаў выехаць - выехалі, а астатнія палякі, яшчэ раз працэнтуюем В.Молатава “ужо асіміляваліся ў савецкай сістэме і адчуваюць сябе ў ёй добра”. І, напэўна, галоўнае. У параўнанні з тым, што Савецкі Саюз уцягнуўся ў “халодную вайну”, якая мела глабальны геапалітычны характар і ў знешнепалітычнай дактрыне Савецкага Саюза займала важнейшае значэнне, праблема савецка-польскіх адносін, а ў іх праблема рэпатрыяцыі палякаў з СССР у Польшчу займала не тое што другараднае, а ўвогуле не вартае (у сталінскім разумені) увагі значэнне.

Такім чынам, палітычнае кіраўніцтва Савецкага Саюза ў 1947 г. наглуха закрыла мяжу і катэгарычна адмовілася разглядаць і абмяркоўваць з польскім бокам пытанне ні толькі аб масавай, а ўвогуле аб рэпатрыяцыі тых, хто жадаў выехаць у Польшчу. Шматтысячнай колькасці беларускіх палякаў заставалася адно – чакаць.

§ 2. Дэмаркацыя беларускай мяжы ... без Беларусі. 1946-1948 гг.

Невядома, ці павінны беларусы быць удзячны, ці не англійскаму арыстакрату, лорду, міністру замежных спраў Вялікабрытаніі Д. Керзану за тое, што ён спрычыніўся да ўсталявання іх заходняй мяжы. Наконт удзячнасці ці неўдзячнасці – пытанне дастаткова спрэчнае, а вось што датычыць “Лініі Керзана”, якая наўпрост закранала Беларусь, то пасля яе ўсталявання яна неаднаразова ў XX ст. “усплывала” на міжнародных перамовах. Напэўна самымі вызначальнымі для Беларусі з’явіліся савецка-польскія перамовы, якія адбыліся ў Маскве 24-26 ліпеня 1944 г. паміж савецкім урадам і Польскім Камітэтам Нацыянальнага Вызвалення (ПКНВ). Я свядома не аналізую вынікі і рашэнні міжнародных канферэнцый у Тэгеране, Ялце, і канчаткова ў Патсдаме, на якіх прынцыпова вызначылася савецка-польская мяжа, бо аб іх ўжо дастаткова напісана. Дык вось, вынікам маскоўскіх перамоваў стала падпісанне сакрэтнага пагаднення паміж СССР і ПКНВ аб савецка-польскай мяжы, за аснову якой была ўзята лінія Керзана, з адступленнямі ад яе на карысць Польшчы часткі тэрыторыі Беларусі - Белавежскай пушчы і Беластоцкай вобласці⁷². Апошні раз прыгадалі лінію Керзана 16 жніўня 1945 г., калі ў Маскве быў падпісаны замест пагаднення ад 27 ліпеня 1944 г., Дагавор аб савецка-польскай дзяржаўнай мяжы. Гэты дагавор прадугледжваў адступленні на карысць Польшчы ад лініі Керзана тэрыторыі на 17 км у глыбіню Беларусі. Гэта сведчыла, што ад Беларусі адыходзіла 17 раёнаў Беластоцкай вобласці з

⁷² Снапкоўскі У.Е. Гісторыя знешняй палітыкі Беларусі: Вучэб. дапам. для студэнтаў фак. міжнар. адносін: У 2 ч. Ч.2 Ад канца XVIII да пачатку XXI ст. / У.Е.Снапкоўскі. – Мн.: БДУ, 2004. – С.145.

Беластокам і 3 раёны Брэсцкай вобласці (частка Белавежскай пушчы)⁷³. Дагавор ад 16 жніўня ўключаў і тое, што нас больш за ўсё цікавіць. У артыкуле 1 пазначалася, што граніца будзе праходзіць: “[...] уздоўж лініі Керзана [...] адпаведна далучанай карце ў маштабе 1:500 000”, а ў артыкуле 2-м пазначалася, што “правядзенне на мясцовасці граніцы, адзначанай у сапраўдным артыкуле, будзе ажыццяўляцца Змешанай савецка-польскай камісіяй з месцазнаходжаннем у Варшаве, якая пачне сваю працу не пазней 15-ці дзён з дня абмена ратыфікацыйнымі граматамі”⁷⁴.

Як гэта і было прадугледжана Дагаворам, пасля яго ратыфікацыі была створана Змешанай камісія (ЗК)Польшчы і СССР па дэмаркацыі дзяржаўнай мяжы паміж Польскай Рэспублікай і Савецкім Саюзам, першае пасяджэнне якой адбылося 7 сакавіка 1946 г. На ім бакі пацвердзілі свае паўнамоцтвы, вызначылі яе склад, а таксама склад падкамісій, якія павінны былі весці працу на вызначаным участку і г.д. Кожная дэлегацыя ў Змешанай камісіі складалася з 4 чалавек. Савецкую дэлегацыю ўзначаліў начальнік IV Еўрапейскага аддзела МЗС СССР А.Александрэў, а ў яе склад ўвайшлі генерал-маёры Ф.Красоўскі, Р.Чумакоў і сакратар Лагуноў. Польскую дэлегацыю ўзначаліў Віце-Міністр польскага ўрада А.Жарук-Міхальскі, а ў склад камісіі ўвайшлі генерал дывізіі Ю.Бардзілоўскі - начальнік дэпартаменту інжынерных войскаў Войска Польскага, палкоўнік Т.Навуменка - начальнік Вайсковага геаграфічнага інстытуту, а начальнік аддзела Міністэрства замежных спраў Польшчы Я.Замбровіч быў прызначаны сакратаром. У час

⁷³ там сама, С.146.

⁷⁴ Знешняя палітыка Беларусі: Зборнік дакументаў і матэрыялаў. Т.4 (чэрвень1941г. – жнівень1945 г.) / Склад. М.М. Дзятчык і інш. – Мн.: БДУ, 2001. – С.323.

пасяджэння савецкая дэлегацыя прапанавала падзяліць усю савецка-польскую граніцу на 6 прыкладна роўных участкаў, пры чым, на I, II, IV участках дэмаркацыю павінен быў весці польскі бок, а на III, V, VI участках – савецкі⁷⁵. Акрамя таго, савецкая дэлегацыя прапанавала, каб яна выконвала аэрафотаздымкі мяжы і тапаграфічна-геадэзічныя работы на усём працягу граніцы. Усе фінансавыя выдаткі, якія былі звязаныя з правядзеннем дэмаркацыйных работ нёс той бок, які выконваў работу на “сваім” участку. Савецкі бок таксама прапановаў тэрміны правядзення работ: да 1 мая неабходна было выканаць усе падрыхтоўчыя працы, а непасрэдна дэмаркацыю* правесці з 1 мая па 1 верасня 1946 г.⁷⁶

9 сакавіка адбылося другое пасяджэнне ЗК, на якім былі зацверджаны інструкцыі: № 1 “Агульная інструкцыя для змешанай падкамісіі СССР і Польшчы па дэмаркацыі дзяржаўнай граніцы паміж СССР і Польшчай”; № 2 “Аб спосабе вызначэння пагранічнымі знакамі дзяржаўнай граніцы паміж СССР і Польскай Рэспублікай”; № 3 “Аб перасячэнні граніцы членамі Змешанай камісіі СССР і Польшчы”. На гэтым жа пасяджэнні ўзніклі спрэскі адносна тэрмінаў правядзення яе дэмаркацыі. Польскі бок прапановаў падрыхтоўчыя работы скончыць да 1 чэрвеня, а непасрэдную працу распачаць з 1 чэрвеня і скончыць да 1 лістапада 1946 г. Усю тэхнічную дакументацыю (карты, схемы і г.д.), неабходна было падрыхтаваць да сакавіка 1947 г. Аднак гэтая

⁷⁵ AMSZ RP, Z.1, t.49, w.5, k.2.

* на гэтым жа пасяджэнні бакі прыйшлі да згоды пры вызначэнні тэрмінаў. Тэрміну “дэмаркацыя” на расейскай мове адпавядае тэрмін “дэлімітацыя” на польскай”. Таму ў польскамоўных тэкстах ужываецца тэрмін “дэлімітацыя”, а ў расейскамоўных – “дэмаркацыя”. Мы ў працы ўжываем тэрмін “дэмаркацыя”.

⁷⁶ AMSZ RP, Z.1, t.49, w.5, k.4. Z posiedzen komisji mieszaney w dniach od 29.05.46 – do 30.04.47 r.

прапанова палякаў вызвала рэзкія прэрэчанні савецкай дэлегацыі. У сувязі з гэтым, бакі пагадзіліся з неабходнасцю ўзгаднення з вышэйстаячым кіраўніцтвам тэрмінаў выканання работ і ў далейшым зноўку вярнуцца да разгляду гэтага пытання⁷⁷.

Уважлівы чытач мог заўважыць, што размова ідзе аб дэмаркацыі савецка-польскай граніцы, хаця яна праходзіла па тэрыторыі Беларусі, Украіны ды Літвы. Беларускі ўчастак савецка-польскай граніцы ўваходзіў у сферу дзейнасці IV, V, VI падкамісій. Так, частак IV падкамісіі пачынаўся ад паўднёвай акраіны Крылова і праходзіў па Бугу да вёскі Шосткі, непадалёку ад Нямірава. Частак V падкамісіі з'яўляўся выключна беларускім і пачынаўся ад Нямірава і ішоў да Крынак. Яго працягласць складала 194 км. VI падкамісія працавала на ўчастку, які пачынаўся ад Крынак ішоў праз Аўгустоўскія лясы да польска-літоўскай граніцы⁷⁸.

Пачатак працы Змешанай камісіі выявіў розныя падыходы польскага і савецкага бакоў па шэрагу пытанняў. Перш за ўсё палякі прапанавалі ўнесці дастаткова важныя і слушныя прапановы ў Статут змешанай камісіі, наконт пераноса карты маштаба 1:500 000 (аднаму сантыметру на карце адпавядае 5 км на мясцовасці), на рабочую карту маштаба 1:100 000 (аднаму сантыметру на карце адпавядае 1 км), што дало б магчымасць больш дакладна правесці на мясцовасці лінію мяжы. Польская дэлегацыя звярнула ўвагу савецкай, што пры дэмаркацыі мяжы па карце маштаба 1:500 000, вялікая колькасць прамых адрэзкаў, як гэта пазначана ў савецка-польскім Дагаворы аб дзяржаўнай мяжы, не ўлічвае на карце малых вёсак,

⁷⁷ там сама, к. 8.

⁷⁸ там сама, к. 8.

хутароў, вадаёмаў, дарог. У сувязі з гэтым яны слухна заўважалі, што пры дэмаркацыі мяжы неабходна будзе ўлічваць да якога боку адыйдзе той ці іншы населены пункт, дарога, палеткі і землі людзей. Да таго ж, у дакументах Змешанай камісіі лінія граніцы мела назву “лінія ўмоўная”. Дык вось, савецкая дэлегацыя цвёрда прытрымлівалася неабходнасці пераноса ўмоўнай лініі з карты маштаба 1:500 000 на карту 1:100 000. Аднак у гэтым выпадку, і гэта пацвердзілі працы на месцовасці, лінія мяжы “разразала” папалам шэраг вёсак, хутары аддзяляла ад зямельных надзелаў. Таму палякі і прапаноўвалі дастаткова гнутка падыходзіць да дэмаркацыі асобных участкаў, рабіць “адхіленні” у той ці іншы бок, ўлічваючы не толькі ўмоўную лінію, дзяржаўныя інтарэсы бакоў, але і інтарэсы людзей, якія жывучы ў адной вёсцы, у адначасе апынуліся ў розных дзяржавах. Яны падкрэслівалі неабходнасць дакладнага вызначэння на чыём баку застанеца населены пункт, праз які праходзіць лінія граніцы.

Праца па дэмаркацыі граніцы пацвердзіла правату палякаў. Красамоўна гэта праявілася на участку V падкамісіі, дзе лініяй граніцы вёска Токары літаральна была разрэзаная папалам. Больш таго, польскія пагранічнікі не доўга сумняваючыся пачалі перасяляць палякаў з той часткі вёскі, якая адыйшла да Савецкага Саюза, а дакладней да БССР, а беларусаў адпаведна з той, што ўвайшла ў склад Польшчы. Зразумела, што гэта прывяло да незадавальнення месцічаў Токараў, якія пачалі пісаць скаргі ў розныя дзяржаўныя інстанцыі з тым, каб так бязглузда не праводзілі мяжу і не дзялілі вёску. Улічваючы шматлікасць скаргаў польская дэлегацыя прапанавала савецкай, каб Токары поўнасьцю засталіся на польскім баку⁷⁹. Аднак апошняя не

⁷⁹ AMSZ RP, Z.1, t.34, w.4, k.116, 126.

пагадзілася з прапановай палякаў. На пасяджэнні ЗК, што адбылося 24 сэрвеня 1946 г. бакі абмяркавалі яшчэ раз гэтую сітуацыю і ўноў палякі прапанавалі, каб Токары засталіся на польскім баку. Аднак савецкая дэлегацыя заўпарцілася і не зважаючы ні на якія аргументы заявіла, што не бачыць важных прычын да змены лініі граніцы. Што ж датычыць насельніцтва, па якому “разанула” граніца, то савецкая дэлегацыя на гэтым жа пасяджэнні прапанавала, каб насельніцтва тых пасёлкаў ды вёсак, якія падзеліць граніца добраахвотна перасялілася ці ў Польшчу, ці ў Савецкі Саюз. Але аб перасяленні, якое адбывалася пры дэмаркацыі граніцы гаворка пойдзе наперадзе.

Аднак вернемся да дэмаркацыі. Польская дэлегацыя, улічваючы ўпартасць савецкай, таксама праявіла характар. Палякі ў адным з лістоў, які яны накіравалі савецкай дэлегацыі падкрэслілі: ”У сувязі з шматлікімі скаргамі жыхароў пагранічнай паласы, з-за того, што дэмаркацыйная лінія перасякае вёскі і жылыя дамы, то Польская дэлегацыя яшчэ раз звяртае ўвагу на неадпаведны спосаб дэмаркацыі на некаторых участках граніцы. Польскія дэлегацыі ў падкамісіях вызначылі, што такога кшталту правядзенне граніцы адбывалася ў выніку ўпартасці патрабаванняў савецкай дэлегацыі, якая за ўсялякі кошт жадала правесці пагранічныя лініі па ідэальна прамых адрэзках”⁸⁰. Улічваючы незадавальненне польскага насельніцтва, польская дэлегацыя папярэдзіла сваіх савецкіх калег, што “[...] пакідае за сабой права ў выключных выпадках унесці такога кшталту пытанні на разгляд Змешанай камісіі і зрабіць рэвізію з мэтай выканання нязначных змен нават на тых участках, на якіх ужо праведзена

⁸⁰ Там сама, к. 156.

дэмаркацыя”⁸¹. На самай справе польская падкамісія атрымоўвала ад палякаў шматлікія лісты, якія дасылаліся імі з просьбамі аб пазастаўленні шэрагу вёсак на польскім баку. Так, на пасяджэнні ЗК, якое адбылося 10 верасня 1946 г. яны паведамлілі савецкай дэлегацыі, што атрымалі лісты ад жыхароў вёсак Парэчча, Езаракі і мястэчка Крынкі, у якіх падкрэслівалася, што яны жадаюць каб левабярэжжа ракі Свіслач, што прылягае да Крынак, засталася ў складзе Польшчы⁸². У сувязі з гэтым, палякі прапаноўвалі, каб пагранічная лінія ішла ад пункта Малья Азераны, далей па рацэ Свіслач да вусця рэчкі Крынкі з тым, каб палякі, якія выказвалі жаданне застацца ў складзе Польшчы, засталіся на польскай тэрыторыі⁸³. Прынцыповая пазіцыя польскай дэлегацыі вымусілі савецкую дэлегацыю ісці на пэўныя саступкі і рабіць нязначныя адхіленні ад умоўнай лініі на карце.

Адзначу, што савецкі бок дастаткова хутка праводзіў работы. Так, на ўчастку V падкамісіі (савецкай), ужо 5 чэрвеня 1946 г. у 6 гадзін пасля поўдня непадалёку ад Крынак быў устаноўлены першы пагранічны стоўб⁸⁴. Аднак гэтай хуткасці заміналі пэўныя перашкоды. Найбольш цяжка дэмаркацыя праходзіла ў Белавежскай пушчы, бо работы прыходзілася весці ў балоцістых ды лясных масівах, рубіць прасекі, вывозіць зрублены лес. Сваімі сіламі гэта зрабіць было немагчыма, таму да выканання работ прыцягвалася мясцовае насельніцтва. Так, на ўчастку V падкамісіі ў час дэмаркацыі на вырубку прасекаў летам 1946 г. было “мабілізавана” каля 300 чалавек мясцовага

⁸¹ там сама, к.156.

⁸² там сама, к.135.

⁸³ там сама, к.136.

⁸⁴ там сама, к.37.

насельніцтва⁸⁵. Працы камісіі перашкаджалі таксама шматлікія банды, якія знаходзілі сабе прытулак у Белавежскай пушчы. У сувязі з гэтым для аховы камісіі былі выдаткаваны даволі істотныя сілы. Так, на гэтым участку размяшчаўся батал’ён польскай пяхоты, які налічваў да 240 салдат⁸⁶. Улічваючы гэтыя сілы бандыты не рызыкавалі нападаць на членаў камісіі, але выпадкі абстрэлаў здалёку меліся неаднаразова.

Значныя клопаты работнікам, якія праводзілі дэмаркацыю, прыносілі шматлікія міны, астаўленыя немцамі ў пушчы. Так, 2 кастрычніка на нямецкай міне падарвалася машына, якая належыла V падкамісіі. У выніку падрыву атрымалі раненне тры чалавекі, а машына цалкам згарэла. Больш трагічна скончыўся падрыў на міне фурманкі, бо на гэты раз загінуў адзін салдат, а двое былі параненыя⁸⁷. Пошук мін і іх размініраванне на гэтым участку ажыццяўляў 5-ы сапёрны батал’ён Войска Польскага, які налічваў 158 чалавек⁸⁸.

Паўстае пытанне, а дзе быў беларускі бок пры дэмаркацыі беларуска-польскага ўчастка савецка-польскай граніцы. І аўтар гэтых радкоў, і іншыя беларускія даследчыкі,* якія ў сваіх працах закраналі

⁸⁵ AMSZ RP, Z.1, t.20. k.19. Polska komisja delimitacyjna. Granica polsko-radziecka.

⁸⁶ AMSZ RP, Z.1, t.56, w.6, k.58. Spawozdanie z delimitacji granicy wschodniej przeprowadzonej w latach 1946-1947.

⁸⁷ Там сама, к. 58.

* Снапкоўскі У.Е. Знешнепалітычная дзейнасць Беларусі: 1944-1953 гг. – Мн.: 1997; ён жа, Міжнародныя аспекты вызначэння савецка-польскай мяжы ў 1943-1945 гг // Беларускі гістарычны часопіс. № 3, 1994. – С.9-15; Бодак А. Аб змяненнях заходняй мяжы Беларусі ў 1944-1955 гг. Кн.8 – Горадня – Беласток, 1999-2000. – С.487-495; Бодак А. Урегулирование пограничных вопросов между Польшей и Белоруссией в первое послевоенное десятилетие // Granice i pogranicze/ Bialystok. 1999. Т.1. s. 255-261; Вялікі А. На раздарожжы. Беларусы і палякі ў час перасялення (1944-1946): Манагр. / Навук рэд. В.Дз. Селяменёў. – Мн.: БДПУ, 2005. – 319 с.

⁸⁸ AMSZ RP, Z.1, t.56, w.6, k.66.

пытанні вызначэння савецка-польскай мяжы адзначалі, што Масква поўнасьцю праігнаравала беларускае кіраўніцтва і за Мінск “вызначыла”, што будзе ў складзе Беларусі, а што адыйдзе да Польшчы. Тое ж самае адбылося і пры дэмаркацыі граніцы. Па-першае, я не сустрэў ні ў архівах Беларусі, ні ў архівах Польшчы і Расійскай Федэрацыі звестак аб тым, што беларускія прадстаўнікі былі ўключаны ў склад IV, V, VI падкамісій, якія праводзілі дэмаркацыю граніцы на беларускім участку. Па-другое, аб ігнараванні партыйна-савецкага кіраўніцтва Беларусі пры дэмаркацыі мяжы сведчыць наступнае. 1 ліпеня 1947 г. у першага сакратара ЦК КП(б)Б М.Гусарава адбылася нарада начальнікаў пагранатрадаў і сакратароў райкамаў партыі пагранічных раёнаў, на якой, у прыватнасці, было закранута і гэтае пытанне. Адзін з прысутных запытаў у М.Гусарава: *“Я не ведаю, уваходзіць ці гэта ў кампетэнцыю нашай рэспублікі. У мяне такое становішча – ідзе граніца па сухапутнаму тракту, потым па рацэ. Тут самыя дарагія торфарадовішчы і ўсе гэта адыходзіць да Польшчы. Ці нельга правесці лінію прама (выдзелена мной. – А.В.)”*. М.Гусараў, нікольні не хістаючыся, адказаў вельмі коратка і вельмі ясна: *“Гэтага рабіць нельга”*⁸⁹. Пасля такога адказу на ўсём працягу нарады пытанняў аб “правядзенні” лініі граніцы на карысць Беларусі не паўставала. Вышэйзгаданае яшчэ раз паказвае, што партыйна-савецкае кіраўніцтва Беларусі не мела права ўнясенне нават невялікіх паправак ў лінію мяжы.

⁸⁹ НАРБ, ф.4п, воп.29, спр.545, арк.2.

§ 3. “Дэмаркацыйнае” перасяленне. 1946-1955 гг.

Правядзенне дэмаркацыі беларуска-польскага ўчастку савецка-польскай граніцы вылучыла перад Змешанай камісіяй праблему перасялення насельніцтва, якое пражывала ў пагранічнай паласе. Аднак ні ў Статуце, ні ў інструкцыях падкамісіям нават не ўзгадвалася аб гэтым. Ды ўласна кажучы, гэта не ўваходзіла ў яе кампетэнцыю. Аднак, паколькі граніца праходзіла па шматлікіх населеных пунктах, наўпрост закранала лёсы тысяч людзей, то не звярнуць увагу на гэтую праблему Змешаная камісія не магла. Ужо ўзгадвалася, што савецкая дэлегацыя ўнесла прапанову аб неабходнасці перасялення насельніцтва. Польскі бок 29 кастрычніка 1947 г. на пасяджэнні ЗК узняў пытанне аб узаемным перасяленні насельніцтва, якое апынулася па абодвух баках граніцы: польскае на беларускай тэрыторыі, а беларускае - на польскай. Палякі прапанавалі заключыць дадатковы пратакол да савецка-польскага пагаднення ад 6 ліпеня 1945 г., які б з'явіўся нарматыўна-прававой асновай перасялення, вызначыў яго тэрміны, маёмасныя пытанні (што і ў якіх памерах дазваляецца забіраць з сабой, кампенсацыі за пакінутую нерухомую маёмасць і г.д.)⁹⁰. Аднак да пытання аб перасяленні насельніцтва з пагранічнай паласы вярнуліся толькі напачатку наступнага года. 8 лютага 1947 г. польская дэлегацыя ўнесла праўкі ў праект пагаднення аб парадку аптацыі і перасялення. У іх падкрэслівалася, што перасяленне будуць ажыццяўляць два ўпаўнаважаныя з кожнага боку. Тыя, хто пажадаюць перасяліцца: “[...] пры выездзе могуць узяць з сабой усю належачую ім маёмасць. Нерухомую маёмасць з належачымі да яе пабудовамі, перасяляючыся

⁹⁰ AMSZ, Z.1, t.34, w.4, k.154.

абавязаны пакінуць у поўнай захаванасці”⁹¹. Перасяленне павінна было ажыццяўляцца на аснове пісьмовай заявы грамадзяніна, якая накіроўвалася ўпаўнаважанаму па перасяленню. У выніку станюўчага разгляду заявы, грамадзянін мог безперашкодна выехаць у Польшчу ці ў Савецкі Саюз. Я не памыліўся, калі пазначыў, што людзі пераязджалі менавіта ў СССР. У заяве, якую падаваў хадайнічаючы аб перасяленні пазначалася: “Заяўляю, што ў сувязі з дэмаркацыйнай граніцы паміж СССР і Польшчай выбіраю сабе (польскае – савецкае) грамадзянства і ў сувязі з гэтым, прашу адсяліць мяне ў Польшчу – СССР”⁹². Як вынікае з гэтага і дэмаркацыя, і перасяленне адбывалася паміж Польшчай і СССР, а Беларусь як бы і не існавала ў іх адносінах.

Разам з тым, паколькі дэмаркацыя вялася на беларускім участку савецка-польскай граніцы, то абмінуць Беларусь было немагчыма. Кіраўніцтва БССР было вымушана займацца гэтай праблемай. Напачатку кастрычніка 1946 г. у СМ БССР адбылася нарада, на якой прысутнічалі Старшыня СМ БССР П.Панамарэнка, Старшыня НКДБ Л.Цанавя, Начальнік пагранічных войскаў МУС БССР А.Антоняў ды іншыя адказныя работнікі, якія абмяркоўвалі пытанне “Аб мерапрыемствах па адсяленню насельніцтва з 800-мятровай забароненай паласы ў межах Беларускай ССР”⁹³. Начальнік пагранвойскаў А.Антоняў паведаміў прысутным, што пры дэмаркацыі граніцы на ўчастку Высокаўскага раёна Брэсцкай вобласці на трыторыі Польшчы засталася

⁹¹ там сама, к.180.

⁹² там сама, к.181.

⁹³ НАРБ, ф.4п, воп.100, спр.2, арк.171. “Асобая папка”. Даведка да пастановы СМ БССР і ЦК КП(б)Б “Аб мерапрыемствах па адсяленню насельніцтва з 800-мятровай забароненай паласы ў межах Беларускай ССР”. 9 кастрычніка 1946 г.

24 населеныя пункты, якія налічвалі 700 гаспадарак агульнай колькасцю 3606 чалавек. На ўчастку Шэрашаўскага, Бераставіцкага, Гродзенскага раёнаў да Польшчы адыходзіла 40 населеных пунктаў, якія налічавалі 1414 гаспадарак, агульнай колькасцю 7143 чалавекі. Ён падкрэсліў, што з гэтай колькасці гаспадарак 798 з’яўляюцца польскімі, а 616 - беларускімі⁹⁴. А.Антоніў таксама адзначыў, што ён раней размаўляў па гэтаму пытанню з міністрам замежных спраў БССР К.Кісялёвым, які, у сваю чаргу, кансультаваўся з МЗС СССР. Аднак К.Кісялёву паведамілі, што гэта пытанне будзе рашацца “па ўсёй граніцы” і толькі тады, калі будзе адпаведнае рашэнне саюзнага кіраўніцтва. Аднак, калі ўлады не “рашалі” гэтага пытання, то насельніцтва пагранічнай паласы, ні на каго не спадзяючыся, пачало самастойна ажыццяўляць перасяленне. Так, А.Антоніў падкрэсліваў, што “[...] меліся такія выпадкі, калі паставілі пагранічныя стаўбы, невялікія польскія населеныя пункты апынуліся ўсходней пагранічных стаўбоў. І наадварот, недалёка жывуць беларусы. Палякі прыходзілі да беларусаў і казалі, займай мой дом, які знаходзіцца ўсходней, а я займу твой дом”⁹⁵.

Увогуле, пры перасяленні насельніцтва на граніцы склалася даволі неадназначная сітуацыя. Частка насельніцтва катэгарычна не пагаджалася перасяляцца ў БССР. Неабходна пагадзіцца з высновай А.Сідлярэвіч, якая адзначыла, што насельніцтва Гродзенскага і Сапоцкінскага раёнаў (ды і іншых. – А.В.), “зведалі і не вельмі ўпадабалі савецкі лад, што нёс ім прымусовую калектывізацыю

⁹⁴ там сама, арк.173.

⁹⁵ там сама, арк.175.

і рэпрэсіі”⁹⁶, таму асаблівага жадання жыць у савецкай Беларусі яны не мелі. Дарэчы, на вышэйзгаданай нарадзе адзначалася, што: “маюцца такія сігналы, што нашыя беларусы не жадаюць перасяляцца. Гэта ставіць нас у цяжкае становішча. Саюзны ўрад будзе выносіць рашэнне, каб адсяляць беларусаў, а мы сутыкаемся з нежаданнем. Зараз выцякае задача праводзіць глыбокую, вялікую масава-палітычную работу ў пад’ёме патрыятычнага духу нашых беларусаў і неабходна перасяліць іх да таго, як нашыя пагранічнікі выйдуць на нармальную граніцу”⁹⁷. Адзначым, што сакратар Гродзенскага абкама партыі П.Калінін на гэтай нарадзе адказаў на пытанне, чаму ж беларусы не жадаюць перасяляцца. Ён падкрэсліў, што ў размовах з мясцовым насельніцтвам апошняе яму прама заяўляла: “[...] калі граніца будзе адыходзіць, вы паглядзіце, што мы будам рабіць там (мелася на ўвазе савецкая Беларусь. – А.В.), ці забяспечыце нас хлебам, ці прадаставіце столькі зямлі”⁹⁸. Безумоўна, людзей клапацілі надзённыя пытанні такога кшталту і гэта добра разумеў П.Калінін. Ён звярнуў ўвагу прысутных на нарадзе на гэты аспект праблемы і вылучыў слушную прапанову аб надзяленні перасяленцаў лесам для пабудовы дамоў, продажы ім шкла, цвікоў, цэглы, прадастаўленні зямельных участкаў. Толькі пры гэтых умовах, на яго думку, большасць гаспадарак “адселяцца”⁹⁹. На нарадзе было прынята рашэнне даручыць перасяленчаму ўпраўленню пры СМ БССР распрацаваць практычныя мерапрыемствы па

⁹⁶ Сідярэвіч А., Фарміраванне сучаснае беларуска-польскае мяжы ў дакументах і вусных успамінах (1944-1950). Спадчына, №2-3, 2002. – С.47.

⁹⁷ НАРБ, ф.4п, воп.100, спр.2, арк.176.

⁹⁸ там сама, арк.177.

⁹⁹ там сама, арк.177.

ажыццяўленню перасялення і як толькі будзе згода саюзнага кіраўніцтва, перасяліць усіх жадаючых.

Перасяленчаму Упраўленню пры СМ БССР прыйшлося амаль год чакаць “згоды” саюзнага кіраўніцтва. 24 сакавіка 1948 г. СМ БССР прыняло пастанову “Аб мерапрыемствах, звязаных з заканчэннем работ па дэмаркацыі дзяржаўнай граніцы паміж СССР і Польшчай”, у адпаведнасці з якой планавалася ажыццявіць перасяленне да 20 красавіка 1948 г.¹⁰⁰. Аднак кіраўніцтва Беларусі надта паспяшыла, бо да гэтага тэрміну бакі не паспелі дэмаркіраваць граніцу і, безумоўна, распачаць перасяленне не было ніякай магчымасці. У сувязі з гэтым, прыйшлося чакаць яшчэ амаль паўмесца. Гэта было звязана з тым, што праблема перасялення была дастаткова складанай, кожны бок меў свае меркаванні, таму на трох пасяджэннях Змешанай камісіі, бакі былі вымушаны ўзгадняць пазіцыі. Урэшце рэшт, усе спрэчныя пытанні былі ўзгоднены і канчатковае рашэнне аб перасяленні было прынята на 28-м паседжанні ЗК, якое адбылося ў Маскве 10 красавіка 1948 г.¹⁰¹. Адзначу, што ў выніку дыскусій былі ўнесены істотныя змяненні ў праект, які прапаноўвалі палякі. Так, бакі прыйшлі да згоды, што перасяленне будзе ажыццяўляцца на аснове беларуска-польскага Пагаднення аб перасяленні ад 9 верасня 1944 г., заключанага паміж БССР і Польскім Камітэтам Нацыянальнага Вызвалення, а не на аснове савецка-польскага Пагаднення ад 6 ліпеня 1945 г. Гэта быў лагічны і абгрунтаваны падыход, бо, нягледзячы на перасяленне “савецкіх грамадзян на тэрыторыю СССР”, перасяляліся не абстрактныя “савецкія людзі”, а беларусы і палякі і беларуска-польскае пагадненне

¹⁰⁰ НАРБ, ф.787, воп.1, спр.46, арк.1.

¹⁰¹ НАРБ, ф.787, воп.1, спр.46, арк.9.

ад 9 верасня 1944 г., улічвала мясцовыя асаблівасці. Бакі пагадзіліся, асабліва ў эканамічнай частцы, зрабіць значныя крокі насустрач людзям. Так, рухомая маёмасць, а таксама сельскагаспадарчая прадукцыя перасяленцаў не належыла ацэнцы і вопісу і яе ўсю дазвалялася забіраць з сабой¹⁰². Нагадаю, што паводле Пагаднення ад 9 верасня 1944 г. перасяленцам 1944-1946 гг. дазвалялася браць з сабой толькі 2 т. маёмасці на гаспадарку. Пабудовы рознага прызначэння (гаспадарчага, жыллёвага і г.д.) перадаваліся па спецыяльнаму акту. На гэтым жа пасяджэнні было прынята рашэнне, што кожны бок (польскі і беларускі), стварае свае прадстаўніцтвы ў колькасці 9 чалавек¹⁰³.

Увесь цяжар выканання маскоўскага рашэння ляжыўся на беларускі бок. Літаральна праз тыдзень, 17 красавіка г. году, СМ БССР прыняў яшчэ адну пастанову “ Аб парадку адсялення савецкіх грамадзян беларускай нацыянальнасці і перасяленні грамадзян польскай нацыянальнасці ў сувязі з дэмаркацыйнай дзяржаўнай граніцы паміж СССР і Польшчай”, у якой дэталёва было “прапісана” як, на якой аснове, у якія тэрміны будзе ажыццяўляцца перасяленне. Фактычна, у пастанове СМ БССР былі прадубляваны ўсе асноўныя рашэнні, якія прыняла ЗК 10 красавіка 1948 г.¹⁰⁴. Адзінае, што яны былі больш дэталізаваны. Так, беларускае прадстаўніцтва ўзначаліў начальнік перасяленчага упраўлення пры СМ БССР І.Баркоў, а ўпаўнаважанымі былі прызначаны А.Зайцаў, І.Жураў, М.Авеціян, Х.Якубовіч, П.Свірыд, М.Чарноў, М.Кіштымаў і М.Крыштафовіч. Прадстаўніцтва беларускіх упаўнаважаных знаходзілася ў п. Бераставіца¹⁰⁵.

¹⁰² тамсама, арк.10.

¹⁰³ тамсама, арк.10.

¹⁰⁴ тамсама, арк.3-4.

¹⁰⁵ тамсама, арк.3-4.

Пастанова абавязвала ўпаўнаважаных, а таксама Гродзенскі і Брэсцкі аблвыканкамы распачаць перасяленне з 18 красавіка і скончыць яго 25 мая 1948 г.

Перасяленне, як гэта і было вызначана, распачалося ў запланаваны тэрмін. 18 красавіка беларускія і польскія ўпаўнаважаныя сустрэліся ў Бераставіцы і дамовіліся аб пачатку працы 20 красавіка¹⁰⁶. Вось што паведамляў І.Баркоў 20 красавіка ў СМ Беларусі: “За 20 красавіка 1948 г. сумеснай працы на ўчастку №15 падрыхтаваны да перадачы Польшчы жыхары населеных пунктаў [...] Новыя Багатыры – 25 гаспадарак, 111 душ, Старыя Багатыры – 45 гаспадарак, 205 душ, Валкушы – 27 гаспадарак, 123 душы. Адселена ў глыб нашай тэрыторыі [з] в. Новыя Багатыры адна гаспадарка, 1 чалавек польскай нацыянальнасці, [з] в. Старыя Багатыры 2 гаспадаркі, 2 чалавекі рускай нацыянальнасці. Маёмасць адсяляемых перададана польскім прадстаўнікам. [...] Работа працякае нармальна, эксцэсаў няма”¹⁰⁷. Адзначу, што І.Баркоў занадта аптымістычна ацаніў першы дзень працы. “Эксцэсы”, па яго выразу, пачаліся пазней, але аб гэтым гаворка наперадзе.

Пачынаючы працу па перасяленню кіраўніцтва рэспублікі ўзяло на сябе ўсе выдаткі, звязаныя з перасяленнем. Так, паводле пастановы СМ БССР ад 24 сакавіка 1948 г. “Аб мерапрыемствах, звязаных з заканчэннем работ па дэмаркацыі дзяржаўнай граніцы паміж СССР і Польшчай”, п.2, прадугледжвалася, што ўсім адсяляемым гаспадаркам з рэспубліканскага бюджэта выдаткоўвалася аднаразовая дапамога ў памеры 5 тыс. р. Тыя перасяленцы, кармільцы якіх загінулі на

¹⁰⁶ Тамсама, арк.122.

¹⁰⁷ тамсама, арк.94.

фронце, у партызанскіх атрадах, інваліды вызваліліся ад дзяржаўных падаткаў на працягу 2-х гадоў, а маламоцныя гаспадаркі – на працягу аднаго года. П.З вызначаў, што ўсім перасяленцам выдавалася ссуда ў памеры 10 тыс. р. на будаўніцтва жылых і гаспадарчых пабудоваў, якая пагашалася на працягу 10-ці гадоў¹⁰⁸. За кошт перасяленцаў у Польшчу ім выдзяляліся зямельныя надзелы да 15 га. і дамы¹⁰⁹.

Аднак нават значныя палёгкі ды ільготы, прадстаўленыя дзяржавай перасяленцам, не прываблівалі іх. З цягам часу пачаліся “эксцэсы”, аб якіх узгадваў з самага пачатку перасялення І.Баркоў. Красамоўна аб гэтым сведчыць яго дакладная запіска, накіраваная П.Панамарэнку аб выніках перасялення. Ён, у прыватнасці, падкрэсліваў як праходзіла перасяленне напрыканцы мая 1948 г.: “Па Бераставіцкаму раёну з 511 аформленых на адсяленне гаспадарак па стану на 14 гадзін 25 мая было адселена 225 гаспадарак. Аднак у 14 гадзін 25 мая, калі паўстала пытанне аб тым, што рабіць з вёскамі Хамянтоўцы, Ярылуўка, Баброўнікі і Габяты, каторыя катэгарычна адмовіліся адсяляцца ў БССР. З СМ БССР была дадзена ўстаноўка, што тыя вёскі, якія не жадаюць адсяляцца, пакінуць на месцы, а граніцу закрыць. Бераставіцкі райвыканкам і пагранвойскі гэтую ўстаноўку растлумачылі па іншаму – абвясцілі, што ўсе грамадзянне, якія жадаюць застацца ў Польшчы могуць вярнуцца назад. У выніку гэтага з 225 адселеных гаспадарак, 126 гаспадарак вярнуліся назад. Пагранічныя войскі на гэтым участку прапускалі людзей без усякіх спісаў і зусім нікаму не перашкаджалі. Пры гэтым, яны прапускалі людзей на тэрыторыю Польшчы не толькі

¹⁰⁸ там сама, арк. 1-2.

¹⁰⁹ Седлярэвіч А., адзнач сач., С.48.

да 24 гадзін 25 мая, але і пазней – 26, 27 і нават 28 мая. Пад гэты шум на гэтым участку граніцы праніклі ў Польшчу людзі, якія да гэтых населеных пунктаў ніякага дачынення не маюць. Так, напрыклад, настаўніца Ж. Зінаіда Пятроўна з Віцебскай вобласці, якая часова пражывала ў в. Азераны была адселена ў в. Галынка і зноўку перайшла ў в. Азераны, якая адыйшла да Польшчы. Па Свіслацкаму раёну на ўчастку заставы № 11 лейтэнант К. таксама 25 мая прапусціў у адваротны бок дзве беларускія гаспадаркі: Ш. Ніна Іванаўна (сям'я з трох дзяўчат), У. Іван Нікіфаравіч, якія былі адселены ў в. Драчаны. На гэтым жа участку ў в. Дзягелі, якая адыйшла да Польшчы намі было выяўлена пяць сем'яў, якія прыбылі туды пазней 25 мая¹¹⁰.

Разам з тым, частка палякаў таксама катэгарычна адмовілася перасяляцца ў Польшчу. І. Баркоў ва ўзгаданай запісцы П.Панамарэнку адзначаў, што “адпаведна пратакола № 28 ад 10 красавіка 1948 г. пасяджэння Змешанай камісіі Саюза ССР і Польшчы мы павінны былі перасяліць грамадзян польскай нацыянальнасці ў Польшчу з прыгранічных раёнаў БССР – 1648 чалавек, а перасялілі 276 сямей, якія налічвалі 1281 чалавек 367 чалавек мы не дадалі Польшчы. Гэта тлумачыцца тым, што значная частка грамадзян, што пажадалі перасяліцца ў Польшчу і аформленых намі на перасяленне катэгарычна адмовілася пераязджаць у Польшчу. У прыватнасці па Бераставіцкаму раёну адмовілася выязджаць 56 сямей, Гродзенскаму – 8, Сапоцкінскаму – 2, Свіслацкаму – 2¹¹¹.

Працэс перасялення праходзіў дастаткова драматычна для многіх людзей, бо многія з іх не

¹¹⁰ НАРБ, ф.787, воп.1, спр.46, арк. 151.

¹¹¹ тамсама, арк. 149.

хацелі пакідаць свае дамы, палеткі і да апошняга трымаліся за сваю зямлю. Вось, напрыкла, як перасялялі вёску Юраўляны: “Калі камісія прыбыла ў гэтую вёску і пачала абмерваць пабудовы і пасевы, то насельніцтва аказвала істотнае супраціўленне. Абражалі членаў камісій, называлі [іх] бандытамі, ламалі вымяральныя прыборы, не казалі сваіх прозвішчаў, не паказвалі сваіх пашпартоў. Нам прыйшлося працаваць толькі па афармленню двое сутак. Улічваючы такое становішча мы рашылі самі адсяліць гэтую вёску. На трэці дзень нашай працы прыбыло 400 фурманак. Усе адмаўляліся браць фурманкі. Тады мы знайшлі нашых людзей. Яны нам падказалі, што ўсёй справай заварачваюць 4-ы кулацкія гаспадаркі, якія трымаюць у руках усю вёску, пагражаюць, калі хто небудзь паедзе, будзе знішчаны. Мы і пачалі з гэтых кулакоў. Пагрузілі іх рэчы, пасадзілі іх на фурманкі і адправілі. Пасля гэтага ўсе сталі грузіцца і да вечара ўся вёска выехала”¹¹². Гэтае ж самае праходзіла і ў іншых вёсках. Пётр Шуста з Баброўнікаў успамінаў: “Дзесь у палове мая 1948 г. пачалі прысылаць да нас фурманкі і агітатараў. Не пушчалі іх у вёску. Калі ехалі машыны, мы ішлі на мост і стаялі з кіямі, ці ляглі на зямлю пад машыны [...]”¹¹³.

Найбольш зацята сапраціўляліся перасяленню жыхары вёсак Баброўнікі, Ламантоўцы, Ярылаўка, Юраўляны Бераставіцкага раёна, якія: “[...] аказваюць вялікае сапраціўленне і катэгарычна адмаўляюцца адсяляцца ўглыб БССР. Настроі ў большасці селян адзначаных вёсак антысавецкае”¹¹⁴. Тым не менш, нягледзячы на ўпартае супраціўленне да канца мая, як гэта і было прадугледжана, перасяленне было скончана.

¹¹² тамсама, арк.155.

¹¹³ Седлярэвіч А. Адзнач. сач. С.49.

¹¹⁴ НАРБ, ф.787, воп.1, спр.46, арк.143.

31 мая 1948 г. у Бераставіцах адбылося паседжанне прадстаўнікоў БССР і Польскай Рэспублікі, на якім было разглежана адно пытанне: “Падвядзенне вынікаў работы прадстаўнікоў Урадаў БССР і Польскай Рэспублікі”. На ім было падкрэслена, што “[...] а) работа прадстаўнікоў бакоў на працягу ўсяго перыяду працякала ў духу ўзаемаразумення і павагі; б) мясцовыя і адміністрацыйныя ўлады абодвух бакоў аказвалі прадстаўнікам усялякую дапамогу пры выкананні імі заданняў сваіх урадаў па перасяленню і адсяленню грамадзян польскай нацыянальнасці ў Польшчу і грамадзян беларускай нацыянальнасці ў тым БССР з тэрыторыі, якая адыйшла да Польшчы”¹¹⁵. На гэтым жа паседжанні камісія палічыла, што “[...] усе пытанні, якія ўваходзілі ў кампетэнцыю абодвух бакоў выкананы – Прадстаўнікі рашылі з сённяшняга дня сумесную работу спыніць”¹¹⁶. Пратакол з беларускага боку падпісаў І.Баркоў, а з польскага – Э. Снарскі.

Канчатковыя вынікі перасялення ў чэрвені 1948 г. падвёў І.Баркоў у лісце, накіраваным першаму сакратару ЦК КП(б)Б М.Гусараву. Ён паведамляў: “На тэрыторыі, якая адыйшла да Польшчы аформлена і перадана Польскаму Ураду 37 населеных пунктаў, з агульнай колькасцю грамадзян польскай нацыянальнасці і не адсяліўшыхся грамадзян беларускай нацыянальнасці 1350 гаспадарак, якія налічвалі 6121 чалавек”¹¹⁷. Да Беларусі адыйшло значна меней – 22 населеныя пункты, у якіх налічвалася 531 гаспадарка, агульнай колькасцю 2379 чалавек¹¹⁸.

Разам з тым, рэчаіснасць аказалася больш суровай для перасяленцаў. У пэўных выпадках

¹¹⁵ НАРБ, ф.787, воп.2, спр.22, арк.9.

¹¹⁶ там сама, арк.17.

¹¹⁷ НАРБ, ф.787, воп.1, спр.46, арк.143.

¹¹⁸ там сама, арк.143.

атрымалася так, што гаспадары пакінулі добрыя дамы, а замест іх адтрымалі значна горшыя. Так, жыхарка вёскі Юраўляны Г.Сакалоўская з жалем ўспамінала: “У Юраўлянах мая хата бліжэй царквы стаяла, каля яе якраз граніца ішла. Каб мне яе вярнулі ! У Юшняўцы (куды яе перасялілі. – А.В.) мне зусім разбітую хату далі. Замяніла ў ёй падлогу, печ¹¹⁹”. Расчараванню людзей садзейнічала і тое, што раённае кіраўніцтва, нягледзячы на пастановы СМ БССР аб рознага кшталту ільготах, прадастаўленні перасяленцам будаўнічых матэрыялаў і г.д., фактычна пакінула іх на волю лёсу. Вось, напрыклад, што напісалі ў ЦК УсеКП(б) жыхары в. Токары ў 1951 г., гэта значыць амаль тры гады пасля перасялення: “У сувязі з выпраманнем граніцы паміж Польшчай і СССР новая гранічная лінія аддзяліла нашу вёску ад Польшчы і прылучыла да СССР. [...] Дык вось у маі 1948 г. сталі мы грамадзянамі Савецкага Саюза. У сувязі з тым, што нашая вёска апынулася ў пагранічнай паласе нам прыйшлося перасяляцца. Обяцана было многае: беззваротныя суды, бясплатны лесаматэрыял, цвікі, шкло і г.д. Аднак мы нічога не атрымалі, дзякуючы “добраму кіраўніку раёна”. Задаўжаліся ў дзяржбанку на адсяленне і амаль канчаткова разарыліся [...]”¹²⁰.

Працэс перасялення, звязаны з дэмаркацыйнай граніцы, працягваўся і ў наступныя гады. Так, 2 сакавіка 1949 г. з Сапоцкінскага раёна да Польшчы адыйшлі 19 вёсак і 4 хутары, у якіх пражывала 5367 чалавек. Апошняя дэмаркацыя адбылася ў сакавіку

¹¹⁹ Седлярэвіч А. Адзнач. сач., С.51.

¹²⁰ Гужалоўскі А. «... Міласці Вашай просім», альбо адзін год у навейшай гісторыі Беларусі, адлюстраваны ў лістах, заявах, скаргах і іншых формах звароту грамадзян. Зборнік дакументаў. Укл. – Гужалоўскі А.А. Мн., 2006. – С.175.

1955 г., калі да Польшчы адыйшло 2 вёскі і 4 хутары з насельніцтвам у колькасці 1835 чалавек¹²¹.

Перасяленням насельніцтва, звязаным з дэмаркацыяй беларускага ўчастку савецка-польскай граніцы былі ўласцівы свае асаблівасці. Яны не мелі масавага характару, ажыццяўляліся на іншай нарматыўна-прававой базе і толькі ў тых раёнах, і на тых участках мяжы, якія падлягалі дэмаркацыі. Прынцып дабраахвотнасці не заўсёды ўлічваўся і замяняўся прымусовасцю. Аднак і “дэмаркацыйныя перасяленні”, і абмен насельніцтвам 1944-1946 гг., і рэпатрыяцыя 1955-1959 гг., нягледзячы на істотныя адрозненні, яднала адно – яны праодзілі ў беларуска-польскім памежжы.

¹²¹ Бодак А., Адзнач. сач. С.256.

§ 4. Паміж праваслаўнай Масквой і каталіцкай Варшавай.

Перасяленчая акцыя 1944-1946 гг. “мірным шляхам” (у адрозненні ад высылак і дэпартацый польскага насельніцтва), хаця значна і знізіла колькасць каталікоў і рыма-каталіцкага святарства на захадзе Беларусі, але не зліквідавала гэтую праблему, на што так спадзявалася партыйна-савецкае кіраўніцтва БССР. Таму, як і раней, перад уладнымі структурамі ўсіх узроўняў паўстала дастаткова складаная і разлічаная на доўгатэрміновы перыяд задача нейтралізацыі дзейнасці рыма-каталіцкага святарства, “адсячэнні” яго ад масы вернікаў. Што ж датычыць рыма-каталікоў, то і тут стаяла не менш “адказная” і стратэгічная задача - змяншэння іх колькасці і ў перспектыве “перавод” у праваслаўе. У гэтых планах нічога дзіўнага не было. Партыя і ўлада не зракаліся свайго стратэгічнага курса ў канфесійнай палітыцы, скіраванай на ўсебаковае абмежаванне дзейнасці ўсіх канфесій і, у асаблівасці, рыма-каталіцкай. Калі ў час Вялікай Айчыннай вайны і ў першыя пасляваенныя гады праваслаўная царква атрымала ад савецкай улады “індульгенцыю” на дзейнасць і крышачку ўздыхнула з палёгкай, то рыма-каталіцкі касцёл апынуўся ў больш складаным і цяжкім становішчы.

Новай гэта пазіцыя УсеКП(б)-КП(б)Б, не была. Разам з тым адзначу, што гэтую непрыхавана варожую пазіцыю да рыма-каталіцкага касцёла цалкам падзяляла, што даволі дзіўна, частка творчай інтэлігенцыі. Вось што, напрыклад, занатаваў у сваім дзёніку Кузьма Чорны ў верасні 1944 г.: “За гэтыя дні бачыўся з Р.Шырмай. Ад яго пачуў тое, што ўжо чуў ад П.Пестрака і М.Танка. Каталіцае духавенства, пана Сасноўскага (ён памыліўся, неабходна Сасноўскага. – А.В.), паланізуюць сваіх парафіян і

тлумачаць, што німа ніякай Беларусі, а ёсць Польшча. Усё ідзе ад віленскага біскупа Ялбжыкоўскага. А гэта дакладна ведае і тужыць беларускі патрыёт мінскі ксёндз Шутовіч. Я цвёрда намерыўся пісаць Старшыні Саўнаркома дакладную запіску, назбіраўшы фактаў (“Нацыянальныя польскія саветы” у Чарнагубаве і Каралішчавічах. Пальшчызна стараецца пакінуць польскага духу тут на наступныя пакаленні”¹²². Як вынікае, паколькі К.Чорны размаўляў з Р. Шырмай, П.Пестраком, М.Танкам, у асяроддзі беларускіх пісьменнікаў, галоўным чынам тых, хто паходзіў з заходняй Беларусі, панавала непрыняцце “пальшчызны”. Галоўным носьбітам “пальшчызны”, на думку К.Чорнага, з’яўлялася рыма-каталіцкае святарства, з якімі неабходна было весці барацьбу. Магчыма выказаць меркаванне, што ў ЦК КП(б)Б ведалі пазіцыю ўзгаданых пісьменнікаў адносна “пальшчызны” увогуле і рыма-каталіцкага святарства ў прыватнасці. Аднак К. Чорны з-за заўчаснай смерці, так і не напісаў запіску, аб дзейнасці рыма-каталіцкага святарства ў заходніх абласцях Беларусі.

Задача нейтралізацыі рыма-каталіцкага святарства і вяртанні каталікоў-вернікаў заходнебеларускага рэгіёна, у “лоно русскай праваславнай царквы”, былі сфармуляваны ў сярэдзіне 1947 г. у час прызначэння У. Мянькова на пасаду Упаўнаважанага савета па справах рускай праваслаўнай царквы пры СМ БССР (УС СРПЦ). Вось што паведамляў У.Мянькоў аб тым, як яго прызначалі на пасаду і якія перад ім ставіліся задачы вышэйшым партыйным кіраўніцтвам Савецкага Саюза, а не Беларусі. Звернем на гэта ўвагу, бо гэта вельмі прынцыповы момант. ”17 мая (1947 г. – А.В.)

¹²² Чорны К. Выбраныя творы / Уклад і прадм. М.Тычына, калект. М.Тычына, Я.Янушкевіч – Мн.: «Беллітфонд», 2000. – С.589.

намеснік Старшыні Савета (Усесаюзнага Савета па справах РПЦ. – А.В.) т. Бельшаў накіраваў мяне ў ЦК УсеКП(б) да т. Шыліна. Тав. Шылін, перш за ўсё, спытаў мяне, дзе я да гэтага працаваў. Я адказаў, што працаваў у органах дзяржаўнай бяспекі. Далей у размове са мной т. Шылін мне сказаў: “*Мянькоў, вы праводзіце ўлік царквей, вывучаеце святарства ды іншае, аднак гэта не асноўнае. Вам неабходна будзе выканаць вялікую працу, а менавіта: як вядома, у заходніх абласцях Беларусі ў час знаходжання іх пад уладай польскіх паноў вялікі працэнт беларускага насельніцтва вымушаны [быў] прыняць каталіцкае веравызнанне. Яно да цяперашняга часу знаходзіцца пад уплывам ксяндзоў. Вось гэта беларускае насельніцтва за ўсялякі кошт неабходна вярнуць у праваслаўе і вызваліць яго ад уплыву ксяндзоў. На маё пытанне: “Як гэта зрабіць і з кім ?” т. Шылін адказаў мне: “У Беларусь прызначаны новы архіепіскап, а як практычна зрабіць, табе скажуць у ЦК КП(б)Б (выдзелена мной.-А.В.)¹²³. Звернем яшчэ раз увагу, што размова праходзіла ў ЦК УсеКП(б) у Маскве. Гэта значыла, што вышэйшае палітычнае кіраўніцтва Савецкага Саюза пільна сачыла за грамадска-палітычнай і канфесійнай сітуацыяй у заходнебеларускім рэгіёне, бачыла ўсю яе складанасць, аналізавала і шукала шляхі яе “рашэння”. Заўважу, што ў ЦК УсеКП(б) і КП(б)Б размова ішла аб “апалячаным беларускім насельніцтве”, якое пражывала ў заходніх абласцях Беларусі. Аб паляках ні прама, ні ўскосна не ўзгадвалася. Адсюль вынікае, што на Старой плошчы ў Маскве (там знаходзіўся ЦК УсеКП(б) і на вуліцы Карла Маркса ў Мінску (там мясціўся ЦК КП(б)Б – А.В.) былі перакананыя ў тым, што ў заходнебеларускім рэгіёне палякаў няма, бо яны*

¹²³ НАРБ, ф.4п, воп.29, спр.593, арк.208-209.

выехалі ў Польшчу ў 1944-1946 г., а ўсё астатняе насельніцтва – беларусы-католікі, якіх неабходна вярнуць у праваслаўе.

Па вяртанні з Масквы У. Мянькоў, разам з Упаўнаважаным Савета па справах рэлігійных культаў пры СМ БССР І.Уласевічам, былі выкліканы ў ЦК КП(б)Б, дзе з імі меў працяглую размову сакратар ЦК па ідэалогіі М.Іаўчук. Ён таксама нагадаў ім словы сказаныя У.Мянькову ў ЦК УсеКП(б) і патрабаваў, каб У.Мянькоў: “[...] даў свае прапановы, як гэта неабходна будзе зрабіць (г.зн. вярнуць беларусаў-католікоў у праваслаўе. - А.В.)¹²⁴. Пасля размовы ў ЦК КП(б)Б У.Мянькоў вельмі аператыўна (ужо ў ліпені 1947 г.) падрыхтаваў і накіраваў М.Іаўчуку запіску, у якой выказваў свае прапановы, наконт працы сярод “апалячанага беларускага” насельніцтва. Запіска невялікая, таму варта прывесці яе з невялікімі скарачэннямі: “Па Вашаму даручэнню, па пытанню правядзення растлумачальнай працы сярод апалячаных беларусаў у Заходніх абласцях Беларусі дакладваю: рускай праваслаўнай царквой будзе праводзіцца растлумачальная праца больш падрыхтаванымі для гэтай справы святарамі, якіх выдзеліць архіепіскап, якія пасля кожнай службы ў пропаведзях будуць растлумачваць вернікам аб сутнасці каталіцызма і задачах рускай праваслаўнай царквы. Таксама ў гэтай працы прыме ўдзел сам архіепіскап Мінска і Беларусі Піцірым, ён у канцы ліпеня выедзе на некаторы час у г. Брэст і ў асобныя прыходы, дзе ксяндзы актыўна вядуць працу сярод апалячаных беларусаў. Для гэтага, ён асабіста рыхтуецца і даў указанні выдзеленым святарам. Акрамя гэтага, паступова ў такіх прыходах святары будуць заменены іншымі, больш падрыхтаванымі з усходніх абласцей цэнтральнай часткі Савецкага

¹²⁴ там сама, арк.209.

Саюза. Па дадзенаму пытанню прымаюцца меры і па лініі Сінода, бо Патрыярх даў указанне падрыхтаваць мерапрыемствы для правядзення адпаведнай працы сярод апалячанага беларускага насельніцтва”¹²⁵. Як вынікае з гэтай кароткай, але вельмі змястоўнай запіскі, Рускай праваслаўнай царкве (нават Патрыярх Маскоўскі і Усея Русі быў вымушаны асабіста займацца гэтай справай. – А.В.), адводзілася істотная роля ў вяртанні ў праваслаўе “аपालячанага беларускага насельніцтва”. Такім чынам, каталіцкае насельніцтва заходніх абласцей Беларусі незалежна ад нацыянальнасці - паляк ці беларус, а ў больш шырокім і глыбокім кантэксце, заходнебеларускі рэгіён у чарговы раз стаў арэнай вякамі і з пераменным поспехам цягнучайся барацьбы каталіцкага Рыма і праваслаўнай Масквы за душы насельніцтва. “Душахопы” з абодвух бакоў узнавілі перэрваную Другой сусветнай вайной ціхую зацятую барацьбу на гэтай тэрыторыі Беларусі. Перад аднымі стаяла стратэгічная задача не дапусціць зніжэння ў сваім “статку” “Божых авечак”, перад другімі – пераманіць гэтых “Божых авечак” у свой “статак”. Аднак у пасляваенны час абсалютная перавага была на баку праваслаўнай Масквы. Канцэнтрацыя ўсіх сілаў і сродкаў – цэнтралізаванага і адмабілізаванага рэсурса ўлады, партыйна-савецкага апарата, спецслужбаў, Рускай Праваслаўнай царквы і яе беларускага “філіяла”, агітацыйна-прапагандысцкага апарата, была скіравана супраць рыма-каталіцкага касцёла і каталікоў-вернікаў.

Напэўна адным з самых складаных пытанняў для колішняй улады з’яўлялася пытанне аб колькасці вернікаў, як палякаў, так і беларусаў-католікаў. Беларускія даследчыцы А.Верашчагіна і А.Гурко лічаць, што ў першы пасляваенны год (1945 г.) у

¹²⁵ там сама, арк.216-217.

заходніх абласцях Беларусі налічвалася 692 120 рыма-каталікоў, а да 1950 г. іх колькасць знізілася да 533 000 тыс.¹²⁶. Паводле дадзеных Упаўнаважанага Савета СРПЦ напрыканцы 1946 г. у заходніх абласцях мелася 551 тыс. рыма-каталікоў, з якіх 287 000 былі беларусамі-католікамі, а 264 000 “асобамі польскай нацыянальнасці”¹²⁷. Галоўным чынам “асобы польскай нацыянальнасці” канцэнтраваліся ў Гродзенскай вобласці - 125 500 чалавек, Маладзечанскай – больш за 57 000 і Полацкай – больш за 14 тыс.¹²⁸. Такім чынам, паводле вышэйпрыведзеных лічбаў у гэтых абласцях налічвалася 196 500 каталікоў. Значна менш іх было ў астатніх трох заходніх абласцях. У Баранавіцкай каля 49 500 чалавек, Брэсцкай – каля 12 500 і Пінскай – каля 5 тыс. Усяго ў гэтых абласцях мелася 67 000 каталікоў¹²⁹.

Канцэнтраваны наступ на касцел распачаўся ў гэтым жа (1947 г.) годзе. Спачатку, як гэта заўсёды і было, рыма-каталіцкае святарства падверглася жорсткай крытыцы з боку партыйных органаў. Двойчы, на чэрвеньскім і лістападаўска-снежаньскім пленумах ЦК КП(б)Б, вышэйшыя партыйныя чыноўнікі “прайшліся” па ксяндзах. Так, на XIV пленуме ЦК КП(б)Б (3-6 чэрвеня 1947 г.) сакратар ЦК КП Беларусі па ідэалогіі М. Іаўчук рэзка абрынуўся на рыма-каталіцкае святарства. Ён, у прыватнасці, падкрэсліў: “[...] Было б непраўдна трымацца палітыкі неўмяшальніцтва ў адносінах да антысавецкай дзейнасці рэакцыйнага каталіцкага духавенства. Самай небяспечнай памылкай была б палітыка неўмяшальніцтва, а тым больш якое небудзь

¹²⁶ Верашчагіна А, Гурко А. Гісторыя канфесій у Беларусі. Мінск, 2000 – С.33.

¹²⁷ НАРБ, ф.4п, воп.62, спр.68, арк.124.

¹²⁸ там сама, арк.124.

¹²⁹ там сама, арк.124.

пагадненне, здзелка з касцёлам. Нам прыходзіцца лічыцца з тым, што значныя слаі селянства ў заходніх абласцях Беларусі, якія стаяць за савецкую уладу, разам з тым, стаяць яшчэ і за каталіцкую рэлігію. Нам прыдзецца лічыцца з гэтым, па ўсёй бачнасці, на працягу шэрагу год. Але ці значыць гэта, што селянне падтрымаюць антысавецкую палітыку ксяндзоў-рэакцыянераў, калі мы раскрывем веруючаму селяніну-католіку вочы на рэакцыйных, антысавецкіх ксяндзоў, на тое, як ксяндзы дапамагалі і памешчыкам, і буржуазіі прыгнятаць народ у панскай Польшчы, як яны супрацоўнічалі з немцамі, як яны падтрымлівалі і падтрымліваюць нацыяналістычныя банды, якія пасягаюць на мірнае і спакойнае жыццё насельніцтва ў заходніх абласцях ? [...] Мы не можам зараз пайсці на які-небудзь адкрыты паход на каталіцкую рэлігію, бо гэта адштурхнула б ад нас значныя слаі селянства. Задача заключаецца зараз у тым, каб моладзь і дзяцей сістэматычна выхоўваць пры дапамозе распаўсюджвання палітычных і навуковых ведаў у антырэлігійным духу¹³⁰.

Яшчэ больш жорсткай крытыцы рыма-каталіцызм падвергся на XV пленуме ЦК КП(б)Б (27 лістапада – 1 снежня 1947 г.). Пры тым, рыма-каталіцкае святарства абвінавачвалася ў “распальванні нацыянальнай варажасці паміж католікамі і праваслаўнымі”. Так, ужо ўзгаданы М.Іаўчук падкрэсліваў: [...] Нацыяналізм, як беларускі так і польскі, у заходніх абласцях БССР праяўляецца таксама ў спробах супрацьпаставіць і пасварыць паміж сабой розныя нацыянальнасці, якія жывуць у нашай рэспубліцы і нават адну частку беларускага насельніцтва, якая прытрымліваецца рыма-

¹³⁰ НАРБ, ф.4п, воп. 20, спр.242, арк.240-241. Стэнаграма XIV пленума ЦК КП Беларусі. 3-6 чэрвеня 1947.

каталіцкай веры, з другой часткай беларусаў, якія іспаведваюць праваслаўную веру. Польскі нацыяналізм у заходніх абласцях БССР узмоцнена падтрымліваемы і кульцівіруемы польскім рыма-каталіцкім духавенствам, заключаецца таксама ў тым, што ён усяляк прыніжае савецкую нацыянальную самасвядомасць беларусаў, спрабуе унушыць ім, што яны не беларусы, а палякі і жывуць на польскай тэрыторыі. Гэты паўзучы нацыяналізм у вобласці ідэалогіі, які праяўляецца ў разнабаковых формах тым больш небяспечны, што мы яшчэ не скончылі з антысавецкім нацыяналістычным падполлем у заходніх абласцях Беларусі. Нельга забываць, што нямецкія фашысты, на службе ў якіх былі беларускія нацыяналісты, з якімі супрацоўнічалі польскія нацыяналісты, пакінулі на тэрыторыі заходніх абласцей Беларусі немалую частку сваіх нацыяналістычных лакеяў. У шэрагу раёнаў заходніх абласцей БССР, асабліва Гродзенскай, Маладзечанскай, Баранавіцкай рэшткі польскіх нацыяналістычных банд здзейсняюць тэрарыстычныя акты супраць актыва, вядуць антысавецкую прапаганду і г.д.¹³¹

Далей, у дакладзе, ён зноўку вяртаецца да тэмы рыма-каталіцкага святарства і адзначае: “[...] Цэнтральны камітэт Камуністычнай партыі Беларусі мае факты, што застрэльшчыкамі і натхніцелямі антысавецкай дзейнасці польскіх нацыяналістаў і кулацтва ў заходніх абласцях Беларусі з’яўляюцца, у шэрагу выпадкаў, прадстаўнікі рэакцыйнага каталіцкага духавенства – ксяндзы, якія дзейнічаюць ў інтарэсах Ватыкана і англа-амерыканскай рэакцыі, з’яўляюцца ідэолагамі польскага нацыяналістычнага падполля. [...] Некаторыя партыйныя і савецкія работнікі не бачаць розніцы паміж праваслаўным

¹³¹ НАРБ, ф.4п, воп.20, спр.245, арк.407-408. Стэнаграма XV пленума ЦК КП Беларусі. 27 лістапада – 1 снежня 1947 г.

духавенствам, супраць якога мы правялі вялікую палітычную і ідэалагічную барацьбу і прымусілі яго змірыцца - з аднаго боку, і рэакцыйным каталіцкім духавенствам, якое яшчэ не разгромлена палітычна - з другога боку. Ксяндзы бессаромна папіраюць савецкія законы аб рэгістрацыі касцелаў, адкрыта вяртаюць ў каталіцтва значную колькасць дарослых людзей з беларусаў, у тым ліку і некаторых работнікаў, якія прыбылі з усходніх абласцей краіны*, падпарадкоўваюць свайму ўплыву некаторых настаўнікаў, урачоў, савецкіх служачых. Дзякуючы патуральніцтву ўпаўнаважаных па справах рэлігійных культаў і мясцовых савецкіх органаў, ксянды арганізуюць рэлігійныя школы, у якіх не толькі вучаць дзяцей катэхізісу, але і выхоўваюць дзяцей у антысавецкім польска-нацыяналістычным духу. У многіх каталіцкіх прыходах вучні школ разам з настаўнікамі актыўна наведваюць касцёлы, дзе ксяндзы вывучаюць з імі польскую мову, малітвы на лацінскай мове, прывіваюць дзецям буржуазна-нацыяналістычныя антысавецкія погляды. [...] Абкамы і райкамы заходніх абласцей павінны ў адпаведнасці з указаннямі ЦК УсеКП(б) разгарнуць ідэалагічную і палітычную барацьбу супраць антысавецкай дзейнасці рэакцыйнага каталіцкага духавенства. Неабходна праз друк, вусную прапаганду, радыё, кіно, мастацтва, праз школу выкрываць рэакцыйнае каталіцкае духавенства, падрываць яго уплыў на насельніцтва”¹³².

¹³² НАРБ, ф.4п, воп.20, спр.245, арк.411-412. Справа. Стэнаграма XV пленума ЦК КП Беларусі. 27 лістапада - 1 снежня 1947 г.

* Як прыклад ён прыводзіў наступны факт: Настаўніца Астравецкага раёна Д., якая прыбыла на працу з усходніх абласцей Беларусі ў 1940 г. пасля заканчэння педагагічнага вучылішча была актыўнай камсамолкай. Тут яна выйшла замуж за кулака, пачала размаўляць выключна на польскай мове і прыняла каталіцтва. Настаўніца Вілейскага раёна - Х., скончыла Магілёўскае педвучылішча ў 1945 г. настолькі цесна звязалася

Разам з тым, М.Іуўчук прызнаваў, што каталіцызм мае трывалыя карані і нельга крыўдзіць простых вернікаў. Ён падкрэсліваў: “[...] у цяпершані час нельга дапускаць якой бы ні было абразы рэлігійных пачуццяў сумленных савецкіх грамадзян, якія з’яўляюцца веруючымі католікамі. Было б неметазгодным і несвоечасовым у цяперашніх умовах разгортваць паход супраць каталіцкай рэлігіі, бо рыма-каталіцкую веру іспаведваюць зараз да паловы насельніцтва ў шэрагу раёнаў заходніх абласцей. Калі б мы напіралі зараз не на барацьбу супраць рэакцыйных ксяндзоў, а на барацьбу супраць каталіцкай веры, мы маглі б вастанавіць супраць партыйных і савецкіх арганізацый працоўных каталіцкага веравызнання, значную частка якіх аддана савецкай уладзе і сумленна выконвае свае абавязальствы перад дзяржавай.** Задача стаіць зараз каб пасварыць селян, у тым ліку і селян веруючых католікоў з ксяндзамі, паказаць сумленным савецкім грамадзянам-католікам твар рэакцыянераў ксяндзоў, вызваліць іх ад уплыву гэтых агентаў замежнага імперыялізму. [...] Неабходна даць зразумець ксяндзам, што яны жывуць у савецкай дзяржаве і што ім прыдзецца лічыцца з яго законамі, і не дазваляць ім нахабна саваць нам пры кожным выпадку статуты і указанні папы Рымскага, якога яны прызваюць адзінай сваёй уладай, нават на савецкай зямлі”¹³³.

Потым за справу ўзяліся спецслужбы. Так, толькі за ліпень-верасень 1947 г. былі арыштаваны 4 ксяндзы. З першага ліпеня 1948 па 1 ліпеня 1949 г.

з ксяндзом, што нават дакладваў ў райана аб паляпшэнні працы ў школе, заявіла, што гэта з’яўляецца вынікам наведвання вучнямі касцёла і выхаваўчага ўплыва ксяндза.

** У стэнаграме пленума выдзелены намі абзац з даклада М.Іаўчука выкрэслены. – А.В.

* У стэнаграме пленума таксама выкрэслены гэты абзац. – А.В.

¹³³ НАРБ, ф.4п, воп.20, спр.245, арк.413.

такі ж лёс напаткаў яшчэ 21 ксяндза, а чатыры былі вымушаныя хавацца ад арышту¹³⁴. Усяго з 1946 па 1 ліпеня 1950 г. было арыштавана і асуджана на розныя тэрміны зняволення 62 ксяндзы, а 10 ксяндзоў збегла, “баючыся панесці пакаранне за сваю антысавецкую дзейнасць”¹³⁵. Рэпрэсіі супраць рыма-каталіцкага духавенства прывялі да рэзкага зніжэння іх колькасці ў заходніх абласцях Беларусі. Так, калі на 1 студзеня 1946 г. іх налічвалася 225, то на 1 студзеня 1947 г. іх засталася ўжо 182, на 1 студзеня 1948 г. – 167, на 1 студзеня 1949 г. – 144, на 1 студзеня 1950 г. – 111. Як вынікае з гэтых лічбаў, колькасць ксяндзоў у заходніх абласцях скарацілася на 114 чалавек, г.зн. больш чым напалову¹³⁶.

Арышты ксяндзоў непазбежна вялі да закрыцця касцёлаў. Так, пасля арышту ксяндза 24 красавіка 1948 г. перастаў дзейнічаць касцёл у Ашмянах і ўлады забаранілі вернікам, якіх налічвалася каля 8 тыс. збірацца на малітоўныя сходы. Аднак фармальнае закрыццё касцёла, спыненне рэлігійнага жыцця, не азначала яго фактычнага спынення. У такіх абставінах вернікі былі вымушаны збірацца для правядзення набажэнстваў і абрадаў на прыватных кватэрах¹³⁷. Рэпрэсіі ксяндзоў, закрыццё касцёлаў, якое праводзілася ў пасляваенны час прывяло да згортвання жыцця многіх парафій. На канец 1955 г. у БССР налічвалася 152 касцёлы, якія дзейнічалі ў заходніх абласцях Беларусі. У Гродзенскай вобласці існавала 80 касцёлаў, Маладзечанскай – 54, Брэсцкай – 16¹³⁸.

¹³⁴ Канфесіі на Беларусі (к. XVIII–XX ст.) / В. В. Грыгор’ева, У. М. Завальнюк, У. І. Навіцкі, А. М. Філатава; навук. рэд. У. І. Навіцкі. – Мн.: ВП «Экаперспектыва», 1998. – С. 250.

¹³⁵ НАРБ, ф. 4п воп. 62, спр. 162, арк. 292.

¹³⁶ Канфесіі на Беларусі ... С. 250.

¹³⁷ тамсама, С. 251–252.

¹³⁸ тамсама, С. 255.

Арыштамі ксяндзоў, закрыццём касцёлаў справа не абмяжоўвалася. Для мінімізацыі дзейнасці ксяндзоў, якія працавалі ў сваіх прыходах, ім забаранялася прыезджаць і адпраўляць набажэнствы ў тых парафіях, у якіх не мелася ксяндзоў. Аб тым, што гэта быў дастаткова эфектыўны ход уладаў, сведчыць справаздача Упаўнаважанага Савета СРПЦ пры СМ БССР за IV квартал 1949 г., у якім падкрэслівалася, што “[...] забарона ксяндзам абслугоўваць прыходы па сумяшчальніцтву, адыграла сваю станоўчую ролю ў сэнсе адрыва вернікаў ад царквы і аслабленні іх рэлігійнасці”¹³⁹. Далей у справаздачы тлумачылася, чаму гэта было эфектыўным: “Справа ў тым, што селянін, тым больш селянін-калгаснік мае магчымасць наведваць месцы грамадзянскага парадку, якім для вернікаў-каталікоў з’яўляецца касцёл толькі тым, што знаходзяцца паблізу яго месца жыхарства. Паездкі ж у касцёл, які знаходзіцца далёка, абцяжараны цэлым шэрагам акалічнасцей для яго, а ў шэрагу выпадкаў, проста немагчымы. Гэтыя, фізічнага кшталту цяжкасці, паступова пераходзяць у звычай і вернікі змяняюць свой традыцыйны рэгламент наведвання касцёла, здзяйснення абрадаў[...]. Гэта заключэнне пацвярджаецца цэлым шэрагам фактаў з раёнаў, дзе з-за адсутнасці служыцеля культа касцёлы пераўтвараюцца ў бездзейнічаючыя, а вернікі-каталікі ўцягваюцца ў грамадска-карысныя мерапрыемствы”¹⁴⁰.

Нейтралізацыя дзейнасці ксяндзоў праяўлялася і ў тым, што па ініцыятыве Упаўнаважанага Савета СРПЦ пры СМ БССР ксяндзам з Літвы забаранялася прыезджаць ў памежныя з Беларуссю раёны і праводзіць там службу сярод вернікаў. У

¹³⁹ НАРБ, ф.4п, воп.62, спр.68, арк.49.

¹⁴⁰ НАРБ, ф.4п, воп.62, спр.68, арк.50.

вышэйўзгаданай справаздачы падкрэслівалася, што “[...] прадстаўнікі некаторых рымска-каталіцкіх абшчын звяртаюцца да нас і непасрэдна ў Савет (па справах рэлігійных культаў) за дазволам на права прыезда ў Беларусь ксяндзоў з Літоўскай ССР. Гэта пытанне прынцыповага характару і патрабуе адпаведных указанняў Савета. Справа ў тым, што да цяперашняга часу праводзячы палітыку звужэння рамак дзейнасці каталіцкага святарства мы не дапускалі презда да нас ксяндзоў з іншых месц і рэспублік, а калі ўстанаўлівалі нелегальны прыезд, то прымалі меры па іх адпраўцы ў адваротны бок”¹⁴¹. Яшчэ адным фактарам нейтралізацыі дзейнасці ксяндзоў з’яўлялася забарона іх паездак ў Польшчу. Упаўнаважаны па справах рэлігійных культа пры СМ БССР П.Лабусаў ва ўзгаданай вышэй запісцы Ц.Гарбунову дастаткова нервова рэагаваў на такія факты. Ён падкрэсліваў: “[...] Паўстае пытанне. Якая мэта праследуецца гэтымі органамі, якія выдаюць дазвол на права паездкі ксяндзам Беларусі ў Польскую Народную Рэспубліку? Аб гэтай мэце я не ведаю, аднак вядома адно, што ўсе гэтыя паездкі маюць сваім вынікам актывізацыю ксяндзоў, актывізацыю ў цэлым каталіцкай царквы ў заходніх абласцях Беларусі, у чым ніхто з нас не зацікаўлены. У сувязі з вышэйадзначаным, пращу ЦК кампартыі Беларусі ўмяшацца ў гэтую справу і даць адпаведнае ўказанне адміністрацыйным органам аб спыненні выдачы дазволу ксяндзам Беларусі на паездку ў ПНР, бо ад гэтых паездак акрамя актывізацыі каталіцызма мы больш нічога не маем”¹⁴².

Разам з тым, тут неабходна бачыць яшчэ адну вельмі важную праблему, аб якой свядома ці не свядома не ўзгадваў чыноўнік ад “рэлігіі”. Справа

¹⁴¹ НАРБ, ф.4п, воп.62, спр.68, арк.52.

¹⁴² НАРБ, ф.4п, воп.62, спр.510, арк.125.

заклучалася ў тым, і гэта было больш істотным і важным, што вернікі пазбаўляліся карыстання польскай мовай. Касцёл з'яўляўся не толькі культавым будынка, яго неабходна разглядаць, і гэта было на самай справе, як моўны асяродак, як цэнтр публічнага і адкрытага карыстання і ўжывання польскай мовы. Гэта становілася тым больш важным, што пасля закрыцця польскамоўных школ, спынення выпуска польскамоўнай літаратуры касцёл застаўся адзіным моўным, адукацыйным, культурным цэнтрам. Яго закрыццё, арышты і высылкі святарства вялі да рэзкага спаду публічнага карыстання польскай мовай. У доўгатэрміновай перспектыве гэта было больш важным і істотным, чым “ўцягванне сялянства ў грамадска-палітычнае жыццё”. Адарваная ад жыцця агітацыйна-прапагандысцкая “работа” шматлікага партыйна-савецкага, камсамольскага чынавенства, пры ўсіх іх жаданні не магла ўцягнуць сялянства ў “грамадска-палітычнае жыццё”. Жыццёвая развага і вякаявая селянская мудрасць хутка выпрацавала “імунітэт” супраць бальшавіцкай прапаганды. Знікненне польскай мовы, а яна знікала разам з касцёлам – вось што з'яўлялася больш эфектыўным крокам уладаў па “праваславізацыі” беларускага насельніцтва, а не ўцягванне яго ў нейкае “грамадска-палітычнае” жыццё, якога ён цураўся, як д'ябла крыжа.

Калі гэтай праблемай па сваёй недасведчанасці ці неадукаванасці не разумеў чыноўнік ад “рэлігіі”, то яе вельмі добра разумелі, ўяўлялі ўсю яе важнасць і значнасць у ЦК КП(б)Б. У ліпені 1947 г. ЦК Кампартыі Беларусі накіраваў А.Жданаву запіску, у якой падрабязна аналізавалася праблема каталіцызма ў заходніх абласцях Беларусі і вылучаліся прапановы, скіраваныя на мінімізацыю і нейтралізацыю дзейнасці “рэакцыйнага паслугача Ватыкана”. Фактычна ЦК КП(б)Б прасіў санкцыі на правядзенне

ў рэспубліцы працы супраць каталіцызма ў двух стратэгічных накірунках: “У выніку таго, што большасць ксяндзоў не выехалі ў Польшчу і не прызнаюць сябе савецкімі падданымі, прыняць меры па высяленню такіх ксяндзоў з СССР. Дазволіць органамі МДБ узмацніць рэпрэсіўныя меры ў адносінах да той часткі рыма-каталіцкага святарства, якое вядзе актыўную падрыўную работу супраць савецкай улады”¹⁴³. Гэта рэпрэсіўны накірунак у адносінах да рыма-каталіцкага святарства і ўвогуле да каталіцызму. Аднак другі накірунак, і гэта выклікае здзіўленне сваёй парадаксальнасцю, быў наступны: “Улічваючы, што большасць насельніцтва заходніх абласцей, якое іспаведвае рымска-каталіцкую рэлігію, з’яўляецца беларускім, праз Савет па справах рэлігійных культураў пры СМ СССР (звяртаем увагу: не БССР а менавіта СССР. - А.В.), абавязаць ксяндзоў весці набажэнства і адпраўленне рэлігійных абрадаў на беларускай мове”¹⁴⁴ (выдзелена мной. - А.В.).

У сувязі са спробай “беларусізацыі каталіцкага касцёла”, неабходна ўзгадаць пра дзейнасць беларускага ксяндза Адама Станкевіча. Ён, успамінаючы размову ў МДБ БССР (1946 г.) зазначыў: “[...] на маё пытанне, ці думаюць сав[ецкія] улады што аб маім праекце бел[арускай] кат[аліцкай] епархii ў БССР адказаў:”Да не ведаю, які будзе адказ, станойчы ці адмоўны, але думаюць”¹⁴⁵. У 1947 г. ён зноўку адзначае: “[...] Агульнае ўражанне: бальшавікі нешта думаюць рабіць для кат[аліцкага] касцёла ў БССР, нешта падобнае да бел[арускай]

¹⁴³ НАРБ, ф.4п, воп.62, спр.68, арк.282.

¹⁴⁴ там сама, арк.283.

¹⁴⁵ Станкевіч А. Каляндарныя нататкі // Куфэрак Віленшчыны. Гісторыка краязнаўчы і літаратурна-мастацкі часопіс Віленскага краю. № 1, 2004.- с.167.

катал[іцкай] гепархіі [...]”¹⁴⁶. Аналіз выказванняў і меркаванняў А.Станкевіча, а таксама аналіз запіскі ЦК КП(б)Б выклікае адно важнае і прынцыповае пытанне: ці ў нетрах ЦК КП(б)Б самастойна выспеў варыянт “беларусізацыі касцёла”, як сродак барацьбы з рыма-каталіцызмам і “польскасцю”, ці партыйныя ўлады Беларусі прааналізаваўшы праект А.Станкевіча па стварэнню ў Беларусі Католіцкай Беларускай епархіі, “ухапіліся” за ідэю вядзення набажэнства на беларускай мове сярод каталікоў Беларусі¹⁴⁷. Цяжка адказаць на гэтае пытанне, але магчыма мярковаць, што ў ЦК кампартыі Беларусі ўважліва прааналізавалі праект А.Станкевіча і, паколькі ён вельмі крытычна, нават варожжа, ставіўся да дзейнасці польскіх ксяндзоў і ўвогуле да “польскасці” у жыцці касцёла ў заходніх абласцях Беларусі, то ў ЦК КП(б)Б, як варыянт, узнікла думка ўвядзення ў касцёльнае жыццё беларускай мовы. Аднак гэта рабілася, і гэта неабходна ясна ўсведамляць, з мэтай выціснення, а ў доўгатэрміновай перспектыве вынішчэння польскай мовы, польскага “духу”, “пальшчызны” з жыцця беларускіх рыма-каталікоў. Беларускай мове ў гэтых планах адводзілася хаця і вельмі важная, але другарадная роля, як сродка выканання гэтай задачы. Ні больш, ні менш.

Важнасць “моўнага фактару”, як сродка захавання “польскасці” і “каталіцкасці”, бачылі, усведамлялі ксяндзы. Аб тым, якую ўвагу яны надавалі гэтаму фактару сведчыць запіска Упаўнаважанага Савета па справах рэлігійных культаў пры СМ БССР П.Лабуса, якую ён накіраваў 28 лістапада 1959 г. сакратару ЦК КПБ па ідэалогіі Ц.Гарбунову. Размова ў “Дакладной запісцы аб

¹⁴⁶ там сама, С.172.

¹⁴⁷ Ярмусик Э.С. Католический костел в Беларуси в 1945-1990 годах: монография / Э.С.Ярмусик.-Гродно: ГрГУ, 2006.-С.33.

паездцы ксяндзоў Беларусі ў Польшкую Народную Рэспубліку”, тычылася падзей 5-ці гадовай даўніны, паездкі некалькіх ксяндзоў у Польшчу і сустрэчу іх з кардыналам С.Вышынскім. П.Лабус адзначаў, што вяртаючыся з Польшчы ксяндзы: “[...] прывозяць дырэктывы Вышынскага, якія скіраваныя на актывізацыю служыцялей каталіцкай царквы ў Беларусі, на замацаванне каталіцызму. Аб гэтым сведчыць наступны факт. Ксёндз Адэльскага касцёла Гродзенскага раёна Барташэвіч Пётр, адзін з найбольш характэрных іезуітаў, у 1955 г. падняў мясцовае насельніцтва, арганізаваў яго і апошняе падало заявы з масавымі подпісамі ў Міністэрства адукацыі аб адкрыцці ў Адэльску польскай школы. У Гродзенскую вобласць выязджала па гэтаму пытанню спецыяльная камісія, якая правяла адпаведную работу. *Сэнс ўсёй гэтай задумкі заключаецца ў тым, каб дзеці ведалі польскую мову і маглі вывучаць катэхізіс і іншую рэлігійную літаратуру, якая надрукаваная на польскай мове.* (Выдзелена мной. – А.В.)”¹⁴⁸. Польская мова, вось што больш за ўсё турбавала і ксяндзоў, і партыйных чыноўнікаў, бо яны ведалі, што яна значыць у жыцці католікаў.

Аднак беларуская рэчаіснасць аказалася больш жорсткай і суровай. Ксёндз А.Станкевіч у 1949 г. быў арыштаваны, сасланы ў Сібір, дзе і памер¹⁴⁹. Што ж датычыць запіскі ЦК КП(б)Б у ЦК УсеКП(б) аб увядзенні ў касцельнае жыццё беларускай мовы, то ў Беларусі пачаў ажыццяўляцца першы накірунак – сілавое рашэнне гэтага пытання. Другі – ўвядзенне беларускай мовы ў касцельнае жыццё ціха сканаў, так і застаўшыся на паперы. Па крайняй меры, ніводны з беларускіх даследчыкаў гісторыі каталіцызма ў Беларусі (У.Навіцкі, Э.Ярмусік, Ул.

¹⁴⁸ НАРБ, ф.4п, воп.62, спр.510,арк, 123.

¹⁴⁹ Ярмусік Э.С. ...С.33.

Завальнюк ды іншыя) не ўзгадваюць аб фактах вядзення набажэнства сярод каталікоў на беларускай мове.

Адміністрацыйны прэс дзяржаўнай машыны ў накірунку нейтралізацыі рыма-каталіцкага святарства і “праваславізацыі” каталікоў-вернікаў быў мацнейшым, але наколькі эфектыўным? Нягледзячы на разнастайныя формы і метады барацьбы супраць касцёла, яе вынікі былі вельмі і вельмі сціпымі. Так, калі на 1.07 49 г. ва ўсіх заходніх абласцях рэспублікі налічвалася 533 000 вернікаў-каталікоў і 128 ксяндзоў, то на 1.07.54 г. (г.зн. праз пяць год неспыняючай барацьбы) у гэтых жа абласцях налічвалася 532 600 каталікоў¹⁵⁰. Як вынікае, за пяцігоддзе (1949-1954 гг.) колькасць вернікаў-каталікоў зменшылася ўсяго на 7400 чалавек. Тады, улічваючы гэтую мізэрную разніцу неабходна прызнаць, што сумесная скардынаваная работа партыйна-дзяржаўных структур, шматлікага і разгалінаванага агітацыйна-прапагандысцкага апарата, спецорганаў, намаганні Рускай Праваслаўнай царквы, Савета па справах рэлігійных культураў пры СМ БССР, скіраваная на перавод “апалячанага беларускага насельніцтва” у праваслаўе, аказалася неэфектыўнай і малавыніковай. Гэта сведчыць не толькі аб паразе свецкай улады, але і паразе “закасянелай у русафільстве”¹⁵¹ Рускай Праваслаўнай Царквы ў гэтым рэгіёне, якая па выразу ксяндза А.Станкевіча была: “[...] асядлана большавікамі” і ў якой, “[...] папы і архірэй – гэта звычайныя агенты НКДБ”¹⁵². Візантыйская праваслаўная Масква ў заходнебеларускім рэгіёне ў барацьбе за душы вернікаў прайграла каталіцкай Варшаве.

¹⁵⁰ Ярмусік Э.С. ...С.519.

¹⁵¹ Туронак Е. Мадэрная гісторыя Беларусі. Вільня, Інстытут беларусістыкі, 2006. – С.392.

¹⁵² Станкевіч А. ...С.170

Хрушчоўская “адліга”: прарыў на ўсходнім накірунку.

§ 1. “Замест дыпламатычных, устанавілі ... дэмакратычныя адносіны”.

Гісторыя беларуска-польскіх дыпламатычных адносін сягае ў 20-я гады XX ст. і звязана найперш з Рыжскім дагаворам, паводле ўмоў якога ў Мінску павінна было адкрыцца консульства Другой РэчыПаспалітай. Яго адкрыццё стала выкананнем умоў Рыжскага дагавора аб устанаўленні дыпламатычных адносін паміж РСФСР, УССР і БССР з аднаго боку і Польшчы - з другога¹⁵³. Аднак пытанне аб яго арганізацыі было вырашана толькі пасля стварэння СССР. 13 снежня 1923 г. польскі ўрад прыняў да ведама натыфікацыю аб стварэнні СССР. У адказ Польшчы было прадастаўлена права неадкладнага адкрыцця генеральных консульстваў у Харкаве і Мінску. Існаванне польскага консульства ў Мінску замацоўвалася консульскай канвенцыяй, падпісанай у Маскве 18 ліпеня 1924 г.¹⁵⁴.

Роўна праз 20 год, у 1944 г., зноў узнікла пытанне аб адкрыцці генеральнага консульства Польскай Рэспублікі ў Мінску. Аднак яно ўзнікла ў зусім іншай геапалітычнай сітуацыі. Польшча ўваходзіла ў арбіту ўплыву Савецкага Саюза і становілася яго бліжэйшым саюзнікам. Гэты фактар патрабаваў устанаўлення дыпламатычных адносін на іншай аснове, чым гэта было ў часы Другой РэчыПаспалітай. У ліпені 1944 г. Савецкі ўрад прызнаў дэ-факта ПКНВ, у якасці часовага ўрада Польшчы. Аднак на гэты момант гаворка аб

¹⁵³ Снапкоўскі У. Гісторыя знешняй палітыкі.. С.- 117.

¹⁵⁴ Цынкевіч В. Палітычныя ўзаемадачыненні паміж БССР і Польскай Рэспублікай у 1921-1929 гг. / Аўтар. дыс. канд. гіст. навук. Мн.: 2004. – С.11.

усталяванні паўнавартасных дыпламатычных адносін яшчэ не вялася, але для абодзвух бакоў было відавочна, што гэта справа бліжэйшага часу. 31 снежня 1944 г. на VI чарговай сесіі Краёвай Рады Нарадовай (КРН) было прыята рашэнне аб пераўтварэнні ПКНВ у Часовы ўрад нацыянальнага адзінства. Кіраўніцтва Савецкага Саюза адрэагавала на гэты крок палякаў вельмі аператыўна. 5 студзеня 1945 г. наркамат замежных спраў СССР накіраваў у Люблін ліст, у якім паведамляў аб прызнанні Часовага ўрада Польшчы і жаданні абмяняцца пасламі¹⁵⁵. Напачатку 1945 г. у Маскве паўстала пасольства Польшчы, якое ўзначаліў Зыгмунт Модзелеўскі¹⁵⁶.

Часовы ўрад Польшчы не жадаў абмяжоўвацца толькі пасольствам у Маскве і заявіў аб сваім намеры ўстанавіць непасрэдня дыпламатычныя адносіны з мяжуючымі з Польшчай савецкімі рэспублікамі – Украінай, Беларуссю, Літвой. Аднак гэтую прапанову польскага ўрада наўрад ці жадала рэалізаваць на практыцы савецкае кіраўніцтва. Але і “адмахнуцца” адразу ад яе было няёмка, таму СНК СССР 6 ліпеня 1945 г. прыняў пастанову аб неабходнасці адкрыцця савецкіх консульстваў у Познані, Кракаве і Гданьску, а польскіх консульстваў у Кіеве, Мінску, Вільні¹⁵⁷. Аднак у наступныя гады міністэрства замежных спраў СССР і ПНР імкнуліся не ўзгадваць аб гэтым і больш таго, у выдадзеным у 1974 г. сумесным савецка-польскім зборніку дакументаў замест слова “дыпламатычных” устаўлена слова “дэмакратычных”. У выніку падмены атрымалася, што палякі імкнуліся “да ўстанаўлення непасрэдных дэмакратычных

¹⁵⁵ Парсаданова В.С. Советско-польские отношения в годы Великой Отечественной войны. 1941-1945 гг. М., С.211.

¹⁵⁶ Szumski J. Z historii utworzenia placówek dyplomatycznych w BSRR (w świetle dokumentów archiwum MSZ RP) / Magazyn Polski, kwartalnik naukowe-społeczno-kulturalny, № 2, 2005. – S.42.

¹⁵⁷ Снапкоўскі У.Е. Знешнепалітычная дзейнасць С.83.

адносін” з Украінай, Беларуссю, Літвой¹⁵⁸. Адзначым, што нягледзячы на ”устанаўленне дэмакратычных адносін”, паміж Польшчай і Украінай усёж былі ўстаноўлены і дыпламатычныя адносіны – у Кіеве было адкрыта консульства Польшчы, а з Мінскам да пачатку 70-х г. так і засталіся “дэмакратычныя” адносіны.

Разам з тым, нягледзячы на “дэмакратычнасць адносін” напрыканцы 40-х у 50-х гг. палякі ўсе ж не гублялі надзеі на ўсталяванне дыпламатычных адносін і адкрыцці польскага консульства ў Мінску. Вельмі актыўную пазіцыю ў гэтым пытанні займала як польскае пасольства ў Маскве, так і міністэрства замежных спраў Польшчы. Польскія дыпламаты на розных узроўнях і пры любой магчымасці закраналі гэтае пытанне пры сустрэчах і размовах з высокапастаўленымі савецкімі дыпламатамі. Надзвычайную актыўнасць у гэтым накірунку праявілі польскія дыпламаты ў сярэдзіне 1947 г. Так, 12 чэрвеня г. году пасол Польскай Рэспублікі ў СССР Мар’ян Нашкоўскі сустрэўся на Смаленскай плошчы з міністрам замежных спраў СССР В.Молатавым і ў ходзе працяглай размовы паміж высокапастаўленымі дыпламатамі, у прыватнасці, абмяркоўвалася пытанне аб адкрыцці генеральнага консульства Польшчы ў Мінску. У справаздачы аб размове з В.Молатавым, накіраванай у МЗС Польшчы М.Нашкоўскі з надзеяй паведамляў, што “[...] ён (Молатаў. – А.В.) прыхільна аднёсся да гэтай прапановы і абяцаў яе разглядзець”¹⁵⁹.

19 чэрвеня, г. зн. літаральна праз тыдзень, саветнік польскага пасольства ў Маскве Аляксандр Юшкевіч пры сустрэчы з кіраўніком IV Еўрапейскага аддзела МЗС СССР А.Аляксандравым зноў закрануў

¹⁵⁸ тамсама, С.83.

¹⁵⁹ AMSZ, Z.6, t.521, w.33, k.6. Notatki z rozmow dyplomatow polskich w Moskwe z przedstawicielami MSZ ZSRR.

гэтае надзвычай важнае для палякаў пытанне. На запыт, як рухаецца справа з адкрыццём польскага консульства ў Мінску, А.Аляксандраў адказаў, што прапанова польскага боку накіравана ў МЗС Беларусі і, у прынцыпе, урад Савецкага Саюза не бачыць перашкод для стварэння генконсульства¹⁶⁰.

Прынцыповая настойлівасць палякаў, хутчэй за ўсё, пачала раздражняць Маскву і ў жніўні 1947 г. ім дыпламатычна далі зразумець, што яны марна спадзяюцца на хуткае адкрыццё ў Мінску генконсульства. 19 жніўня М.Нашкоўскі сустрэўся з А.Аляксандравым, які на запыт М.Нашкоўскага аб консульстве, нічога канкрэтнага не адказаў, але яшчэ раз падкрэсліў, што ўрад Савецкага Саюза прынцыпова не супраць адкрыцця консульства ў Мінску. Аднак самае галоўнае крылася ў словах А.Аляксандрава, які распавёў М.Нашкоўскаму, што адкрыццё консульства ў Мінску затрымліваецца з-за тэхнічных прычын, найважнейшая з якіх заключаецца ў тым, што “[...] у знішчаным Мінску не маецца адпаведнага памяшкання для консульства”¹⁶¹. Безумоўна, у 1947 г. Мінск яшчэ ляжаў у руінах, але для вопытнага дыпламата, якім з’яўляўся Мар’ян Нашкоўскі, гэтыя словы значылі, што спадзявацца на адкрыццё консульства ў Мінску не выпадае. У сувязі з несур’ёзным адказам аб тым, што ў Мінску не маецца адпаведнага памяшкання, магчыма адзначыць наступнае. Калі не ў Мінску, то ў прыгарадзе – у Лошыцы мелася выдатнае памяшканне для консульства. Справа ў тым, што ў 1947 г. у Беларусі заканчвала сваю дзейнасць Місія Адміністрацыі дапамогі і аднаўлення Аб’яднаных Нацый (ЮНРРА), якая як раз і размяшчалася ў Лошыцы ў 1946-1947 гг. Сядзіба ў Лошыцы

¹⁶⁰ тамсама, к.9.

¹⁶¹ тамсама, к.41.

спецыяльна перад прыездам амерыканцаў была выдатна адрамантавана і магла б быць выкарыстана пад консульства. Аднак тут было відавочна палітычнае рашэнне, таму палякам і адмовілі ў адкрыцці генконсульства з-за такой надуманай прычыны.

У сувязі з настойлівымі патрабаваннямі палякаў аб адкрыцці консульства ў Мінску, лагічна паўстае пытанне, для чаго гэта рабілася? Галоўнай мэтай яго стварэння, як адзначалася ў запісцы МЗС Польшчы (май 1947 г.), з'яўлялася: “[...] прадастаўленне магчымасці польскім грамадзянам права на рэпатрыяцыю ў індывідуальным парадку, а таксама аказанне ім у пэўных выпадках консульскай дапамогі”¹⁶². Неабходна пагадзіцца з гэтай высновай польскага МЗС. Абмен насельніцтвам паміж БССР і Польшчай, ажыццяўлены ў 1944-1946 гг. паказаў, што у заходніх абласцях Беларусі засталася каля 300 000 палякаў, якія не паспелі рэпатрыявацца¹⁶³. Улічваючы гэты факт палякі небезпадстаўна спадзяваліся, што з гэтай колькасці пэўнай частцы ўдасца рэпатрыявацца ў індывідуальным парадку. Каб не “ганяць” людзей у Маскву, а пасля 1946 г. менавіта праз Маскву ажыццяўлялася рэпатрыяцыя, генконсульства ў Мінску магло б значна хутчэй афармляць ўсе неабходныя дакументы тым, хто жадаў выехаць у Польшчу. Гэта, па-першае. Па-другое, аб чым мы ўжо ўзгадвалі, консульства магло б эфектыўна працаваць з беларускімі палякамі, г. зн. з тымі палякамі, якія не пажадалі, не змагі выехаць у Польшчу і засталіся ў Беларусі. Аднак ні першае, ні другое не ўваходзіла ў планы саюзнага кіраўніцтва,

¹⁶² AMSZ, Z.6., t.520, w.33, k.1. Departament polityczny. Wydział radziecki. Wniosek o utworzeniu polskich palacówek konsularnych w Minsku, Wilnie, Charkowie. 1947.

¹⁶³ Советский фактор в Восточной Европе... С.381.

таму ў Мінску і не знайшлося “неабходнага памяшкання” пад польскае консульства.

У наступныя гады (да 1956 г.) зразумеўшы, што адкрыць консульства ў Мінску не ўдасца, палякі ўжо так актыўна і завострана гэтае пытанне перад кіраўніцтвам Міністэрства замежных спраў СССР не ставілі. Адзінае, што яны рабілі, у штогадовых справаздачах пасольства Польшчы ў СССР заўсёды падкрэслівалася, што “[...] і па цяперашні час застаецца актуальным адкрыццё консульства ў Беларускай ССР”¹⁶⁴.

Палітычная адліга і распачаўшаяся масавая рэпатрыяцыя палякаў з СССР у Польшчу ў 1955-1959 гг. зноў актуалізавала пытанне аб адкрыцці консульства ў Мінску. Польскае пасольства ў Маскве падрыхтавала даволі падрабязную службовую запіску “Справа стварэння консульства ў Мінску”, у якой абгрунтоўвала неабходнасць яго стварэння. Аднак у адрозненні ад прапаноў, якія вылучалі палякі ў канцы 40-х г., у другой палове 50-х гг. яны больш грунтоўна тлумачылі неабходнасць адкрыцця консульства ў Мінску. Па іх меркаваннях: “Ажыўленне і далейшае пашырэнне ўсебаковых беспасрэдных кантактаў паміж ПНР і БССР вымагае лепшай арганізацыі і кардынацыі пачынанняў абодзвух бакоў, чаго не можа зрабіць консульства ПНР у Маскве. [...] Прыхільнае стаўленне беларускіх таварышаў (шчырая размова т. Вайтыгі з нагоды стварэння Беларускага аддзялення таварыства савецка-польскага сяброўства), дэпартамент (консульскі. – А.В.) прапануе звярнуцца да савецкага боку з прапановай стварэння консульства ПНР у Мінску [...]. Прававая аснова для прадстаўлення савецкаму боку дыпламатычных лістоў служыць

¹⁶⁴ AMSZ, Z.20, t.71, w.5, k.43. Biuro konsularne w Moskwe. 1949.

* ДМИСПО ... С.194-200.

савецка-польская консульская канвенцыя ад 21 снежня 1958 г.*, якая ўрэгулявала консульскія адносіны паміж нашымі краінамі. За стварэнне ў Мінску польскага консульства сведчаць як консульскія патрэбы, так і палітычна-культурныя. [...] Неабходна таксама ўзяць пад увагу надта вялікае адставанне ў інфармаванасці беларускага грамадства аб Польшчы і грамадства Польшчы аб Беларусі, як найпрыязнейшай савецкай рэспублікі, якая суседнічае з Польшчай. Аналіз работы генконсульства ў Кіеве паказвае, як багата можа зрабіць консульства ў гэтым накірунку. Неабходна таксама падкрэсліць, што на тэрыторыі Беларусі пасля заканчэнне рэпатрыяцыі палякаў у Польшчу [...] застанеца вялікая колькасць палякаў, інтарэсы якіх бараніла б консульства. Польскае консульства магло б аказваць дапамогу палякам у арганізацыі іх грамадска-культурнага жыцця [...]. Належыць нагадаць, што перад вайной у Мінску існавала консульства, дзейнасць якога распаўсюджвалася на ўсю Беларусь. У сувязі з вышэйадзначаным, дэпартамент просіць аб узгадненні з савецкім бокам пытання аб адкрыцці консульства ў Мінску”¹⁶⁵.

Аднак спадзяванні палякаў былі надта аптымістычнымі. Нягледзячы на хрушчоўскую “odwilzu” (адлігу. – А.В.), саюзнае кіраўніцтва з нейкай незразумелай упартасцю адмаўляла палякам у адкрыцці консульства ў Мінску. Відавочнае сведчанне, што Масква не толькі зацята ўпарцілася адкрыццю консульства, а ўвогуле ігнаравала беларускае МЗС, утрымліваецца ў перапісцы паміж міністэрствам замежных спраў СССР і БССР з нагоды візіта пасла Польшчы ў СССР Т.Гедэ ў Беларусь, які адбыўся ў сярэдзіне снежня 1957 г. Вось што паведамляў 9 снежня 1957 г. намеснік міністра

¹⁶⁵ Szumski J. Ibid. S.44.

замежных спраў БССР П.Астапенка першаму сакратару ЦК КПБ К.Мазураву: “Надзвычайны і паўнамоцны пасол Польскай Народнай Рэспублікі ў СССР Т.Гедэ звярнуўся з нотай (sic!) у пратакольны аддзел МЗС СССР, у якой выказаў жаданне выехаць у Мінск на 3-4 дні ў саправаджэнні некаторых супрацоўнікаў свайго пасольства для таго, каб нанесці візіт МЗС БССР [...]. Пратакольны аддзел і IV Еўрапейскі аддзел МЗС СССР паведамілі нам, што зварот пасла задаволены. [...] Па маючых звестках як у МЗС БССР, так і пры візітных размовах з афіцыйнымі асобамі Рэспублікі пасол, хутчэй за ўсё, будзе закранаць наступныя пытанні: [...] 1. Пытанне аб адкрыцці консульства ПНР у Мінску. Верагодна, што пасол у якой небудзь форме паставіць гэтае пытанне. У МЗС БССР будзе адказана, што мы даложым аб гэтым ураду”¹⁶⁶.

Адраза ж пасля завяршэння візіта П.Астапенка накіроўвае К.Мазураву справаздачу аб выніках візіта палякаў у Мінск. Цікава адзначыць, што П.Астапенка толькі адзін раз узгадаў, што палякі нагадалі беларусам аб неабходнасці стварэнні польскага консульства. Пры тым, як нагадалі ! Ён паведамляў, “12 снежня мною было дано снаданне ў гонар пасла. У гэты ж дзень пасол даў абед, на які запрасіў усіх асоб, з якімі ён сустракаўся ў час свайго візіта ў Мінску (20 чалавек). [...] *На абедзе Попелем была кінута рэпліка, што ў Мінску не хапае польскага консульства. З гэтым, як нам падалося, пагадзіўся пасол.* (выдзелена мной. – А.В.)¹⁶⁷.

Як вынікае з апошняй запіскі П.Астапенкі, пытанне аб адкрыцці консульства у Мінску было ўзнята вось у такой своеасаблівай “форме” і ў такой своеасаблівай абстаноўцы. Безумоўна, дыпламатыч-

¹⁶⁶ Архіў МЗС РБ, ф.907, воп.1, спр.10, арк.79.

¹⁶⁷ тамсама, ф.907, воп.1, спр.2 арк.12.

ны абед гэта працяг і неад’емная частка працы дыпламата. Аднак нагадваць беларусам аб консульстве напрыканцы візіта, ды прытым і не паслом, а Упаўнаважаным польскага ўрада ў справах рэпатрыяцыі У.Попелем. Тут, як кажуць, без каментару. З запіскі таксама вынікае, што Т.Гедэ сустракаючыся ў Мінску з вышэйшымі дзяржаўнымі асобамі – Старшынёй СМ БССР М.Аўхімовічам (10 снежня), старшынёй Мінскага гарвыканкама В.Шарапа (11 снежня), намеснікам Старшыні Прэзідыума ВС БССР Ф.Сурганавым (12 снежня), так і не адважыўся закрануць у размовах з імі пытанне аб адкрыцці консульства Польшчы ў Мінску. Хутчэй за ўсё, вопытны дыпламат Тадэўш Гедэ разумеў, што, калі ён звяртаўся ў Пратакольна-консульскі аддзел МЗС СССР за дазволам выехаць у Мінск (нагадаем, што з 1944 г. у БССР існавала сваё ўласнае міністэрства замежных спраў і па логіцы, дыпламатычнаму пратаколу Т.Гедэ павінен быў бы звярнуцца за дазволам менавіта ў беларускае МЗС), то тым больш звяртацца да беларусаў з пытаннем аб адкрыцці консульства, зусім безнадзейная і безсэнсоўная справа). Вось таму і прамаўчаў польскі пасол наконт гэтага пытання ў час свайго візіта ў Мінск. Адзінае, што ён прапанаваў, гэта пашырыць пагранічныя ды культурныя сувязі паміж знаходзячыміся па абодвух баках мяжы абласцямі Беларусі, ды ваяводствамі Польшчы.

У 1959 г. пасля заканчэння рэпатрыяцыі пасольства ПНР у Маскве падрыхтавала запіску “Справа савецка-польскіх консульскіх адносін”, у якой даволі песімістычна разглядала перспектывы адкрыцця консульства ў Мінску. Падкрэсліўшы, што польскія консульствы ў Маскве і Кіеве не могуць выканаць задачы па абароне правоў палякаў у СССР, а таксама дапамагчы ім ў галіне культуры (школьнае будаўніцтва, забяспячэнне падручнікамі, кніжкамі і

г.д.), пасольства, у сувязі з заканчэннем рэпатрыяцыі, выказалася ўсё ж, за неабходнасць пашырэння консульскай сеткі ў СССР. Аднак, відаць ужо страціўшы надзею на адкрыццё консульства ў Мінску, пасольства падкрэсліла: “Як нам падаецца, больш абгрунтаваным будзе зараз не адкрыццё консульства, а інфармацыйна-культурнага цэнтра у Беларусі (Мінску)”¹⁶⁸.

Разам з тым, як падкрэслівалася ў записцы, польскі бок меў поўнае права адкрываць свае консульствы ў СССР, бо гэта выцякала з падпісанай 21 снежня 1958 г. консульскай Канвенцыі паміж СССР і Польшчай, арт 2 якой вызначаў, што “Кожны з дамаўляючыхся бакоў мае права ствараць консульствы на тэрыторыі другога дамаўляючага боку ў адпаведнасці з гэтай Канвенцыяй”¹⁶⁹. Аднак, калі для палякаў гэта быў міжнародна-прававы дакумент, які меў сілу, то для Масквы гэта была “папера”, не абавязковая для выканання, тым больш, што гэта датычыла Польшчы, бліжэйшага сатэліта, з якім можна было не цырымоніцца.

Неаднаразовыя спробы польскага боку ініцыяваць пытанне перад саюзным кіраўніцтвам аб адкрыцці консульства ПНР у Мінску не мелі поспеху. Масква, маючы выключнае права вызначэння і кантроля за знешнепалітычнай дзейнасцю, выкарыстоўвала яго зыходзячы са сваіх унутраных інтарэсаў і логікі. Логіка заключалася ў тым, што Крэмль не хацеў “пускаць” Варшаву ў Беларусь, дзе мелася найбольшая колькасць палякаў, ад іх агульнай колькасці ў Савецкім Саюзе. Беларуска-польскія ўзаемаадносінны, абмежаваныя прыгранічнымі сувязямі Гродзенскай і Брэсцкай абласцей з ваяводствамі Польшчы, штогадовыя

¹⁶⁸ AMSZ, Z.20, t.843, w.66, k.24. Biuro konsularne. 1959 r.

¹⁶⁹ тамсама, k.24.

дэкады, месячнікі, дні польскай культуры ў БССР, а беларускай ў ПНР ды іншае, выконвалі галоўным чынам прапагандысцкія функцыі, мелі лакальнае і другараднае значэнне. Адкрыццё консульства ПНР “выводзіла” беларуска-польскія адносіны на новы, значна вышэйшы міждзяржаўны ўзровень, давала патэнцыяльную магчымасць пашырэння і паглыблення беларуска-польскіх узаемаадносін, а таксама разгортвання культурна-адукацыйнай працы сярод беларускіх палякаў. Аднак Масква ў сярэдзіне 40-х канцы 50-х г. не пайшла на такі крок і адмаўляла палякам у адкрыцці консульства ПНР у Мінску.

Усё ж намаганні польскага боку адкрыць консульства ў Беларусі ажыццявіліся напачатку 70-х г. Консульства ПНР у Мінску было адкрыта 1 верасня 1972 г., на аснове консульскай Канвенцыі, падпісанай паміж Польшчай і СССР 27 мая 1971 г.¹⁷⁰. З яго адкрыццём скончыўся перыяд “дэмакратычных адносін” і рэспублікі сталі на шлях усталявання непасрэдных дыпламатычных адносін.

¹⁷⁰ Szumski J. Ibid. S.44.

§ 2. Спецаперацыя “польскія дзеці”. 1951-1952 гг.

Адным з вынікаў беларуска-польскага абмена насельніцтвам, што адбыўся ў 1944-1946 гг., з’явілася тое, што сярод усёй колькасці выехаўшых, 90 664 з’яўляліся дзецьмі ва ўзросце да 16 год¹⁷¹. Аднак, як гэта заўсёды бывае ў складаных абставінах ваеннага і пасляваеннага часу, страты бацькоў, родных прывялі да таго, што не ўсе дзеці змаглі выехаць у Польшчу. Па-рознаму склаўся іх пасляваенны лёс: частка з іх трапіла ў дзіцячыя дамы, частка апынулася ў сем’ях родных, сваякоў, блізкіх, апекуноў. Аднак і бацькі і родныя, якія ўжо сталі грамадзянамі Польшчы і дзеці, што засталіся ў Беларусі памяталі адзін аб адным, аб агульных каранях, радстве і марылі аб уз’яднанні сямей. Для пэўная часткі дзяцей гэта былі асабістыя трагедыі, якія штурхалі іх на неардынарныя ўчынкі. Намеснік начальніка Упраўлення па рэпатрыяцыі і перасяленню пры СМ БССР І. Баркоў 18 красавіка 1951 г. паведамляў у саюзнае Упраўленне па рэпатрыяцыі і перасяленню, што пагранічнікі Гродзенскага пагранічнага атрада 21 сакавіка гэтага ж года ў раёне Гродна затрымалі Яўгена Ялеўскага, 1936 г. нараджэння, жыхара в. Гута Воранаўскага раёна. На допыце малалетняга “нелегала” выявілася, што яго маці ў 1946 г. выехала ў Польшчу, а Яўген застаўся ў цёткі. У 1951 г. ён даведаўся дзе пражывае маці, пачаў з ёй перапісвацца і гэта так на яго ўздзейнічала, што ён рашыў нелегальна перайсці граніцу і накіравацца да сваёй маці, якая пражывала ў Познаньскім ваяводстве. 15-гадовага “нелегала” затрымалі і адправілі ў Гродзенскі дзетпрыёмнік, дзе ён адразу ж напісаў заяву аб жаданні рэпатрыявацца

¹⁷¹ Вялікі А. На раздарожжы ...С.306

ў Польшчу да сваёй маці¹⁷². Гэта роднасны аспект праблемы. Разам з тым, палітычнае кіраўніцтва Польшчы таксама клапаціла праблема вяртання польскіх дзяцей, якія знаходзіліся ў дзіцячых дамах, у апекуноў. Як слушна заўважае польская даследчыца М.Рухневіч, польскія ўлады разлічвалі, і небезпадстаўна, на хуткае і безперашкоднае вяртанне дзяцей да бацькоў. У адрозненні ад дарослых, іх знаходжанне ў Беларусі не абцяжарвалася ні палітычнымі, ні крымінальнымі аспектамі і гэта давала польскім уладам надзею на хуткае рашэнне гэтай праблемы¹⁷³. Дапамога іх хутчэйшага вяртання ў Польшчу з боку кіраўніцтва Савецкага Саюза была б выразам добрай волі, агульначалавечым, маральным крокам насустрач жаданням польскіх уладаў і шырокіх колаў польскай грамадскасці. Адзначу, што рэпатрыяцыя польскіх дзяцей з Беларусі ў Польшчу з'яўляецца адной з найменей даследаваных тэм у беларускай ды польскай гістарыяграфіі. Так, польскі даследчык Т.Бугай адзначае, што ў параўнанні з Украінай, інфармацыі аб рэпатрыяцыі польскіх дзяцей з Беларусі маецца надзвычай мала¹⁷⁴. Ён падкрэслівае, што з 3 мая 1951 па верасень 1952 г. з СССР у Польшчу выехала 787 дзяцей-сірот некалькімі транспартамі. Аднак толькі ў адным транспарце знаходзілася 86 дзяцей з “ваколіц Маладзечна, Наваградку, Гродна, Нясвіжа”¹⁷⁵. Колькі ж дзяцей з БССР было ў наступных транспартах невядома, таму адзначае Т.Бугай, падлічыць колькасць дзяцей, якія выехалі ў гэты час з Беларусі, надзвычай цяжка. Другі польскі гісторык Д.Бачкоўскі толькі адзначае,

¹⁷² НАРБ, ф.787, воп.2, спр.13, арк.66.

¹⁷³ Ruchnewicz M. Ibid. S.61.

¹⁷⁴ Bugai T. Dzieci polskie w ZSRR i ich repatriacja 1939-1959. Jelenia Gora, 1982. – S.119.

¹⁷⁵ Bugai T. Ibid. S.121.

што перад адпраўкай дзяцей у Польшчу іх “збіралі” у Гродна¹⁷⁶, што не зусім дакладна. Паспрабуем адказаць на гэтыя, ды іншыя пытанні, якія звязаны з рэпатрыяцыяй польскіх дзяцей з Беларусі ў Польшчу, што адбывалася ў 1951-1952 гг.

Лёс польскіх дзяцей, якія засталіся ў СССР, заўсёды быў прадметам асобай заклапочанасці польскага пасольства ў Маскве. Таму па заканчэнні працы савецка-польскай змешанай камісіі па рэпатрыяцыі (верасень 1947 г.), бакі дамовіліся, што адносна дзяцей справа рэпатрыяцыі будзе “адкрытая”, і як толькі будуць дакладна вызначаны адрасы дзяцей, пачнецца іх тэрміновая адпраўка ў Польшчу. Ужо ў наступным годзе, 12 сакавіка 1948 г. пасольства Польшчы ў Маскве прыгатавала першы спіс, які ўключаў прозвішчы 418 дзяцей, якіх планавалася перасяліць да родных у Польшчу. Пры тым большасць дзяцей з гэтага спісу, як адзначае М.Рухневіч¹⁷⁷, знаходзілася на тэрыторыях, што ўвайшлі ў склад СССР у верасні 1939 г., (г.зн. і на тэрыторыі Беларусі.- А.В.). Праз год, у сакавіку 1949 г., гэты спіс ужо ўключаў 1223 прозвішчы, аднак з гэтай колькасці ў Польшчу было адпраўлена толькі 48 дзяцей¹⁷⁸. Напачатку 1950 г. польскае МЗС накіравала ліст А.Вышынскаму, у якім звяртаў яго ўвагу на надта маруднае ўдакладненне адрасоў дзяцей і іх адпраўку ў Польшчу. У адказ, IV Еўрапейскі аддзел МЗС СССР паведаміў пасольству Польшчы, што справа выяснення адрасоў падыходзіць да заканчэння і ў найбліжэйшы час пасольства атрымае ўсю неабходную інфармацыю¹⁷⁹.

¹⁷⁶ Bockowski D. Repatriacja dzieci polskich z glebi ZSRR w latach 1945-1952. / Studia z dziejow Rosji i Europy srodkowo-wschodniej . T.XXIV. Warszawa, 1994. – S.104.

¹⁷⁷ Ruchnewicz M. Ibid. S.62.

¹⁷⁸ Ruchnewicz M. Ibid. S.62.

¹⁷⁹ AMSZ, Z.27, t.186, w.12, k.46. Ambasda RP w Moskwe. 1947-1959 r.

22 лістапада 1950 г. намеснік міністра замежных спраў СССР А.Багамолаў паведаміў пасольству ПНР у СССР аб згодзе кіраўніцтва Савецкага Саюза на выезд тых дзяцей, адрасы якіх ужо былі дакладна вядомы. Непасрэдна перадача польскіх дзяцей польскаму боку павінна была адбыцца ў другім квартале 1951 г.¹⁸⁰. Адзначу, што польскаму паслу паведамлілі аб згодзе кіраўніцтва СССР на рэпатрыяцыю польскіх дзяцей 22 лістапада, аднако рашэнне аб гэтым было аформлена пастановай СМ СССР №4668-2008с ад 17 лістапада 1959 г. У ёй падкрэслівалася, што “СМ СССР: 1. Задаволіў хадайніцтвы польскага ўрада аб рэпатрыяцыі ў Польшчу польскіх дзяцей, аб вяртанні якіх хадайнічаюць бацькі, родныя, а ў асобных выпадках польскія грамадзянне, якія не з’яўляюцца роднымі дзяцей”¹⁸¹. Гэтай жа пастановай Упраўленне па рэпатрыяцыі павінна было правесці рэпатрыяцыю дзяцей з СССР у Польшчу ў другім квартале 1951 г. У пп.3-4 пастановы вызначаліся фінансавыя сродкі на ўтрыманне, перавозку дзяцей на зборныя пункты, іх харчаванне і г.д., якія выдаткоўваліся за кошт саюзнага бюджэта.

15 снежня 1950 г. Упраўленне Упаўнаважанага СМ СССР па справах рэпатрыяцыі даслала ў СМ БССР ліст, у якім вызначалася нарматыўная база, на аснове якой дзецi павінны былі рэпатрыявацца ў Польшчу. Так, ад дзяцей 14-ці – 18-ці гадовага ўзросту і неабходна было атрымаць пісьмовую заяву аб яго жаданні ці нежаданні рэпатрыявацца. Ад родзічаў, апекуноў і г.д., на выхаванні якіх знаходзіліся дзеці таксама неабходна было ўзяць пісьмовыя заявы, у якіх павінны былі быць вызначаны роднасныя адносіны да дзяцей і згоду ці

¹⁸⁰ Ruchnewicz M. Ibid. S.64.

¹⁸¹ НАРБ, ф.787, воп.2, спр.12. арк.1.

супярэчанні супраць іх рэпатрыяцыі. Дзецям павінны былі аб'явіць, хто з родных іх шукае. У гэтым жа лісце пазначаўся шлях іх “транспарціроўкі”. Так, перавозку дзяцей ад месца жыхарства да Гродна неабходна было ажыццяўляць толькі пасажырскім транспартам у плацкартных вагонах; на шляху да Гродна іх неабходна было забяспечыць харчаваннем па нормах пайка дзіцячых дамоў спецыяльнага прызначэння; на ўсе асабістыя рэчы дзяцей, якія былі з імі, павіны былі быць складзены вопісы¹⁸². Нормы харчавання дзіцячых спецдамоў былі наступнымі: хлеба жытняга – 200 гр. (на дзень), пшанічнага – 200 гр., мукі пшанічнай – 20 гр., макаронаў – 35 гр., бульбы – 400 гр., сахару – 60 гр., гародніны – 300 гр., цукерак – 16 гр, рыбы – 75 гр., малака – 250 гр. і г.д., аднак агульны кошт харчавання на адно дзіця не павінен быў перавышаць 12 руб. 46 капеек¹⁸³.

У развіцці і канкрэтызацыі пастановы СМ СССР Савет Міністраў БССР 21 снежня 1950 г. прыняў пастанову №1651-203с, у якой адзначалася: “1. Узлажыць на Упраўленне перасялення і рэпатрыяцыі пры СМ БССР правядзенне ўсіх арганізацыйных мерапрыемстваў па выяўленню польскіх грамадзян, якія належаць рэпатрыяцыі своечасовае забяспячэнне спісамі (дзяцей. – А.В.) аблвыканкамаў. 2. Абавязаць Міністэрства асветы БССР прадаставіць ў раёне Гродна (вёска Пагодзічы) на перыяд рэпатрыяцыі дзяцей у распараджэнні Упраўлення Упаўнаважанага СМ СССР у справах рэпатрыяцыі абсталяванае памяшканне на 100 чалавек пад зборны пункт са штатам абслугоўваючага персанала, які адпавядае штату спецыяльнага дзіцяччага дома. Памяшканне да 1 красавіка 1951 г. павінна быць поўнаасцю

¹⁸² НАРБ, ф.787, воп.2, спр.12, арк.45-46.

¹⁸³ Там сама, арк. 47.

абарудавана, адрамантавана, укамплектавана абслугоўваючым персаналам і гатова да прыёму дзяцей¹⁸⁴. Кантроль за выкананнем гэтай пастановы ўскладваўся на намесніка Старшыні СМ БССР і адначасова міністра замежных спраў БССР Кузьму Кісялёва. У студзені 1951 г. СМ БССР “падключыў” да пошуку дзяцей Таварыства Чырвонага Крыжа і Чырвонага Паўмесяца (ТЧК ЧП). Гэтая ініцыятыва зыходзіла ад старшыні СМ БССР А.Клешчава, які ў студзені 1951 г. звярнуўся да намесніка Старшыні СМ СССР М.Булганіна з прапановай, каб “[...] работу па пошуку дзяцей, а таксама атрыманне ад дзяцей заяваў аб жаданні ці нежаданні рэпатрыявацца, [...] шэраг другіх пытанняў, якія выцякаюць з ліста Упраўлення па рэпатрыяцыі, неабходна праводзіць сумесна з прадстаўнікамі ТЧК ЧП СССР, тым больш, што ў прадстаўленых спісах дзяцей у большасці не вядома, хто з родных у Польшчы іх шукае”¹⁸⁵.

Паўстае пытанне, чаму не ў Гродна, а ў невяліччай вёсцы Пагодзічы, у 9 км. ад Гродна па Скідальскай шашы, улады рашылі зрабіць “зборны пункт” для польскіх дзяцей ? Няўжо ў Гродна не знайшлося памяшкання на такую невялікую колькасць дзяцей (усяго 100 чалавек). Улады растлумачвалі гэта даволі проста – у Гродна не маецца памяшкання на такую колькасць дзяцей. Аднак, выкажам асабістае меркаванне. Пагодзічы – гэта фактычна праява “бліскучай ізаляцыі” у справе рэпатрыяцыі польскіх дзяцей. Вышэйцытаваныя пастановы СМ СССР і БССР мелі грыф “сакрэтна”, а гэта сведчыла, што ўсе справы, якія датычылі рэпатрыяцыі дзяцей, вырашаліся ў таямніцы ад грамадства. Аднак, што дзіўна, і ў Польшчы таксама панавала сакрэтнасць вакол гэтага пытання. У

¹⁸⁴ НАРБ, ф.787, воп.2, спр.12, арк.1.

¹⁸⁵ НАРБ, ф.787, воп.2, спр.12, арк.3.

лютым 1951 г. пасольства Польшчы ў Маскве даслала ў польскае МЗС праект паведамлення для прэсы аб тым, што Савецкі Саюз пагадзіўся на рэпатрыяцыю дзяцей. Аднак начальнік дэпартаменту Савецкага Саюза МЗС Польшчы М.Кадрон адрэагаваў на яго наступным чынам: “[...] Апублікаванне ў сучасны момант любога паведамлення, а тым больш такога, як прапанаванае, непатрэбна і немэтазгодна”¹⁸⁶. Неабходна пагадзіцца з польскай даследчыцай М.Рухневіч, што адмова публікаваць любога кшталту інфармацыю аб рэпатрыяцыі дзяцей, перш за ўсё было звязана з апасеннямі выклікаць у польскім грамадстве настроі аб магчымасці распачацця масавай рэпатрыяцыі палякаў з Савецкага Саюза ў Польшчу. Размяшчэнне дзяцей у Гродна, насельніцтва якога напалову з’яўлялася польскім, магло выклікаць пэўную рэакцыю не толькі з яго боку, але і з боку палякаў ўсяго заходнебеларускага рэгіёна на факт знаходжання і рэпатрыяцыі такой колькасці дзяцей у Польшчу. Таму, каб не бударажыць беларускіх палякаў, мінімізаваць колькасць інфармацыі аб гэтай акцыі і было вырашана размясціць дзяцей у Пагодзічах.

СМ БССР хутка і аператыўна, а інакш і не магло быць, бо гэта была пастанова цэнтральных уладаў, прыступае да яе выканання. Урад Беларусі прымае распараджэнне, якім абавязваў Міністэрства жыллёва-грамадзянскага будаўніцтва да 1 красавіка 1951 г. правесці будаўнічыя работы ў спецдоме ў Пагодзічах. Гродзенскаму аблвыканкаму на гэты патрэбы выдаткоўвалася 300 тыс. рублёў. Акрамя гэтага, начальнікам аддзелаў рэпатрыяцыі аблвыканкамаў заходніх абласцей БССР з Масквы быў накіраваны спіс дзяцей з тым, каб яны на месцы яшчэ раз удакладнілі іх месца жыхарства, умовы

¹⁸⁶ Ruchniewicz M. Ibid. S.64.

жыцця і ступень радства тых людзей, у якіх яны пражываюць. Падкрэслівалася, што ад дзяцей 14-18 гадовага ўзроста неабходна было атрымаць пісьмовую заяву аб жаданні ці нежаданні рэпатрыявацца ў Польшчу. Што ж датычыць дзяцей да 14-ці гадовага ўзросту, то ў адпаведнасці з распараджэннем, патрабавалася згода апекуноў на іх перасяленне ў Польшчу.

Паколькі гэтае пытанне выйшла за межы бюракратычнай адпраўкі дзяцей у Польшчу, а закранала двухбаковыя савецка-польскія адносіны, а ў іх кантэксце беларуска-польскія, то ўсё што было з імі звязана рашалася паскоранымі тэмпамі. Будаўніцтва ў Пагодзічах распачалося сіламі Гродзенскага аблбудтрэста напачатку студзеня 1951 г. і адразу ж трапіла пад пільны кантроль Масквы. Так, у лютым 1951 г. прадстаўнік Упраўлення СМ СССР па справах рэпатрыяцыі палкоўнік Стараў правяраў ход будаўніцтва і выявіў шэраг недахопаў. Ён адзначаў, што будаўніцтва спецдома ў Пагодзічах сіламі Гродзенскага аблбудтрэста пачалося 24 студзеня 1951 г. На будоўлі спачатку працавала 36 рабочых, аднак для правядзення ўсіх неабходных работ і своєчасовага іх заканчэння, па яго меркаваннях, неабходна было не меней 150 чалавек. Па яго настойню 6 лютага 1951 г. адбылася нарада ў намесніка старшыні Гродзенскага аблвыканкама, на якой абмяркоўваўся ход будаўніцтва. Па яе выніках было прызнана неабходным: термінова перавесці фінансавыя сродкі ўпраўленню аблбудтрэста; прадставіць усе неабходныя матэрыялы не пазней 25 лютага 1951 г.; абавязаць Міністэрства асветы выдаткаваць сродкі на набыццё мэблі і іншага абсталявання; падабраць штатных супрацоўнікаў;

Міністэрству сувязі БССР неабходна было ўстанавіць тэлефонную сувязь дзетдома з Гродна і г.д.¹⁸⁷.

Кантроль з боку саюзнага Упраўлення па рэпатрыяцыі тым не менш не ўратаўваў будаўніцтва ад зацягвання. 7 красавіка 1951 г. з апарата Упаўнаважанага СМ СССР па справах рэпатрыяцыі намесніку Старшыні СМ БССР К.Кісялёву быў накіраваны ліст, у якім падкрэслівалася, што “[...] дзетдом “Пагодзічы” да прыёма польскіх дзяцей яшчэ не падрыхтаваны. У будынках не праведзена электраправодка, палы і дзверы не пафарбаваныя, рамонт бані затрымліваецца з-за адсутнасці труб [...]. Выкананне пастановы Урада павінна быць распачата ў тэрмін, г.зн. з красавіка месяца. Першая група дзяцей (100 чалавек) у дзетдом прыбывае не пазней 20 красавіка. У сувязі з гэтым прашу Вашага ўмяшальніцтва ў работу па будаўніцтву дзетдома, з тым каб не пазней 15 красавіка дом з усімі гаспадарчымі памяшканнямі быў гатовы да прыёма дзецей”¹⁸⁸. К.Кісялёў “надавіў” на ўсе арганізацыі і ўстановы, што займаліся будаўніцтвам і ўжо 29 сакавіка 1951 г. міністэрства адукацыі БССР паведамляла К.Кісялёву, што практычна ўсе работы на двух жылых дамах, кухні-сталовай, прыбіральнях выкананы. Крыху адставала праца па заканчэнню бані, але і баня да сярэдзіны красавіка была поўнасю зроблена¹⁸⁹.

Да гэтага ж часу былі падрыхтаваны спісы дзяцей, якія мелі бацькоў ды родных у Польшчы. Так, 30 сакавіка 1951 г. Упраўленне ўпаўнаважанага СМ СССР па справах рэпатрыяцыі накіравала ў Мінск,

¹⁸⁷ Там сама, арк.135-136.

¹⁸⁸ там сама, арк.306.

¹⁸⁹ НАРБ, ф.787, воп.2, спр.13, арк., 36-37. План перасялення грамадзян у паўднёвыя і паўночныя раёны Саюза. Спісы польскіх дзяцей і пераліскі Упраўлення СМ СССР па рэпатрыяцыі з МУС БССР і яго мясцовымі органамі аб месцазнаходжанні грамадзян. 3 сакавіка 1951 г – 9 ліпеня 1951 г.

намесніку Старшыні СМ БССР ліст, наступнага зместу: “Накіроўваем Вам спіс дзяцей польскіх грамадзян (першая чарга), якія ў адпаведнасці з пастановай СМ СССР ад 17.02.1950 г. належаць рэпатрыяцыі. Прашу Вас даць указанне Начальніку Упраўлення перасялення і рэпатрыяцыі пры СМ БССР аб накіраванні дзяцей у дзетдом “Пагодзічы” у г. Гродна не пазней 04.04.1951 г. [...] Усе выдаткі звязаныя з адпраўкай дзяцей да спецдома “Пагодзічы”, павінны быць аднесены за лік асігнаванняў па саюзнаму бюджэту на рэпатрыяцыю. Да расходаў, якія належаць аплаце за лік саюзнага бюджэта неабходна аднесці: перавозку, харчаванне на шляху следавання, аплату праезда і камандзіровачных асобам, якія саправаджаюць дзяцей, частковую выдачу асобных прадметаў з адзежы, бялізны, абутку дзецям, якім яна востра неабходна, без выдачы якіх немагчыма адпраўка, маючы на ўвазе, што больш дэталева экіпіроўка будзе праводзіцца ў спецдоме “Пагодзічы” перад адпраўкай дзяцей у Польшчу. Частка расходаў павінна быць праведзена за лік асігнаванняў БССР па саюзнаму бюджэту на рэпатрыяцыю, [...] а астатняя сума будзе аплачана Упраўленнем па рэпатрыяцыі”¹⁹⁰. Разам з гэтым лістом прыкладаўся дадатак на 13 старонках, які ўтрымліваў спіс дзяцей па абласцях, што пажадалі рэпатрыявацца ў Польшчу. Так, у Баранавіцкай вобласці было выяўлена 11 дзяцей, якія пажадалі выехаць у Польшчу, па Гродзенскай – 32, Маладзечанскай - 22, Брэсцкай – 10, Полацкай – 18¹⁹¹. Такім чынам, першапачаткова ў спісе лічылася 93 дзіцяці. Цікава адзначыць, што гэтыя спісы, як ужо ўзгадвалася, былі накіраваны саюзным Упраўленнем па

¹⁹⁰ НАРБ, ф. 787, воп. 2, спр. 13, арк. 1

¹⁹¹ там сама, арк. 2-14.

рэпатрыяцыі ў Беларусь, што выглядае даволі нелагічна. Па логіцы, наадварот з Беларусі, паколькі дзеці пражывалі ў рэспубліцы, павіны былі накіроўвацца дакладныя спісы дзяцей у Маскву. Беларускім уладам заставалася толькі ўдакладніць іх і пацвердзіць факт пражывання дзяцей ў родных, апекуноў, дзіцячых дамах і г.д. Таму у абласцях, раёнах распачалася тэрміновая пераправеркі гэтых спісаў. Так, напрыклад, Скідзельскі райвыканкам напрыканцы лютага 1951 г. паведамляў ў рэспубліканскае Упраўленне па рэпатрыяцыі, што “[...] у адпаведнасці са спісам польскіх грамадзян, якія пражываюць у Скідзельскім раёне, адзін з іх Свяцкі Вальдэмар выбыў у Ваўкавыскі раён, двое – Важахоўскі Станіслаў і Важахоўская Рэгіна ўстрымаліся ад паездкі ў Польшчу да ўстанаўлення пісьмовай сувязі з бацькам і яго згоды на іх выезд, аб чым маюцца адпаведныя заявы. Альбовіч Андрэй адмовіўся ад выезду, аб чым маецца адпаведная заява. Альдакоўская Данута выказала жаданне выехаць у Польшчу да маці”¹⁹². Такім чынам, у Скідальскім раёне знаходзілася чацвёра польскіх дзяцей. Забягаючы наперад адзначу, што Важахоўскі Станіслаў і Рэгіна ўсё ж выехалі да бацькі. Так, у “Спісе дзяцей польскіх грамадзян, якія пражываюць на тэрыторыі Беларускай ССР” пазначана, што Важэхоўскі Станіслаў Баляслававіч, 1935 г. нараджэння адпр[аўлены]. Важэхоўская Рэгіна Станіславаўна, 1939 г. нараджэння адпр[аўлена]¹⁹³. Яны пераехалі да свайго бацькі Важэхоўскага Баляслава, які пражываў у Варшаве.

Нягледзячы на ўжо складзеныя спісы, удакладненні, праверкі, іншая перапіска, якая тычылася лёсу дзяцей працягвалася і ў наступныя

¹⁹² НАРБ, ф.787, воп.2, спр.12, арк.158.

¹⁹³ НАРБ, ф.787, воп.2, спр.12, арк.59.

месяцы. Напрыклад, старшы інспектар Упраўлення перасялення і рэпатрыяцыі пры СМ БССР падрыхтаваў “Удакладнены спіс дзяцей польскіх грамадзян, што належаць рэпатрыяцыі ў Польшчу па Беларускай ССР”, які ўтрымліваў звесткі аб дзецях з Маладзечанскай і Гродзенскай абласцей¹⁹⁴. Аналагічныя спісы былі падрыхтаваныя і па іншых абласцях¹⁹⁵.

10 красавіка 1951 г. Упраўленне ўпаўнаважанага СМ СССР у справах рэпатрыяцыі даслала ў Мінск начальніку Упраўлення перасялення і рэпатрыяцыі І.Баркову ліст, у якім падкрэслівала, што “з 27 красавіка пачынаецца перадача польскіх дзяцей прадстаўнікам польскіх уладаў. Першыя тры групы дзяцей польскіх грамадзян у дзетдом “Пагодзічы” прыбудуць у наступныя тэрміны: а) не пазней 20.04.51 г. з тэрыторыі БССР – 96 чалавек плануем перадачу польскім прадстаўнікам 27.04.51 г. на ст. Ласосна; б) Не пазней 5.05.51 г. з тэрыторыі УССР - 100 чалавек, плануем перадачу 10.05. 51 г. в) Не пазней 15.5.51 г. з тэрыторыі УССР – 95 чалавек, плануем перадачу 20.05.51 г.”¹⁹⁶. Гэты ж ліст даволі падрабязна “распісваў” і служыў своеасаблівай інструкцыяй па прыёму і ўтрыманню дзяцей да моманта іх перадачы польскім прадстаўнікам. Так, у п.2. адзначалася, што “Пры перадачы дзяцей польскім уладам на ст. Ласосна – мець акт перадачы і спіс у 3-х экзэмплярах, які падпісваецца старшынёй Упраўлення рэпатрыяцыі (маёр Даўгешка) і польскімі прадстаўніком. Адзін экзэмпляр акта і спіска ўручаецца польскаму прадстаўніку, адзін застаецца ў дзетдоме і адзін экзэмпляр акта і спіска высылаецца тэрмінова ва Упраўленне рэпатрыяцыі; а) Асабістыя рэчы дзіцяці знаходзяцца разам з ім. На ўсе

¹⁹⁴ НАРБ, ф.787, воп.2, спр.13, арк.16.

¹⁹⁵ НАРБ, ф.787, воп.2, спр.13, арк.45,48,50

¹⁹⁶ НАРБ, ф.787, воп.2, спр.13, арк.62.

асабістыя рэчы павінен быць складзены вопіс, завераны дзетдомам. в) выдачу рэчаў кожнаму дзіцяці праводзіць па раздатачнай ведамасці ў 2-х экз., з распіскай атрымаўшага. Распіска ў атрымання рэчаў павінна адбывацца ў прысутнасці намесніка дырэктара дзетдома і выхавацеля”. Каб не пераўтвараць “рэпатрыяцыю” у дзяжурнае і казённае мерапрыемства інструкцыя прадугледжвала план выхаваўча-культурнай работы з дзецьмі. Так, у п. За адзначалася неабходнасць: “Мець план мерапрыемстваў работы з кожнай групай дзяцей, з улікам узроставага складу. Уся выхаваўчая работа павінна асноўвацца на растлумачэнні клопату савецкага ўрада аб дзецях, часова адарваных ад сваіх родных у выніку вайны з нямецка-фашысцкай Германіяй, задавальненні Савецкім Урадам зварота аб дзецях урада Польскай Народнай Рэспублікі, аб сяброўстве СССР і Польскай Народнай Рэспублікі і г.д.; б) Арганізаваць паказ кінакарцін кожнай групе, праводзіць экскурсіі, арганізаваць самадзейнасць, выкарыстоўваючы сродкі на правядзенне гэтых мерапрыемстваў у адпаведнасці са сметай; в) забяспечыць правядзенне часу дзяцей так, каб не дапусціць ні аднаго выпадка якіх небудзь здарэнняў. Абмежаваць наведванне дзецьмі р. Нёман, якая знаходзіцца каля дзетдома; г) мець пры дзетдоме кнігу пажаданняў і заўваг, у якую б дзеці змаглі запісаць свае ўражанні аб знаходжанні ў дзетдоме”. У п.4 падкрэслівалася неабходнасць таго, каб “кожная адпраўка праводзілася ва ўрачыстай абстаноўцы”¹⁹⁷.

У сярэдзіне красавіка 1951 г. І.Баркоў паведамляў сакратару ЦК КПБ па ідэалогіі Ц.Гарбунову аб паспяховым завяршэнні ўсёй падрыхтоўчай працы і гатоўнасці дзетдома да прыёма і адпраўкі дзяцей. Ён падкрэсліваў: “Давожу

¹⁹⁷ НАРБ, ф.787, воп.2, спр.13, арк.63-64.

да Вашага ведама, што ў адпаведнасці з пастановай СМ СССР ад 17 лістапада 1950 г. у перыяд з 20 красавіка па 1 ліпеня будзе праводзіцца рэпатрыяцыя дзяцей польскіх грамадзян з СССР у Польшчу. Зборны пункт для сканцэнтравання дзяцей перад адпраўкай у Польшчу будзе знаходзіцца ў в. Пагодзічы, Гродзенскага раёна (у 9 км ад г. Гродна па Свідзельскай шашы) у спецыяльным дзіцячым доме. Тэрмін знаходжання дзяцей на зборным пункце вызначаецца да 5-ці дзён. Улічваючы важнасць праводзімага мерапрыемства прашу Вашых указанняў партыйным і камсамольскім органам Гродзенскай вобласці аб культурна-масавым абслугоўванні дзяцей у дзіцячым доме”¹⁹⁸.

Дзеці, якія жадалі пераехаць да родных у Польшчу пісалі такога кшталту заявы (стыль і фарфаграфія захаваны. – А.В.): “Начальніку аддзела рэпатрыяцыі пры Гродзенскім аблвыканкаме ад грамадзянкі Мох Марыі Браніславаўны, пражываючай у в. Дабравольшчына, Белянскага с/с, Гродзенскага раёна. Заява. Прашу начальніка адзела Перасялення і рэпатрыяцыі даць распараджэнне аб выездзе мне ў Польшчу да майго бацькі. Бацька мой пражывае ў горадзе Шчэцінак. Я жыву ў чужых людзей маці ў мяне німа і іншых родзічаў не маю. Пражыць мне адной цяжка, бацька мой родны Мох Балеслаў, даслаў выклік і шле мне ліст, каб я прыехала да яго. Прашу не адмовіць маёй прозьбы. Да гэтага далучаю ліст майго бацькі. Мох Марыя”¹⁹⁹.

Перадача дзяцей адбылася, як і планавалася, 25 красавіка 1951 г. Аб гэтым лаканічна і казённа

¹⁹⁸ Там сама, арк.51.

¹⁹⁹ НАРБ, ф.787, воп.2, спр.16, арк.234. Статыстычныя звесткі і справаздачы аб ходзе выканання плана перасялення, спісы рэпатрыраваных грамадзян і дзяцей польскай нацыянальнасці, якія пражываюць у БССР і перапіска з УМДБ БССР, абласнымі аддзеламі і рознымі грамадзянамі. 5 студзеня 1952 г. – 27 чэрвеня 1952 г. арк.234.

паведамляла Упаўнаважанаму СМ СССР па справах рэпатрыяцыі выконваючая абавязкі начальніка ўпраўлення перасялення і рэпатрыяцыі пры СМ БССР В.Іванова: “Накіроўваю спіс на 86 чалавек і акт прыёма-здачы дзяцей польскіх грамадзян, якія перададзены прадстаўніку Польскай Народнай Рэспублікі 27 красавіка на ст. Ласосна”²⁰⁰. З польскага боку прымаў дзяцей прадстаўнік польскага ўрада Раман Польны²⁰¹.

Адзначым, што “Пагодзічы” сталі месцам канцэнтрацыі не толькі дзяцей з Беларусі, але і з Украіны і Літвы. Так, намеснік Упаўнаважанага СМ СССР у справах рэпатрыяцыі палкоўнік Філатаў 18 мая 1951 г. накіраваў І.Баркову ліст, у якім адзначаў: “Накіроўваю Вам спіс дзяцей польскіх грамадзян на 7 чалавек, якіх неабходна даставіць у дзетдом “Пагодзічы” не пазней 25. 05. гэтага году для наступнай перадачы іх 1.06 польскаму прадстаўніку на ст. Ласосна. Да таго ж, да 25.05. у дзетдоме будуць сканцэнтраваны дзеці з тэрыторыі УССР і Літоўскай ССР у колькасці каля 70 чалавек. Спіс на іх высланы непасрэдна загадчыку дзетдома т. Марозаву”²⁰². Адзначу, пакуль што не ўстаноўлена, чым абумоўлівалася рашэнне звозіць дзяцей з Літвы і Украіны ў Беларусь, а толькі потым адпраўляць у Польшчу, а не адпраўляць іх непасрэдна з сваіх тэрыторый.

Да пачатку мая 1951 г. быў падрыхтаваны спіс дзяцей з Беларусі, якіх адпраўлялі ў другую чаргу. Гэта спіс быў значна меншы і ўключаў усяго 27 чалавек. Па абласцях яны размеркаваліся наступным чынам: з Гродзенскай вобласці - 7 дзяцей, Маладзечанскай - 5, Брэсцкай - 5, Полацкай - 3,

²⁰⁰ там сама, арк.77.

²⁰¹ тамсама, арк.73.

²⁰² там сама, арк.123.

Баранавіцкай – 5, Палескай – 1, Пінскай – 1²⁰³. Аднак і гэтая перадача не была канчатковай. 30 чэрвеня адбылася наступная перадача дзяцей з Беларусі польскім прадстаўнікам. З Брэсцкай вобласці было перададзена 3 дзіцяці, Гродзенскай – 5, Пінскай – 1, Полацкай – 4, Маладзечанскай – 7, Баранавіцкай – 1²⁰⁴. Усяго ж 30 чэрвеня было перададзена 21 дзіця. 10 ліпеня адбылася наступная перадача 23 дзяцей польскім прадстаўнікам²⁰⁵. 20 ліпеня адбылася перадача яшчэ 9 дзяцей польскім прадстаўнікам²⁰⁶. Такім чынам у 1951 г. з Беларусі было рэпатрыіравана ў Польшчу 166 дзяцей.

Перасяленне дзяцей у 1951 г. не скончылася. 25 кастрычніка 1951 г. СМ БССР прымае распараджэнне №1272-рс, у адпаведнасці з якім: “Прадоўжыў да 1 ліпеня 1952 г. срок рэпатрыяцыі ў Польскую Рэспубліку дзяцей польскіх грамадзян, устаноўлены пастановай СМ СССР ад 17 лістапада 1950 г. [...]. 2. Абавязаў выканаўчы камітэт Саюза аб’яднанняў Чырвонага Крыжа і Чырвонага Паўмесяца СССР закончыць да 1 сакавіка 1952 г. пошук дзяцей польскіх грамадзян па спіску, прадстаўленаму Міністэрствам замежных спраў СССР. 3. Дазволіў Упраўленню ўпаўнаважанага СМ СССР па справах рэпатрыяцыі грамадзян грамадзян СССР праводзіць выдаткі, звязаныя з рэпатрыяцыяй дзяцей польскіх грамадзян у адпаведнасці з п.1 распараджэння, за лік агульных асігнаванняў Упраўлення ўпаўнаважанага СМ СССР па справах рэпатрыяцыі грамадзян СССР”²⁰⁷. Гэта

²⁰³ там сама, арк.139-144, 145.

²⁰⁴ Там сама, арк.174-179.

²⁰⁵ Там сама, арк.207-209.

²⁰⁶ НАРБ, ф.787, воп.2, спр.14, арк.61. Доклады і звесткі аб колькасці грамадзян, якія перасяляюцца з Беларусі, спіс рэпатрыіраваных грамадзян і польскіх дзяцей і перапіска з выканкамамі па пытаннях рэпатрыяцыі і перасялення. 25 студзеня 1951 г. – 30 кастрычніка 1951 г.

²⁰⁷ НАРБ, ф.787 воп.2, сп.14, арк.226.

распараджэнне даводзілася да ведама выканаўчых камітэтаў абласных, гарадскіх і раенных саветаў дэпутатаў працоўных. Аднак СМ БССР толькі прадубліраваў аналагічнае распараджэнне, якое прыняў СМ СССР 8 кастрычніка 1951 г. У развіцці гэтага распараджэння Упаўнаважаны СМ СССР па справах рэпатрыяцыі накіраваў у Мінск ліст, у якім падкрэсліваў: “[...] неабходна ў тэрміновым парадку правесці ўсе арганізацыйныя мерапрыемствы па выяўленню дзяцей польскіх грамадзян у адпаведнасці з прыкладзеным пры гэтым спісе, афармленню устаноўленай дакументацыі на іх і накіраванню яе ва Упраўленне да 1 сакавіка 1952 г. з тым, каб можна было прыступіць да практычнага ажыццяўлення перадачы дзяцей польскім уладам з красавіка 1952 г.. Паколькі дзетдом “Пагодзічы” у гэтым годзе функцыянаваць не будзе, накіроўваемых вамі дзяцей будзе прымаць зборна-перасыльны пункт № 312, прадстаўнікі якога будуць сустракаць дзяцей, якія прыбываюць на станцыю Гродна”²⁰⁸. Разам з гэтым лістом дасылаўся ліст дзяцей, якія пражывалі ў Беларусі і якіх неабходна было рэпатрыяваць у Польшчу. Ён уключаў 45 прозвішчаў дзяцей²⁰⁹. Такім чынам, калі падсумаваць колькасць усіх дзяцей, выяўленых у Беларусі, то выходзіць, што ў Польшчу ў 1951-1952 гг. рэпатрыіравалася 211 дзяцей. Калі прыняць за ўвагу дадзеныя Т.Бугая, што ў гэты час з Савецкага Саюза выехала ў Польшчу 787 дзяцей, то вынікае, што з Беларусі выехала амаль кожнае чацвёртае дзіця.

²⁰⁸ НАРБ, ф.787, воп.2, спр.16, арк.85. Статыстычныя звесткі і справаздачы аб ходзе выканання плана перасялення, спісы рэпатрыіраваных грамадзян і дзяцей польскай нацыянальнасці, які япражываюць у БССР і перапіска з УМДБ БССР, абласнымі аддзеламі і рознымі грамадзянамі. 5 студзеня 1952 г. – 27 чэрвеня 1952 г.

²⁰⁹ там сама, арк.86-91.

Аднак, пошук і ўключэнне дзяцей у спісы яшчэ не гарантавала, што яны безперашкодна выедуць у Польшчу. Напрыклад, браты і сястра Давідсоны – Вацлаў, Іосіф і Аляксандра, так і не трапілі да бацькі ў Польшчу. У пасляваенны час яны засталіся на выхаванні ў роднай цёткі, бо іх маці Сцефанія Давідсон была асуджана на 10 год турэмнага зняволення, а бацька Давідсон Іосіф выехаў у Польшчу ў 1944-1946 г. Іх цётка звярнулася ва Упраўленне ўпаўнаважанага СМ СССР па справах рэпатрыяцыі з тым, каб яе пляменікаў накіравалі да бацькі ў Польшчу, бо, як яна тлумачыла, была не ў стане выхоўваць пляменікаў. У сувязі з гэтым, яе заява была накіравана ў аддзел перасялення і рэпатрыяцыі пры СМ БССР, каб яго супрацоўнікі абследвалі жылёвыя ўмовы дзяцей, вызначылі іх жаданне рэпатрыявацца ці не рэпатрыявацца да бацькі і толькі потым прымаць рашэнне²¹⁰. У лютым 1951 г. іх лёс вызначыўся. Выканаўчая абавязкі начальніка Упраўлення па рэпатрыяцыі і перасяленню В.Іванова даслала ва Упраўленне ўпаўнаважанага СМ СССР па справах рэпатрыяцыі ліст, ў якім паведамляла, што “[...] Старшыня выканкама Полацкага абласнога савета дэпутатаў працоўных т. С. Шупеня 27 студзеня 1951 г. паведаміў: праверкай на месцы хадайніцання грамадзянкі Пятровіч Елізаветы Лангаўны, якая пражывае ў в. Абухі, Замошкага с/с Браслаўскага раёна па пытанні перасялення яе пляменікаў Давідсон Аляксандры, Вацлава і Іосіфа з СССР у Польшчу да бацькі ўстаноўлена наступнае: Да 1941 г.,

²¹⁰ НАРБ, ф.787, воп.2, спр.12, арк.14. Справа з пастановамі СМ БССР аб рэпатрыяцыі ў Польшчу польскіх дзяцей і перасяленні калгаснікаў, справаздачы аблыканкамаў аб прыёме і ўладкаванні рэпатрыянтаў, спіскі польскіх дзяцей і перапіска з МУС і КДБ БССР і іх мясцовымі органамі аб месцазнаходжанні грамадзян. 22 снежня 1950 г. – 5 красавіка 1951 г.

дзеці знаходзіліся на выхаванні свайго бацькі Давідсон Іосіфа, які быў рэпрэсаваны органамі МДБ у 1941 г., а дзеці перайшлі на выхаванне маці – грамадзянкі Давідсон Стефаніі. У кастрычніку 1950 г. грамадзянка Давідсон С. была асуджана Браслаўскім нарсудом с/с на 10 год за ўтрыманне бандытаў і ў сучасны момант адбывае пакаранне. Пасля гэтага дзеці перайшлі на выхаванне дзядзькі Пятровіч Іосіфа і цёткі Пятровіч Елізаветы, якія пераехалі са свайго дома з в. Абухі Замошкага с/с у дом дзяцей-сірот у в. Золава Ахрэмаўскага сельсавета. З снежня месяца 1950 г. дзеці-сіроты Давідсон Аляксандра, Вацлаў, Іосіф прыняты ў калгас імя “Шлях Сталіна” Ахрэмаўскага с/с. Хлопчыкі Іосіф і Вацлаў ходзяць у школу ў 4-ы клас, а дзяўчынка Аляксандра кінула школу, пасля таго, як асудзілі яе маці. Зыходзячы з вышэйадзначанага выканкам Полацага аблсавета лічыць, што німа ніякай неабходнасці перасяляць дзяцей Давідсон з СССР у Польшчу, бо іх можа выхоўваць іх родны дзядзька”²¹¹. У супрацьлегласць гэтаму прыкладу таксама трое дзяцей Грузінскі Ян, Тадэўш і Тэадора атрымалі магчымасць выехаць у Польшчу да бацькі. Яны знаходзіліся на выхаванні ў сваёй бабулькі Сіліч, якая дала пісьмовую згоду на рэпатрыяцыю дзяцей да бацькі, які пражываў у Шчэцінскім ваяводстве²¹².

Рэпатрыяцыя польскіх дзяцей з Беларусі ў Польшчу мела дваісты характар. З аднаго боку, кіраўніцтва СССР зрабіла гуманны чалавекалюбівы крок, даўшы магчымасць дзецям выехаць да сваіх бацькоў і крэўных. Аднак гэта было зроблена, улічваючы настойлівыя звароты польскага боку. З-другога, улада не дазволіла частцы дзяцей выехаць у

²¹¹ там сама, арк. 121-122.

²¹² Там сама, арк. 103.

Польшчу, як гэта было зроблена ў адносінах да Давіда, Іосіфа, ды Аляксандры Давідсонаў. Надзвычай цяжка адказаць, ці змаглі яны выехаць у Польшчу у 1955-1959 гг. Магчыма толькі меркаваць, што пачуццё роднасці ўсё ж вымусіла частку дзяцей, якім не дазволілі выехаць у 1951-1952 гг. да сваіх родных у ПНР, скарыстацца рэпатрыяцыйнай акцыяй 1955-1959 гг. і ўсё ж выехаць да родных у Польшчу. Частка ж прызвычайіўшыся да савецкай рэчаіснасці, уцягнуўшыся ў паўсядзённасць так і засталася ў Беларусі.

§ 3. 1956 г. “Рэпатрыяцыя ... сур’ёзна ўскалыхнула ўсю заходнюю частку БССР”.

Абмен насельніцтвам паміж БССР і Польшчай, ажыццяўлены ў 1944-1946 гг быў дастаткова кароткім па працягласці, што не дазволіла усім жадаючым перасяліцца ў Польшчу. Аднак, гэты працэс, па волі кіраўніцтва Савецкага Саюза амаль на дзесяцігоддзе быў пярэзваны. Сталін ізалюючы краіну ад “буржуазных уплываў з захаду”, распаўсюдзіў гэтую ізаляцыю і на краіны “народнай дэмакратыі”. Таму, аб масавай рэпатрыяцыі з Савецкага Саюза да сярэдзіны 50-х гадоў не магло быць і гаворкі. Хрушчоўская “адліга” прывяла да перагляду знешнепалітычнай дактрыны Крамля. Адмова ад жорсткай ізаляванасці, большая адкрытасць Савецкага Саюза, прызнанне кіраўніцтвам СССР “[...] прамых памылак, у тым ліку і ва ўзаемаадносінах паміж сацыялістычнымі краінамі, парушэнняў і памылак, якія прыніжалі прынцып раўнапраў’я ў адносінах паміж сацыялістычнымі краінамі”²¹³, давала магчымасць узнавіць пярэзваны перасяленчы працэс паміж Савецкім Саюзам і Польшчай. Яго непазбежнасць была выклікана двума важнейшымі фактарамі. Польскае кіраўніцтва ва ўмовах хрушчоўскай “адлігі” змагло ні толькі галосна заявіць аб значнай колькасці палякаў, якія знаходзіліся ў лагерах, турмах, спецпасяленнях, але і настаіваць аб іх вызваленні і рэпатрыяцыі. “Адмахнуцца” ад гэтай, у папярэдніх гадах табуіраванай тэмы ў савецка-польскіх адносінах, ва ўмовах хрушчоўскай “адлігі” было немагчыма. Гэта польскі вектар гэтага пытання. Ён быў абсалютна ясны, абгрунтаваны і адпавядаў унутрыпалітычным

²¹³ ДМИСПО ... т. XI, с.73.

інтарэсам кіраўніцтва ПНР і ўсяго польскага грамадства.

Больш складаным з'яўляўся савецкі вектар. Ні з адной краін “народнай дэмакратыі” Савецкі Саюз не меў такіх складаных і “балючых” адносін як з Польшчай, бо І.Сталін пакінуў М.Хрушчова ў спадчыну ні толькі тысячы палякаў, зняволеных у турмах ды лагерах, але і самае страшнае – Катынь. Ужо аднаго гэтага было дастаткова, каб мець прыхаваную напружанасць у міждзяржаўных адносінах. Для іх паляпшэння неабходна было прымаць сур'ёзныя палітычныя рашэнні. У гэтым сэнсе Катынь, нават для М.Хрушчова, не магла быць такім рашэннем. Наступствы маглі быць непрадказальныя, што вельмі добра разумела палітычнае кіраўніцтва Польшчы. Больш “прымальным рашэннем” для Крамля, якое станоўча было б сустрэта польскім грамадствам, на самай справе вяло б да паляпшэння савецка-польскіх адносін, знаццю многіх праблем, становілася вызваленне палякаў з лагераў, спецпасяленняў і іх далейшая рэпатрыяцыя ў Польшчу. Таму, для палітычнага кіраўніцтва Савецкага Саюзу, і ў першую чаргу асабіста для М.Хрушчова, не было іншага выйсця, яка рашацца на прыняцце менавіта такога рашэння.

У сувязі з гэтым паўстае цікавае пытанне: ці была б магчымай масавая рэпатрыяцыя палякаў выключна з Беларусі ў Польшчу, калі б не існавала такіх праблем у савецка-польскіх адносінах? На мой погляд, не. Палякі ў Беларусі і беларуска-польскія адносіны ў другой палове 50-х гг. ХХ ст. былі другарадным, калі яшчэ не меншым фактарам савецка-польскіх палітычных адносін. Дык вось, палякі ў СССР, як “лакаматыў” пацягнулі “прыцэпам” і зрабілі магчымым рэпатрыяцыю ў Польшчу для беларускіх палякаў і яўрэяў. Другое, што пацвярджае

гэтую думку: у 1957 г. саюзнае кіраўніцтва не дало магчымасці заключыць двухбаковыя Пагадненні аб рэпатрыяцыі, аналагічныя тым, што былі заключаныя ў верасні 1944 г. паміж Беларуссю, Украінай і Літвой з аднаго боку і Польшчай з другога, аб узаемным абмене насельніцтвам? Замест гэтага было падпісана савецка-польскае Пагадненне, у якім узгаданыя рэспублікі ўпаміналіся толькі ўскосна. Гэта таксама сведчыць, што палітычнае кіраўніцтва Савецкага Саюза нават і патэнцыяльна не разглядала магчымасці правядзення рэпатрыяцыі палякаў і яўрэяў, якія мелі польскае грамадзянства да верасня 1939 г, асобна з Беларусі, Украіны і Літвы.

Хрушчоўская “адліга” і “новыя” узаемаадносіны з краінамі “народнай дэмакратыі” аслабілі палітычныя рэжымы, якія там існавалі. Гэта прывяло да таго, што кіраўніцтва ПНР у правядзенні ўнутранай палітыкі вымушана было прыслухоўвацца да грамадскай думкі. Адною з набалелых праблем, якая яднала польскае грамадства, з’яўлялася рэпатрыяцыі палякаў, якія знаходзіліся ў Савецкім Саюзе. Нават калі б палітычнае кіраўніцтва Польшчы паспрабавала нейкім чынам ухіліцца ад яе рашэння, то ціск з “нізу” вымусіў бы яго ўшчыльную заняцца гэтай надзвычай актуальнай і важнай для ўсяго польскага грамадства праблемай. Вядомы польскі гісторык Ю.Сядлецкі адзначае, што менавіта грамадская думка палякаў, як унутры краіны так і па-за яе межамі (польская эміграцыя), вымусіла польскі ўрад ініцыяваць перад кіраўніцтвам СССР пытанне аб узнаўленні перамоваў аб рэпатрыяцыі палякаў, якія знаходзіліся ў СССР²¹⁴. Ціск “знізу”, пачынаючы з 1955 г. становіўся ўсё больш настойлівым і патрабавальным. У прыватнасці, ён

²¹⁴ Siedlecki J, Losy Polakow w ZSRR w latach 1939-1986. Bydgoszcz, 1990. – S.240.

заклучаўся ва ўсё пашыраючым наплыве лістоў, тэлеграм, якія накіроўвалі сотні, тысячы палякаў у розныя партыйна-дзяржаўныя ўстановы, а таксама ў сродкі масавай інфармацыі. Так, у адным з лістоў, накіраваных у рэдакцыю польскага радыё 3 кастрычніка 1955 г. падкрэслівалася: “[...] Для чаго працяглы час паведамляеце аб вяртанні нашых суайчыннікаў, але толькі тых, хто вяртаецца з Заходняй Еўропы і нічога не паведамляеце аб многіх паляках, якія знаходзяцца ў Савецкім Саюзе. Яны таксама жадалі б вярнуцца на Радзіму, у сваю краіну і тут працаваць. Няўжо яны іншыя людзі, чым палякі з Францыі, Германіі, Англіі ? Ці іх рукі, розум непатрэбныя краіне ?” У наступным лісце, таксама скіраваным на радыё, аўтары падкрэслівалі: “[...] чакаем вяртання тых, хто ў 1939-1945 гг. былі вывезеныя ў СССР”²¹⁵.

Неабходнасць правядзення рэпатрыяцыі дыктавалася і ідэалагічнымі матывамі. Так, у праекце аб неабходнасці яе правядзення, падрыхтаваным МЗС Польшчы (май 1956 г.), падкрэсліваўся прапагандысцкі характар гэтай акцыі, бо невырашанасць гэтага пытання дасць магчымасць вядзення “варожжай прапаганды супраць Народнай Польшчы, а таксама супраць Савецкага Саюза”²¹⁶. Такім чынам сярод польскай грамадскасці і палітычнага кіраўніцтва краіны выспела і цвёрда панавала думка і перакананне аб неабходнасці вяртання ў Польшчу палякаў, якія ў выніку розных абставін апынуліся ў СССР.

Актыўную пазіцыю ў гэтай справе займала польскае МЗС, якое прытрымлівалася прынцыповай пазіцыі, што неабходна больш рашуча, паслядоўна і цвёрда ставіць перад кіраўніцтвам Савецкага Саюза

²¹⁵ Latych M. Ibid, С.77.

²¹⁶ Каска В., Stepka S., Ibid. S.59.

пытанне аб рэпатрыяцыі ўсіх палякаў з СССР у Польшчу. Гэта пазіцыя была адлюстравана ў дакладнай запісцы, якую МЗС Польшчы накіравала ў снежні 1954 г. Першаму сакратару ЦК ПАРП Б.Беруту²¹⁷. Аднак і Баляслаў Берут, і ўрад Польшчы хаця і з разуменнем, але дастаткова асцярожна ставіліся да прапаноў МЗС і не вылучалі гэтую праблему перад кіраўніцтвам СССР. Асцярожнасць Б.Берута, хутчэй за ўсё, тлумачылася яго жаданнем не псаваць “добрасуседскія і прыязныя” адносіны з Масквой і не выклікаць нервовай і негатыўнай рэакцыі з яе боку.

Спрыяльная сітуацыя, і яе ў поўнай меры скарыстала кіраўніцтва ПНР, склалася вясной 1955 г. у час візіта Першага сакратара ЦК УсеКП(б) М.Хрушчова ў Польшчу, які адбыўся 21-26 красавіка гэтага ж году. Б.Берут у час перамоваў з М.Хрушчовым узяў набалелую і надзённую для палякаў тэму і атрымаў згоду апошняга на станоўчае рашэнне гэтай праблемы. Палякі, якія столькі часу чакалі гэтага рашэння, пачалі дзейнічаць імгненна. Б.Берут тэрмінова даў загад МЗС Польшчы прапрацаваць і скласці прапановы па ажыццяўленню рэпатрыяцыі. 6 мая міністр замежных спраў ПНР С.Скжэшэўскі праз польскае пасольства ў Маскве перадаў М.Хрушчову афіцыйную ноту, у якой абумоўліваліся ўсе аспекты яе правядзення²¹⁸. У ёй падкрэслівалася, што ў СССР маецца значная колькасць палякаў, якія былі інтэрніраваныя ў Савецкі Саюз, а таксама асуджаныя савецкімі судовымі органамі. Наступнай, значнай па колькасці групай, з’яўляліся раз’яднаныя сем’і, гэта тыя, хто выехаў у ПНР у 1944 - 1946 гг., а іх родныя у выніку шэрагу абставін засталіся у СССР. Цікава адзначыць,

²¹⁷ Ruchniewicz M. Ibid. S. 80.

²¹⁸ Ruchniewicz M. Ibid. S. 81.

што першапачаткова польскае МЗС не падымала пытанне аб рэпатрыяцыі палякаў, якія пражывалі ў заходніх абласцях Беларусі, Украіны і Літвы²¹⁹.

Абмеркаванне гэтага пытання на вышэйшым палітычным узроўні, безумоўна, надало моцны імпульс і дынаміку рэпатрыяцыйнай праблематыцы. Вялікі водгук у польскім грамадстве атрымала сустрэча Б.Берута з прадстаўнікамі палоніі, якая адбылася 23 ліпеня 1955 г. у Варшаве. Звяртаючыся да прысутных ён падкрэсліў: “Не памятаем і не хочам памятаць зробленых крыўд і абід. Кожны, хто шчыра імкнецца на Радзіму, хто хоча вярнуцца, можа спакойна і без усялякіх перашкод вярнуцца ў сваю краіну і працаваць для росквіту Польшчы. І гэта паведаміце нашым суайчыннікам [...]. Народная Польшча ёсць і іх Радзіма, яна ёсць Радзіма ўсіх палякаў у цэлым свеце”²²⁰. Безумоўна, словы Б.Берута ў першую чаргу былі адрасаваны тым, палякам, якія апынуліся ў Заходняй Еўропе, але мо ў большай ступені яны адрасаваліся тым палякам, якія знаходзіліся ў Савецкім Саюзе. Рэпатрыяцыйная тэма забяспечвалася моцнай прапагандысцкай кампаніяй. Пачаўся выпуск у вялікіх колькасцях адозваў, плакатаў, лістовак ды іншай агітацыйна-прапагандысцкай літаратуры, якая шматтысячнымі тыражамі накіроўвалася ў польскія пасольствы тых краін, дзе меліся палякі.

Агучаны Б.Берутам заклік аб вяртанні “усіх палякаў” на Радзіму атрымаў шырокае разгалоссе сярод палякаў Савецкага Саюза. Так, у паведамленні пасла ПНР у Маскве В.Левікоўскага, накіраванага міністру замежных спраў ПНР С.Скжэшэўскаму адзначалася, што “[...] адозва таварыша Берута да палякаў за граніцай добра вядома і шырока

²¹⁹ Ruchniewicz M.Ibid. S. 82.

²²⁰ Ruchniewicz M.Ibid. S. 85.

каментуецца ў асяродках палякаў у СССР, разбудзіла надзею на хуткую і масавую рэпатрыяцыю [...]. Варта прывесці, напрыклад, толькі адзін з вялікай колькасці лістоў, якія адлюстроўваюць настроі палякаў: “Ці датычыць адозва Першага сакратара ЦК ПАРП Берута [...] толькі палякаў з Захаду і не адносіцца да палякаў з Савецкага Саюза? Нас не трэба заклікаць, а толькі неабходна даць нам магчымасць і свабоду выехаць і мы вернемся (у Польшчу. – А.В.) усе да аднаго. Нам падаецца, што Урад Польшчы мог бы зрабіць для вывезеных у Сібір палякаў не меней, чым Адэнаўэр для немцаў. Трэба аб гэтым думаць і дамагацца гэтага, як дамагаўся Адэнаўэр”²²¹. Таксама падкрэслівалася, што пасольства ПНР у Савецкім Саюзе не павінна пасіўна чакаць як будучы развівацца падзеі, а перасылаць у МЗС СССР лісты грамадзян, якія звяртаюцца ў пасольства аб дапамозе ў рэпатрыяцыі. Гэта рабілася для таго, каб знешнепалітычнае ведамства СССР уяўляла сабе якую важнасць мае гэтая праблема для тысяч палякаў, якія знаходзяцца ў Савецкім Саюзе.

Важным крокам у пашырэнні рэпатрыяцыйнай хвалі стаў Дакрэт ВС СССР ад 22 жніўня 1955 г. “Аб перадачы Польшчы ўсіх польскіх грамадзян”, які фактычна распачаў працэс “стыхійнай” рэпатрыяцыі, у выніку якой у Польшчу вярнулася каля 5 тысяч чалавек²²². Пазітыўнае стаўленне палітычнага кіраўніцтва СССР да праблемы рэпатрыяцыі значна актывізавала дзейнасць польскага ўрада, МЗС Польшчы ў гэтым накірунку. У верасні 1955 г. МЗС Польшчы падрыхтавала дзве запіскі, у якіх вызначаліся катэгорыя грамадзян, якія падлягалі рэпатрыяцыі: грамадзянне, якія ў час вайны былі раз’яднаныя і не

²²¹ Каска В., Stepka S., Ibid. S.47.

²²² Семаковіч М., Нарыс польскай дзяржавы і народа. X-XXI ст.ст.. Выд. «Demart Sp.zo.o.” Выданне першае – 2005 г. – С.263.

скарысталіся магчымасцю выезда ў Польшчу; якія знаходзіліся ў зняволенні, на спецпасяленнях; якія не мелі родных у Польшчы, але жадалі б рэпатрыявацца; дзеці²²³. 6 верасня МЗС ПНР падрыхтавала яшчэ адну запіску, у якой падкрэслівалася, што на працягу апошніх чатырох год, (г.зн. з 1951 г.) міністэрства замежных спраў Польшчы атрымала 7500 хадайніцтваў аб жаданні рэпатрыіравацца. Аднак, як адзначалася, гэта была толькі нязначная колькасць хадайніцтваў, якая не давала поўнага ўяўлення аб тым, колькі ж на самай справе людзей жадае выехаць у Польшчу²²⁴.

Вельмі важнай з’явілася памятная запіска Урада ПНР, накіраваная В.Молатаву ў лістападзе 1955 г., бо ў ёй дастаткова асцярожна закраналася неабходнасць ажыццяўлення рэпатрыяцыі палякаў і яўрэяў з Заходняй Беларусі. У ёй падкрэслівалася: “Урад Польшчы з вялікім задавальненнем успрыняў рашэнне кіраўніцтва Савецкага Саюза адносна праблемы ўз’яднання сямей, які праявіўся ў перадачы Польшы некалькіх транспартаў рэпатрыянтаў. [...] Урад Польшчы прыхільна сустрэне магчымасць уз’яднання сямей усіх палякаў, якія знаходзяцца ў Савецкім Саюзе з верасня 1939 г. У асобных выпадках неабходна ў індывідуальным парадку разглядаць пытанні ўз’яднання сем’яў палякаў, якія жывуць у Польшчы, з тымі палякамі, якія здаўна і стала пражываюць у заходніх абласцях Украіны, Беларусі, Літвы”²²⁵. Як вынікае, з гэтага польскі ўрад, вельмі асцярожна (бо пакуль гаворка ішла аб індывідуальным разглядзе хадайніцтваў), вылучаў прапановы аб рэпатрыяцыі палякаў з “былых усходніх ваяводстваў Польшчы”. Гэта магчыма патлумачыць тым, што ён не быў упэўнены, што

²²³ Каска В., Stepka S., Ibid. S.41.

²²⁴ Каска В., Stepka S., Ibid. S.43.

²²⁵ Каска В., Stepka S., Ibid. S.53.

кіраўніцтва Савецкага Саюза пагадзіцца насустрач жаданням Варшавы, бо ў гэтым выпадку неабходна было б весці размову аб масавай рэпатрыяцыі. Тым не менш, рэпатрыяцыя напрыканцы 1955 г. паступова пачала набываць масавы характар. Так, у справаздачы польскага пасольства ў Маскве за лістапад-снежань 1955 г. адзначалася, што за гэты час савецкія ўлады далі дазвол на рэпатрыяцыю больш 4000 тысячам чалавек. Звярталася ўвага, што калі ў кастрычніку-лістападзе пасольства атрымоўвала 25-30 лістоў ад жадаючых рэпатрыіравацца, то ў снежні іх колькасць узрасла да 50, а ў асобныя дні дасягала 100 і болей лістоў²²⁶. У сувязі з гэтым, 20 снежня 1955 г. пасол С.Левікоўскі прадставіў міністру замежных спраў СССР В. Молатаву спіс на 5000 чалавек, якія жадаюць выехаць у Польшчу. Больш таго, ён звярнуў увагу В.Молатава, што існуе значная колькасць палякаў, якія пражываюць у заходніх рэспубліках (меліся на ўвазе заходнія вобласці УССР, БССР і ЛітССР. – А.В.), якія выказваюць жаданне рэпатрыіравацца ў Польшчу. Аднак, як падкрэслівалася ў справаздачы пасольства, “[...] савецкі бок да цяпершняга часу не адказаў на гэтыя прапановы пасла”²²⁷.

Пашыраючы паток лістоў, якія атрымоўвала пасольства ПНР, вымусіла апошняе падрыхтаваць праект запіскі, плануемай накіраваць у МЗС СССР, у якой падкрэслівалася неабходнасць: “[...] хутчэйшага вяртання ў Польшчу з СССР усіх палякаў, якія таго пажадаюць зрабіць”²²⁸. Аднак гэты праект так і не трапіў у МЗС Савецкага Саюза з-за таго, што кіраўніцтва Польшчы палічыла лішні раз не турбаваць Маскву. Паслу Польшчы ў Савецкім Саюзе В.Левікоўскаму з Варшавы было нагадана, што

²²⁶ AMSZ, Z.20, t.556, w.45, k.89.

²²⁷ AMSZ, Z.20, t.556, w.45, k.90.

²²⁸ Ruchniewicz M., 1bid. S.110.

асноўныя аспекты, якія тычацца рэпатрыяцыйнага працэсу, выкладзены ў запісцы, якую палякі перадалі М.Хрушчову ў красавіку 1955 г. і не маецца неабходнасці выходзіць па-за яе межы²²⁹.

У снежні 1955 г. адбылася сустрэча пасла ПНР у СССР В. Левікоўскага з міністрам замежных спраў В.Молатавым, якая, на мой погляд, мела вельмі важнае значэнне і істотна паўплывала на пазіцыю кіраўніцтва Савецкага Саюза ў справе рэпатрыяцыі. Сутнасць у тым, што яшчэ ў кастрычніку гэтага ж году МЗС Польшчы даў загад кіраўнікам пасольстваў Польшчы ў тых краінах, дзе мелася значная колькасць палякаў, накіраваць у міністэрствы замежных спраў гэтых краін ноты аб магчымасці рэпатрыяцыі ў ПНР тых палякаў, якія пажадаюць гэта зрабіць. Адпаведныя ноты былі накіраваныя ў МЗС Швецыі, Нарвегіі, Бразіліі, Італіі, Англіі, Швейцарыі, Францыі ды шэраг іншых краін²³⁰. На мой погляд, гэта быў добра прадуманы і ў значнай ступені разлічаны на палітычнае кіраўніцтва Савецкага Саюза неардынарны крок польскага знешнепалітычнага ведамства. У снежні 1955 г. паведамляў у Варшаву, што ён быў прыняты на Смаленскай плошчы В.Молатавым і меў з ім працяглую размову, у ходзе якой паведаміў аб нотах, якія былі накіраваныя МЗС Польшчы ў шэраг капіталістычных краін. Па словах В.Левікоўскага, В.Молатаў вельмі зацікавіўся гэтай інфармацыяй і запытаў яго ў якія канкрэтныя краіны былі накіраваны ноты, якая была на іх рэакцыя²³¹. Зацікаўленасць В.Молатава гэтай інфармацыяй магчыма патлумачыць наступным. Ён, як вопытны дыпламат адразу ж схамянуў, што палякі ў любы момант могуць задаць кіраўніцтву Савецкага Саюза няёмкае

²²⁹ Ruchniewicz M., 1bid. S.111.

²³⁰ Качка В., Stepka S., Ibid. S.51.

²³¹ Качка В., Stepka S., Ibid. S.56.

пытанне: з капіталістычных краін адбываецца рэпатрыяцыя палякаў у ПНР, а чаму кіраўніцтва СССР, дзе маецца найбольшая колькасць палякаў, не ідзе насустрач бліжэйшым саюзнікам у гэтым пытанні і не дазваляе ўсім жадаючым выехаць у Польшчу. Пры тым, што палякі ўвесь час нагадвалі “савецкім таварышам”, што маецца адбыцца не проста рэпатрыяцыя, а ўз’яднанне сямей, што ўносіла маральны, чалавеччы аспект у гэтае пытанне. Пакуль няма адказу ці абмяркоўвалася ў МЗС СССР інфармацыя В.Левікоўскага, аднак магчыма мярковаць, што рассылка вышэйузгаданых нот польскім МЗС, у пэўнай ступені паўплывала на пазіцыю кіраўніцтва Савецкага Саюза, якое больш прыхільна і станоўча пачало рэагаваць на звароты палякаў.

Станоўчая пазіцыя савецкага боку праявілася ўжо напачатку наступнага году. Так, 9 студзеня 1956 г. у ноч савецкага МЗС, накіраванай пасольству ПНР, падкрэслівалася, што: “[...] спрошчаны выезд у Польшчу маюць грамадзяне польскай і яўрэйскай нацыянальнасці, а таксама члены іх сямей, якія ў свой час не скарысталіся правам на эвакуацыю ў Польшчу ў адпаведнасці з савецка-польскім Пагадненнем ад 6 ліпеня 1945 г. і якія маюць у Польшчы блізкіх родных”²³². У ноч пазначалася, як і за якія сродкі будзе адбывацца рэпатрыяцыя, якія дакументы неабходны прадстаўляць у дзяржаўныя органы для афармлення рэпатрыяцыйнага ліста, маёмасць, а таксама фінансавыя сродкі, якія дазвалялася вывозіць і г.д. Асабліва падкрэслівалася, што рэпатрыяцыя будзе адбывацца ў індывідуальным парадку, а таксама звярталася ўвага, што пазбаўленне савецкага грамадзянства рэпатрыіруемых, будзе ажыццяўляцца на аснове

²³² Каска В., Stepka S., Ibid. S.57.

арт.1 Закона Прэзідыўма ВС СССР ад 10 лістапада 1945 г.

У студзені 1956 г. міністэрства замежных спраў Польшчы падрыхтавала і накіравала ў міжнародны аддзел ЦК ПАРП запіску, у якой прапанавала на дзяржаўным узроўні абмяркаваць гэтую праблему. Паколькі органы ўнутраных спраў Савецкага Саюза ўжо ажыццяўлялі рэпатрыяцыю, то, на думку міністэрства замежных спраў ПНР, прадстаўнікі МУС абодвух краін павінны былі сустрэцца для выпрацоўкі агульных падыходаў і ўзгаднення пазіцый, пошука кампрамісаў па спрэчных пытаннях. У ЦК ПАРП, прааналізаваўшы гэтую запіску прыйшлі да высновы аб неабходнасці накіраваць яе кіраўніцтву знешнепалітычнага ведамства Савецкага Саюза.

11 чэрвеня 1956 г. пасол У.Левікоўскі быў прыняты ў Міністэрстве замежных спраў СССР па справе рэпатрыяцыі²³³. На Смаленскай плошчы прыхільна сустрэлі прапановы польскага боку і пагадзіліся распачаць перамовы. Напрыканцы чэрвеня палякі накіравалі ў Маскву дэлегацыю ў складзе: З.Шнека – намесніка міністра ўнутраных спраў Польшчы і адначасова Упаўнаважанага ўрада ПНР па справах рэпатрыяцыі, У.Дашкевіча – кіраўніка Бюро Упаўнаважанага ўрада па справах рэпатрыяцыі і яго намесніка А.Маеўскага. Перамовы пачаліся 26 чэрвеня і працягваліся да 3 ліпеня 1956 г. З савецкага боку ў перамовах прымалі ўдзел: Васільеў і Петушкоў – намеснікі міністра ўнутраных спраў СССР, Новікаў – начальнік аддзелу МУС, начальнік першага спецаддзелу МУС генерал Барсукоў, начальнік аддзелу Віз і Рэгістрацыі (АВіР) МУС СССР палкоўнік Тулоцкі. Міністр унутраных спраў СССР

²³³ Ruchniewicz M., 1bid. S.120

М.Дудараў прыняў польскую дэлегацыю, але ў перамовах не ўдзельнічаў²³⁴.

Польскі бок першы, паколькі яны ініцыявалі неабходнасць сустрэчы, вылучыў свае меркаванні і прапановы. Галоўным, што з самага пачатку прапанавалі палякі, з'яўляўся дазвол на рэпатрыяцыю палякаў і яўрэяў, якія мелі польскае грамадзянства да 17 верасня 1939 г. У гэтую катэгорыю ўваходзілі людзі, якія ў выніку розных прычын не змаглі выехаць у Польшчу на аснове савецка-польскага пагаднення ад 6 ліпеня 1945 г., члены раздзялёных сем'яў, палітычныя эмігранты, а таксама грамадзяне, у рэпатрыяцыі якіх быў зацікаўлены польскі бок²³⁵. Польская дэлегацыя хадайнічала аб максімальна спрошчаным і хутчэйшым афармленні неабходных дакументаў усім грамадзянам, якія выкажуць жаданне рэпатрыіравацца. Дэлегацыі прышлі да згоды і разумення неабходнасці адкрыцця пры пасольстве Польшчы ў Маскве сталага прадстаўніцтва ў справах рэпатрыяцыі, якое, знаходзячыся ў Савецкім Саюзе, будзе займацца ўсімі пытаннямі, звязанымі з яе правядзеннем. Абмяркоўваючы гэтыя на самай справе прынцыповыя і важныя пытанні, бакі не маглі мінуць фінансавую складаючую рэпатрыяцыйнай акцыі. Адзначым, што яна аказалася адной з самых надзённых, нават "балючых" праблем для многіх тысяч рэпатрыянтаў на ўсім яе працягу. У фінансавых пытаннях савецкі бок пагадзіўся на пакрыццё коштаў пераезда ў Польшчу грамадзян, якія знаходзіліся ў цяжкім матэрыяльным і фінансавым становішчы, на вываз пэўнай часткі маёмасці, хатняга скарбу, грошай і г.д.²³⁶

²³⁴ Ruchniewicz M., 1bid. S.121

²³⁵ Ruchniewicz M., 1bid. S.122

²³⁶ Ruchniewicz M., 1bid. S.124

Правядзенне ў Маскве перамоваў з'явілася важным, калі не вызначальным, момантам у ажыццяўленні рэпатрыяцыйнай акцыі. Ад эпізадычнасці, адсутнасці дынамізму і трываласці, яна пачала набываць арганізаванасць і масавасць, а адбываючыся савецка-польскія кансультацыі і перамовы паказалі, што гэтая справа выйшла на якасна новы ўзровень. Адмены ці павароту назад ужо не магло быць. Пацверджаннем значнасці і важнасці маскоўскіх перамоваў, сур'ёзнасці намераў бакоў стала адкрыццё ў Маскве польскага прадстаўніцтва ў справах рэпатрыяцыі, якое ўзначаліў былы пракурор Польшчы Сцефан Каліноўскі²³⁷. Аб масавасці рэпатрыяцыйнай акцыі сведчыць той факт, што за першае паўгоддзе 1956 г. савецкі бок атрымаў ад пасольства ПНР звыш 9 тыс. прозвішчаў грамадзян, якія выказалі жаданне пераехаць у Польшчу. Разам з тым, у першай палове 1956 г. у Польшчу змаглі выехаць толькі 2670 чалавек²³⁸. Такая невялікая колькасць пераехаўшых у Польшчу, паводле меркаванняў савецкага боку тлумачылася наступным чынам. Многія сем'і, якія мелі дзяцей-школьнікаў, чакалі заканчэння вучэбнага года, каб не перарываць іх вучобу. Кіраўніцтва калгасаў і саўгасаў, улічваючы сезонны характар працы (вяснавыя палявыя работы), асабліва не прыспешвалася звальняць людзей з працы і выдаваць ім адпаведныя дакументы. Істотнай прычынай, якая таксама значна ўплывала на дынаміку выезда, з'яўлялася пазіцыя дзяржаўных органаў, якія бюракратычна падыходзілі да разгляду спраў і афармлення дакументаў, неабходных для рэпатрыяцыі. Значным тармазам для многіх людзей сталі фінансавыя праблемы. Справа ў тым, што рэпатрыянты, у адрозненні ад 1944 – 1946 гг., калі

²³⁷ Ruchniewicz M., 1bid. S.125.

²³⁸ Ruchniewicz M., 1bid. S.115.

дзяржава ўзяла на сябе ўсе выдаткі па перавозцы людзей, былі вымушаныя самі аплачваць свой праезд. Па тых часах 400-700 рублёў, а менавіта прыкладна столькі патрабавалася на пераезд сям’і, былі вялікія грошы, асабліва для селянства, якое, апынуўшыся ў калгасах ды саўгасах, атрымлівала не грошы, а “віртуальныя” працадні, за якія, безумоўна, білет у Польшчу не прадавалі.

Сур’ёзнасць намераў савецкага боку ў пашырэнні рэпатрыяцыі праявілася ў прыняцці СМ СССР пастановы №1004-532с (1956 г.) “Аб рэпатрыяцыі ў Польшчу асоб польскай і яўрэйскай нацыянальнасцей, якія не скарысталіся правам на рэпатрыяцыю па савецка-польскаму Пагадненню і аб дазволе выезда былым польскім палітэмігрантам і членам іх сямей”. У адпаведнасці з гэтай пастановай МУС СССР 31 ліпеня 1956 г. выдаў загад № 0306 “Аб ліквідацыі недахопаў у рабоце па рэпатрыяцыі ў Польшчу былых польскіх грамадзян польскай і яўрэйскай нацыянальнасцей і членаў іх сямей”, у якім былі сфармуляваны ўказанні мясцовым органам міліцыі аб парадку яе выканання²³⁹. Так, падкрэслівалася, што ў пастанове СМ СССР не знайшлі адлюстраванне такія важныя пытанні як праблема рэпатрыяцыі ў Польшчу грамадзян, якія ў 1944-1946 г. служылі ў Чырвонай Арміі і не змаглі скарыстацца правам на рэпатрыяцыю, тыя, хто праходзіць службу ў Савецкай Арміі і хадайнічаюць аб датэрміновай дэмабілізацыі, рэпатрыяцыі асобных членаў адной сям’і, у тых выпадках, калі сям’я складаецца з 5-6 чалавек, а выехаць у ПНР жадаюць 2-3 чалавекі і г.д.²⁴⁰

Вясна і лета 1956 г. засведчылі, што існуе шмат праблем, якія магчыма вырашыць толькі пасля

²³⁹ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1460, арк.183.

²⁴⁰ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1460, арк.185-186.

кансультацый з кіраўніцтвам МУС СССР. Таму, па хадайніцтву польскага боку 9 лістапада 1956 г. адбылася другая двухбаковая сустрэча ў міністэрстве ўнутраных спраў Савецкага Саюза. З боку МУС СССР у сустрэчы прымалі ўдзел тыя ж самыя асобы, што і ў чэрвені-ліпені 1956 г – Дудараў, Петушкоў, Тулоцкі, Сіроцін і Новікаў. З польскага боку прымалі ўдзел толькі Упаўнаважаны па справах рэпатрыяцыі пры пасольстве Польшчы ў Маскве С.Каліноўскі і яго намеснік. Палякі выказалі савецкім “таварышам” прэтэнзіі да працы мясцовых органаў МУС, якія значна ўскладнялі і абцяжарвалі ход эвакуацыі. Савецкая дэлегацыя прызнала прэтэнзіі палякаў абгрунтаванымі і слушнымі, а яе кіраўнік М.Дудараў пацвердзіў, што факты бюракратычных адносін, валакіты, медленага афармлення дакументаў, на самай справе маюць месца²⁴¹. Але ён запэўніў польскі бок, што патрабуе ад сваіх падначаленых больш сур’ёзных і ўважлівых адносін да працы і безумоўнага выканання ўсіх дамоўленасцей, якія выпрацаваны ў час папярэдняй і гэтай сустрэч. Аднак, як і ў час чэрвеньска-ліпеньскіх перамоваў, савецкі бок катэгарычна адхіліў польскую прапанову аб публікацыі ў савецкай прэсе інфармацыі аб мэтах, задачах і ўмовах рэпатрыяцыйнай акцыі. Логіка службоўцаў савецкага МУС была жалезная: паколькі істотна павялічылася колькасць жадаючых рэпатрыіравацца, значыць інфармацыя аб гэтай акцыі даходзіць да ўсіх і не маецца ніякай патрэбы дадаткова абвясчаць аб гэтым. Палякі, сустрэўшы такую катэгарычную адмову больш не закраналі гэтага пытання²⁴².

З восені 1956 г. у савецка-польскіх перамовах ўсё часцей пачала ўзгадвацца Беларусь, а дакладней,

²⁴¹ Ruchniewicz M., 1bid. S.128.

²⁴² Ruchniewicz M., 1bid. S.129.

яе заходнія вобласці, дзе канцэнтравана пражывала большасць палякаў. Польскі бок усё больш настойліва, прынцыпова і паслядоўна пачаў ставіць пытанне аб неабходнасці прадаставіць магчымасць бесперашкоднага выезда ў Польшчу палякам “[...] з даўніх усходніх ваяводстваў Другой Рэчы Паспалітай, дзе і да цяперашняга часу маюцца польскія вёскі і польскія асяродкі”²⁴³. Міністэрства замежных спраў Польшчы адзначала, што усё больш і больш палякаў заходнебеларускага рэгіёна звяртаюцца ў пасольства Польшчы ў Маскве да Упаўнаважанага ў справах рэпатрыяцыі за дазволам на выезд у ПНР. Аналізуючы звароты, якія паступалі ў пасольства ПНР у Маскве з заходніх абласцей Беларусі Украіны, а таксама Літоўскай ССР, міністэрства замежных спраў Польшчы прапаноўвала, каб у будучы савецка-польскі Дагавор аб рэпатрыяцыі былі ўнесены палажэнні, якія б прадастаўлялі палякам і яўрэям, якія з’яўляліся савецкімі грамадзянамі, але ў мінулым мелі польскае грамадзянства (да 17 верасня 1939 г.), права хадайніцтва аб рэпатрыяцыі ў Польшчу і набыцці яе грамадзянства. Разам з тым МЗС Польшчы прагназавала, што гэта выкліча вялікую колькасць жадаючых рэпатрыіравацца ў ПНР. Прааналізаваўшы сітуацыю, кіраўніцтва польскага МЗС ПНР даволі скептычна ацэньвала рэальнасць яе ажыццяўлення, бо “[...] малаверагодна, што ўлады СССР жадалі і маглі б пагадзіцца на такія масавы рух насельніцтва”²⁴⁴. Падкрэслім, што МЗС Польшчы, узгадваючы пра “масавы рух насельніцтва”, мела на ўвазе, галоўным чынам, маючы адбыцца масавы рух насельніцтва ў накірунку Польшчы менавіта з заходніх абласцей Беларусі, Украіны і Літоўскай ССР. Апасенні польскага МЗС былі цалкам апраўданыя. І

²⁴³ Ruchniewicz M., 1bid. S.130.

²⁴⁴ Ruchniewicz M., 1bid. S.131

Беларусь, і Польшча добра памяталі матэрыяльны, фінансавы цяжар абмена насельніцтвам 1944 – 1946 гг., які патрабаваў ад уладаў і людзей многіх высілкаў. Распачаць новую шырокамасштабную перасяленчую хваля значыла зноў сутыкнуцца з тымі ж самымі праблемамі, якія існавалі і ў другой палове 40-х гг. Гэта разумелі ў Варшаве і асцярагаліся, што Масква можа не пагадзіцца на масавую рэпатрыяцыю, таму высновы польскага МЗС і былі такімі няўпэненымі, асцярожнымі і дастаткова скептычнымі.

Вельмі важным для далейшага абмеркавання рэпатрыяцыйнай праблематыкі, з'явіўся візіт У.Гамулькі ў Маскву (15-18 лістапада 1956 г.) і перамовы, якія там вяліся. Хаця рэпатрыяцыйная праблематыка не займала ў Маскве цэнтральнага месца, абыйсці яе было немагчыма. Палякі звярнулі ўвагу кіраўніцтва Савецкага Саюза на шэраг першапачатковых і прынцыповых момантаў, якія спрыялі б поспеху рэпатрыяцыі: пашырэнне яе рамак, фінансавая дапамога Савецкага Саюза рэпатрыянтам, выпрацоўка сумеснага пагаднення, якое б рэгулявала гэты працэс, публікацыя ў прэсе інфармацыі аб рэпатрыяцыі, усталяванне трывалых кантактаў Упаўнаважанага ў справах рэпатрыяцыі пры пасольстве ПНР у Маскве з савецкімі дзяржаўнымі органамі, якія займаюцца гэтай справай у абласцях і рэгіёнах. І, апошняе, палякі прапанавалі не вызначаць канкрэтнага тэрміну сканчэння рэпатрыяцыі, а вызначыць яго з улікам сітуацыі і на аснове дамоўленасцей абодвух бакоў²⁴⁵. Заўважым, што гэта сустрэча на вышэйшым узроўні з'явілася найбольш плённай і прадэманстравала жаданне Крамля “пайсці” насустрач палякам у справе рэпатрыяцыі. Важным з'яўлялася тое, што бакі «[...]

²⁴⁵ Ruchniewicz M., 1bid. S.134.

дамовіліся аб прынцыпах, на аснове якіх адпаведныя дзяржаўныя органы Савецкага Саюза будуць спрыяць далейшай рэпатрыяцыі палякаў, маючых сем'і ў Польшчы, як і вяртанню ў Польшчу тых, хто па незалежных ад яго прычынах не мог скарыстацца правам на рэпатрыяцыю на аснове савецка-польскага Пагаднення 1945 г. [...] У бліжэйшы час адбудуцца сустрэчы прадстаўнікоў кампетэнтных органаў абодзвух бакоў, для ўзгаднення тэрмінаў і парадку рэпатрыяцыі»²⁴⁶.

Такім чынам, другая палова 1956 г. з'явілася пераломнай у справе рэпатрыяцыі. Сустрэча на вышэйшым узроўні, якая адбылася ў лістападзе 1956 г. цвёрда замацавала гэта. Павароту назад ужо не магло быць. Эксперты абодвух бакоў пачалі падрыхтоўку неабходных дакументаў да маючых адбыцца ў наступным годзе заключных перамоваў і падпісанні пагаднення аб рэпатрыяцыі. Разам з тым, нягледзячы на яшчэ непадпісанае пагадненне, невызначанасць многіх пытанняў, яна ўжо набірала моц, пашыралася, уцягваючы ў гэты працэс тысячы людзей.

Распачаўшыся рэпатрыяцыйны працэс паказаў, што ў ім маюцца істотныя негатыўныя моманты. Перш за ўсё яны праявіліся ў бюракратычных затрымках пры выдачы неабходных даведак (аб грамадзянстве, нацыянальнасці, маёмасным становішчы і г.д.), «тэлефонным» праве, непадрыхтаванасці АВіРаў да масавага наплыву хадайніцтваў, безпадстаўных адмоваў у рэпатрыяцыі ды іншых. На самай справе, раённыя і гарадскія аддзелы ўнутраных спраў, асабліва Гродзенскай і Маладзечанскай абласцей бюракратычна падыходзілі да разгляду паданых хадайніцтваў, зацягвалі іх разгляды і ў многіх выпадках безпадстаўна адмаўлялі

²⁴⁶ ДМИСПО ... Т. XI, с. 79.

людзям у выезде ў Польшчу. Красамоўна гэта засведчыла камісія Галоўнага ўпраўлення міліцыі (ГУМ) МУС СССР, якая ў сакавіку 1957 г правярала працу органаў МУС Гродзенскай і Маладзечанскай абласцей БССР па ажыццяўленню рэпатрыяцыі палякаў у ПНР. Камісія прызнала, што “[...] вялікая колькасць адмаўленняў выклікала значную колькасць паступленняў скаргаў. За 2-а месяцы 1957 г. ва ўпраўленне ўнутраных спраў (УУС) Гродзенскай вобласці паступіла 449 заяваў з просьбай перагледзець рашэнні аб адмаўленні ім у выезде. Значная колькасць скаргаў паступіла ў ГУМ МУС СССР, у пасольства ПНР у Маскве, у іншыя ўстановы. З ліку правяраных на месцах выбарачным шляхам адмоваў устаноўлена, што ў падаўляючай большасці адмовы [...] на выезд па рэспубліцы былі неабгрунтаванымі і супярэчлівымі патрабаванням загадаў МУС СССР № 0634 – 1955 і № 0308 – 1956 . Выяснілася, што УУС вобласці адмаўляла і зацягвала разгляд хадайніцтваў грамадзян аб выезде ў ПНР на аснове меўшых у вуснай форме ўказаннях партыйных і савецкіх кіруючых органаў Беларускай ССР (выдзелена мной – А.В.)²⁴⁷. Яны адзначылі, як дзейнічала тэлефоннае права: “[...] 4 сакавіка я (адзін з правяраючых. – А.В.), разам з начальнікам УУС т.Елісеявым і намеснікам начальніка УУС т.Гарачавым, быў прыняты першым сакратаром Гродзенскага абласнога камітэта (АК) КПБ т.Баранавым. Пасля абмена думкамі т. Баранаў пры нашай прысутнасці па тэлефону размаўляў па сутнасці пастаўленых пытанняў з першым сакратаром ЦК КПБ. Пасля перагавораў т. Баранаў сказаў: “Ну, што ж, памалу дзейнічайце, як гэтага патрабуюць дырэктыўныя органы”. Кіраўніцтва УУС – тт. Елісеў і Гарачаў вынікам перамоваў засталіся

²⁴⁷ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1456, арк.9.

задаволенымі і заверылі мяне, што цяпер яны будуць мець магчымасць рашаць пытанні рэпатрыяцыі ва ўсім аб'ёме, і значыць так, як патрабуюць загады МУС СССР"²⁴⁸. У супрацьлегласць, у Маладзечанскай вобласці, як адзначала камісія, “ [...] УУС пытанні аб рэпатрыяцыі палякаў і яўрэяў у Польшчу рашае правільна, у адпаведнасці з патрабаваннямі загада МУС СССР”.²⁴⁹

Чаму ў 1956 - пачатку 1957 г., яшчэ да падпісання савецка-польскага “Пагаднення” рэспубліканскія ўлады стваралі перашкоды і прыкладалі намаганні, каб як меншая колькасць палякаў змагла выехаць у Польшчу? Па-першае, абласныя, не кажучы ўжо пра раённыя ды гарадскія органы міліцыі, не мелі поўнага “комплексу дакументаў”, якія б рэгламентавалі ўсе бакі перасяленчай акцыі, бо яны яшчэ толькі выпрацоўваліся. Звычайныя працаваць па дакладных інструкцыях работнікі міліцыі, напрыклад, губляліся ў пытанні вызначэння нацыянальнасці ці грамадзянства, бо ў людзей меліся супярэчлівыя дакументы, у якіх у адных выпадках чалавек лічыўся беларусам па нацыянальнасці, а ў другіх – палякам. У такіх выпадках за лепшае лічылі адмовіць, чым дазволіць рэпатрыіравацца. Па другое, у міністэрствах замежных і ўнутраных спраў СССР ішло накапленне, падсумаванне і аналіз інфармацыі з мест. Тое, што такая інфармацыя ўважліва адсочвалася і аналізавалася, сведчыць наступнае. У сярэдзіне снежня 1956 г. у МЗС Савецкага Саюза трапіў наступнага зместу ліст з Беларусі. Ён невялікі, таму варта прывесці яго з захаваннем стыля і арфаграфіі і з невялікімі скаарчэннямі: “ [...] Міністру замежных спраў Шэпілаву. Гэта піша Вам з

²⁴⁸ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1456, арк.10.

²⁴⁹ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1456, арк.11.

Заходняй часткі Беларускай ССР і вымусіла напісаць Вам наступнае. Лістападаўскім пагадненнем паміж СССР і Польшчай прадугледжана, разам з іншымі пытаннямі, пытанне аб збліжэнні г.зн. уз'яднанні членаў сямей, якія раз'ядноўвае мяжа паміж Польшчай і СССР. І вось гэтае пытанне зараз сур'ёзна ўскалыхнула ўсю заходнюю частку БССР, бо кожны другі дом у сельскай мясцовасці мае свайго члена сям'і ў Польшчы ці перасяліўшыхся ў 1945 г., ці астаўшыхся пасля службы ў польскай арміі, прызваных ваенкаматамі ў 1944 – 1945 гг.

Прыязджаючыя адпускнікі з Польшчы вялі яўную работу з нацыяналістычным угаворам перасяліцца і зараз усе гэтыя сям'і маюць выклік з Польшчы. Мы лічым, што гэта не толькі неправільна перасяляць такую колькасць людзей, але нават сорамна для нашай дзяржавы, Таму што гэта не палякі, а католікі. Лічым, што рашэнне пытання аб збліжэнні сямей дазваляць уз'яднаць сям'і тут, дзе корань гэтай сям'і, г.значыць большыня сям'і, а не асобных членаў. Асобам, якія тут сябе скампраметавалі і былі пакараныя нашымі органамі, зусім не дазваляць перасяляцца, бо гэта толькі ўзмацніць польскую контррэвалюцыю, каторыя ўжо тут заяўляюць, што мы сюда вернемся для расплаты. Усё гэта неабходна рашыць як хутчэй, бо з кожным днём нацыяналістычныя элементы вядуць сябе развязна. Мы лічым, што гэтае пытанне адпаведнай інструкцыяй перадаць у веданне міністэрства замежных спраў БССР. [...] Старшыня калгаса імя Жданава, Крывіцкага раёна Маладзечанскай вобласці БССР, Бялоўскі”²⁵⁰.

Ліст Бялоўскага з аналагічнага зместу лістом з Казахстана быў накіраваны начальніку IV Еўрапейскага аддзела МЗС СССР А.Гарчакову. З МЗС

²⁵⁰ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1460, арк.196.

ліст трапіў да намесніка начальніка ГУМ МУС СССР М.Тулоцкага, які, азнаёміўшыся са зместам ліста, саправадзіў яго наступнай рэзалюцыяй: “Таварышу Антонаву. [...] Прашу падабраць усе лісты, у якіх уносяцца прапановы аб абмежаванні рэпатрыяцыі і далажыць”²⁵¹. Бялоўскі, не дачакаўшыся адказу, у лютым 1957 г., накіроўвае аналагічнага зместу ліст ужо на імя намесніка Старшыні СМ СССР М.Булганіна. У ім ён зноў падкрэслівае: “[...] Нам на месцах зусім незразумела, каго мы будам перасяляць на ўз’яднанне сямей, бо пад гэтым выглядам зараз падняліся вялізныя масы народа, якія стаяць у вялікіх чэргах на афармленне дакументаў. Ідуць на перасяленне цэлыя вёскі – усё гэта робіць дрэннае ўражанне. [...] І вось, усе гэтыя касмапаліты зараз усе ў масавым парадку прысылаюць выклікі сваім родным, братам, сестрам, маці, бацькам і іншым і не толькі тым, з якімі яны жылі разам столькі год, але і тым, з якімі яны жылі асобна дзесяткі год і бяспрэчна не думаюць жыць у Польшчы сумесна. [...] Настойліва просім Вас т. Булганін звярнуць увагу на гэтае пытанне і перагледзець гэтае пытанне і тэрмінова даць інструкцыі на месцы, перапыняючыя такі самацек і сорам, якім будуць карыстацца нашыя ворагі захаду для прапаганды”²⁵². Аднак гэты ліст І.Бялоўскага ўжо не выклікаў ні ў кога цікавасці і нават не быў перасланы ў ІВ Еўрапейскі аддзел МЗС Савецкага Саюза. І гэта зразумела, бо ўжо поўным ходам ішлі савецка-польскія перамовы і ўсяго месяц заставалася да падпісання “Пагаднення...” аб рэпатрыяцыі.

Якія ж былі першыя вынікі рэпатрыяцыйнай акцыі. Усяго за 1956 г. з Савецкага Саюза у Польшчу выехала каля 30,8 тыс. чалавек²⁵³. За гэты ж год з

²⁵¹ тамсама, арк.196.

²⁵² ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1460, арк.209.

²⁵³ Ruchniewicz M., 1bid. S.170.

Беларусі выехала ў ПНР 5938 чалавек, з іх палякаў 5800, яўрэяў – 40, беларусаў – 87, рускіх – 7, украінцаў – 3. Сацыяльнае становішча рэпатрыіраваных характарызуецца наступным чынам: селянне – 2383, рабочыя – 1128, утрыманцы – 1248, пенсіянеры – 38, вучні – 387, служыцелі культуры – 3, аднаасобнікі – 383²⁵⁴. З гэтай колькасці 442 чалавекі мелі судзімасць, з іх 258 былі асуджаны за контрэвалюцыйную дзейнасць, а 182 за іншыя злачынствы. Геаграфічна рэпатрыянты размяркаваліся наступным чынам: у Гродзенскай вобласці выдалі пасведчанняў на выезд 2631 чалавеку, Маладзечанскай – 2353, Брэсцкай – 738. З астатніх абласцей было выдана пасведчанняў усяго 216 чалавекам²⁵⁵. Як паказваюць і агульныя і дадзеныя па абласцях найбольшая колькасць выехаўшых прападае на селянства. Аднак тут нібыло нічога дзіўнага. Толькі што скончылася прымусовая калектывізацыя і былы аднаасобнік, адчуўшы ўсю “асалоду” калгасна-саўгаснай сістэмы кінуўся наўцёкі з “саветаў”. Галоўным чынам рэпатрыяцыя адбывалася з Гродзенскай, Маладзечанскай ды Брэсцкай абласцей, што тлумачылася тым, што ў гэтых абласцях пражывала большасць беларускіх палякаў.

Заўважым, што існуюць істотныя адрозненні ў колькасці ад’ехаўшых з Беларусі ў Польшчу ў 1956 г. Мы прыводзілі дадзеныя (5938 чалавек), якія прадставілі ў сваёй інфармацыі супрацоўнікі ГУМ МУС СССР²⁵⁶. Няма падстаў сумнявацца ў гэтых дадзеных, тым больш, што яго супрацоўнікі мелі доступ да ўсёй інфармацыі, якая тычылася рэпатрыяцыі палякаў з Беларусі. Разам з тым, польская даследчыца М.Рухневіч прыводзіць

²⁵⁴ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1445, арк.93.

²⁵⁵ тамсама, арк.94.

²⁵⁶ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1456, арк.8,9,11.

дадзеныя, што ў гэтым годзе ў Польшчу выехала з Беларусі 10 067 чалавек²⁵⁷. Чым жа выклікана такая істотная разбежка ў колькасных паказчыках Магчыма меркаваць, што ў гэтую колькасць (10 067 чалавек) М.Рухневіч уключыла ўсіх грамадзян, якія пражывалі ў Беларусі, але ў папярэднія гады былі арыштаваны, высланы і знаходзіліся ў турмах, лагерах, спецпасаеннях на тэрыторыі Расійскай Федэрацыі. Па вызваленні ў пашпартах яны лічыліся грамадзянамі Беларусі, аднак спецпасаенцам было забаронена вяртацца да ранейшага месца жыхарства без дазволу рэспубліканскіх уладаў. Тыя, хто не меў намеру, альбо ўжо не меў родных у Беларусі і па нацыянальнасці з'яўляліся палякамі, атрымоўвалі права выязджаць непасрэдна ў Польшчы. Аднак пры перасячэнні мяжы ў Брэсце ў савецкіх пашпартах, якія яны здавалі, месцам ранішняй прапіскі значылася Беларусь. Калі ўлічыць гэты фактар, а ён меў месца, то тады дадзеныя, якія прыводзіць польская даследчыца, магчыма лічыць праўдападобнымі. Красамоўна сведчыць аб гэтым справа спецпасаенкі Валер'яны К., якая звярнулася ў Маладзечанскі абвыканкам з тым, каб ёй дазволілі вярнуцца са спецпасаенне на жыхарства ў Відзаўскі раён, з якога яна разам з роднымі была выслана на спецпасаенне. Разгледзеўшы яе зварот аблвыканкам 31 сакавіка 1958 г. прыняў наступнае рашэнне: "Разгледзеўшы асабістую і архіўную ўліковую справу спецпасаенкі Валер'яны К. аб вызваленні яе з спецпасаення, выканкам аблсавета адзначае, што глава кулацкай сям'і К. з сынам і жонкай у кастрычніку 1956 г. як асобы польскай нацыянальнасці выехалі ў Польскую Народную Рэспубліку. Улічваючы, што Валер'яна К., іх нявестка, родных на спецпасаенні не мае [...] мае састарэную

²⁵⁷ Ruchniewicz M., 1bid. S.173.

хворую маці і непаўнагадовых дзяцей, выканкам рашыў: прасіць СМ БССР зняць з уліку спецпасяленцаў Валер'яну К., вызваліць яе з пад адміністрацыйнага нагляду. [...] Дазволіць Валер'яне К. далейшае пражыванне на тэрыторыі Відзаўскага раёна Маладзечанскай вобласці»²⁵⁸. Як вынікае, яе блізкія выехалі ў Польшчу ў 1956 г., а яна да пачатку 1958 г. знаходзілася на спецпасяленні і без дазволу рэспубліканскіх ўладаў не магла вярнуцца на ранейшае месца жыхарства. Магчыма толькі мяркваць, чаму яна не пагадзілася выехаць разам са сваімі блізкімі. Паколькі з рашэння аблвыканкама вынікае, што ў яе засталася састарэлая маці ды дзеці, то яна на пагадзілася пакінуць іх і рашыла застацца з імі ў Беларусі.

З відавочнасцю гэта бачна і на прыкладзе ксяндза Язэпа Германовіча. Вось што, паводле Ю.Туронка, распавядаў кс. Германовіч: «Калі вызвалілі нас з лагера, начальнік патрабаваў падаць жаданае месца далейшага пражывання. Я адказаў: як беларус і каталіцкі святар жадаю вярнуцца ў Беларусь і працягваць душпастырскую дзейнасць». Начальнік з гэтым не пагадзіўся: «О, в Белоруссии таких не надо. У тебя гражданство польское, вот поэтому мы тебя отправим в Польшчу»²⁵⁹.

Былыя «андэрсайцы» таксама адпраўляліся прама ў Польшчу мінуючы Беларусь. Так, 24 верасня 1955 г. СМ СССР прыняў пастанову №1963-1052, згодна з якой былыя польскія вайскоўцы здымаліся са спецпасяленняў, аднак без права вяртання на радзіму і кампенсацыі за сканфіскаваную маёмасць. Таму, як адзначае Ю.Грыбоўскі «[...] шматлікія «андэрсайцы» выкарысталі ўмовы абмену

²⁵⁸ ЗДА г. Маладзечна, ф. Р-237, воп.4, спр.70, арк.28. Рашэнні аблвыканкама. 8 лютага 1958 – 16 снежня 1958 г.

²⁵⁹ Юры Туронак. Мадэрная гісторыя Беларусі, Вільня Інст-т Беларусістыкі. 2006. – С.420.

насельніцтвам паміж Савецкім Саюзам і Польшчай. У выніку вышэйузгаданага абмену насельніцтвам на сталае месца жыхарства ў ПНР выехала не менш 379 з 888 «андэрсайцаў», дэпартаваных у 1951 г. з тэрыторыі Беларускай ССР»²⁶⁰. Магчыма мяркаваць, што многія спецпасяленцы, паколькі ім было забаронена вяртацца да ранейшага месца жыхарства, не маючы родных у Беларусі з месц адбывання пакаранняў выязджалі прама ў Польшчу. Тады магчыма прызнаць праўдападобнымі лічбы, якія прыводзіць М.Рухневіч.

1956 г. стаў вызначальным для хрушчоўскай «адлігі». Гэты ж год таксама стаў вызначальным і ў справе рэпатрыяцыі палякаў з Савецкага Саюза, у тым ліку і з Беларусі, бо «вывеў» яе на якасна новы ўзровень. Ад стыхійнасці, няўстойлівасці, нешматлікасці рэпатрыіруемых, яна набыла незваротны і трывалы характар, надала надзею дзiesiąткам тысяч палякаў з Беларусі на хуткае ўз'яднанне са сваімі роднымі, блізкімі, сваякамі ў Польшчы.

²⁶⁰ Грыбоўскі Ю. Беларусы ў польскіх рэгулярных вайсковых фармаваннях. 1918-1945 гг. манагр. / Грыбоўскі Ю. – СПб.: Неўскі прасцяг, 2006. – С.436.

§ 4. Сакавік 1957 г. Савецка-польскае Пагадненне аб рэпатрыяцыі.

Савецка-польскія перамовы ў Маскве, якія адбыліся ў лістападзе 1956 г. былі значным крокам наперад у рашэнні няпростага, хваляючага польскае грамадства, урад, і сотні тысяч простых палякаў пытання аб рэпатрыяцыі іх суродзічаў з Савецкага Саюза. Яны спарадзілі надзею на хутчэйшае уз'яднанне са сваімі блізкімі, роднымі, сваякамі. Палякі, вярнуўшыся з Масквы ў Варшаву, пачалі тэрмінова рыхтаваць неабходныя матэрыялы і дакументы да маючых адбыцца ў наступным годзе ў Маскве перамоваў і падпісання савецка-польскага двухбаковага пагаднення аб умовах рэпатрыяцыі. Галоўная роля ў выпрацоўцы адпаведных дакументаў належыла міністэрству замежных спраў ПНР, якое ў снежні 1956 г. падрыхтавала праект пагаднення, які меў назву: “Умовы паміж Урадам Польскай Рэспублікі і Урадам СССР у справе рэпатрыяцыі пэўных катэгорый былых польскіх грамадзян з тэрыторыі СССР”. Праект умовы вызначаў шэсць катэгорый грамадзян, якія мелі права на рэпатрыяцыю²⁶¹. Аднак, самым галоўным і прынцыповым, што мела непасрэднае дачыненне да беларускіх палякаў, з’яўлялася тое, што права на рэпатрыяцыю мелі грамадзяне, якія па нацыянальнасці з’яўляліся палякамі і яўрэямі і мелі грамадзянства Другой Рэчы Паспалітай да 17 верасня 1939 г. Не менш важным і істотным з’яўлялася палажэнне, аб так званых раз’яднаных сем’ях – г.зн. тых, у каго частка родных і крэйных выехала ў Польшчу ў 1944-1946 гг., а частка засталася ў Беларусі. Шанец на выезд у ПНР даваўся і тым, хто па незлежных ад яго прычынах (хваробы, зняволення, непраўльнага афармлення дакументаў і

²⁶¹ Ruchniewicz M., 1bid. S.136.

г.д.), не змог перасяліцца ў Польшчу ў сярэдзіне 40-х гг. Адзінай катэгорыяй, ад якой не патрабавалася доказаў польскага грамадзянства, з'яўляліся палітычныя эмігранты і дзеячы польскага рабочага руху, якім дазвалялася бесперашкодна выязджаць у Польшчу. Праект вызначаў умовы рэпатрыяцыі грамадзян, пазбаўленых волі, тых, хто знаходзіўся на прымусовым высяленні, а таксама адзінокіх, родныя і блізкія якіх загінулі ў часе вайны.

У праекце таксама вызначаліся тэрміны рэпатрыяцыі. Польскі бок вылучыў два варыянты. У адпаведнасці з першым яе планавалася скончыць да канца 1957 г. Разам з тым польскае міністэрства замежных спраў не адхіляла магчымасць прадоўжання тэрміна рэпатрыяцыі і пасля 1957 г. Важнае месца ў праекце занялі пытанні маёмасці, колькасці грошай, якія маглі ўзяць з сабой рэпатрыянты. Перш за ўсё, гэта турбавала і клапаціла польскі бок, бо польскае кіраўніцтва добра разумела і ўяўляла, што менавіта яму прыдзецца займацца ўсімі праблемамі, звязанымі з уладкаваннем рэпатрыянтаў на новых месцах. Ад таго, з якой маемасцю, фінансамі яны прыедуць на сталае месца жыхарства ў Польшчу, залежыў іх дабрабыт. Таму, у інтарэсах польскага кіраўніцтва было дамагчыся ад савецкага боку дазволу на вываз рэпатрыянтамі як мага больш маёмасці і грошай.²⁶²

Праект, які падрыхтавала польскае Міністэрства замежных спраў, быў абмеркаваны на нарадзе ў Савеце Мінстраў ПНР з удзелам намесніка міністра замежных спраў Польшчы М.Нашкоўскага, новага пасла ПНР у СССР Тадэўша Гедэ, шэрагу высокапастаўленых супрацоўнікаў МЗС Польшчы. На гэтай жа нарадзе была вызначана ўрадавая дэлегацыя, якая павінна была выехаць у Маскву для

²⁶² Ruchniewicz M., 1bid. S.141.

перамоваў і падпісання савецка-польскага пагаднення аб рэпатрыяцыі. У яе склад увайшлі: міністр замежных спраў А.Рапацкі, міністр унутраных спраў Польшчы У.Віха, упаўнаважаны польскага ўрада ў справах рэпатрыяцыі З.Шнек, упаўнаважаны бюро польскага ўрада ў справах рэпатрыяцыі пры пасольстве Польшчы ў Маскве М.Попель і А.Шыбек²⁶³. Удзельнікі нарады ў асноўным пагадзіліся з праектам і 12 студзеня 1957 г. ён быў перададзены кіраўніку IV Еўрапейскага аддзела МЗС Савецкага Саюза А.Гарчакову²⁶⁴. Без перабольшання, ні толькі Варшава, але і ўсё польскае грамадства застыла ў чаканні вестак з Масквы, бо яны закраналі лёсы соцен тысяч палякаў, якія знаходзіліся ў Савецкім Саюзе, у тым ліку і ў Беларусі. Наколькі польскае грамадства праяўляла войструю зацікаўленасць у гэтым пытанні, сведчыць той факт, што польская прэса апублікавала шэраг артыкулаў, у якіх, напрыклад, прыводзіліся фрагменты з размоў з Упаўнаважаным урада Польшчы ў справах рэпатрыяцыі палякаў з СССР М.Попелем, дзе асвятляліся падрабязнасці выпрацоўкі праекта савецка-польскага Пагаднення аб рэпатрыяцыі²⁶⁵.

Аднак Масква, атрымаўшы адпаведныя дакументы з Варшавы, не спяшалася з адказам. 28 лютага 1957 г. у Маскве адбылася сустрэча пасла Польшчы ў СССР Т.Гедэ і Упаўнаважанага польскага ўрада ў справах рэпатрыяцыі М.Попеля з міністрам унутраных спраў СССР М.Дударавым, на якой абмяркоўваўся праект Пагаднення аб рэпатрыяцыі палякаў з СССР у Польшчу. Бакі абмеркавалі такія пытанні як магчымасць стварэння бюро ўпаўнаважаных, як гэта было ў 1944-1946 гг., умовы рэпатрыяцыі зняволеных, якія знаходзяцца ў турмах,

²⁶³ Ruchniewicz M., 1bid. S.146.

²⁶⁴ Ruchniewicz M., 1bid. S.147

²⁶⁵ Ruchniewicz M., 1bid. S.147.

крытэрыі вызначэнні нацыянальнасці і г.д. Паколькі рэпатрыяцыя ўжо ішла, польскі бок звярнуў увагу М.Дудараву на тое, што найгорш працуюць пашпартна-рэгістрацыйныя аддзелы (ПРА) у Маладзечанскай, Гродзенскай і Львоўскай абласцях, што выклікала заклапочанасць польскага боку. Намеснік міністра ўнутраных спраў Васільеў запытаў палякаў, што найбольш перашкаджае працы ў гэтых абласцях. М.Попель патлумачыў, што ад палякаў, якія жадаюць рэпатрыіравацца, патрабуюць некалькі дакументаў замест аднаго - выкліка ад родных, якія стала пражываюць у Польшчы, ці тлумачэння чаму не выехалі ў 1944-1946 гг.²⁶⁶. Т.Гедэ прапанаваў каб сумесная польска-савецкая камісія выехала на некалькі дзён ва ўзгаданыя вобласці і на месцы выясніла, як афармляюцца дакументы. Аднак павагаўшыся, савецкі бок не пагадзіўся з яго меркаваннямі і палякі, заўважыўшы гэта, не рашыліся настаіваць на сваёй прапанове²⁶⁷.

Наступная сустрэча бакоў адбылася 9 сакавіка 1957 г., калі польская дэлегацыя ў складзе У.Шнека, С.Шыбека, М.Попеля і першага сакратара пасольства ПНР у Маскве Ё.Банасяка сустрэлася з савецкай дэлегацыяй, у якую ўваходзілі: загадчык IV Еўрапейскім аддзелам МЗС СССР А.Гарчакоў, намеснік прававога аддзелу МУС А.Сіроцін і намеснік Генеральнага пракурора Дз.Салін²⁶⁸. Перамовы пачаліся з прадстаўлення польскаму боку савецкага праекту Пагаднення аб рэпатрыяцыі. Масква прапанавала, каб магчымасць выезда ў Польшчу мелі людзі, якія з'яўляліся польскімі грамадзянамі да 17 верасня 1939 г. і па нацыянальнасці з'яўляліся палякамі і яўрэямі. Рэпатрыяцыя павінна была адбывацца выключна ў індывідуальным парадку.

²⁶⁶ Ruchniewicz M., 1bid. S.85.

²⁶⁷ Ruchniewicz M., 1bid. S.86.

²⁶⁸ Ruchniewicz M., 1bid. S.148.

Рэпатрыянт павінен быў выехаць у Польшчу да канца бягучага 1957 г., а хадайніцтва на выезд неабходна было падаць да 1 снежня 1957 г. У адрозненне ад польскага, савецкі праект быў больш агульным. Напрыклад, у ім не знайшлі адлюстраванне такія пытанні, як магчымасць доступа да вязняў, якія знаходзіліся ў савецкіх турмах, спосаб разгляду і рашэння спрэчных пытанняў. Тым не менш, Т.Гедэ пасля азнаямлення з савецкім праектам станоўча яго ацаніў і ў пасланні да Прэм'ера ПНР Ю.Цыранкевіча падкрэсліў, што “[...] прыняцце савецкага праекту дало б значны палітычны эфект”²⁶⁹. У Варшаве, атрымаўшы паведамленне пасла, а таксама азнаёміўшыся з вынікамі перамоваў у Маскве, палічылі неабходным “[...] у асноўным прыняць савецкія прапановы”²⁷⁰. Дэлегацыі зноў сустрэліся для ўзгаднення пазіцый 14 сакавіка 1957 г. У рэшце рэшт, ідучы на пэўныя кампрамісы, 21 сакавіка бакі канчаткова ўзгаднілі пазіцыі, і тэкст пагаднення быў гатовы для падпісання.

“Пагадненне паміж урадам Польскай Рэспублікі і ўрадам СССР у справе тэрміну і парадку рэпатрыяцыі з СССР грамадзян польскай нацыянальнасці”, было падпісана 25 сакавіка 1957 г. Цікава адзначыць, што на заключным этапе савецка-польскіх перамоваў прысутнічалі прадстаўнікі Украіны, Беларусі, Літвы. Польская прэса вельмі каратка павядамяла, што: “у размовах бралі ўдзел у якасці “запрошаных” прадстаўнікі Украіны - А.Магіла, Беларусі - М.Крыштафовіч*, Літвы - І.Гашка”²⁷¹. Аднак невядома, якая была іх роля, паўнамоцтвы, якія задачы ставіліся перад імі ўрадамі гэтых рэспублік. Невядома таксама, ці прымалі яны

²⁶⁹ Ruchniewicz M., 1bid. S.151.

²⁷⁰ Ruchniewicz M., 1bid. S.152.

²⁷¹ Podpisanie umowy Polsko-radzieckiej / Zycie Warszawy, 26 marca 1957, S.1.

ўдзел у дыскусіях па абмяркоўваемых пытаннях, якія ўносілі прапановы і калі ўносілі, ці былі яны прынятыя і г.д. Хутчэй за ўсе, паколькі з гэтых рэспублік ажыццяўлялася рэпатрыяцыя, не запрасіць іх прадстаўнікоў на перамовы саюзнае кіраўніцтва не магло, па-першае. Па-другое, галоўная роля, безумоўна, належыла дэлегацыі, якая прадстаўляла саюзныя органы ўлады. Рэспубліканскім прадстаўнікам, у лепшым выпадку, адводзілася другарадная роля, калі не роля статыстаў²⁷². Невядома, хто вылучыў М. Крыштафовіча, “шэраговага” дэпутата ВС БССР на перамовы з палякамі. Магчыма меркаваць, што не апошнюю ролю тут адыграла, што ён ў свой час з’яўляўся актыўным дзеячам КПЗБ, а ў адзначаны перыяд – намеснікам старшыні Брэсцкага аблвыканкама, і ведаў польскую праблематыку.

Пагадненне ўтрымлівала 17 артыкулаў і строга рэгламентавала парадак выезду. Так, рэпатрыянты мелі права выязджаць індывідуальна і толькі на аснове дакументаў, якія выдаваліся мясцовымі аддзеламі міліцыі. Выезд павінен быў адбыцца на працягу трох месяцаў са дня атрымання дакументаў. Па заканчэнні гэтага тэрміну людзі трацілі такую магчымасць і не маглі абскардзіць ці яшчэ раз звярнуцца за дазволам на рэпатрыяцыю. Палякі дабіліся значнага прадоўжання тэрміна рэпатрыяцыі. Так, заявы на рэпатрыяцыю прымаліся да 1

* Крыштафовіч Мірон Емельянавіч – удзельнік рэвалюцыйнага руху ў Заходняй Беларусі, адзін з арганізатараў партызанскага руху і антыфашысцкага падполля ў Брэсцкай вобласці ў гады Вялікай Айчыннай вайны. З ліпеня 1944 г. старшыня Пружанскага райвыканкама ў 1947-1961 гг. – намеснік старшыня, 1-ы намеснік старшыні Брэсцкага аблвыканкама. У 1951-1955, 1959-1963 – дэпутат ВС БССР. Гл. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. Т.4. / Беларус. Энцыкл. Рэдкал.: Г.П.Пашкоў (галоўны рэд.) і інш. – Мн.: БелЭн. 1997. – С.284.; У 1948 г. М. Крыштафовіч быў упаўнаважаным СМ БССР пры перасяленні беларускага насельніцтва пры дэмаркацыі савецка-польскай мяжы. – А.В.

кастрычніка 1958 г., а выязджаць маглі да канца гэтага ж году. Рэпатрыянты набывалі польскае грамадзянства з моманту перасячэння савецка-польскай дзяржаўнай мяжы. У Пагадненні вызначалася, што работнікі пэўных спецыяльнасцей (навукоўцы, лекары, рамеснікі) маглі браць з сабой і вывозіць у Польшчу прылады працы, якія патрэбны ім да выканання іх прафесійных абавязкаў. Да яго дадаткова далучаўся пратакол, які ўтрымліваў 11 пунктаў, але не быў прызначаны для публікацыі ў прэсе. Ён меў не менш важнае значэнне чым Пагадненне, бо тлумачыў і ўдакладняў некаторыя яго пункты. Так, напрыклад, п.3 пазначаў, што члены сямей выязджаючых на аснове арт.4 Пагаднення абавязаны прадставіць дакументы, якія пацвярджаюць ступень іх радства, а таксама дакументы, пацвярджаючыя сумеснае вядзенне гаспадаркі. Важным з фінансавага пункту гледжання з'яўляўся п.4, якія сцвярджаў, што савецкі бок не пакрывае коштаў звязаных з пераездам рэпатрыянтаў, членаў іх сямей, а таксама перавозкай іх маёмасці па тэрыторыі Савецкага Саюза. Фактычна, гэтым пунктам кіраўніцтва Савецкага Саюза “узвальвала” на плечы рэпатрыянтаў увесь фінансавы цяжар пераезда. Разам з тым, савецкі бок пагадзіўся аплаціць праезд датэрмінова вызваленым з турмаў да месца пражывання іх родных, а ў выпадку іх адсутнасці, да савецка-польскай мяжы. Пп.5-6 датычылі тых, хто знаходзіўся ў турмах, лагерах, спецпасяленнях і закранаў умовы іх рэпатрыяцыі. Астатнія пп.7-11 вызначалі ўмовы атрымання рэпатрыяцыйных пасведчанняў і звальнення з працы, пры неабходнасці стварэнне змешаных камісій і выездзе іх на месцы ў выпадку ўзнікнення спрэчных пытанняў, абмен аблігацый

дзяржаўнага займа, атрымання натарыяльна завераных даведак аб стажу працы²⁷³.

Пагадненне мела шмат агульных рыс з Пагадненнямі, якія заключылі ў 1944 г. БССР, УССР, ЛітССР з Польшкім Камітэтам Нацыянальнага Вызвалення. Разам з тым, яго асобныя артыкулы былі больш дакладна сфармуляванымі, не дапускаючымі разнагалоссяў і розначытанняў. Так, напрыклад, рэпатрыяцыя адбывалася ў адпаведнасці з прынцыпам *грамадзянскай і нацыянальнай прыналежнасці*, які вызначаў, што “асобы, якія жадаюць рэпатрыіравацца [...] падаюць ва ўстановы міліцыі па месцу пражывання заявы аб жаданні рэпатрыіравацца з далучэннем дакументаў, якія пацвярджаюць польскую нацыянальнасць і былое польскае грамадзянства”²⁷⁴. У беларуска-польскім пагадненні гэтае палажэнне было больш “мяккім”, “расплыўчатым”: “Упаўнаважаныя і Прадстаўнікі кожнага боку [...] атрымліваюць заявы ад жадаючых эвакуіравацца (у пісьмовай або вуснай) форме, па магчымасці з дакументамі аб нацыянальнасці [...]”²⁷⁵. Як вынікае, розніца ў фармулёўках была вельмі істотная, што прывяло да значнага абмяжавання колькасці жадаючых рэпатрыіравацца. У другой палове 50-х гадоў, г. зн. амаль 13 год пасля заканчэння вайны для многіх людзей дакументальна пацвердзіць польскае грамадзянства і нацыянальнасць было дастаткова цяжка і праблематычна. У пасляваенны час адбылася пашпартызацыя і польскія ці акупацыйныя нямецкія дакументы, у якіх была пазначана польская нацыянальнасць і грамадзянства забіраліся і людзям выдаваліся савецкія пашпарты, ў якіх ўпісвалася “эсэсэсэраўская” грамадзянства. Безумоўна, не

²⁷³ Каска В, Степка S. Ibid. S.96-97.

²⁷⁴ ДМИСПО ..., Т.ХІ, С.101.

²⁷⁵ НАРБ, ф.788. воп.1, спр.1, арк. 32.

кожнаму ўдалося захаваць былыя польскія дакументы, без якіх выезд у Польшчу быў немагчымы. Аднак гаворка аб гэтым пойдзе наперадзе.

У параўнанні з 1944 г., значна абмяжоўваўся вываз маёмасці. Калі ў 1944-1946 гг. гаспадарка, якая выязджала ў Польшчу магла ўзяць з сабой 2 т. маёмасці, то паводле Пагаднення 1957 г., “асобы, [...] могуць без мыты вывезці належачую ім маёмасць для асабістага карыстання”²⁷⁶. Але колькі можна было правезці для асабістага карыстання? Людзі былі вымушаны самі распрадаваць ці давяраць знаёмым, блізкім, сябрам продаж іх маёмасці і пералічэння грошай на спецыяльны рахунак пасольства Польшчы ў СССР, каб апошняе пералічвала іх ў Польшчу, дзе яны іх атрымоўвалі. Аднак гэта займала ні дзень і ні два, а ў шэрагу выпадкаў пераўтваралася ў доўгую валакіту, у той час як рэпатрыянтам грошы патрабаваліся для набыцця самых неабходных рэчаў. Дыскрымінацыйным, на мой погляд, з’яўляўся артыкул 15, у адпаведнасці з якім права рэпатрыяцыі былі пазбаўлены тыя людзі, якія “эвакуіраваліся” з Польшчы ў СССР у 1944-1947 гг.²⁷⁷ Для іх ніякіх выключэнняў не рабілася і нават пры жаданні, дарога ў Польшчу для іх была зачынена

Пагадненне было даволі агульным, таму ўжо пасля яго падпісання прыйшлося ўдакладняць і ўносіць дапаўненні ў шэраг яго артыкулаў. Так, напрыклад, гэта праявілася адносна рэпатрыяцыі тых, хто служыў у Чырвонай Арміі і праходзіў службу ў розных рэгіёнах Савецкага Саюза. Увагу на гэтую праблему звярнуў у лісце, накіраваным яшчэ ў лістападзе 1956 г. міністру ўнутраных спраў СССР М.Дудараву, Упаўнаважаны ў справах рэпатрыяцыі

²⁷⁶ ДМИСПО ..., Т.ХІ, С.102.

²⁷⁷ ДМИСПО ..., Т.ХІ, С.103.

пры пасольстве Польшчы ў Маскве С.Каліноўскі. Падначаленыя М.Дударова правялі кансультацыі з міністэрствам абароны СССР, і гэтае пытанне было вырашана вясной 1957 г. 6 красавіка 1957 г., гэта значыць ўжо пасля падпісання Пагаднення, Галоўнакамандуючы сухапутнымі вайскамі СССР выдаў загад, у адпаведнасці з якім асобы польскай і яўрэйскай нацыянальнасці, якія жадалі рэпатрыіравацца, павінны былі падаць рапарт на імя камандзіра вайсковай часткі (в/ч), дзе яны служылі з дадаткам дакументаў, якія пацвярджалі іх нацыянальнасць. У сваю чаргу камандзіры частак павінны былі накіроўваць іх дакументы ў бліжэйшыя аддзелы МУС. Пры станоўчым разглядзе дакументаў і выдачы дазволу на рэпатрыяцыю аддзелы МУС паведамлялі аб гэтым камандзіраў вайсковых частак. Даведкі з аддзелаў міліцыі з'яўляліся асновай для тэрміновага звальнення салдат ці афіцэраў з арміі. Камандаванню воінскіх частак загадвалася забяспечыць ваеннаслужачых білетамі да месца пражывання бацькоў, а калі яны жадалі пераязджаць прама ў Польшчу, то іх павінны былі забяспечыць білетамі да Брэста (БССР) ці да станцыі Масціска (УССР)²⁷⁸.

Польская грамадскасць сустрэла гэтую падзею з вялікім задавальненнем і як значны поспех польскай дыпламатыі. Так, “Trybuna ludu”, ацэньваючы падпісанае пагадненне, адзначала, што “[...] пагадненне развязвае пытанне рэпатрыяцыі з СССР грамадзян польскай нацыянальнасці”²⁷⁹. Разам з тым, рэчаіснасць была далекай ад такіх мажорных заяваў. Пасол ПНР у СССР Т.Гедэ паведамляў у Варшаву, ацэньваючы адбыўшыяся перамовы, што “нашая дэлегацыя асэнсоўвала, што савецкая

²⁷⁸ ДАРФ, ф. Р-9415, воп3, спр.1459, арк.14-15.

²⁷⁹ Ruchniewicz M., 1bid. S.159.

дэлегацыя не пайшла б болей на саступкі”²⁸⁰. Т.Гедэ меў на ўвазе тыя прапановы польскага боку, на якія пагадзілася савецкая дэлегацыя і якія яна катэгарычна адмовілася прымаць.

Падпісанае 25 сакавіка 1957 г. Пагадненне афіцыйна ўступіла ў сілу 10 ліпеня 1957 г. У гэты дзень у Варшаве намеснік міністра ўнутраных спраў Польшчы А.Віневіч і пасол СССР у Польшчы П.Панамарэнка абмяняліся ратыфікацыйнымі дакументамі, бо Сейм ПНР 28 мая 1957 г. ратыфікаваў Пагадненне. У Савецкім Саюзе яно было ратыфікавана Прэзідыўмам Вярхоўнага Савета СССР 5 чэрвеня гэтага ж года²⁸¹.

Такім чынам, амаль двухгадовыя настойлівыя і паслядоўныя намаганні польскага боку скончыліся поспехам. Савецкі бок, улічваючы пастаянныя звароты, а фактычна настойлівыя патрабаванні палякаў, вымушаны быў пайсці на саступкі і пагадзіўся на рэпатрыяцыю. Рэпатрыяцыйная акцыя абаперлася на моцную і трывалую нарматыўна-прававую базу, якая давала сотням тысяч палякаў у Савецкім Саюзе, зразумела і ў Беларусі, надзею на хутчэйшы выезд у Польшчу і сустрэчу са сваімі блізкімі, роднымі, крэйнымі. Не меншая, калі не большая колькасць людзей у Польшчы таксама з хваляваннем і нецярпеннем чакала сустрэчы са сваімі суродзічамі пасля столькіх год раз’яднання.

²⁸⁰ Ruchniewicz M., 1bid. S.159.

²⁸¹ Ruchniewicz M., 1bid. S.159.

§ 5. Інфармацыйныя “блакада”.

Частковая дэсталінізацыя, распачатая ў час хрушчоўскай “адлігі”, закранула практычна ўсе сферы жыцця савецкага грамадства і прывяла да пэўнай яго дэмакратызацыі. Адносна сродкаў масавай інфармацыі “адліга” праявілася ў нязначным абмежаванні і аслабленні цензуры. Аднак, калі было патрэбна, дзяржава, зыходзячы з сваіх унутраных ідэалагічных і палітычных інтарэсаў, рэзка абмяжоўвала паток інфармацыі, зводзіла яго распаўсюджванне да мінімуму. Яскрава гэта праявілася ў час масавай рэпатрыяцыі палякаў з Савецкага Саюза ў Польшчу ў 1955-1959 гг., калі кіраўніцтва Савецкага Саюза катэгарычна адмовілася публікаваць у саюзна-рэспубліканскіх сродках масавай інфармацыі паведамленняў аб усіх яе аспектах. Мінімізацыя інфармацыі аб рэпатрыяцыйнай акцыі абумоўлівалася, перш за усё, унутрыпалітычнымі фактарамі. Голасна заявіць аб рэпатрыяцыі, значыла голасна прызнаць, што ў Савецкім Саюзе тысячы палякаў апынуліся ў лагерах, спецпасяленнях, ды турмах. Прызнаць гэта, значыла прызнаць віну за іх безпадстаўныя арышты, дэпартацыі, высылкі. У Савецкім Саюзе не паспелі “разабрацца” са сваімі рэпрэсаванымі, а тут неабходна было “разбірацца” і з палякамі, што значна ўскладняла праблему, бо пераводзіла яе з унутры на знешнепалітычны ўзровень. Палітычнае кіраўніцтва СССР палічыла за лепшае без лішняга шуму, употайку “выштурхнуць” “ляхаў” з Савецкага Саюза і тым самым пазбавіцца ад гэтай галаўной болі і адначасова ад пастаянных і надакучлівых зваротаў кіраўніцтва ПНР па гэтай праблеме. Па-другое, не менш важнае, масавая рэпатрыяцыя палякаў з Беларусі, Украіны, Літвы ніяк не ўпісвалася ў пануючыя ідэалагемы аб “гарманізацыі

міжнацыянальных адносін”, “сацыялістычным ладзе, як найлепшым у свеце”, “павазе да чалавека, як найважнейшай каштоўнасці сацыялістычнага грамадства” і г.д. Калі ў Савецкім Саюзе (г.зн. і ў Беларусі) усё было так добра, то, лагічна паўстае пытанне, чаму такая колькасць людзей выехала з СССР у замежную краіну? Прызнаць і агучыць лічбы выехаўшых, значыла прызнаць, што сваім ад’ездам значная частка людзей выказалася супраць пануючага “сацыялістычнага ладу” і зноў, як і ў 1944-1946 гг. “прагаласавала супраць яго нагамі”. Гэта вельмі добра разумелі ў Крамлі. Улічваючы гэтыя, на мой погляд, найбольш важныя фактары, кіраўніцтва СССР максімальна засакрэціла рэпатрыяцыйную акцыю, забараніўшы друкаваць у газетах любую інфармацыю аб яе правядзенні.

Я ўважліва прааналізаваў “Советскую Белоруссию” за 1957 г., калі поўным ходам у рэспубліцы ішла рэпатрыяцыя. Дык вось, толькі 27 сакавіка на 4-й старонцы газета паведамляла, што ў Маскве адбыліся перамовы і было заключана савецка-польскае Пагадненне аб рэпатрыяцыі. І ўсё. На працягу года ні аднаго радка аб рэпатрыяцыйнай акцыі. Пры тым, што “Советская Белоруссия» друкавала рознага кшталту паведамленні аб беларуска-польскім спартыйным, культурным абмене, эканамічных узаемаадносінах, прыгранічным супрацоўніцтве. Так, напрыклад, у чэрвені 1957 г. у газеце было надрукавана 2 невялікія артыкулы, у верасні – 5, кастрычніку – 4, лістападзе – 4, снежні – 1. Вось што, напрыклад, паведамляла “Советская Белоруссия» 2 лістапада 1957 г.: «[...] В поездке в братскую Польшу, состоявшуюся в дни подготовки к празднованию 40-летия Великой Октябрьской социалистической революции участвовало 100 человек. Три концерта были даны в переполненном зале спорта в Белостоке. Затем гродненских гостей

пригласили в Замбров, Ломжу, Бельск, Гайновку и другие города и сёла ПНР. Дружба между трудящимися Гродненской области и Белостокского воеводства крепнет изо дня в день»²⁸².

Разам з тым, у гэтыя ж самыя дні сотні, тысячы людзей з Гродзенскай вобласці штурмавалі АВіРы, стаялі ў вялічэзных чэргах у аддзелы міліцыі, каб здаць ці атрымаць дакументы на выезд у Польшчу, і, у прыватнасці, у тое ж самае Беластоцкае ваяводства. Без перабольшання, склалася нейкая парадаксальная карціна: у адзін і той жа час, у адным і тым жа асяроддзі, у адным і тым жа мейсцы, сярод адных і тых жа людзей ішлі паралельныя працэсы – адны, кіруючыся абстрактнымі ідэямі «пралетарскага інтэрнацыяналізму», па «волі» партыі ехалі ў Польшчу і тым самым «гартавалі дружбу паміж Гродзенскай вобласцю і Беластоцкім ваяводствам», што паведамлялася ўсюды. Другія, кіруючыся простымі чалавечымі пачуццямі аб уз'яднанні са сваімі роднымі, блізкімі, сваякамі выязджалі ў гэтую ж самую Польшчу, але аб гэтым нідзе не ўзгадвалася. Дарэчы, другіх было значна болей. Так, у лістападзе 1957 г. з Беларусі выехала ў ПНР 4433 чалавекі²⁸³, а ўсяго за 1957 г. з Гродзенскай вобласці ў Польшчу выехала 15 272 чалавекі²⁸⁴. І аб гэтым ні аднаго радка. Аднак, усе ж аб гэтым ведалі!

У сувязі з катэгарычнымі адмовамі Масквы публікаваць у сродках масавай інфармацыі Савецкага Саюза, не кажучы ўжо аб саюзных рэспубліках, паведамленняў аб распацаці рэпатрыяцыйнай акцыі, звестак аб умовах Пагаднення мінімізаваць яе распаўсюджанне, паўстае вельмі цікавае пытанне. Як ва ўмовах

²⁸² Дружба трудящихся Польши и Белоруссии / Советская Белоруссия. - 1957. - 2 ноября С.2.

²⁸³ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1445, арк.97.

²⁸⁴ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1459, арк.79.

абмежаванай інфармацыі палякі заходнебеларускага рэгіёна даведаліся аб вядучыхся савецка-польскіх перамовах, а потым аб падпісанні Пагаднення і распачацці рэпатрыяцыі. Магчыма выказаць наступныя меркаванні. Па-першае, у Польшчы, у адрозненне ад Савецкага Саюза, у прэсе шырока абмяркоўвалася гэтая праблема. “Zycie Warszawy”, “Trybuna Ludu”, іншыя ўплывовыя і масавыя газеты імгненна адгукаліся на любую інфармацыю ў справе рэпатрыяцыі. Так, напрыклад, 23 лістапада 1956 г. Прэм’ер-Міністр Польшчы Ю.Цыранкевіч даў інтэрв’ю карэспандэнту “Trybuna Ludu”, у якім адказаў на пытанні, якія найбольш цікавілі палякаў: хто мае права на рэпатрыяцыю, куды і ў якія органы неабходна падаваць заявы, якія для гэтага патрэбны дакументы і г.д.²⁸⁵ “Zycie Warszawy” 22 жніўня 1957 г. апублікавала вялікі матэрыял, у якім супрацоўнік Бюро Упаўнаважанга ў справах рэпатрыяцыі ўрада Польшчы падрабязна растлумачваў як рэпатрыянт можа распараджацца сваёй маёмасцю перад выездам з СССР, на які рахунак неабходна пералічваць грошы, каб потым іх атрымаць у Польшчы, якую і ў якіх памерах дазвалялася вывозіць маёмасць і г.д.²⁸⁶ На працягу верасня 1957 г. “Zycie Warszawy” тройчы (5, 12, 23 верасня) звярталася да разгляду пытанняў, звязаных з рэпатрыяцыяй. Пры тым, рэдакцыя не ўхілялася ад абмеркавання войстрых і надзённых для рэпатрыянтаў пытанняў. Напрыклад, газета падкрэслівала, што адной з найбольш цяжкіх праблем, з якімі сустракаюцца рэпатрыянты, з’яўляецца жыллёвая праблема. Адзначалася, што рэпатрыянты, якія прыехалі ва Уроцлав у 1956 г. да гэтуль не атрымалі жылля, хаця па прыезду мясцовыя ўлады паабяцалі неадкладна

²⁸⁵ Wypowiedz Premjera Cyrankiewicza o zagadnieniach repatriacji Polakow z ZSRR. / Trybuna Ludu, 24 listopada 1956, S.1.

²⁸⁶ Uwaga repatriacja z ZSRR / Zycie Warszawy, 22 sierpnia 1957, S.4.

забяспечыць іх жылём²⁸⁷. Такім чынам, прэса Польшчы падрабязна і ўсебакова знаёміла польскае грамадства аб ходзе рэпатрыяцыі.

Палякі, якія прыязджалі ў Беларусь, ахвотна дзяліліся з роднымі, блізкімі, сваякамі такога кшталту інфармацыяй. Так, УУС Маладзечанскага аблвыканкама паведамляла ў ЦК КПБ (напачатку 1957 г.), што ў 1956 г. “вобласць наведала па прыватных візах 13 тысяч польскіх грамадзян”²⁸⁸. Аднак самае галоўнае, што цікавіць нас, заключалася ў наступным: “[...] многія польскія грамадзяне, прыбываючы ў Савецкі Саюз, не рэгіструюцца ў неабходным парадку, раз’язджаюць па розных гарадах нашай краіны пад выглядам закупкі розных тавараў, вядуць сабе падазрона. Так, радавы вайскавай часткі № 93248 Шпакаў В.Ф. паведаміў, што калі ён быў на чыгуначнай станцыі Маладзечна, выпадкова сустрэўся з невядомым чалавекам, які без усялякай нагоды пачаў яго частаваць у рэстаране. Невядомы назваў сябе польскім грамадзянінам Мілашам Антонам. Прапаноўваў Шпакаву выехаць у Польшчу, абяцаў яму дапамагчы ў гэтым і стварыць у Польшчы добрыя ўмовы жыцця. Потым Мілаш запрасіў Шпакава ў нумар гатэлю [...] даць свой адрас у Польшчы, а на развітанне прасіў фотаздымак і адрас Шпакава, апошні прасіў Мілаша задаволіць. Мілаш валодаў буйнай сумай грошай. Праверкай было ўстаноўлена, што Мілаш А.М. [...] жыхар г. Лэбе (Польшча), прыбыў у кастрычніку 1956 г. у г. Друю Міёрскага раёна да сваіх родзічаў. Двойчы за гэты час прыязджаў у Маладзечна, дзе здымаў нумар у гатэлі [...] У час знаходжання Мілаша ў гатэлі яго

²⁸⁷ 102 tysienicy repatriantow powrocilo do kraju w ciagu ostatnich trszeh lat / Zycie Warszawy 5 wresnia 1957, S.2.

²⁸⁸ НАРБ, ф.4п, воп.62, спр.467, арк.26. Дакладныя запіскі, даведкі і іншае з дакументамі КДБ, МУС пракуратуры і суда. 21 студзеня 1957 – 23 снежня 1957 г.

наведвалі невядомыя асобы²⁸⁹. Як вынікае з вышэйцытаванага, А. Мілаш не толькі распавядаў і даводзіў да ведама нават неведомых яму людзей інфармацыю аб магчымасці рэпатрыяцыі ў Польшчу, але нават і прапаноўваў дапамагчы ў гэтым.

Заўважым, што не толькі супрацоўнікі органаў унутраных спраў адзначалі вялікі наплыў “гасцей” з Польшчы ў Беларусь, якія распавядалі аб магчымасці выезда ў Польшчу. Але і на месцах “пільныя” і “сведомыя таварышы” убачылі і, без перабольшання, асэнсавалі небяспеку і пагрозу, якія неслі “прышэльцы з-за Буга”. Так, ужо ўзгаданы старшыня калгаса імя Жданава Крывіцкага раёна Маладзечанскай вобласці А. Бялоўскі ў снежні 1956 г. накіраваў у МЗС СССР ліст, у якім падкрэсліваў, што (стыль і арфаграфія захаваныя – А.В.): “[...] прыезджаючыя адпрукнікі з Польшчы вялі яўную работу з нацыяналістычным угаворам перасяляцца і зараз усе гэтыя сем’і маюць выклік у Польшчу. Мы лічым, што гэта не толькі неправільна перасяляць такую колькасць людзей, але нават і сорамна для нашай дзяржавы. Гэта ж не палякі, а католікі”. Напрыканцы ліста ёсць прыпіска: “З Польшчы адпрукнікоў на пэўны час забараніць і перапіску ўзяць пад цензуру на карысць справы”²⁹⁰. Гэты ліст красамоўна пацвярджае думку аб тым, што прыезджаючыя ў Беларусь з Польшчы “расцякаліся” па ўсім заходнебеларускім рэгіёне і з’яўляліся аднымі з галоўных крыніц інфармацыі аб рэпатрыяцыйнай акцыі. Пацверджаннем гэтай высновы з’яўляецца таксама інфармацыя ГУМ МУС СССР, якое падрыхтавала даведку “Аб выніках праверкі афармлення і разгляду хадайніцтваў аб рэпатрыяцыі з СССР у Польшчу асоб польскай нацыянальнасці ў

²⁸⁹ НАРБ, ф. 4п, воп. 62, спр. 467, арк. 27.

²⁹⁰ ДАРФ, ф. Р-9415, воп. 3, спр. 1460, арк. 196.

адпаведнасці з савецка-польскім Пагадненнем ад 25 сакавіка 1957 г. у органах міліцыі БССР”. У ёй падкрэслівалася, што “[...] распаўсюджвальнікамі такіх чутак (аб рэпатрыяцыі ў Польшчу. – А.В.), з’яўляюцца ў асноўным польскія грамадзянне, якія наведвалі СССР у парадку прыватнага прыезда ў госці да родзічаў. У 1957 г. па часоваму ўездзе Гродзенскую вобласць наведала 8055, а Маладзечанскую – 7843 замежных грамадзянне. Аналіз лічбных дадзеных аб колькасці наведаных гэтых вобласці замежнікаў і паступіўшых хадайніцтваў аб рэгістрацыі па раёнах паказвае, што галоўным чынам рэпатрыяцыя ідзе з раёнаў, у якія ўязджала найвялікшая колькасць замежнікаў”²⁹¹.

Носьбітамі інфармацыі аб рэпатрыяцыі маглі быць рыма-каталіцкае святарства, якое, нягледзячы на ўсялякія перашкоды ўладаў, выязджала ў Польшчу, дастаткова доўга там знаходзілася і, безумоўна, не на пропаведзях і набажэнствах, але ў прыватных гутарках з прыхаджанамі маглі распавядаць ім аб умовах рэпатрыяцыі. У справаздачы ўпаўнаважанага Савета па справах рэлігійных культаў пры СМ БССР за першае паўгоддзе 1957 г., накіраванага ў ЦК КПБ адзначалася: “ [...] За апошнія паўтары гады ўзмацнілася сувязь паміж ксяндзамі не толькі ў рэспубліцы, але і з замежжам, асабліва з Польшчай. [...] У 1956 г. ксяндзы: Лазар, Рагоўскі, Гарадзенскі і Свентак - Брэсцкай вобласці; Арановіч – Гродзенскай вобласці ездзілі ў “госці” да родных і знаемых у Польшчу. [...] Характэрна адзначыць, што выезд таго ці іншага ксяндза ў Польшчу тэрмінова становіцца вядомым усім ксяндзам ні толькі той вобласці, з якой ён выехаў, але ксяндзам іншых абласцей. [...] З другога боку прыязджаюць у “госці” і ксяндзы з

²⁹¹ ДАРФ, ф. Р-9415, воп.3, спр.1460, арк.52.

Польшчы. Былі такія ў ксяндзоў: Лазара – Брэст, Пупіна – Рубяжэвічы і іншых. Гэтыя прыклады сведчаць, што служыцелі каталіцкага культу – ксяндзы Беларусі маюць сувязь с святарствам Польшчы, а праз іх, па ўсёй бачнасці, з цэнтрам рымска-каталіцкай рэлігіі – Ватыканам”²⁹². Такім чынам, рыма-каталіцкае святарства, наведваючы Польшчу, знаёмілася з усёй інфармацыяй, што датычыла рэпатрыяцыі і цяжка ўявіць сабе, што па вяртанні ў Беларусь яно трымала ў сакрэце ад польскага насельніцтва інфармацыю аб ёй.

Галоўным болем для ўладаў Беларусі з’яўлялася нелегальнае распаўсюджванне даведчанай літаратуры, рознага кшталту брашур, бюлетэняў аб умовах рэпатрыяцыі, якая прасочвалася ў БССР з Беластоцкага ваяводства Польшчы, а таксама з польскага пасольства ў Маскве. Намеснік міністра замежных спраў БССР П.Астапенка падрыхтаваў і накіраваў 3 сакавіка 1958 г. міністру замежных спраў СССР А.Грамыка праект ліста наступнага зместу: “[...] накіроўваем Вам пераклад “Даведніка” упаўнаважанага ўрада Польскай Народнай Рэспублікі ў Маскве ў справах рэпатрыяцыі палякаў з СССР у Польшчу, а таксама лістоўку Беластоцкага ваяводскага ўпраўлення дзяржаўных сельскіх гаспадарак (пад назвай: “Грамадзянін рэпатрыянт”, у левым вуглу яе напісана “Не знішчай”, а ў правым – “Прачытай і перадай другому”), якая распаўсюджваецца сярод насельніцтва Беларускай ССР. Пагадненнем, што заключана паміж Урадам СССР і Урадам ПНР ад 25 сакавіка 1957 г. адносна тэрмінаў і парадку далейшай рэпатрыяцыі з Савецкага Саюза асоб польскай нацыянальнасці, як вядома, не прадугледжана распаўсюджванне якіх-небудзь дадатковых дакументаў адным Бокам на

²⁹² НАРБ, ф.4п, воп.62, спр.469, арк.262-263.

тэрыторыі другога Боку. Магчыма меркаваць, што ў сувязі з распаўсюджваннем такіх “дакументаў”, многія грамадзянне заходніх абласцей БССР узбуджаюць незаконныя хадайніцтвы аб рэпатрыяцыі ў ПНР, намагаючыся пры гэтым за ўсялякі кошт даказаць сваё права на рэпатрыяцыю ў адпаведнасці з Пагадненнем ад 25 сакавіка 1957 г. У 1957 і 1958 гг. у органы міліцыі БССР на рэпатрыяцыю было пададзена каля 7 тыс. заяваў ад такіх грамадзян, якія не трапляюць пад дзейнічанне адзначанага Пагаднення. У гэтай сувязі неабходна звярнуць увагу на выпадкі выдачы асобнымі мясцовымі органамі ўлады ПНР фіктыўных даведак нашым грамадзянам аб іх нацыянальнасці і грамадзянстве, аб чым ўжо было даведзена да ведама Консульскага Упраўлення МЗС СССР Юрацішскім райвыканкамам Гродзенскай вобласці. МЗС БССР лічыць, што неабходна было б, магчыма, зрабіць адпаведнае прадстаўленне па гэтых пытаннях польскаму Пасольству ў Маскве”²⁹³.

Аналагічнага зместу ліст быў накіраваны і загадчыку IV Еўрапейскім аддзелам МЗС СССР А.Гарчакову, аднак у гэты праект быў унесены адзін дадатковы абзац: ”У “Даведніку” “растлумачваецца” парадак пошуку грамадзянамі дакументаў, якія пацвярджаюць іх права на выезд, а таксама парадак і колькасць правоза праз мяжу каштоўных рэчаў і маёмасці, эканамічныя правы рэпатрыянтаў, прыводзяцца коштны на розныя тавары ў Польшчы і г.д.”²⁹⁴. Магчыма сцвярджаць, што кіраўніцтва Савецкага Саюза, аб кіраўніцтве Беларусі нават гаворка не ідзе, само стварыла такую сітуацыю. Інфармацыйны вакуўм, нельга ж сур’ёзна ўспрымаць невялікае паведамленне ў “Савецкай Беларусі” аб

²⁹³ НАРБ, ф.4п, воп.62, спр.487, арк.33.

²⁹⁴ НАРБ, ф.4п, воп.62, спр.487, арк.34.

* З запіскі незразумела, ці меліся на ўвазе зняволеныя ў турмах Беларусі.

рэпатрыяцыі, адмова друкаваць у газетах нават кароценькія звесткі аб яе ходзе вымушалі і польскае пасольства ў СССР і ўлады Беларускага ваяводства фактычна нелегальна распаўсюджваць лістоўкі ды рознага кшталту даведнікі сярод насельніцтва заходніх абласцей Беларусі. Як яны туды траплялі, гэта ўжо іншая праблема. Аднак той факт, што траплялі, значыў, што каналы “перакідкі” меліся.

Існавала яшчэ адна крыніца інфармацыі, якой, безумоўна, давяралі без “аглядкі”. Хрушчоўская адліга змякчыла існуючы рэжым і пасольства Польшчы ў Маскве на сваю рызыку распаўсюджвала даведачную літаратуру, у тым ліку і ў Беларусі, аб умовах рэпатрыяцыі без узгаднення з савецкім бокам. Так, начальнік ГУМ МУС СССР у запісцы, накіраванай міністру ўнутранных спраў М.Дудараву ў ліпені 1958 г. паведамляў: “У час камандзіроўкі супрацоўнікаў ГУМ МУС устаноўлена, што сярод насельніцтва Беларусі праводзіцца агітацыя за выезд у Польшчу. Бюро ўпаўнаважанага ў справах рэпатрыяцыі пры пасольстве ПНР у Маскве высылае ў турмы зняволеным бандэролі з польскімі газетамі* і ў адрас жыхыроў заходніх абласцей Беларусі “Інфарматар”, які налічвае 40 старонак, які фактычна заклікае да рэпатрыяцыі ў Польшчу [...]. З ПНР паступае вялікая колькасць лістоў з ухваленнем жыццёвага дабрабыту ды ільгот, якія прадастаўляюцца рэпатрыянтам і распаўсюджваецца плакат з выявай дома, кватэры, зямлі і коней, якія яны атрымаюць па прыездзе ў Польшчу”²⁹⁵.

Распаўсюджванне такога кшталту “Інфарматара”, ды іншай літаратуры, даведнікаў выклікала незадаволенасць савецкага боку. Так, у час размовы міністра ўнутранных спраў СССР М.Дударова з паслом Польшчы ў СССР Т.Гедэ, якая

²⁹⁵ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1460, арк.68.

адбылася 13 чэрвеня 1958 г. апошні перадаў М.Дудараву інфармацыйны даведнік для рэпатрыянта, які быў выданы ў Польшчы. Міністр з непрыхаваным незадавальненнем падкрэсліў, што “польскі бок не параіўшыся з савецкім бокам, як гэта неабходна рабіць у такіх выпадках, выдаў інфармацыйны даведнік і рассылае яго, зыходзячы з сваіх уласных меркаванняў. Мы не ўпэўнены, што распаўсюджванне даведніка прынясе карысць для нашай агульнай справы. [...] Таму, мы просім т. Гедэ, улічыць нашыя пажаданні аб мэтазгоднасці далейшага распаўсюджвання даведніка”²⁹⁶. У адказ на папрокі М.Дударавы, Т.Гедэ, наўмысна ці не наўмысна яшчэ больш падліў масла ў агонь, падкрэсліўшы, што выпуск даведніка ўзгоднены з міністрам унутранных спраў В.Віха і міністрам замежных спраў ПНР А.Рапацкім. Гэтае прызнанне Т.Гедэ яшчэ больш разлавала М.Дудараву, які нервова зазначыў, што тым больш неабходна было б узгадніць гэтае пытанне з савецкім бокам. Як вынікае з гэтага, палякі, улічваючы інфармацыйную блакаду, якую стварыў савецкі бок, рашылі любымі сродкамі прарываць яе, у тым ліку і распаўсюджваннем рознага кшталту “Інфарматараў” ды даведнікаў для рэпатрыянтаў. Аб распаўсюджванні “Інфарматара” М.Дудараву далажыў у кастрычніку 1958 г. у ЦК КПСС. Ён, у прыватнасці, адзначаў: “[...] МУС СССР дакладвае, што Бюро Упаўнаважанага ПНР за апошні час узмацніла агітацыю сярод савецкіх грамадзян, асабліва пражываючых у БССР і УССР, за рэпатрыяцыю ў Польшчу. Сярод насельніцтва, яно без узгаднення з МУС СССР распаўсюджвае “Інфарматар” для асоб, якія жадаюць рэпатрыіравацца з Савецкага Саюза ў Польшчу і застацца там на сталае месца жыхарства.

²⁹⁶ тамсама, арк.117-118.

[...] Бюро ўпанаважанага вядзе вялікую перапіску з савецкімі грамадзянамі, прапаноўвае ім прыезджаць у Маскву і пасля праведзенай гутаркі ў Пасольстве, аказвае грашовую дапамогу на зваротны шлях да месца жыхарства. Яно высылае таксама ў турмы, польскім грамадзянам, якія там ўтрымліваюцца, бандэролі з польскімі газетамі”²⁹⁷.

Магчыма адзначыць яшчэ адну крыніцу, якая таксама запаўняла інфармацыйны вакуўм аб рэпатрыяцыі. Палякі заходнебеларускага рэгіёна, а таксама тыя, хто знаходзіўся ў зняволенні, атрымоўвалі ад радыёстанцыі “Краіна” (Kraj), створанай летам 1955 г. разнабаковую інфармацыю. Нягледзячы на той факт, што мэтай гэтай радыёстанцыі было вяртанне выключна на заходнія краіны, верагодна, што яе перадачы маглі слухаць у заходніх абласцях Беларусі. Другім, вельмі істотным накірункам яе дзейнасці, з’яўляўся выпуск “Бюлетэней радыёстанцыі “Краіна”, тыражом 20 тыс. экзэмпляраў. Галоўным чынам, тыраж распаўсюджваўся па-за межамі Польшчы. Так, 10 % тыражу аставалася ў Польшчы, 75 % - накіроўвалася ў польскія консульствы, а 15 % - высылаліся на адрасы прыватных асоб²⁹⁸. Вось што пісаў у кастрычніку 1956 г. ураджэнец вёскі Палякі Поразаўскага сельсавета Ваўкавыскага раёна Браніслаў Гутоўскі, які знаходзіўся на спецпасяленні ў рэдакцыю радыёстанцыі “Краіна”: “Дарагія суродзічы ! Звяртаюся з просьбай дапамагчы мне вярнуцца на радзіму. Да 17 верасня 1939 г. я быў грамадзянінам Польшчы. У час гітлераўскай акупацыі быў у шэрагах Арміі Краёвай і да канца вайны змагаўся з ворагам. Зараз знаходжуся на поўначы

²⁹⁷ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1460. арк.147.

²⁹⁸ IPN Komisja ścigania zbrodni przeciwko narodowi Polskiemu. Aparat Bezpieczeństwa wobec emigracji politycznej i Polonii. Pod. red. R.Terbeckiego. Warszawa, 2005. – S.266.

СССР, дзе на працягу 10 год працую ў шахце. Маю вялікую патрэбу вярнуцца на Радзіму. [...] Маю моцную надзею на Вашыя намаганні ў дапамозе мне вярнуцца на Радзіму”²⁹⁹. Гэты ліст ён напісаў з пасёлка Інта Комі АССР, дзе ён адбываў пакаранне. З аналагічнага зместу лістамі звярнуліся да рэдакцыі гэтай радыёстанцыі таксама ўрадженцы Гродзеншчыны І.Юхневіч, Б.Ясевіч, С. Калюта ды іншыя³⁰⁰.

Безумоўна, былі і іншыя крыніцы інфармацыі, з якіх людзі атрымоўвалі звесткі аб рэпатрыяцыйнай акцыі. Таму, магчыма сцвярджаць, што інфармацыйная блакада, створаная кіраўніцтвам Савецкага Саюза ва ўмовах Беларусі аказалася неэфектыўнай. Дарэчы, гэта добра разумелі і самі палякі. Так, у час размоваў польскага пасла ў СССР Т. Гедэ з міністрам унутраных спраў СССР М.Дударавым, якая адбылася 13 чэрвеня 1957 г. палякі прама заявілі аб гэтым. Т.Гедэ звярнуў увагу М.Дудараву на тое, што неабходна пашырыць інфармацыю аб рэпатрыяцыі ў Расійскай Федэрацыі, бо ні ў рэспубліканскіх ні ў абласных ды мясцовых газетах Пагадненне не было апублікавана. Што ж датычыць Беларусі, то польскі пасол адзначыў: “Па БССР, УССР і Літоўскай ССР гэтае пытанне нас не цікавіць, вось у РСФСР і іншых саюзных рэспубліках СССР неабходна было б апублікаваць кароткую памятку”³⁰¹.

Агульная мяжа, тысячы палякаў, якія штогод наведвалі сваіх родных, знаёмых, блізкіх, што пражывалі ў заходнебеларускім рэгіёне, рыма-каталіцкае святарства, магчымасць слухаць польскія радыёстанцыі, атрымоўваць польскія газеты – усе гэта ў сукупнасці ці паасобку давала магчымасць

²⁹⁹ AMSZ, Z.20, t.756, w.61, k.52. Departament konsularny

³⁰⁰ там сама, k.53-54, 65.

³⁰¹ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1460, арк.111.

палякам заходніх абласцей Беларусі атрымоўваць поўную і даставерную інфармацыю аб умовах рэпатрыяцыі.

www.kamunikat.org

Глава 3. “Дайце нам магчымасць выехаць...”

§ 1. Нацыянальнасць вызначыць ... па перапісу 1897 г.

Адным з важнейшых і супярэчлівых пытанняў, якое ўзнікла на перамовах, што папярэднічалі падпісанню Пагаднення ад 25 сакавіка 1957 г. і пасля іх, з’яўлялася пытанне аб вызначэнні нацыянальнасці. У Пагадненні яно было вызначана наступным чынам: “[...] Права на рэпатрыяцыю маюць: а) асобы польскай нацыянальнасці, якія састаялі ў польскім грамадзянстве да 17 верасня 1939 г.”³⁰². Гэтая кароткая, дакладна сфармуляваная, не дапускаючая ніякіх розначытанняў фармулёўка значыла, што савецкі бок у якасці асноўнага прынцыпа які даваў чалавеку права на рэпатрыяцыю, вылучыў прынцып *нацыянальнай і грамадзянскай* прыналежнасці. Прынцыпе менавіта такой дастаткова жорсткай фармулёўкі магчыма патлумачыць наступным. У час абмена насельніцтвам паміж Беларуссю, Украінай, Літвой і Польшчай у Пагадненнях, заключаных паміж урадамі гэтых рэспублік і ПКНВ значылася, напрыклад, што ўпаўнаважаныя СМ БССР і прадстаўнікі ПКНВ “атрымліваюць заявы жадаючых эвакуіравацца (у пісьмовай або вуснай форме), *па магчымасці з дакументамі аб нацыянальнасці* (выдзелена мной. – А.В.)”³⁰³. І ў МУС, і ў МЗС СССР добра ведалі, што гэта значыла ў 1944-1946 гг., калі дзiesiąткі тысяч чалавек заяўлялі аб нацыянальнай прыналежнасці ў вуснай форме. Дык вось, хутчэй за ўсё, пры падрыхтоўцы савецка-польскага Пагаднення ад 25 сакавіка 1957 г.

³⁰² ДМИСПО ... Т. XI. С. 101.

³⁰³ Вялікі А. Адзнач. сач. С. 132.

эксперты з МЗС і МУС СССР падрабязна прааналізавалі гэтыя Пагадненні і каб пазбегнуць розначытанняў, дваістага разумення, спрэчнасці ў вызначэнні нацыянальнасці і грамадзянства, прынялі менавіта такую фармуліроўку.

Аднак у жыцці аказалася ўсё значна складаней і бакі былі вымушаны зноў вярнуцца да абмеркавання пытання аб нацыянальнай праналежнасці і грамадзянстве. 25 мая 1957 г. у Маскве ў ГУМ МУС СССР адбылася нарада, на якой прысутнічалі прадстаўнікі ГУМ МУС і прадстаўнікі Упанаважананага ўрада Польшчы ў справе рэпатрыяцыі, якія абмяркоўвалі гэтае пытанне. Першым узяў слова Упаўнаважаны ў справах рэпатрыяцыі пры пасольстве ПНР у Маскве М.Попель, які падкрэсліў, што “неабходна правесці рысу паміж дакументамі аб грамадзянстве і нацыянальнай прыналежнасці. [...] Калі ідзе гаворка аб грамадзянстве, то тут вырашае фармальны бок, калі гаворка ідзе аб нацыянальнасці, то тут павінен быць фактычны бок”³⁰⁴. Адносна грамадзянства, ён прапанаваў лічыць дастатковымі для яго пацверджання дакументы, аб месцы жыхарства ў пэўны час: да вайны, у вайну, у пасляваенны час. Такі падыход не выклікаў асаблівых пярэчанняў з боку савецкіх прадстаўнікоў.

Аднак, найбольш цяжка праходзіла абмеркаванне пытання аб вызначэнні нацыянальнасці. М.Попель вылучыў увагуле “рэвалюцыйную” прапанову: “Ёсць такі прынцып, ты належыш да той нацыянальнасці, да якой ты сябе адносіш”. На што М.Барсукоў адрэагаваў імгненна і недвухсэнсоўна: “Мы не можам пагадзіцца з такім прынцыпам”³⁰⁵. У адказ на гэтую рэпліку М.Барсукова, М. Попель дастаткова абгрунтавана распавёў, што ў супрацьлеглым

³⁰⁴ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1460, арк.173.

³⁰⁵ тамсама, арк.174.

выпадку будуць складанасці з вызначэннем нацыянальнасці, бо, падкрэсліў ён: “Могуць быць выпадкі, калі ў тых ці іншых абставінах чалавек меў “неправільны” запіс аб нацыянальнай прыналежнасці ў дакуменце”³⁰⁶. Ён растлумачыў гэта на прыкладзе Украіны, дзе многія палякі з-за пагрозы перад “бандэраўцамі” запісвалі сябе ў дакументах украінцамі. Ён таксама звярнуў увагу, што ў розныя перыяды, да вайны, у час вайны, акупацыі людзі мелі розныя дакументы, у якіх магла быць па рознаму запісаная іх нацыянальнасць. У пацверджанне сваіх слоў ён прывёў прыклад з Беларусі: “Чалавек меў даведку з сельсавета з 1945 г. без пячаткі, дзе было запісана, што ён па нацыянальнасці паляк, а ў пашпарце было запісана што ён беларус. Мясцовыя ўлады прызналі сапраўдным той дакумент, дзе была пячатка (г.зн. пашпарт)”³⁰⁷. Аналізіруючы гэты прыклад ён прапанаваў улічваць і пашпарт і даведку з сельсавета, гэта значыць падыходзіць дастаткова гнутка, а не фармальна да разгляду пытання аб нацыянальнасці. М.Попель зрабіў яшчэ адну важную прапанову, каб у выніку нязгоды з рашэннем органаў міліцыі грамадзянін мог абскардзіць іх дзеянні ў пракуратуры, г. зн. у судовым парадку. Аднак, як паказала рэпатрыяцыя, людзі ў большасці звярталіся не ў пракуратуру па месцу жыхартва, а ў пасольства Польшчы ў Маскве. Выслухаўшы яго прапановы, савецкі бок не пагадзіўся з імі. П.Тулоцкі, звяртаючыся да палякаў рытарычна запытаў: “Вас турбуе пытанне адносна дакументаў, пацвярджаючых грамадзянства і нацыянальную прыналежнасць. Ці ёсць да гэтага асновы? Вельмі нявялікая колькасць прэтэнзій у адносінах да таго, што на месцах не прызнаюць польскую

³⁰⁶ тамсама, арк.174.

³⁰⁷ там сама, арк.175.

нацыянальнасць. [...] Гэта літаральна адзінкі ў параўнанні з тым, што разгледжана, задаволена, і выехала”³⁰⁸. М.Барсукоў падтрымаў думку свайго калегі па ўпраўленні і падкрэсліў, што ў Пагадненні вельмі канкрэтна “прапісаны” асноўны прынцып вызначэння нацыянальнасці. Ён яшчэ раз звярнуў увагу прысутных, што задача заключаецца ў тым, каб “вызначыць якія дакументы неабходна прызнаць для пацверджання нацыянальнасці”³⁰⁹. Улічваючы “непахіснасць” пазіцыі савецкага боку і яго жаданне канкрэтна вызначыць кола дакументаў, якія неабходны для пацверджання нацыянальнасці, С. Каліноўскі прапанаваў у якасці такіх дакументаў наступныя (польскія): “любы польскі дакумент, выданы да і пасля вайны, пасведчанні агульнаадміністрацыйных органаў, пасведчанне асобы, польскі замежны пашпарт, ваенны ці школьны дакумент, дамова, заключаная на тэрыторыі Польшчы, любая іншая даведка; (савецкія) – пасведчанне мясцовага савета, любое іншае пасведчанне і г.д.”³¹⁰. Пералік такога кола дакументаў не выклікаў ў савецкага боку ніякіх прэчанняў, удакладненняў, дапаўненняў і з маўклівай згоды бакоў было вырашана давесці інфармацыю аб гэтым пераліку дакументаў да ведама мясцовых аддзелаў міліцыі, а таксама ды тых, хто выказаў жаданне рэпатрыявацца.

Аднак рэчаіснасць аказалася больш складанай і ў многіх выпадках пацвердзіліся словы М.Попеля, аб тым, што ў розныя гады па рознаму пазначалася нацыянальнасць таго ці іншага чалавека. У першую чаргу гэта датычыла пагаспадарчых кніг, якія з’яўляліся важнымі юрыдычнымі дакументамі для жыхароў заходніх абласцей Беларусі, у якіх

³⁰⁸ там сама, арк.177.

³⁰⁹ тамсама, арк.177.

³¹⁰ там сама, арк.179.

пазначалася нацыянальнасць. Аднак, і гэта паказала рэчаіснасць, лічыць іх абсалютна даставернымі было дастаткова цяжка, бо, як адзначала ГУМ МУС СССР: “[...] Выяўлены шматлікія выпадкі, калі адным і тым жа сем’ям, аднаму і таму ж грамадзяніну аднак у розны час выдаваліся супярэчлівыя дакументы, паводле якіх ён лічыўся ў адным выпадку па нацыянальнасці “паляк”, а ў другім – “беларус”. Выдача адзначаных дакументаў сельскімі саветамі праводзілася на аснове запісаў аб нацыянальнасці ў пагаспадарчых кнігах, якія закладваюцца праз кожныя тры гады. Адпаведна арт. 27 “Тэхнічных указанняў па вядзенню кніг пагаспадарчага ўліку ў сельскіх саветах”, якая выдаецца ЦСУ пры СМ СССР у радку “нацыянальнасць” запісваецца тая нацыянальнасць, да якой прылічвае сябе апытваемая асоба. Закладка пагаспадарчых кніг праводзілася ў Беларусі ў канцы 1957 г. і ў пачатку бягучага (1958.– А.В.) года. Большасць грамадзян Гродзенскай і Маладзечанскай абласцей запісалі сябе ў гэтых кнігах на нацыянальнасці “паляк”, хаця ў мінулых кнігах лічыліся “беларусамі”. Так, напрыклад, пры закладцы новых пагаспадарчых кніг у Маладзечанскай вобласці змянілі нацыянальнасць па Валожынскаму раёну 394 гаспадаркі, Глыбоцкаму адпаведна – 387, Ашмянскаму – 455, Пастаўскаму – 394, Свірскаму – 17, Дунілавіцкаму – 226”³¹¹.

У сувязі з вышэйцытаваным, неабходна звярнуць увагу на некалькі прынцыповых момантаў. Папершае, маскоўскія службоўцы з Галоўнага ўпраўлення міліцыі значна перабольшвалі, калі адзначалі, што большасць грамадзян Гродзенскай і Маладзечанскай абласцей у пагаспадарчых кнігах 1957-1958 гг. запісалі сябе па нацыянальнасці “палякамі”. Напрыклад, у канцы 50-х гг. пракладная

³¹¹ ДАРФ, ф.9415-Р, воп.3,спр.1460, арк.52-53.

колькасць насельніцтва сярэднестатыстычнага раёна заходніх абласцей Беларусі вагалася ад 35 да 65 тыс. Так, у 1959 г. у Ваілішскім раёне пражывала 33 170 чалавек, Ваўкавыскім – 62 064, Свідзельскім – 41 148³¹². І калі ў Валожынскім раёне змянілі нацыянальнасць ўсяго 394 сям’і ад агульнай колькасці насельніцтва, то казаць аб большасці тых, хто змяніў нацыянальнасць няма падстаў. Па-другое, што з’яўляецца найбольш важным ды істотным. На самай справе, найбольшую блытаніну ў справе вызначэння нацыянальнасці ўносілі пагаспадарчыя кнігі, якія вяліся ў 1944 – 1960 гг. Дык вось, паводле іх, заходнебеларуская вёска на працягу 1944-1949 гг. з “польскай”, пераўтварылася ў паймённа “беларускую”. Паспрабуем паказаць гэта на прыкладзе вёскі Сіўцы Сіўцаўскага сельскага савета Крывіцкага раёна Маладзечанскай вобласці. Гэта тым больш цікава, што яна неаднаразова ўзгадвалася ў справаздачах Маладзечанскага ўпраўлення ўнутранных спраў, пасольства Польшчы у Маскве. Адразу ж пасля вызвалення Беларусі ў Сіўцаўскім сельсавеце пачалася “закладка” першых пасляваенных пагаспадарчых кніг 1944-1945 гг. Дык вось, паводле пагаспадарчых кніг 1944-1945 гг. з 61 сям’і гэтай вёскі, у 59 сямей у графе “нацыянальнасць”, было пазначана - “паляк”. У 2-х сем’ях у графе “нацыянальнасць” нічога не было пазначана. Такім чынам, паводле гэтага своеасаблівага міні перапісу насельніцтва ў 1944-1945 гг. уся вёска Сіўцы з’яўлялася выключна польскай³¹³.

Надалей пачынаецца самае цікавае. Пры закладцы новых пагаспадарчых кніг, што адбылася ў

³¹² Mironowicz E., Tokc S., Radzik R. ... Ibid. S.134.

³¹³ Падлічана аўтарам па: Занальны дзяржаўны архіў г. Маладзечна (ЗДА), ф.Р-1569, воп.3, спр.20, арк.1-63. Пагаспадарчая кніга в. Сіўцы за 1944-1945 гг.

1946-1947-1948 гг. у гэтай жа самай вёсцы толькі 6 сямей прызналі сябе польскімі, у 53-х у графе “нацыянальнасць” нічога не было запісана. Толькі 6 сямей запісалі сябе беларусамі, а ў 5 сям’ях у графе “нацыянальнасць” стаяла толькі літара “б”³¹⁴. Новая закладка пагаспадарчых кніг, што адбылася ў 1949-1951 гг. раставіла ўсе кропкі над “і”. Уся вёска Сіўцы стала паймённа беларускай. Палякамі прызналі сябе толькі 2-е сям’і, 8 сямей у графе “нацыянальнасць” нічога не пазначылі, а ўсе астатнія ў графе “нацыянальнасць” былі пазначаны - “беларус”³¹⁵. Такім чынам, калі браць крайнія даты (1944-1949 гг.), то за пяць год адбыліся кардынальныя змены ў вызначэнні нацыянальнасці. Чым гэта патлумачыць? Магчыма выказаць наступныя найважнейшыя чыннікі і храналігічныя перыяды, якія правялі рысу і ў часе і, галоўнае, у свядомасці людзей.

Першы перыяд прыпадае на 1944-1945. У гэты час значная частка заходнебеларускага грамадства была няўпэўнена ў якой дзяржаве яна будзе жыць: ці ў Савецкім Саюзе (Беларусі), ці ў Польшчы. Таму частка насельніцтва спадзяючыся, што тэрыторыя Заходняй Беларусі зноў адыйдзе да Польшчы, голасна і свядома заявілі, што па нацыянальнасці яны палякі. Красамоўна гэта выявілася ў час збору подпісаў ліста Сталіну, які праходзіў з нагоды першай гадавіны вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў у ліпені-жніўні 1945 г. Вось што адзначалася ў “Даведцы аб палітычных настроях насельніцтва ў сувязі з падпісаннем ліста працоўных

³¹⁴ Падлічана аўтарам па: ЗДА, г. Маладзечна, ф.Р-1569, воп.3, спр.38, арк.1-48. Пагаспадарчая кніга на 1944-1946-1948 гг. в. Сіўцы; арк.1-46. Пагаспадарчая кніга за 1946-1947-1948 гг. в. Сіўцы; спр.40, арк. 1-46. Пагаспадарчая кніга на 1946-1947-1948 гг. в. Сіўцы, в. Слабада.

³¹⁵ Падлічана аўтарам па: ЗДА г. Маладзечна, ф.Р-1569, воп.3, спр.59, арк.1-59. Пагаспадарчая кніга асноўных вытворчых паказчыкаў гаспадарак у сельскім савеце в. Сіўцы. 1 студзеня 1949-31 снежня 1951 гг.

І.Сталіну”: “[...] У Сапоцкінскім раёне Гродзенскай вобласці ў вёсцы Асочнікі і Навасёлкі селянне-палякі заявілі: “Мы не радыя нашаму вызваленню, а таму падпісваць ліст не будзем. Дэпутат сельскага савета вёскі Селіванцы Трамбавец заявіў: “Да якога д’ябла мне здалося вашае вызваленне. Вы не вызвалілі, а абрабавалі. Ніякага подпісу даваць не буду. Вызвалілі ад хлеба, сала, ботаў і адзёжы. [...] 16 польскіх вёсак Жалудоцкага раёна зусім адмовіліся падпісваць ліст Сталіну. [...] У Воранаўскім раёне з 20 тыс. насельніцтва падпісалі ліст толькі 3000 чалавек. [...] У Бераставіцкім раёне ў 13 вёсках, дзе пераважна пражывае польскае насельніцтва, не падпісалі ліст Сталіну Такое ж становішча ў Свіслацкім раёне, дзе з 25 тысяч насельніцтва падпісалі ліст т. Сталіну толькі 7800 чалавек. У вёсцы Бортнікі Свіслацкага раёна з 50 гаспадарак ліст падпісалі толькі 2 чалавекі, у вёсцы Вядзейкі з 65 гаспадарак падпісалі ліст толькі 5 чалавек. [...] У Пагарэльскім сельсавеце Нясвіжскага раёна Баранавіцкай вобласці, большасць насельніцтва якога складаюць палякі ліст падпісалі толькі 20 чалавек. [...] Значная частка палякаў у Заходніх абласцях БССР пад рознымі прычынамі ўхіляецца падпісваць ліст. У шэрагу месцаў палякі адмаўляліся падпісваць ліст Сталіну пад тым выглядам, што гэта ліст беларускага, а не польскага народа. У Шчучынскім раёне з 38 тыс. насельніцтва раёна падпісалі ліст толькі 7700 чалавек”³¹⁶. Гэта толькі фрагментарныя звесткі аб такога кшталту выказваннях і настроях заходнебеларускага насельніцтва і асабліва палякаў. Аднак, яны красамоўна сведчаць, што адразу ж пасля вайны значная частка насельніцтва лічыла сябе палякамі па нацыянальнасці і спадзявалася, што будзе жыць у Польшчы.

³¹⁶ НАРБ, ф. 4п, воп.42, спр.246, арк.410-414.

Ды што там звычайны селянін-аднаасобнік з заходнебеларускай вёскі ! Вярхі беларускай інтэлігенцыі, якія былі ўвахожыя ў самыя высокія кабінеты ў 1945 г. не былі ўпэўнены ў стабільнасці дзяржаўных граніц Беларусі. Красамоўны абмен рэплікамі адбыўся на закрытым партыйным сходзе партарганізацыі Саюза пісьменнікаў Беларусі, якая адбылася 7 красавіка 1945 г. На сходзе выступіў сакратар ЦК КП(б)Б па ідэалогіі Ц.Гарбуноў, які паведаміў пісьменнікам аб выніках VI пленума ЦК КП(б)Б. Дык вось, пасля даклада Ц.Гарбунова, Кандрат Крапіва запытаў яго: “Ці ўваходзіць Брэст у зону, якую паводле пастановы Крымскай канферэнцыі, патрэбна ўступіць Польшчы ?”. Ц.Гарбуноў на пытанне К.Крапівы адказаў вельмі коратка – “Не”³¹⁷. Як вынікае з абмена рэплікамі, у красавіку 1945 г. нават сярод пісьменнікаў не было ўпэўненасць, што Брэст застанецца ў складзе БССР.

У 1944-1945 гг. не было упэўненасці ў нязменнасці граніц рэспублікі і ў партыйна-савецкага кіраўніцтва Беларусі. Вось што распавёў першы сакратар ЦК КП(б)Б Панцялеймон Панамарэнка на пасяджэнні Прэзідыўма ВС БССР па пытанні аб ратыфікацыі Статута Арганізацыі Аб’яднаных Нацый, якое адбылося 30 жніўня 1945 г.: “Мы выходзім на міжнародную арэну, што мае вялікае палітычнае і міжнароднае значэнне для нашай дзяржавы. Работа на канферэнцыі ў Сан-Францыска, нашая дэлегацыя сярод ўсіх міжнародных актаў правяла ўстанаўленне заходніх граніц, і такім чынам з пункту гледжання міжнароднага права мы маем юрыдычнае замацаванне ўз’яднання Беларусі. Гэта немалаважны факт. У гісторыі ўжо не можа быць зварота да папярэдняга ці перагляду гэтага пытання. Гэта

³¹⁷ Выказваю глыбокую ўдзячнасць В.Скалабану за прадстаўлены мне дакументальны матэрыял, які захоўваецца ў Дзяржаўным архіве Мінскай вобласці, ф.309, воп.1, спр.14, арк.18.

надзвычай важна, таму, што фактычна мы ўз'ядналіся ў 1939 г., але сваю пазіцыю трымалі адкрытай, таму гэта ўяўляла вядомыя нязручнасці. Зараз гэта прызнана ў міжнародным маштабе, гэта лічыцца непарушным фактам. Для Беларусі гэта справа гістарычнага значэння (выдзелена мной – А.В.)³¹⁸. Гэта вельмі красамоўнае прызнанне П.Панамарэнкі, бо толькі ў жніўні 1945 г. ён, як кіраўнік рэспублікі, упэўніўся ў нязменнасці тэрытарыяльнай цэласнасці Беларусі. Што ж тады казаць аб простых селянах, рабочых, сярод якіх “гулялі” розныя чуткі аб тэрытарыяльнай прыналежнасці заходнебеларускага рэгіёна – ці то ён адыйдзе да Польшчы, ці то застанецца ў складзе Беларусі.

Закладка пагаспадарчых кніг у 1946-1947-1948 гг. паказала разгубленасць гэтай часткі насельніцтва. Учорашня “палякі” палічылі пакуль за лепшае ўстрымацца ад вызначэння нацыянальнай прыналежнасці. Інакш нічым не патлумачыць, чаму 53 сям’і вёскі Сіўцы так і не рашыліся нічога не пазначаць у графе “нацыянальнасць”. У гэты ж час “нявызначыўшыся палякі” спакваля пачынаюць разумець, што яны будуць жыць у савецкай Беларусі. Да таго ж, колішняя ўлада штодня яскрава паказвала ім у якой дзяржаве яны будуць жыць і ва ўзаемаадносінах “дзяржава – грамадзянін”, дзяржава патрабавала поўнай лаяльнасці і падпарадкавання, гэта па-першае. Па-другое, улада з такой жа відавочнасцю паказала, што для паляка і польскасці ў гэтай дзяржаве німа асаблівых перспектывы і будучыні. Дастаткова нагадаць, што да 1949 г. былі

³¹⁸ Освобожденная Беларусь: док. и материалы. В 2 кн. Кн.2. Январь – декабрь 1945 г. / Сост. В.И.Адамушко [и др.]. Мн.: НАРБ, 2005. – С.315-316.

ліквідаваны ўсе польскамоўныя школы³¹⁹ і польская мова з шырокага ўжытку “заганялася” углыб, у сям’ю, ды ў касцёл. Але і касцёл заганяўся ўладай у лакальныя “рэзервацыі” і ледзве трываў. Гэта ўсяго толькі адзін аспект шматабковай польскай праблемы пасляваеннага часу. Тады, для абсалютнай большасці жыхароў в. Сіўцы стала відавочным і зразумелым, што пазначыўшы ў графе “нацыянальнасць” у пагаспадарчых кнігах “паляк”, ты сам і твае дзеці з пункту гледжання ўлады, выказалі да яе нелаяльнасць. Гэта ў сваю чаргу непазбежна вяло да таго, што ўлада насцярожана і падазрона ставілася “падазроны польскага элемента”. Усведамленне гэтага, вымушала “учорашніх палякаў”, па крайняй меры ў пагаспадарчых кнігах фармальна “пераўтварацца” у “беларусаў”. Гэта было больш бяспечным, надзейным і “самазахаваўчым”.

Наступныя гады яшчэ больш замацавалі гэтую тэндэнцыю. У пагаспадарчых кнігах 1952-1953-1954 гг. ні адна сям’я гэтай вёскі не запісала ў графе “нацыянальнасць” – “паляк”, 2-е – не пазначылі ў гэтай графе нічога³²⁰. У пагаспадарчых кнігах 1955-1956-1957 гг. у в. Сіўцы ўжо не стала ні аднаго “паляка”. Польскі “след” выявіўся толькі ў адносінах Станіслава Адамовіч, якая, як пазначалася ў кнізе, у 1956 г. выехала ў Польшчу. Аднак, што цікава, у графе “нацыянальнасць”, яна была пазначана як “беларуска”³²¹. Гэтае ж самае датычыла Яніны Паўлоўскай, таксама выехаўшай у Польшчу, аднак паводле пагаспадарчай кнігі 1955-1956-1957 гг., яна

³¹⁹ Mironowicz E., Tokc S., Radzik R. Zmiany struktury narodowosciowej na pograniczu polsko-bialoruskim w XX wieku. Wyd. Uniwersytetu w Bialymstoku. Bialystok, 2005. – S.121.

³²⁰ ЗДА г. Маладзечна, ф.Р-1569, воп.3, спр.6, арк.1-76. Пагаспадарчая кніга № 9 асноўных вытворчых паказчыкаў гаспадарак калгаснікаў на 1952-1953-1954 гг. в. Сіўцы.

³²¹ ЗДА г. Маладзечна, ф.Р-1569, воп.3, спр.64, арк. 35. Пагаспадарчая кніга № 5 Сіўцаўскага сельскага савета на 1955-1956-1957 гг.

лічылася “беларускай”³²², хаця ў 1944-1945 гг. была “полькай”³²³. І апошні штрых. У пагаспадарчых кнігах за 1961-1962-1963 гг. уся вёска Сіўцы лічылася паймённа беларускай. Ні адзін з яе жыхароў у графе “нацыянальнасць” не пазначыў, што ён “паляк”³²⁴. Такім чынам, за адносна кароткі адрэзак часу (1944-1949 гг.), жыхары вёскі Сіўцы карэнным чынам “змянілі” сваю нацыянальнасць паводле пагаспадарчых кніг. Ці змянілі яны яе ў свядомасці? Вось дзе самае складанае пытанне.

У пэўнай ступені адказ на гэтае пытанне ўтрымліваецца ў пагаспадарчых кнігах другой вёскі – Валодзькі Свірскага раёна, якая ў 1944-1955 гг. налічвала 22 гаспадаркі. Аналіз пагаспадарчых кніг гэтай вёскі паказаў аднаў надта цікавую акалічнасць. Амаль траціна яе жыхароў у гэтых кнігах распісвалася па-польску³²⁵. Так, жыхар гэтай невялікай вёскі Іван Лапата ў пагаспадарчай кнізе за 1951-52 гг. у графе нацыянальнасць быў пазначаны “беларус” (як і ўся яго сям’я), хаця ў пагаспадарчай кнізе за 1944 г. ён лічыўся палякам. Аднак на той жа старонцы, дзе была графа “нацыянальнасць”, ён распісваўся “Jan Lopata”³²⁶. Дык кім жа лічыў сябе па нацыянальнасці Іван – Ян Лапата? Беларусам? Палякам?

За чыста статыстычнымі дадзенымі, адлюстраванымі ў пагаспадарчых кнігах гэтай ды іншых вёсак заходніх абласцей Беларусі, неабходна бачыць нябачныя, але істотныя глыбінныя зрухі, якія

³²² там сама, арк.45.

³²³ ЗДА, г. Маладзечна, ф.Р-1569, воп.3, спр.20, арк.48.

³²⁴ ЗДА г. Маладзечна, ф.Р-1569, воп.3, спр.74, арк.1-78. Падлічана аўтарам па: пагаспадарчая кніга № 5 на 1961-1962-1963 гг. в. Сіўцы.

³²⁵ ЗДА г. Маладзечна, ф.Р-1978, воп.2, спр.45, арк.3, 4, 6, 9, 11,15, 19, 21, 33. Пагаспадарчая кніга № 2 асноўных вытворчых паказчыкаў гаспадарак у сельскіх саветах. В. Валодзькі, Навасёлкі.

³²⁶ тамсама, арк.8. Пагаспадарчая кніга № 2 асноўных вытворчых паказчыкаў гаспадарак у сельскіх саветах. В. Валодзькі, Навасёлкі.

пачалі адбывацца сярод польскага насельніцтва, пачынаючы з 1944 г. Саветызацыя, дэпаланізацыя, прымусовая калектывізацыя, раскулачванне, вынішчэнне рэшткаў польскага і беларускага антысавецкага падполля, на фоне сацыяльна-эканамічнай стабілізацыі, (пра грамадска-палітычную гаворка нават і не ідзе), павышэння культурна-адукацыйнага ўзроўня, урбаністычных працэсаў непазбежна вялі да таго, што адна частка польскага насельніцтва губляла ці зракалася сваёй нацыянальнай ідэнтычнасці. “Пераўтварэнне” вёскі Сіўцы за пяць год (1944-1949 гг.) з пайменна “польскай” у пайменна “беларускую”, красамоўны прыклад гэтых глыбінных працэсаў разбурэння нацыянальнай ідэнтычнасці. Пачаўшы страчваць польскасць, яе жыхары не набылі (ды і не жадалі набываць) беларускасць, але паступова пачалі пераўтварацца ў штучна ствараемую ўладай супольнасць - “савецкі чалавек”.

Аднак было б памылкай цалкам пераносіць “прыклад” в. Сіўцы на ўвесь заходнебеларускі рэгіён. У той жа Маладзечанскай вобласці, у якую ўваходзіў Крывіцкі раён, у заходніх і паўночных раёнах вобласці значная частка насельніцтва, нягледзячы ні на якія акалічнасці, свядома заявілі, што яны па нацыянальнасці палякі. Так, у Ільянскім раёне пражывала 72,6 % палякаў, Свірскім – 72 %, Астравецкім – 62,4 %, Відзаўскім – 51,2 %³²⁷.

Разам з тым, у асобных сельскіх саветах Маладзечанскай вобласці ў пагаспадарчых кнігах, якія закладваліся ў 1958 г., адбываўся зварот да ранейшых запісаў і “беларусы” пераўтвараліся ў “палякаў”. Так, паводле інфармацыі ГУМ МУС СССР “[...] старшыня Павяцкага сельскага савета Ашмянскага раёна К. і сакратар гэтага ж сельсавета

³²⁷ Mironowicz E., Tokc S., Radzik R. Ibid. S. 133.

Ж. пры закладцы новых пагаспадарчых кніг на 1958 г. з агульнай колькасці 652 гаспадаркі, якія лічацца ў сельскім савеце, запісалі палякамі 435 гаспадарак, якія раней у пагаспадарчых кнігах за 1957 г. былі запісаныя па нацыянальнасці “беларус”. У Дунілавіцкім сельсавеце ў пагаспадарчых кнігах на 1958 г. запісалі 226 гаспадарак па нацыянальнасці “паляк”, якія раней былі запісаныя ў пагаспадарчых кнігах за 1957 г. па нацыянальнасці “беларус”. Па Варапаеўскаму сельсавету такіх гаспадарак было 35, Белькаўскаму – 17”³²⁸. Гэты праклад магчыма патлумачыць тым, што людзі запісваліся палякамі, каб скарыстаць рэпатрыяцыю і выехаць у Польшчу.

Як жа “выходзіла” улада з сітуацыі, якая ўзнікла з запісамі аб нацыянальнасці ў пагаспадарчых кнігах? На мой погляд, нягледзячы на ўвесь бюракратызм і фармальнасць, беларускія ўлады ў гэтым пытанні паспрабавалі апяляваць да дакументальнай базы, хаця ўжо і адзначалася яе надтая супярэчлівасць. Райвыканкамы заходніх абласцей, галоўным чынам Гродзенскай і Маладзечанскай, калі ўзніклі такога кшталту праблемы, патрабавалі ад людзей прадастаўлення дадатковых дакументаў, пацвярджаючых польскую нацыянальнасць і грамадзянства да 17 верасня 1939 г. (любых польскія афіцыйныя дакументы. – А.В.). Калі грамадзянін прадастаўляў іх, то рашэннямі райвыканкамаў прызнавалася яго польская нацыянальнасць і грамадзянства, незалежна ад таго, якая нацыянальнасць была запісана ў пагаспадарчых кнігах.

Беларускія ўлады з лета 1957 г. пачалі актыўна выкарыстоўваць “рэсурс” рай/гарвыканкамаў у справе вызначэння нацыянальнасці і грамадзянства тых, хто хадайнічаў аб рэпатрыяцыі. Так, 4 чэрвеня

³²⁸ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1459, арк. 60-61.

1957 г. адбылося пасяджэнне бюро Маладзечанскага абкама партыі, на якім разглядалася пытанне “Аб фактах парушэння сельскімі саветамі, раённымі бюро ЗАГС і дзяржаўнымі натарыяльнымі канторамі вобласці парадка выдачы дакументаў аб нацыянальнасці грамадзян, якія выязджаюць на сталае месца жыхарства з СССР за граніцу”. Бюро канстатавала, што асобныя сельскія саветы, райбюро ЗАГС, натарыяльныя канторы дапускаюць “валакіту і грубыя памылкі, якія гранічаць з падробкай дакументаў пры запісу нацыянальнасці і г.д.”³²⁹. Адзначалася, што у 1956 і за 5 месяцаў 1957 г. сельскімі саветамі былі выданы фіктыўныя выпіскі з пагаспадарчых кніг сельскіх саветаў на 383 чалавекі з пазначэннем польскай нацыянальнасці, у той час як яны па пагаспадарчых кнігах і па іншых дакументах значацца беларусамі па нацыянальнасці. Так, “[...] многа фіктыўных запісаў з пагаспадарчых кніг выдана сельскімі саветамі Ашмянскага раёна (54 выпіскі на 211 чалавек, у тым ліку Жуправіцкім сельскім саветам – 10 выпісак, Кальчунскім – 10, Гражыскім – 9 і г.д.). Сельскімі саветамі Астравецкага раёна выдана фіктыўных выпісак 10 на 45 чалавек, Крывіцкага раёна – 8 на 18 чалавек, Смаргонскага раёна – 8 на 30 чалавек. Фіктыўныя дакументы аб нацыянальнасці выдаваліся таксама сельскімі саветамі Докшыцкага, Пліскага, Дзісенскага, Юрацішскага, Маладзечанскага раёнаў”³³⁰. У сувязі з гэтым, бюро абкама КПБ прыняло рашэнне звярнуць увагу раённых і гарадскіх саветаў на гэтыя факты і ўзмацніць кантроль за работай сельсаветаў, райбюро ЗАГС, натарыяльных кантор, прапанавала рай/гарвыканкамам, рай/гаркамам КПБ абмярковаць на пасяджэннях абмеркаваць

³²⁹ НАРБ, ф.4п, воп.96, спр.2677, арк. 181.

³³⁰ тамасам, арк.181.

неправільныя дзеянні службовых асоб, якія злоўжывалі сваімі службовымі абавязкамі, даручыла пракурору вобласці і начальніку УУС аблвыканкама правесці даследванне і прыцягнуць да крымінальнай адказнасці службовых асоб, якія дапусцілі злоўжыванні ў выдачы фіктыўных даведак, абавязала ўпраўленне ўнутранных спраў Маладзечанскага аблвыканкама ўзмацніць кантроль за правільнасцю афармлення дакументаў, грамадзян, якія выязджаюць на сталае месца жыхарства за граніцу³³¹. Такім чынам, ужо ў 1957 г. рай/гарвыканкамы пачалі разглядаць спрэчныя справы аб вызначэнні нацыянальнасці і грамадзянства. З лета 1957 г. і партыйныя органы пачалі актыўна ўмешвацца ў працэс рэпатрыяцыі. Ініцыятыва маладзечанцаў не засталася па-за ўвагай партыйнага кіраўніцтва рэспублікі. Выступаючы на VIII Пленуме ЦК КПБ (23-24 ліпеня 1957 г.) першы сакратар ЦК Кампартыі Беларусі Кірыла Мазураў заявіў: “Пытанне аб перасяленні ў Польшчу беларускага насельніцтва, якое з’яўляецца католікамі па веравызнанню і часта ведае толькі польскую мову, але з’яўляецца беларусамі і ніякай сувязі з Польшчай не мае, аднак запісалася на выезд у Польшчу, мы аддалі на вырашэнне ўчастковага міліцыянера. Партыйныя органы адыйшлі ад гэтага пытання. Нам неабходна вывучыць гэтае пытанне як патрэбна і разглядзець”³³². Прапанова першага сакратара ЦК КПБ была неўхільна прынята да выканання мясцовымі партыйнымі органамі. Так, у паведамленні аб працы МУС БССР па рэпатрыяцыі ў Польшчу польскіх грамадзян у 1958 г. падкрэслівалася: “Большасць мясцовых раённых партыйных і савецкіх органаў актыўна ўключылася ў

³³¹ тамсама, арк.182.

³³² НАРБ, ф.4п, воп.20, спр.343, арк. 279.

гэтую працу. Яны на пасяджэннях райвыканкамаў разглядалі супярэчлівыя дакументы і прымалі рашэнне аб прызнанні аднаго з іх несапраўднымі. Адначасова з гэтым партыйныя і савецкія органы выказвалі сваё меркаванне аб мэтазгоднасці рэпатрыяцыі тых асоб, якія ў Польшчы не маюць родных і падалі заявы аб выездзе без бацькоў і другіх блізкіх родзічаў”³³³.

На месцах пытанні нацыянальнасці і грамадзянства разглядаліся насупным чынам. Так, напрыклад, Юрацішскі райвыканкам у красавіку 1958 г. паведамляў у Маладзечанскі аблвыканкам, што пры разглядзе дадатковых дакументаў, якія прадставілі грамадзянне Зяляневіч С., Буйко Ф., Косач С., Горбач В., ім была пацверджана польская нацыянальнасць і грамадзянства. У сувязі з гэтым, Юрацішскім райвыканкамам было дано ўказанне Лялюкінскаму і Ляжневіцкаму сельскім саветам правесці выпраўленне ў графе “нацыянальнасць” у пагаспадарчых кнігах і выдаць ім неабходныя даведкі, патрэбныя для афармлення дакументаў на рэпатрыяцыю. У той жа час, грамадзяніну Аляхновічу было адмоўлена ў хадайніцтве аб прызнанні яго палякам, бо ён не прадставіў пацвярджаючых дакументаў і, у сувязі з гэтым, не мелася падстаў уносіць змены ў графу “нацыянальнасць” у пагаспадарчай кнізе³³⁴.

У цяперашні момант цяжка патлумачыць, чым кіраваліся рай/гарвыканкамы, прызнаючы ў адных выпадках даведкі, напрыклад сельскіх саветаў, несапраўднымі, а райгарархіваў – сапраўднымі і наадварот. Так, напрыклад, Валожынскі райвыканкам на паседжанні, што адбылося 14 мая 1958 г. разглядзеў пытанне аб “Прызнанні

³³³ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1459, арк.104.

³³⁴ ЗДА г. Маладзечна, ф. Р-237, воп. 1, спр.948, арк.5.

несапраўднымі даведак аб нацыянальнасці грамадзян, якія выязджаюць на сталае месца жыхарства ў ПНР”. У выніку, 7-мі сем’ям прызналі даведкі, выданыя сельсаветамі сапраўднымі. Другім пунктам было прызнана: “Даведкі сельсаветаў аб нацыянальнасці “паляк” лічыць несапраўднымі, а лічыць сапраўднымі даведкі Валожынскага райгараархіва з пазначэннем нацыянальнасці “беларус” 7-мі грамадзянам”³³⁵. На наступным пасяджэнні, якое адбылося 24 мая г. году, зноў разглядалася пытанне аб прызнанні сапраўднымі ці несапраўднымі даведак, якія вызначалі нацыянальнасць хадайнічаючых.. Так, 19-ці грамадзянам прызналі сапраўднымі даведкі сельскіх саветаў, у якіх была пазначана нацыянальнасць “паляк”. На гэтым жа пасяджэнні даведкі сельсаветаў з пазначэннем нацыянальнасці “паляк”, якія атрымалі 20 чалавек, прызналі несапраўднымі, а даведкі райгараархіва, у якіх была пазначана іх нацыянальнасць “беларус”, палічылі сапраўднымі³³⁶. На пасяджэнні, што адбылося 17 чэрвеня г. году даведкі сельсаветаў, якія былі выданы 10-ці чалавекам, і ў якіх пазначалася, што яны палякі, прызналі несапраўднымі, а сапраўднымі палічылі даведкі райгараархіва, у якіх гэтыя людзі па нацыянальнасці лічыліся беларусамі³³⁷.

У асобных выпадках райвыканкамы па некалькі разоў разглядалі пытанні, звязаныя з вызначэннем нацыянальнасці. Так, напрыклад, Радашковіцкі райвыканкам двойчы на сваіх пасяджэннях разглядаў хадайніцтва жыхара в. Мархаі Гірывіцкага сельсавета Асташэвіча В.К. і яго жонкі аб прызнанні яго па нацыянальнасці палякам. У пагаспадарчых

³³⁵ ЗДА г. Маладзечна, ф. Р-704, воп.1, спр.154, арк.5-6. Пратаколы пасяджэнняў выканкама райсавета. 14 мая 1958 г. – 17 чэрвеня 1958 г.

³³⁶ ЗДА г. Маладзечна, ф. Р-704, воп.1, спр.154, арк.34-35.

³³⁷ ЗДА г. Маладзечна, ф. Р-704, воп.1, спр.154, арк.78.

кнігах гэтай вёскі за 1944-1951 г. ён быў запісаны палякам. Аднак у 1958 г. ён “пераўтварыўся” у беларуса. Разам з тым, у савецкім пашпарце было запісана, што ён па нацыянальнасці паляк. У сувязі з такой блытанінай Радашковіцкі райвыканкам на пасяджэннях 8 верасня і 18 лістапада 1958 г. разглядаў яго хадайніцтвы і нягледзячы на тое, што ў пашпарце і ў пагаспадарчых кнігах 1944-1951 г. ён быў запісаны палякам, яго палічылі беларусам. Улічваючы такое рашэнне райвыканкама Маладзечанскае ўпраўленне ўнутранных спраў адмовіла яму і яго жонцы ў праве на рэпатрыяцыю³³⁸. Такое рашэнне не задаволіла Асташэвіча В. і ён звярнуўся за дапамогай у пасольства Польшчы ў Маскве і ў МУС СССР. У сувязі з гэтым, кіраўніцтва УУС Маладзечанскага аблвыканкама прапанавала разгледзець яго справу на пасяджэнні аблвыканкама. Аднак, на жаль, мне не ўдалося знайсці звестак аб тым, ці разглядалася яго справа ў аблвыканкаме і калі так, то якое рашэнне прынялі абласныя ўлады: задаволілі ці наадварот адмовілі яму і яго жонцы ў праве на рэпатрыяцыю ў Польшчу.

Адмовы ў выдачы даведак з сельскіх саветаў, архіваў, ЗАГСаў, у якіх была пазначана нацыянальнасць “паляк” вымушала частку як тых, хто прасіў, так і тых, хто выдаваў такога кшталту даведкі парушаць закон. Службовыя асобы розных узроўняў, пераважна з сельсаветаў, за хабар ці па сяброўскіх ды якіх іншых прычынах выдавалі людзям фіктыўныя даведкі, у якіх “беларусы” пераўтвараліся ў “палякаў”. Найбольшая колькасць фіктыўных даведак прыпадала на наступныя раёны: у Ашмянскім раёне выдалі 211 фіктыўных даведак,

³³⁸ ЗДА г. Маладзечна, ф. Р-237, воп.1, спр.950, арк.91. Перапіска па пытаннях МУС, міліцыі, і пракуратуры. 1 жніўня 1958 – 1 снежня 1958 гг.

Юрацішкім – 90, Крывіцкім – 47, Астравецкім – 45, Смаргонскім – 30, Браслаўскім – 9, Радашковіцкім – 14, Вілейскім – 5, Валожынскім – 4³³⁹. Фіктыўныя даведкі выдавалі розныя службовыя асобы. Так, у “Даведцы аб выніках работы па афармленню матэрыялаў на рэпатрыяцыю ў ПНР па Беларускай ССР за 1957 г. адзначалася, што “сакратар Вілейскага гарсавета А. выдаў фіктыўную даведку аб прыналежнасці да польскага грамадзянства Я., за што Маладзечанскім аблвыканкам быў зняты з працы. Загадчыца Радашковіцкім райбюро ЗАГС С. выдала грамадзяніну Б. з сям’ёй, В. і Г. пасведчанні аб нараджэнні, у якіх пазначыла нацыянальнасць бацькоў – палякі, у той час як у актавых запісах аб нараджэнні Б. і членаў яго сям’і, усе яны значацца як беларусы”³⁴⁰. Увогуле ж, толькі ў 1957 г. у Маладзечанскай вобласці было выдана 465 фіктыўных даведак аб нацыянальнай прыналежнасці грамадзян. Галоўным чынам яны выдаваліся сельскімі саветамі, за што ў гэтым жа годзе было прыцягнута да адказнасці і зняты з працы 8 старшынь і 3 сакратары сельсаветаў.

Аб тым, як атрымоўвалі фіктыўныя даведкі аб нацыянальнасці, адзначалася ў “Спецпаведамленні аб фальсіфікацыі дакументаў грамадзянамі, якія жадаюць рэпатрыявацца ў ПНР”, што было падрыхтавана УУС Маладзечанскага аблвыканкама і накіравана ў абласны камітэт КПБ. У ім падкрэслівалася: “Для таго, каб атрымаць права на рэпатрыяцыю ў Польскую Народную Рэспубліку грамадзянін Іосіф Я., 1928 г. нараджэння, жыхар вескі Сіўцы Сіўцаўскага с/с Крывіцкага р-на ў студзені 1957 г. купіў за 40 рублёў даведку ў загадчыцы Крывіцкага дзяржархіва С. аб тым, што

³³⁹ ДАРФ, ф.9415-Р, воп.3,спр.1459, арк.58. Справа.

³⁴⁰ тамсама, арк. 83.

ён па архіўных дадзеных лічыцца па нацыянальнасці паляк. Гэтую даведку гр-н Іосіф Я. прадставіў у Сіўцаўскі с/с, дзе на падставе гэтай даведкі яму 25 студзеня 1957 г. с/саветам была выдадзена даведка наступнага зместу: “Даведка выдана грамадзяніну Іосіфу Я. [...] у тым, што ён да 1939 г. пражываў на тэрыторыі Польшчы і па нацыянальнасці паляк. Даведка выдана для атрымання пасведчання аб нараджэнні.” На падставе гэтай даведкі 25 студзеня 1957 г. былая загадчыца Крывіцкага райбюро ЗАГС М. выдала грамадзяніну Іосіфу Я. паўторнае пасведчанне аб нараджэнні з адзнакай нацыянальнасці - “паляк”. У пагаспадарчых кнігах Сіўцаўскага с/с гр-н Іосіф Я. лічыцца беларусам па нацыянальнасці. У 1949, 1954 і 1956 гг. Іосіф Я. атрымаў унутраныя савецкія пашпарты з указаннем нацыянальнасці – “беларус”. Аднак у 1957 г. Я. у пашпартным адзеле выдалі новы пашпарт, у якім ён ужо значыўся як “паляк”³⁴¹. У рэшце-рэшт, гэтая гісторыя скончылася тым, што ў выніку праверкі быў устаноўлены факт фіктыўнага атрымання даведкі, яму адмовілі ў праве на рэпатрыяцыю, а начальнік пашпартнага стала, паколькі ён афармляў Іосіфу Я. пашпарт, быў зняты з працы. Аналагічныя выпадкі мелі месца ў Радашковіцкім, Міёрскім бюро ЗАГС Маладзечанскай вобласці, а таксама шэрагу раёнаў Гродзенскай вобласці.

З мэтай змяншэння рэпатрыяцыйнай хвалі Гродзенскія ўлады пайшлі, без парабольшання, на беспрэцэдэнтны крок, бо ў справе вызначэння нацыянальнасці яны вырашылі апеляваць да ... перапісу 1898 г., а дакладней да аднаго з важнейшых яго элементаў, моўнага крытэрыю. Выпадкова ці не ў фондах гістарычнага архіва ў Гродна супрацоўнікі міліцыі “[...] адшукалі фонд з матэрыяламі перапісу

тамсама

насельніцтва былой Гродзенскай губерні за 1898 г.”³⁴². Напрыканцы мая 1957 г. УУС Гродзенскага аблвыканкама правяло па некаторых населенных пунктах вобласці зверку дадзеных перапісу 1898 г. з дакументамі аб нацыянальнай прыналежнасці, якія прадстаўлялі хадайнічаючыя аб рэпатрыяцыі. Па выніках праверкі ўпраўленне міліцыі адзначала: “У в. Малыя Рагавіцы Мастоўскага раёна, які раней ўваходзіў у Ваўкавыскі ўезд, 30 сямей прадаставілі даведкі сельсавета, што яны маюць польскую нацыянальнасць, у той час як у перапісных лістах таго перапісу, мовай іх бацькоў з’яўлялася беларуская мова. У в. Баяры Поразаўскага раёна, якая таксама ўваходзіла ў Ваўкавыскі ўезд, грамадзянне Болбат С.М., Болбат Г.Ф., Шапель А.Г. ды іншыя прадставілі хадатайствы аб рэпатрыяцыі з даведкамі сельсаветаў аб тым, што яны па нацыянальнасці палякі, а па гэтых перапісных лістах роднай мовай іх бацькоў лічылася беларуская. Аналагічнае становішча было выяўлена і па іншых населенных пунктах. Аб выніках праверкі было даложана абкаму КПБ і аблвыканкаму, якія далі УУС Гродзенскай вобласці ўказанне: правесці зверку дадзеных аб роднай мове па перапісу насельніцтва 1897 г. з прадстаўленнем дакументаў аб нацыянальнай прыналежнасці хадайнічаючых аб выездзе, Пры разглядзе іх заяваў аб рэпатрыяцыі адносіць да беларускай нацыянальнасці ўсіх асоб, роднай мовай якіх у перапісных лістах значыцца беларуская мова; часова затрымаць выдачу пасведчанняў на рэпатрыяцыю ўсім асобам, хадатайствы якіх ужо разгледжаны і задаволены. Калі ў ходзе праверкі будзе ўстаноўлена, што яны ці іх бацькі пры адзначаным перапісу насельніцтва лічылі сваёй роднай мовай беларускую, то гэтыя пасведчанні не выдаваць і ў выездзе ў Польшчу

³⁴² ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1459. арк.106.

адмаўляць. Аналагічная праца будзе праведзена па заявах аб рэпатрыяцыі грамадзян з Лідскага і Навагрудскага раёнаў Гродзенскай вобласці, па архіўных матэрыялах перапісу насельніцтва 1897 г., захоўваючыхся ў Літоўскай і Беларускай ССР, бо былы Лідскі ўезд уваходзіў у склад Віленскай, а Навагрудскі – Мінскай губерніі”³⁴³.

Пытанне аб вызначэнні нацыянальнасці, у прыватнасці, вымусіла мясцовыя ўлады ўспомніць вопыт 1944-1946 гг. і задзейнічаць адміністрацыйны рэсурс – “падключыць” да працы рай/гарвыканкамы. Аб тым, як яны “працавалі”, сведчаць вынікі праверкі АБіРаў Гродзенскай і Маладзечанскай вобласці, якую правялі сурацоўнікі ГУМ МУС СССР у красавіку 1958 г. Па заканчэнні праверкі яны накіравалі М.Барсукову дэталёвую “Даведку аб выніках праверкі і разгляду хадатайстваў аб рэпатрыяцыі з СССР у Польшчу асоб польскай нацыянальнасці ў адпаведнасці з савецка-польскім Пагадненнем ад 25 сакавіка 1957 г. у органах міліцыі МУС БССР”. Правяраючыя адразу ж звярнулі ўвагу на шэраг прынцыповых момантаў, якія, на іх думку, значна тармазілі працу АБіРаў. Так, яны адзначалі, “Юрацішскі, Івянецкі, Валожынскі (Маладзечанская вобласць), Іўеўскі, Гродзенскі (Гродзенская вобласць) і шэраг іншых райвыканкамаў устанавілі напрыклад, такі парадак: штотыднёва на пасяджэннях райвыканкамаў па дакладу начальніка райоргана міліцыі пры наяўнасці супярэчлівых дакументаў прымаецца рашэнне аб прызнанні таго ці іншага дакумента, які выданы сельскім саветам, несапраўдным. У некаторых райвыканкамах гэта робіцца нават з выклікам на такія пасяджэнні асоб, якія хадайнічаюць аб выездзе. Прыняцце рашэнняў афармляецца пастановай райвыканкама, выпіска з

³⁴³ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1459. арк.107-108.

якога выдаецца райорганам міліцыі, што садзейнічае правільнаму рашэнню пытання аб рэпатрыяцыі”³⁴⁴.

Аднак, з такім чыста “савецкім” падыходам да рашэння пытання аб нацыянальнасці, узніклі пэўныя прававыя калізій. Справа ў тым, што такі падыход супярэчыў многім пунктам савецка-польскага Пагаднення ад 25 сакавіка 1957 г. Так, напрыклад, у адпаведнасці з ім не прадугледжвалася стварэнне адным ці другім бокам дадатковых камісій па вызначэнню нацыянальнасці, ці ўвогуле якой небудзь іншай камісіі. У арт. 6 Пагаднення было канкрэтна вызначана, што “пытанні аб рэпатрыяцыі асоб, якія не змогуць абгрунтаваць свайго права на рэпатрыяцыю будуць разглядацца Міністэрствам унутранных спраў СССР сумесна з Упаўнаважаным Урада ПНР у справах рэпатрыяцыі пры пасольстве ПНР у Маскве”³⁴⁵. Гэты артыкул датычыў практычна ўсіх спрэчных пытанняў, у тым ліку і вызначэння пытання аб нацыянальнасці, гэта па-першае. Па-другое, рай/гарвыканкамы, па ўказцы вышэйстаячых партыйных органаў, ды пры тым паводле “тэлефоннага права” вызначалі нацыянальнасць. Вось што паведамылі аб гэтым правяраючыя: “[...] на спецыяльна праводзімых нарадах, абкамы КПБ і аблвыканкамы адзначаных абласцей (Маладзечанскай і Гродзенскай. – А.В.), далі адпаведныя вусныя растлумачэнні і ўказанні па гэтаму пытання сакратарам райкамаў партыі і старшыням райвыканкамаў (выдзелена мной. – А.В.). Выездам у 9 раёнаў Гродзенскай і Маладзечанскай абласцей, з якіх ідзе найбольшая рэпатрыяцыя і ў ГУМ МУС СССР паступаюць шматлікія заявы, а таксама прыязджаюць многія грамадзянне са скаргамі на адмову ў прыёме дакументаў і разглядзе

³⁴⁴ там сама. арк. 54-55.

³⁴⁵ ДМИСПО ... Т. XI, С. 101.

хадайніцтваў, устаноўлена, што большасць райвыканкамаў і райсаветаў правільна ўспрынялі ўказанні (вусныя. – А.В.), адпаведных вышэйстаячых органаў і актыўна аказваць дапамогу ў рашэнні пытання аб нацыянальнасці”³⁴⁶. Наколькі рашаючым было тэлефоннае “права”, сведчылі маскоўскія правяраючыя, якія падкрэслівалі: “У Лідскім і Свідзельскім раёнах Гродзенскай вобласці райвыканкам і райкама партыі ўказанні аб выкананні і абкама партыі ўспрынялі як прадастаўленне ім права рашаць пытанне аб рэпатрыяцыі незалежна ад шэрагу ўмоў савецка-польскага Пагаднення ад 25 сакавіка 1957 г. Напрыклад, па Лідскаму раёну супярэчлівых дакументаў аб польскай нацыянальнасці амаль што не маецца. Аднак, з іх боку даюцца вусныя ўказанні начальніку райаддзела міліцыі, што яны супярэчаць рэпатрыяцыі асобных грамадзян і пры гэтым матываў не паведамляюць. Лідскі райадзел міліцыі вярнуў у УУС Гродзенскай вобласці 125 спраў з паведамленнем, што мясцовыя савецкія партыйныя органы супярэчаць рэпатрыяцыі асоб, на якіх маюцца гэтыя справы. Пры гутарцы старшыня райвыканкама растлумачыў, што хадайнічаючыя адпаведна прадастаўленых дакументаў маюць права на рэпатрыяцыю, але райвыканкам супярэчыць, бо у іх у Польшчы не маецца родных ці пражываюць далёкія родныя, а ў СССР застаюцца пражываць бацькі, браты, сёстры і г.д., якія ў Польшчу не выязджаюць”³⁴⁷.

Разам з тым, частка мясцовых работнікаў, як гэта ні дзіўна, улічваючы сістэму ўлады, вельмі ясна ўяўляла сабе неправамоцнасць такога кшталту “указанняў” і нават спрабавалі аспрэчваць іх. Так, “у

³⁴⁶ ДАРФ, ф.Р-4915, воп.3, спр.1460, арк.54.

³⁴⁷ ДАРФ, ф.Р-4915, воп.3, спр.1460, арк.55.

Ашмянскім раёне старшыня райвыканкама т.Сцяпанаў і сакратар райкама т.Кляцкоў у размове заявілі, што атрыманыя ўказанні неафіцыйныя і таму яны лічаць што не маюць права разглядаць пытанні аб нацыянальнасці (выдзелена мной. – А.В.)”³⁴⁸. Аднак, гэта было хутчэй выключэннем і нежаданнем раённых уладаў займацца дадатковай працай, звязанай з вызначэннем нацыянальнасці. Большасць жа райвыканкамаў падпарадкоўвалася патрабаванням райкамаў КПБ і актыўна ўмешвалася ў справы рэпатрыяцыі. Некаторыя райвыканкамы “рашалі” яго вельмі проста. Напрыклад, вось як гэта рабіў Крывіцкі райвыканкам: “[...] Разгледзеўшы прадстаўленне начальніка аддзялення міліцыі і заяву грамадзяніна Якубовіч Ю.Л., пражываючага ў в. Астрова Валкалацкага сельсавета аб удакладненні нацыянальнасці сям’і, райвыканкам адзначае, што Якубовіч не мае дакументаў, якія пацвярджаюць яго нацыянальнасць. Зыходзячы з чаго выканкам рашыў: 1. Лічыць грамадзяніна Якубовіч Ю.Л. і яго сям’ю па нацыянальнасці беларусамі”³⁴⁹.

Праблема вызначэння нацыянальнасці і грамадзянства з’яўлялася адной з найбольш складаных і важнейшых праблем у час рэпатрыяцыйнай акцыі 1955-1959 гг. У першую чаргу гэта тлумачылася тым, што рэпатрыяцыя адбывалася на аснове прынцыпа грамадзянскай і нацыянальнай прыналежнасці. Гэта значыла, што толькі дакументальнае пацверджанне польскай нацыянальнасці і грамадзянства да 17 верасня 1939 г. з’яўлялася асновай для прыняцця рашэнне аб дазvole грамадзяніну рэпатрыіравацца ў Польшчу. Наяўнасць у значнай часткі насельніцтва дакументаў з супярэчлівымі запісамі аб нацыянальнасці і

³⁴⁸ тамсама, арк.55.

³⁴⁹ тамсама, арк.56.

грамадзянстве (пагаспадарчыя кнігі, пашпарты і г.д.) значна ўскладнілі і абцяжарылі рэпатрыяцыйны працэс, вымусілі рэспубліканскае кіраўніцтва задзейнічаць “адміністрацыйны” рэсурс – рай/гарвыканкамы, якія разам з органамі міліцыі прымалі рашэнне аб дазvole ці адмаўленні людзям у праве рэпатрыяцыі.

§ 2. «У праве рэпатрыяцыі адмовіць...».

Узнятасць і палёгка пасля заканчэння савецка-польскіх перамоваў і падпісання “Пагаднення” прайшлі хутка і палякі з пачуццем выкананага доўга выехалі з Масквы ў Варшаву. Наперадзе засталася самае галоўнае і цяжкае – практычнае ажыццяўленне рэпатрыяцыі, якое было ўскладзена на органы міністэрства ўнутраных спраў СССР. Паколькі ў Савецкім Саюзе органы МУС, а дакладней аддзелы віз і рэгістрацыі (АВіР) займаліся ўсімі пытаннямі, звязанымі з выездамі грамадзян за мяжу, то менавіта яны павінны былі несці асноўны цяжар гэтай работы.

Якія ж былі матывы, што вымушалі людзей, незалежна ад нацыянальнасці – паляка, беларуса, яўрэя рашацца на даволі складаны крок – хадайнічаць аб выездзе ў Польшчу? Канцэнтраваны адказ на гэтае пытанне ўтрымліваецца ў “Даведцы аб выніках праверкі афармлення і разгляду хадайніцтваў аб рэпатрыяцыі з СССР у Польшчу асоб польскай нацыянальнасці ў органах міліцыі МУС БССР” (лет 1958 г.), падрыхтаванай ГУМ МУС СССР. У ёй падкрэслівалася: “[...] Прычынамі вялікай колькасці паступленняў хадайніцтваў аб рэпатрыяцыі з’яўляюцца: 1. Жаданне многіх грамадзян уз’яднацца з роднымі, якія пражываюць у Польскай Народнай Рэспубліцы; 2. Жаданне аднаасобнікаў і значнай часткі калгаснікаў з заходніх абласцей Беларусі атрымаць у Польшчы зямельныя надзелы і весці аднаасобную гаспадарку. Некаторая частка служачых з гарадоў, рэпатрыіруецца ў Польшчу з мэтай заняцца прыватнаўласніцкай дзейнасцю; 3. Частка рэпатрыянтаў выязджае ў Польшчу з тым, каб жыць сярод палякаў, размаўляць і вучыць дзяцей на роднай мове. Разам з тым, па мяркаваннях мясцовых партыйных і савецкіх органаў, паступлення вялікай колькасці хадайніцтваў аб рэпатрыяцыі адбылося з-

за праводзімага ў сучасны момант перасялення селян з хутароў у вёскі. Сакратар Валожынскага РК КПБ т. Крыцкоў заявіў, што калі б дазволілі не праводзіць ссялення, то хадайніцтваў аб рэпатрыяцыі па раёну было б значна меней. Сакратар Івянецкага РК КПБ т. Ягораў, адзначыў, што падача заяваў на рэпатрыяцыю звязана з ссяленнем з хутароў [...]”³⁵⁰.

Безумоўна, адным з важнейшых матываў, які вымушаў людзей выязджаць у Польшчу, з’яўлялася жаданне ўз’яднацца са сваімі роднымі. Так, былы ўраджэнец вёскі Дайнова Валожынскага раёна Маладзечанскай вобласці, які пражываў ва Уроцлаўку, звярнуўся з лістом (лістапад 1956 г.) у МЗС ПНР, у якім прасіў аказаць дапамогу яго родным – маці, двум сёстрам, брату, яго жонцы і іх дваім дзецям выехаць у Польшчу. Галоўнай мэтай іх выезда, паводле яго тлумачэнняў, з’яўлялася: “Маё жаданне і жаданне маіх родных уз’яднацца і пражываць разам у Польшчы ў г. Уроцлаўку, дзе пражываю я, дзе маю працу. Жадаем як найхутчэйшай іх рэпатрыяцыі”³⁵¹. Жаданне ўз’яднацца з сям’ёй вымусіла былога грамадзяніна Беларусі Фелікса Пятровіча, які пражываў у Кашалінскім ваяводстве, звярнуцца ў рэдакцыю газеты “Трубунa Ludu” за дапамогай у выездзе яго родных – маці і брата ў ПНР, якія пражывалі ў Відзаўскім раёне Маладзечанскай вобласці. Справа абцяжарвалася тым, і гэта ён асабліва падкрэсліваў, што кіраўніцтва калгаса, у якім працавала яго маці і брат, катэгарычна адмаўлялі ім ў выдачы даведак, неабходных для прадастаўлення ў АВiP, а без даведак калгаса Відзаўскі АВiP не прымаў іх заявы на рэпатрыяцыю. Напрыканцы ліста ён падкрэсліваў: “Мінула 11 год пасля заканчэння вайны і кожны

³⁵⁰ ДАРФ, ф.9415-Р, воп.3,спр.1460, арк.51-52.

³⁵¹ AMSZ, Z.20, t.756, w.61, k.63. Departament konsularny.

разумеє, што родныя павінны быць як мага бліжэй і [я] не бачу важных прычын, якія б сталі перашкодай да вяртання маёй сям’і да мяне”³⁵². Сведчанем таго, што абсалютная большасць людзей выязджала ў Польшчу з мэтай уз’яднання сямей, з’яўляецца інфармацыя МЗС Польшчы, аб выніках рэпатрыяцыі за 1956г. Дык вось, у ёй падкрэслівалася, што сярод 33 110 тысяч палякаў, якія прыехалі ў Польшчу 90,9 % прыехалі да сваіх родных³⁵³.

Не менш важным матывам, які вымушаў выязджаць селянства, было непрыняцце калгасна-саўгаснай сістэмы. Калі ўжо родныя Народнага пісьменніка Беларусі Максіма Танка, які сам быў “заходнікам”, не захацелі ўступаць у калгас, то гэтае ўжо шмат аб чым кажа. Вось што занатаваў ён 2 красавіка 1948 г. у сваім дзённіку наконт калектывізацыі, якая праходзіла на яго малой радзіме ў вёсцы Пількаўшчына: “[...] Паслаў пісьмо дамоў, ды, відаць, трэба будзе пад’ехаць у сваю Пількаўшчыну і ўгаварыць, каб там нашыя не ўпіраліся ўступаць у калгас, бо ўжо званілі мне з абкама, што дзядзька Максіма Танка сарваў сход, на якім нашы хутаранне аб’явілі аб сваёй гатоўнасці пайсці ў калгас, калі ў яго пойдучь дзядзька Фадзей і мой бацька. А сход праводзіў адзін з адказных работнікаў Маладзечанскага абкома Л.Г.Кляцкоў. Відаць, дома не ўяўляюць, чым ўсё гэта можа скончыцца”³⁵⁴. Рэмарка М.Танка аб тым, што яго родныя не ўяўляюць чым ўсё можа скончыцца, паказвае яго глыбокую занепакоенасць лёсам сваіх родных, якіх, нягледзячы на ўсе яго рэгаліі і пасады, маглі без усялякіх акалічнасцей саслаць вельмі далёка ад

³⁵² AMSZ, Z.20, t.756, w.61, k.74. Departament Konsularny.

³⁵³ Stepka B., Kaska S., ... Ibidem. S.98.

³⁵⁴ Максім Танк, Дзённікі 1941 – 1994, / Польшча, № 9, 1996.-С.172.

* Карыстаючыся нагодай я выказваю шчырую і глыбокую ўдзячнасць В.Скалабану за параду скарыстаць успаміны М.Танка ў працы.

роднага дома. Калі ўжо родны дзядька, ды і бацька М.Танка не жадалі ісці ў калгас, то тут, як кажуць, каментар лішні*. Не “перанесла” ўтварэння калгасаў і сям’я Міхала Курыловіча, які пражываў у в. Пілкі Мастоўскага раёна. Пасля яго смерці, жонка самастойна займалася даволі вялікай аднаасобнай гаспадаркай – яна мела 18 га зямлі, гаспадарчыя пабудовы, сельскагаспадарчы інвентар, сад і г.д. Аднак, як успамінае яго дачка, пасля стварэння калгаса “у нас забралі нашую зямлю і прымусілі да працы ў калгасе”³⁵⁵. У 1958 г. яны падалі хадайніцтва на рэпатрыяцыю ў ПНР, і пасля яго станюўчага разгляду выехалі ў Польшчу.

Заявы на рэпатрыяцыю ў Польшчу прымалі раённыя аддзелы АБіРаў, якія разглядалі ўсе паданыя ім дакументы і выносілі сваё заключэнне. Аднак, калі на раённым ці абласным узроўні ўзнікалі сумненні ў даставернасці прадстаўленых дакументаў, то яны перадаваліся на разгляд рэспубліканскага і саюзнага міністэрстваў унутраных спраў. Вельмі важную, калі не вызначальную, ролю у лёсе амаль кожнага чалавека, які хадайнічаў аб выездзе ў Польшчу, адыгрывалі органы КДБ, асабліва калі разглядаліся справы вязняў, салдат-палякаў Савецкай Арміі, рабочых рэжымных прадпрыемстваў, антысавецкі настроеных грамадзян, былых членаў Арміі Краёвай, тых, хто па звестках КДБ намераваўся выехаць ў капіталістычныя краіны. МУС СССР падкрэслівала, што “асноўнымі матывамі адмоваў (у рэпатрыяцыі - А.В.), з’яўляліся: жаданне выехаць у Ізраіль, США ці другую капіталістычную краіну, валоданне звесткамі, якія складаюць дзяржаўную тайну, антысавецкія настроі, тым асобам, якія работалі ў органах МУС-КДБ”³⁵⁶.

³⁵⁵ Успаміны Ірэны Курыловіч. З архіва аўтара.

³⁵⁶ ДАРФ, ф.Р-4915, воп.3, спр.1460, арк.138.

Удзел у польскіх падпольных фарміраваннях (АК) ставіў пад сумніў надзеі на рэпатрыяцыю. Рафаілу В. і яго жонцы Браніславе В. адмовілі ў рэпатрыяцыя на аснове таго, што ў КДБ меліся звесткі аб тым, што ён: “[...] у 1945 г. дэзэрціраваў з Чырвонай Арміі і ўліўся ў склад нацыяналістычнай ўзброенай бандгрупы. У 1946 г. за гэтае злачынства ён быў асуджаны Ваеным Трыбуналам да 10-ці год папраўча-працоўных лагераў (ППЛ) з паражэннем у правах на 5 год”³⁵⁷. Гэтыя кароткія і сухія канцылярскія радкі былі дастатковымі, каб адмовіць яму і яго жонцы ў рэпатрыяцыі ў Польшчу. У пэўнай ступені больш драматычна склаўся лёс ураджэнца в. Барок Полацкай вобласці паляка Іосіфа Г. і яго жонкі, якім таксама адмовілі ў рэпатрыяцыі. Драматызм, калі ўчытацца і асэнсаваць заключэнне КДБ, заключаўся ў наступным: “[...] Па рабоце Іосіф Г. характарызуецца станоўчым чынам. У цяперашні час яму, як лепшаму рабочаму, Лангурскага леспрамгаса прадастаўлена добрая кватэра. Вядома, што ў 1950 г. Г. быў асуджаны на 25-ці год ППЛ. У 1955 г. тэрмін зняволення быў зніжаны да 10-ці год. У маі 1956 г. пастановай Камісіі, створанай на аснове Указа ад 24 верасня 1956 г., ён быў вызвалены з-пад варты. На аснове вышэйадзначанага, а таксама ўлічваючы меркаванні УКДБ пры СМ СССР па Свярдлоўскай вобласці, [...] хадайніцтва Г. і яго жонкі аб рэпатрыяцыі ў Польшчу адхіліць”³⁵⁸. Як выцякае з заключэння КДБ, ні добрая праца Іосіфа Г. (нават кватэру выдзелілі), ні скасаванне тэрмінаў зняволення, ні ўвогуле вызваленне з-пад нагляду не маглі дазволіць яму выехаць у Польшчу. Драматызм заключаўся ў тым, што фактычна рэабілітаваны Г. не меў права выехаць, бо раглядаўся колішняй уладай

³⁵⁷ ДАРФ, ф. Р-9415, воп.3, спр.1463. арк.59.

³⁵⁸ тамсама, арк.137.

як яе патэнцыйны “вораг”. Удзел у “дзеінасці антысавецкай нацыяналістычнай бандгрупы” стаў перашкодай для выезда ў Польшчу і для полькі, урадженкі Маладзечанскай вобласці Ядвігі Т., якой у кастрычніку 1957 г. таксама адмовілі ў рэпатрыяцыі³⁵⁹.

Забягаючы наперад адзначу, што праблема былых “акаўцаў” узнікла і пасля заканчэння рэпатрыяцыі. Для многіх “акаўцаў”, якія здзейснілі цяжкія злачынствы, дарога ў Польшчу была зачынена. 24-27 сакавіка 1959 г. у Маскве адбыліся савецка-польскія перамовы, на якіх бакі падсумавалі вынікі рэпатрыяцыі. У выніку дыскусій бакі пагадзіліся, што ўмовы Пагаднення ад 25 сакавіка 1957 г. выкананы. Разам з тым, савецкі бок адмовіўся рэпатрыіраваць цэлы шэраг асоб, якія па яго меркаваннях, здзейснілі цяжкія злачынствы супраць савецкай улады. Галоўным чынам гэта былі члены Арміі Краёвай, прытым большасць з іх, 24 з 37, паходзіла з заходніх абласцей Беларусі³⁶⁰. На самай справе, амаль усе з іх здзейснілі цяжкія злачынствы. Так, напрыклад, Браніслаў Г., урадженец в. Улькаўцы Сапоцкінскага раёна Гродзенскай вобласці быў асуджаны 4 лістапада 1947 г. на 25 год зняволення за тое, што “у 1943 г. уступіў у АК і ўзначаліваў адну з банд, якая пад яго кіраўніцтвам здзейсніла 21 тэрарыстычны акт над прадстаўнікамі савецкай улады і забіла 26 мясцовых жыхароў. [...] За актыўную антысавецкую дзейнасць Г. быў узнагароджаны Залатым Крыжом. Урадженец в. Гута Новамышскага раёна Баранавіцкай вобласці Ян. Р. быў асуджаны 15 жніўня 1945 г. за здраду Радзіме да вышэйшай меры пакарання (ВМП) з заменай на 20 год зняволення за тое, што “з’яўляючыся намеснікам

³⁵⁹ тамсама, арк.247.

³⁶⁰ AMSZ, Z.20, t.929, w.72, k. 61-72.

камандзіра роты Войска Польскага ў верасні 1943 г. уступіў у банду АК і агітаваў другіх ваеннаслужачых да ўступлення ў АК і вядзення барацьбы супраць СССР. У сакавіку 1945 г. арганізаваў забойства камандзіра аднаго з баталь’онаў Войска Польскага і спрабаваў вывесці асабовы склад баталь’она на тэрыторыю СССР для злучэння з бандамі АК. Пры пераходзе дзяржаўнай мяжы арганізаваў узброенае супраціўленне савецкім пагранічным войскам, у выніку якога меліся ахвяры”³⁶¹. Жыхар в. Станелевічы Зельвенскага раёна Гродзенскай вобласці Іосіф К. быў асуджаны 9 жніўня 1945 г. на 25 год зняволення за наступнае: “У студзені 1945 г. уступіў ў банду АК і з’яўляўся камандантам тэрарыстычнай групы, якая састаяла з 30 чалавек і пад яго кіраўніцтвам здзейсніла 14 тэрарыстычных актаў над савецка-партыйнымі работнікамі і членамі іх сямей, а таксама вярбаваў у АК новых членаў і займаўся рабункамі насельніцтва”³⁶². Аналагічныя злачынствы здзейснілі і астатнія асуджаныя, што і з’явілася асновай для адмовы ім у рэпатрыяцыі.

Рэпатрыяцыя была забаронена і для былых беларускіх калабарантаў. Так, беларус Пётр К. для таго каб выехаць у Польшчу ўзяў шлюб з полькай, якая была польскай грамадзянкай да 1939 г. Праверыўшы іх хадайніцтва КДБ устанавіла, што “[...] К. у перыяд нямецкай акупацыі быў актыўным паслугачом нямецкіх акупантаў, служыў ў складзе карных частак нямецкай арміі. У 1948 г. быў асуджаны ваенным трыбуналам да 10 год зняволення. Пакаранне адбыў. У сакавіку 1957 г. узяў шлюб з асобай польскай нацыянальнасці – К. Вольгай, якая мае права на рэпатрыяцыю. Улічваючы меркаванні КДБ пры СМ Карэльскай АССР [...]

³⁶¹ тамсама, к.62.

³⁶² тамсама, к.64.

хадайніцтва Пятра К. і яго жонкі Вольгі К. адхіліць”³⁶³. Цікава адзначыць, што ўсё ж К. змог выехаць у Польшчу. Як сведчаць успаміны сёстраў К., пасля адбыцця пакарання яны вярнуліся ў Беларусь, а неўзабаве выехалі ў ПНР³⁶⁴.

Мінулае зняволенне таксама было асновай для адмаўлення. Так, Станіславу Х. яго жонцы адмовілі ў выездзе ў Польшчу з-за таго, што ён: “[...] па дырэктыве № 97 МУС СССР 31 мая 1946 г. быў высланы ў Карэльскую АССР і 20 жніўня 1948 г. за ўцёкі з месц пасялення быў асуджаны на 6 год папраўча-працоўных лагераў. Пакаранне адбыў”. Акрамя этага, ён меў састарэлыў бацькоў і таму яго сям’і было забаронена рэпатрыіравацца³⁶⁵.

Паляку Іосіфу Б., жыхару Гродзенскай вобласці забаранілі выезд з-за таго, што ён знаходзіўся пад следствам. Яго абвінавачвалі ў тым, што ён “[...] пагражаў расправіцца з брыгадзірам калгаса за грамадскую дзейнасць апошняга”³⁶⁶.

Не выпадала разлічваць на рэпатрыяцыю тым, хто меў родных ды бацькоў за граніцай. Гэтая прычына стала неперадольнай для Чэслава Б., які нарадзіўся ў Баранавічах. КДБ устанавіла, што ён “[...] нарадзіўся ў сям’і буйнага уласніка”. Аднак, самае галоўнае заключалася ў тым, што яго бацька пражываў у Англіі, а ён ніколі не ўзгадваў аб гэтым. Улічваючы гэтыя факты яму і жонцы было адмоўлена ў выездзе ў Польшчу³⁶⁷.

Выезд у Польшчу быў забаронены тым, хто служыў у Савецкай Арміі (СА) і па службе меў

³⁶³ ДАРФ, ф.9415-Р, воп.3, спр.1463. арк.246. Перапіска на асоб, якім адмоўлена ў рэпатрыяцыі ў Польшчу. 30 студзеня 1957 – 10 лістапада 1957 г.

³⁶⁴ А.Катковіч, В.Катковіч-Клэнтак, Успаміны. Навук. рэд. Г.Глагоўскай, В.Харужы. Беларускае гістарычнае таварыства. Беласток. 1999. – С.96.

³⁶⁵ ДАРФ, ф.9415-Р, воп.3, спр.1463. арк.27.

³⁶⁶ ДАРФ, ф.9415, воп. 3, спр.1465. арк.190.

³⁶⁷ ДАРФ, ф. Р-9415, воп.3, спр.1463. арк.55.

дачыненне да дзяржаўных тайн. Так, 21 снежня 1957 г. 3-е Галоўнае Упраўленне КДБ пры СМ СССР і ГУМ МУС СССР разгледзілі хадайніцтва Альфонса К. радавога воінскай часткі 78761, які падаў заяву аб звальненні з СА і выездзе ў ПНР. Па выніках разгляду яго заявы вышэйзгаданыя органы прыйшлі да высновы, што “[...] Накіроўвая ў 3-е Галоўнае упраўленне матэрыял, начальнік асобага аддзела акругі (Беларускай Чырвонасцяжнай ваеннай акругі. - А.В.), генерал-маёр Пятроў зрабіў сваё заключэнне супраць рэпатрыяцыі Альфонса К. у ПНР, паколькі ён выкарыстоўваецца на будаўніцтве спецыяльнага аб’екта. З матэрыялаў справы бачна, што на ізаляванай тэрыторыі спецыяльнага аб’екта К. працуе з перапынкамі з лета 1956 г. па цяперашні час. За гэты час яму прыходзілася ўдзельнічаць пры будаўніцтве гаража і пракладванню цеплатрасы да яго, агароджванню аб’екта па ўсяму перыметру ізаляванай тэрыторыі [...]. З будаўнічых работ яму стала вядома размяшчэнне ўсіх будынкаў як на ізаляванай тэрыторыі, так і ў лакальнай зоне, а таксама аб прапускным рэжыме часу і распалажэнні пастоў. Кампраметуючых матэрыялаў на К. і яго родных не маецца. Да прызыва ў СА ён разам з сям’ёй пражываў у в. Сеўрукі Відзаўскага раёна Маладзечанскай вобласці і працаваў у калгасе. У цяперашні час на выезд у ПНР афармляецца яго маці і два браты. Улічваючы, што у цяперашні час К. служыць на рэжымным аб’екце і валодае звесткамі, якія маюць дзяржаўную тайну, лічылі б: 1. Ваеннаслужачаму К. адмовіць ў яго хадайніцтве аб рэпатрыяцыі з СССР у ПНР. Разам з тым, растлумачыць яму, што гэта пытанне будзе разгледжана пасля заканчэння тэрміна службы ў Савецкай Арміі”³⁶⁸.

³⁶⁸ ДАРФ, ф. Р-9415, воп.3, спр.1464, арк.98-99. Справа з заключэннямі

Істотным матывам, які быў асновай для адмены ў рэпатрыяцыі з’яўляліся антысавецкія настроі людзей. Так, ужо ўзгаданае 2-е галоўнае ўпраўленне КДБ пры СМ СССР адмовіла ў праве на выезд у Польшчу сям’і Людвіга К., які пражываў у в. Самаравічы Зельвенскага раёна Гродзенскай вобласці за тое, што “[...] варажжа настроены да савецкай улады, узводзіць паклёп на савецкую рэчаіснасць. З перапіскі К. з пражываючым у Польшчы дзядзькай бачна, што і іншыя члены сям’і К. падзяляюць яго антысавецкія погляды”³⁶⁹. У сувязі з гэтым, цікавасць выклікае фраза “з перапіскі К. бачна [...]”. Яна расшыфроўваецца даволі проста – КДБ праводзіў у шырокіх памерах перлюстрацыю лістоў тых, хто выехаў у Польшчу і дасылаў лісты да родных і блізкіх, якія засталіся ў Беларусі. Людзі, якія пісалі сваім родным у Беларусь хутчэй за ўсё не ведалі такога слова “перлюстрацыя”, але яго добра ведалі супрацоўнікі спецслужбаў. Вось, напрыклад, якога кшталту паведамленне накіраваў сакратар Гродзенскага абкама КПБ Г.Панамароў у ліпені 1958 г. сакратару ЦК КПБ Ц.Кісялёву: “Гродзенскім абласным ўпраўленнем КДБ перахоплены шэраг лістоў, адправіцелі якіх з Польшчы перасылаюць у адрас жыхароў Гродзенскай вобласці звароты да рэпатрыянтаў, якія прыбылі з Савецкага Саюза ў Польшчу [...]”³⁷⁰. Перлюстрацыя лістоў з Польшчы ажыццяўлялася і надалей. Так, напрыклад, абласное ўпраўлення КДБ па Гродзенскай вобласці паведамляла сакратару Гродзенскага абкама КПБ Р.Панамарову ў верасні 1958 г., што: “у працэсе негласнай апрацоўкі карэспандэнцыі, зыходзячай з

КДБ пры СМ СССР і МУС СССР аб адмове ў рэпатрыяцыі. 2 лютага 1957 г. – 25 жніўня 1958 г.

³⁶⁹ ДАРФ, ф.Р-9415, воп. 3, спр.1465. арк.23. Перапіска на асоб, якім адмоўлена ў рэпатрыяцыі. 2 лістапада 1957 – 10 снежня 1958 г. У 3 Т. Т.1.

³⁷⁰ НАРБ, ф.4п, воп.62., спр.487, арк.355.

Польскай Народнай Рэспублікі ў адрас грамадзян Гродзенскай вобласці, выяўлены дакументы, аўтары якіх паведамляюць, што пры пераездзе савецка-польскай граніцы на КПП яны падвергліся слабаму мытнаму дагляду³⁷¹. Магчыма мяркаваць, што, калі КДБ “апрацоўвала” лісты з Польшчы ў Беларусь, то з такой жа верагоднасцю “апрацоўваліся” і лісты з Беларусі ў Польшчу. Інакш нічым іншым нельга патлумачыць, фразу, што “[...] з перапіскі бачна [...]”. Другая справа, наколькі перлюстрацыя была абшырнай? Ці КДБ “негласна” праглядала толькі асобныя лісты, ці гэта тычылася ўсёй карэспандэнцыі, якая адбывалася ў абодвух накірунках.

Мееру Ш. забаранілі выезд у Польшчу ў сувязі з тым, што ён, “[...] пражываў на тэрыторыі былой панскай Польшчы меў сувязь з польскай контразведкай і па яе заданню займаўся выкрыццём камуністаў і рэвалюцыйных рабочых, за што арыштоўваўся савецкімі органамі і адбываў пакаранне”³⁷².

Падазрэнні ў сувязях з замежнікамі таксама былі важнай прычынай у адмаўленні ў праве рэпатрыяцыі. Гэта яскрава праявілася з Пятром К., які працаваў партрэтастам ў цэнтральных мастацкіх майстэрнях Мінска і яго жонкай Крысціны К., полькай па нацыянальнасці. Ім адмовілі ў выездзе з-за таго, што КДБ пры СМ СССР мела звесткі: “[...] аб падазронных сустрэчах Пятра К. з супрацоўнікам французскага пасольства ў Маскве, двума французскімі студэнтамі, якія адбыліся ў Маскве ў 1956 г. і сустрэчы з амерыканскім турыстам у г. Ленінградзе таксама ў 1956 г.”³⁷³.

³⁷¹ НАРБ, ф.4п, воп.62, спр.488, арк.271. Прадстаўленні, інфармацыі, дакладныя запіскі МЗС БССР 26 чэрвеня 1958 г. – 14 кастрычніка 1958 г.

³⁷² ДАРФ, ф.9415, воп. 3, спр.1465, арк.169.

³⁷³ ДАРФ, ф. Р-9415, воп.3, спр.1455, арк. 258-259.

Інфармацыя КДБ аб тым, што хтосці з хадайнічаючых мае намер выехаць праз Польшчу ў капіталістычную краіну, адразу ж значылі адмаўленне ў рэпатрыяцыі. Так, польцы Юліі Ш., якая мела польскае грамадзянства да 1939 г. і яе мужу – немцу па нацыянальнасці Бернгарду Ш. было адмоўлена ў выезде у Польшчу, бо, па меркаваннях КДБ, яны мелі намер выехаць праз ПНР у Заходнюю Германію³⁷⁴. Жыхарцы Маладзечна М. было адмоўлена ў выездзе ў Польшчу з-за таго, што “[...] М. мае намер выехаць на сталае месца жыхарства ў ЗША, дзе пражываюць яе родзічы. Кіруючыся дырэктывай КДБ пры СМ СССР № 83 с. ад 8 мая 1957 г. [...] хадайніцтва М. і яе мужа аб рэпатрыяцыі ў Польшчу адхіліць”³⁷⁵. Больш складаная сітуацыя мела месца яшчэ з адной сям’ёй з Маладзечна. Сям’я К. падала хадайніцтва на рэпатрыяцыю. Але КДБ пры СМ Беларусі стала вядома, што зяць К. збіраецца з Польшчы выехаць у Злучаныя Штаты Амерыкі. У сувязі з гэтым, К. было дазволена выехаць у Польшчу, а яе зяцю адмовілі ў гэтым³⁷⁶.

Асабліва пільную ўвагу, пры разглядзе хадайніцтваў на рэпатрыяцыю, КДБ звяртала на хадайніцтвы яўрэяў. Тут матывы адмоваў былі надта разнастайнымі. Антысавецкія настроі, жаданне выезда ў Ізраіль, наяўнасць родных у капіталістычных краінах, сіянісцкае мінулае і г.д., ставілі крыж на надзеях яўрэяў выехаць у Польшчу. Так, напрыклад, 2-е Галоўнае ўпраўленне КДБ СССР разгледзела хадайніцтва яўрэя Эляша З. аб рэпатрыяцыі ў ПНР і прыняло наступнае рашэнне: “[...] гр-не З. , яго жонка З. і брат жонкі Б., узбудзілі хадайніцтва аб выездзе з СССР на пастаяннае

³⁷⁴ тамсама, арк. 183.

³⁷⁵ ДАРФ, ф. Р-9415, воп.3, спр.1464, арк. 9-11. Заключэнні КДБ пры СМ СССР і МУС СССР аб адмове ў рэпатрыяцыі.

³⁷⁶ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1464, арк. 9-11.

жыхарства ў Польшкую Народную Рэспубліку. Да 17.09.1939 г. яны мелі польскае грамадзянства. Праверкай устаноўлена, што Эл'яш З. у 1945 г. быў асуджаны па арт. 66 ч II і 67 УК УЗ. СССР да 8 год папраўча-працоўных лагераў (ППЛ), тэрмін пакарання адбыў. У цяперашні момант Эл'яш З. ад сваіх сіянісцкіх перакананняў не адмовіўся, сярод свайго атачэння ўхваляе жыццё ў Ізраілі. Мае намер праз Польшчу выехаць са сваёй сям'ёй у дзяржаву Ізраіль, дзе збіраецца выступіць з паклёпніцкімі антысавецкімі плёткамі. На аснове вышэйадзначанага, [...] хадайніцтва грамадзян Эл'яша З., яго жонкі З. і брата жонкі Б. аб выезде на сталае месца жыхарства ў Польшкую Народную Рэспубліку адхіліць. Старшы аперупаўнаважаны 6 аддзялення, 9 аддзела 2 Галоўнага Упраўлення КДБ пры СМ СССР маёр М. Начальнік 6 аддзялення 9 аддзела 2 Галоўнага Упраўлення КДБ пры СМ СССР падпалкоўнік К., намеснік начальніка 9 аддзела 2 Галоўнага Упраўлення КДБ пры СМ СССР палкоўнік В.”³⁷⁷. Аналагічнае рашэнне было прынята і ў адносінах да ўраджэнца г. Высокае Брэсцкай вобласці Хаіма К. і яго жонкі, які, паводле тых жа супрацоўнікаў КДБ пры СМ СССР: “Праяўляе сябе як яўрэйскі нацыяналіст і настроены антысавецкі”³⁷⁸. Таму яму і яго жонцы таксама было адмоўлена ў выезде ў ПНР. Падазрэнні ў сувязях з сіяністамі, каштавалі выезда ў Польшчу і сям'і Л, якога КДБ абвінаваціў у тым, што “Л. пражываў у панскай Польшчы і быў членам яўрэйскай сіянісцкай

³⁷⁷ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1455, арк.57-58. Перапіска на асоб, якім адмоўлена ў рэпатрыяцыі ў Польшчу. 28 лістапада 1956 г. – 4 верасня 1957 г.

³⁷⁸ там сама, арк.93-94.

арганізацыі і выступаў за стварэнне “яўрэйскай незалежнай дзяржавы”³⁷⁹.

У асобных выпадках, яўрэям адмаўлялі ў выездзе спісамі. Так, начальнік АБіР ГУМ МУС СССР палкоўнік Тулоцкі накіраваў 17 чэрвеня 1958 г. начальніку ПРА УМ МУС БССР ліст, у якім адзначаў: “Прашу даць указанне аб’явіць: 1. С. Генадзю Рафаілавічу, пражываючаму ў в. Далгінава, Крывіцкага раёна, Маладзечанскай вобласці; 2. В. Абраму Мееравічу, пражываючаму ў г. Гродна; П. Давыду Элевічу, пражываючаму ў г. Іўе, што іх хадайніцтву аб рэпатрыяцыі ў Польшчу разгледжаны і ў выездзе ім адмоўлена”³⁸⁰. Аналагічнага зместу ліст быў накіраваны і на яўрэяў, жыхароў Ашмян З., К., Ш, якім таксама адмовілі ў выездзе ў Польшчу³⁸¹.

Яўрэі, каб вырвацца з Беларусі ў Польшчу, а потым выехаць у Ізраіль ці іншую заходнюю краіну заключалі фіктыўныя бракі, але і гэта не заўсёды дапамагала. Напрыклад, Давід Г., які нарадзіўся ў Мікалаеўскай вобласці ўзяў шлюб з Вольгай А., урадженкай Смаргоні, якая да 17 верасня 1939 г. мела грамадзянства Польшчы. Яны падалі сумесную заяву на рэпатрыяцыю. Але ў КДБ СССР узніклі падазрэнні ў сапраўднасці іх шлюб і 2-е упраўленне КДБ пры СМ СССР прыняло рашэнне: “УКДБ пры СМ СССР па Смаленскай вобласці (яны на час хадайніцтва пражывалі там. – А.В.), мае звесткі, што шлюб Г. з А. фіктыўны і заключаны імі з мэтай выезда праз Польшчу ў Ізраіль”³⁸². Улічваючы гэтае ім адмовілі ў рэпатрыяцыі. Фіктыўны шлюб не дапамог і Барысу В., які ўзяў шлюб з полькай Геленай К. і паспрабаваў разам з ёй выехаць ў Польшчу.

³⁷⁹ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1453, арк. 232. Перапіска на асоб, якім адмоўлена ў рэпатрыяцыі ў Польшчу. 31 мая 1958 – 9 студзеня 1959.

³⁸⁰ тамсама, арк 5.

³⁸¹ тамсама, арк. 9.

³⁸² тамсама, арк.37.

Аднак, як і ў выпадку з Давідам Г. ім было адмоўлена ў рэпатрыяцыі. Адмовілі ў рэпатрыяцыі па гэтых жа меркаваннях і яўрэю Маісею Т., які ўзяў шлюб з полькай³⁸³. Па гэтых жа матывах было адмоўлена ў рэпатрыяцыі і многім другім яўрэйскім сем'ям, якія, па меркаваннях КДБ, заключылі фіктыўныя шлюбы³⁸⁴. Аналіз такога кашталту адмоваў паказвае, што галоўным чынам яўрэі-мужчыны бралі фіктыўны шлюб з жанчынамі-полькамі і такім чынам спрабавалі выехаць у Польшчу, а потым у Ізраіль, Канада, ЗША ці якую іншую краіну.

Увогуле неардынарны выпадак адбыўся з пінскім яўрэям Янкелем Ш., які з жонкай намерыўся выехаць у Польшчу. Яму было адмоўлена з-за таго, што ён з'яўляўся родзічам ні каго інакш, як ... Голды Меір (Меірсон), якая ў 1948-1949 гг. з'яўлялася пасланнікам Ізраіля ў Маскве, потым, як вядома стала Прэм'ер-Міністрам Ізраіля. Дык вось, у КДБ меліся звесткі, што Янкель Ш. у 1948 г. быў у Маскве і сустракаўся з са сваёй будучай знакамітай цёткай. Безумоўна, дараваць гэта ні яму, ні яго жонцы пільныя чэкісты не маглі і забаранілі выезд у Польшчу. Да таго ж, ён абвінавачваўся ў паклёпе на Савецкі Саюз і аднаго гэтага ўжо было дастаткова, каб забараніць яму выезд, а тут яшчэ такая вядомая цётка³⁸⁵. Супрацоўнікі беларускага КДБ таксама былі "падключаны" да разгляду хадайніцтваў аб рэпатрыяцыі. Так, у справаздачы аб рэпатрыяцыі па БССР за 1958 г. адзначалася, што з агульнай колькасці неразгледжаных спраў па Гродзенскай вобласці (па стану на 1 ліпеня 1958 г.), ва ўпраўленні

³⁸³ ДАРФ, ф.9415-Р, воп.3, спр.1463. арк.216. Перапіска на асоб, якім адмоўлена ў рэпатрыяцыі ў Польшчу. 30 студзеня 1957 – 10 лістапада 1957 г.

³⁸⁴ там сама, арк.217, 241; ДАРФ, ф.9415, воп. 3, спр.1465. арк.21. Перапіска на асоб, якім адмоўлена ў рэпатрыяцыі. 2 лістапада 1957 – 10 снежня 1958 г. У 3 Т. т.1.

³⁸⁵ ДАРФ, ф.Р-9415, воп. 3, спр.1465. арк.34.

ўнутранных спраў аблвыканкама знаходзілася 11 602 хадайніцтва, а ва ўпраўленні абласнога КДБ – 2994³⁸⁶. Такім чынам, амаль кожная чацьвёртая справа разглядалася УКДБ па Гродзенскай вобласці. На жаль невядома, колькі ж чалавекам было адмоўлена ў рэпатрыяцыі па заключэннях беларускага КДБ.

Адзначу, што Польшча, ды гэта вельмі ясна ўсведамлялі польскія ўлады, для значнай часткі яўрэяў была своеасаблівым транзітным калідорам, праз які яны выязджалі далей на захад. Вось, што занатаваў у сваім дзённіку супрацоўнік МЗС СССР А.Абрамаў пасля размовы з часовым павераным у справах Польскай Народнай Рэспублікі Славікоўскім у кастрычніку 1957 г. У прыватнасці А.Абрамаў адзначаў: “[...] Адказваю на мае пытанні, Славікоўскі распавёў, што пункт гледжання польскага ўрада ў адносінах яўрэйскай міграцыі ў Ізраіль не змяніўся. Іміграцыя будзе працягвацца. Па дадзеных ізраільскай місіі ў Варшаве, у Польшчы зараз знаходзіцца 40-42 тысячы яўрэяў. З іх 20-25 тысяч асімілююцца і, па ўсёй бачнасці, нікуды не паедуць, а астатнія (каля 20 тыс.) жадаюць выехаць у Ізраіль. Акрамя гэтага, чакаецца прыезд з Савецкага Саюза каля 8 тысяч яўрэяў, якія таксама паедуць у Ізраіль. На маё пытанне аб прычынах гэтай іміграцыі, Славікоўскі адказаў, што асноўнай прычынай з’яўляецца наяўнасць антысемітызму ў Польшчы, а таксама неўстойлівая палітычная абстаноўка”³⁸⁷.

Матывы адказаў у праве рэпатрыяцыі былі разнастайнымі, але галоўным чынам адмаўлялі па наступных прычынах: з-за выказвання антысавецкіх настрояў, валодання чалавекам пэўных дзяржаўных тайнаў, жаданне выкарыстаць рэпатрыяцыю для

³⁸⁶ ДАРФ, ф.9415, воп. 3, спр.1459. арк.105.

³⁸⁷ ДАРФ, фР-9415, воп. 3, спр.1459. арк.35.

пераезда ў краіны захаду, наяўнасць блізкіх, родных, сваякоў у капіталістычных краінах, недаставернасць прадстаўленых у АВіРы дакументаў ды іншыя. Але тым, каму адмаўлялі ад гэтага было не лягчэй, бо яны трацілі надзею вырвацца з Савецкага Саюза.

§ 3. “З Беларусі да нас паступае найвялікшая колькасць скаргаў...”.

Адмовы у праве рэпатрыяцыі, выклікалі, без перабольшання, хвалю скаргаў, якія накіроўваліся галоўным чынам у пасольства Польшчы ў Маскве. Упаўнаважаны ў справах рэпатрыяцыі пры пасольстве Польшчы ў Маскве М.Попель 30 студзеня 1957 г. накіраваў начальніку Пашпартна-рэгістрацыйнага аддзела (ПРА) МУС СССР ліст, у якім падкрэсліваў: “[...] дазволю сабе нагадаць, што менавіта з Львоўскай, Маладзечанскай і Гродзенскай абласцей паступае да нас найвялікшая колькасць скаргаў ад рэпатрыянтаў. З гэтай нагоды мы неаднаразова Вам пісалі, пачынаючы з лістапада 1956 г. Сярод сотняў хадайніцтваў, значная колькасць тычыцца менавіта вышэйадзначаных пашпартна-рэгістрацыйных аддзелаў, якія насуперак Пагадненню паміж Польскім і Савецкім урадамі, адмаўляюць у прыняцці заяваў, затрымліваюць афармленне ці выдачу рэпатрыяцыйных дакументаў. [...] Мы заклапочаныя тым, што ў апошні час колькасць скаргаў з боку рэпатрыянтаў павялічваецца. У нашым лісце ад 4.01.1957 г. мы прасілі звярнуць Вашу ўвагу на тое, што нашыя хадайніцтвы, накіраваныя ў ПРА ГУМ МУС СССР, якія тычацца ПРА Львоўскай, Маладзечанскай і Гродзенскай абласцей – застаюцца практычна без адказу”³⁸⁸.

На самай справе, людзі скардзіліся, што АБіРы патрабавалі ад іх дадатковых дакументаў, якія пацвярджалі іх нацыянальнасць і грамадзянства да 17 верасня 1939 г., аб выкананні розных дзяржаўных падаткаў, плацяжоў, пагашэнні грашовых запазычынасцей і г.д. Да Упаўнаважанага Польскага

³⁸⁸ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1463. арк.324.

Урада ў справах рэпатрыяцыі дасылалася такая вялікая колькасць скаргаў аб перашкодах у афармленні дакументаў, што польскае пасольства ў Маскве нават класіфіцыравала іх па наступных раздзелах: I. Неспрыяльная абстаноўка для хадайнічаючых аб рэпатрыяцыі; II. Неабгрунтаваны адмовы прымаць заявы на рэпатрыяцыю; III. Непрызнанне дакументаў, якія пацвярджаюць польскую нацыянальнасць і грамадзянства; IV. Непрыняцце органамі міліцыі дакументаў, якія пацвярджаюць польскую нацыянальнасць і грамадзянства; V. Павялічэнне пераліка дакументаў, якія пацвярджаюць польскую нацыянальнасць і грамадзянства да 17 верасня 1939 г.; VI. Невыкананне арт. 4 “Пагаднення” аб уз’яднанні сямей; VII. Патрабаванне дадатковых дакументаў пасля падачы заявы аб рэпатрыяцыі; VIII. Адмовы ў праве на рэпатрыяцыю; IX. Адмовы мясцовых уладаў аб выдачы неабходных дакументаў (даведак з сельскіх саветаў, калгасаў, фінансавых органаў і г.д.); X. Складанасці ў рэпатрыяцыі дзяцей; XI. Складанасці пры рашэнні гаспадарча-фінансавых пытанняў; XII. Цяжкасці ў рэпатрыяцыі былых польскіх рэвалюцыйных дзеячаў³⁸⁹.

Пераказваць лісты, кожны з якіх па свайму эмацыянальны, дастаткова цяжка, таму проста дадзім слова тым, хто вымушаны быў звяртацца ў польскае пасольства ў Маскве. Лісты падаюцца з захаваннем стыля, але з перакладам на беларускую мову. Я паспрабаваў паказаць шматлікія тыповыя скаргі людзей на ўсе дзяржаўныя структуры – пачынаючы ад сельсавета і заканчваючы вышэйшымі партыйна-дзяржаўнымі органамі. Першай бюракратычнай прыступкай, якую павінны

³⁸⁹ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3. спр.1468, арк.19-21. Перапіска аб рэпатрыяцыі ў ПНР асоб польскай і яўрэйскай нацыянальнасцей у 1957-1959 гг.

былі пераадолець жадаючыя выехаць у Польшчу, з’яўлялася атрыманне рознага кшталту даведак з калгасаў ды сельскіх саветаў (аб нацыянальнасці, складзе сям’і, разліках па розных пастаўках, падатках, аб заробку за працадні і г.д.). Так, жыхарка Браслаўскага раёна Р. адзначала: “Пачынаючы ад старшыні калгаса П. і да старшыні сельсавета Б. усе наўмысна адмаўляюць у выдачы даведак. Я звярнулася за дапамогай да старшыні Браслаўскага райвыканкама, аднак апошні дапамогі таксама не аказаў і больш таго абразіў, за тое, што я збіраюся выехаць у Польшчу”³⁹⁰. К. з Ваўкавыскага раёна падкрэсліваў: “Пасля майго звароту ў сельсавет мне заявілі, што для атрымання даведкі з сельскага савета неабходна даведка праўлення калгаса. Праўленне калгаса адказала мне, што ім патрэбны тры работнікі (члены маёй сям’і) і даведкі не выдалі”³⁹¹. Х. з Новаруднянскага сельсавета таксама скардзіўся на працоўнікаў сельсавета: “Міліцыя патрабуе даведкі сельсавета, а яго старшыня кажа нам: “Увесь сельсавет складаецца з адных палякаў, калі я буду кожнаму выдаваць даведкі на выезд у Польшчу, то ў мяне застанеца вельмі мала людзей”³⁹². Р. (не пазначана месца жыхарства), падкрэслівала: “Міліцыя накіроўвае ў сельсавет за даведкай, а яго старшыня кажа, што атрымаў загад не выдаваць даведак палякам, бо за выдачу такіх даведак старшыню і сакратара будуць судзіць”³⁹³. 10 жыхароў вёскі Майсеевічы Ваўкавыскага раёна ў калектыўным лісце адзначалі: “Міліцыя адпраўляе ў сельсавет, а яго старшыня, да старшыні калгаса т. Ж., які заявіў, што на пасяджэнні праўлення будзе разглядацца пытанне, каго з палякаў “пускаць”, а

³⁹⁰ тамсама, арк.41.

³⁹¹ тамсама, арк.41.

³⁹² тамсама, арк.41.

³⁹³ тамсама, арк.41.

каго не “пускаць”³⁹⁴. В. з Браслаўскага раёна апынуўся ў аналагічнай сітуацыі: “Даведкі сельскі савет не выдае, пакуль не атрымае даведку з калгаса. Калгас не выдае ніякіх давадак, заяўляе, што раён забараніў, а міліцыя нават ні жадае размаўляць без даведкі сельсавета”³⁹⁵. У асобных выпадках кіраўнікі калгасаў рашалі “пытанне” вельмі проста. Жыхар Пастаўскага раёна З. паведамляў, што старшыня калгаса адмовіўся выдаць яму неабходную даведку ў органы міліцыі. Тады ён абскардзіў гэтае рашэнне ў аблвыканкаме і ў Савеце Міністраў БССР. У рэшце рэшт пасля доўгай бюракратычнай перапіскі яго ліст зноўку трапіў да старшыні калгаса. Той, па ўсёй бачнасці, доўга не разважаючы, склікаў праўленне калгаса, якое прыняло наступнае рашэнне: “Праўленне калгаса адмовіла ў выдачы даведкі на выезд у ПНР, бо важных прычын на выезд не маецца, сям’я неабходна, бо ў дадзенай брыгадзе маецца мала працаздольных.”³⁹⁶. Жыхар Брэста Ч. падкрэсліваў: “Прадставіў свае дакументы савецкім уладам. Раённая міліцыя мне адказала, што нада працаваць тут, а не шукаць нейкую Польшчу і патрабавала даведкі з месца працы, з калгаса. Я звярнуўся да старшыні калгаса “Іскра” т. К. і атрымаў такі ж самы адказ. Я звярнуўся ў ЦК Беларусі [...] да т. Мазурава, а адказ атрымаў з райкама партыі (з раёна) такі: “Ваша радзіма там, дзе вы нарадзіліся [...]”³⁹⁷. Жыхарка Карэліцкага раёна Ч. паведамляла: “Міліцыя ў Карэлічах заявіла, што ўсялякія даведкі захоўваюць сваю моц на працягу 3-х месяцаў, а таму мае даведкі за студзень і люты (1957 г. – А.В.) міліцыя прызнаць не можа. Калі я звярнулася ў сельсавет за новымі

³⁹⁴ тамсама, арк.41.

³⁹⁵ тамсама, арк.41.

³⁹⁶ тамсама, арк.22.

³⁹⁷ тамсама, арк.23.

даведкамі, мне заявілі, што сельсавет выдае даведкі толькі раз на год і адмовілі мне ў выдачы”³⁹⁸.

Вельмі істотнай праблемай для рэпатрыянтаў з’яўляліся фінансавыя праблемы. Справа ў тым, што рэпатрыянты павінны былі самі аплачваць праезд і правоз багажу, а для гэтага патрабаваліся “жывыя” грошы, якія меліся не ў кожнага. Жыхарка Гродна К. скардзілася на мясцовыя фінансавыя органы: “Міліцыя не прымае дакументаў, патрабуе даведкі фінададзела. Фінададзел не выдае даведкі, патрабуе заплаціць падаткі. Я не ў стане заплаціць, бо знаходжуся ў надзвычай цяжкіх матэрыяльных умовах: муж памёр у турме ў 1945 г., дачка ляжыць у псіхіятрычнай бальніцы. Не маю ніякага жывога інвентару (адну карову забралі за падаткі, другую ў мяне скралі)”³⁹⁹. Жыхарка Маладзечна Р. таксама падкрэслівала сваё цяжкае фінансавое становішча: “Калгас адмовіўся аплаціць мае працадні за 1955 г. Тлумачыць гэта тым, што, маўляў, калгас бедны. Частка прывеліяваных калгаснікаў атрымала грошы і выехала з калгаса. Я звярталася па гэтаму пытанню да старшыні райсавета і пракурора, але мне не дапамаглі. Дапамажыце мне, інакш у мяне не будзе сродкаў рэпатрыіравацца”⁴⁰⁰. Былы вязень К., які пражываў у Баранавічах, адзначаў: “Наш уласны дом, драўляны, які па высылцы маёй сям’і на спецпасяленне быў узяты на баланс гаржылупраўлення, гарвыканкам мне не вяртае для рэалізацыі”⁴⁰¹. У аналагічнай сітуацыі апынуўся жыхар Брэста К.: “У 1945 г. мяне арыштавалі і ўсю маю нерухомую маёмасць муніцыпалізавалі. У 1954 г. мяне датэрмінова вызвалілі са здымам судзімасці, але паражэннем у правах У вяртанні маёй маёмасці мне

³⁹⁸ тамсама, арк.29.

³⁹⁹ тамсама, арк.43.

⁴⁰⁰ тамсама, арк.43.

⁴⁰¹ тамсама, арк.43.

адмовілі, нягледзячы на тое, што мяне судзілі без канфіскацыі маёмасці. Усе дакументы на набытую маёмасць я маю на руках”⁴⁰².

Не меншая колькасць скаргаў тычылася працы раённых, гарадскіх і абласных аддзелаў міліцыі. Так, Т. з Ашмянскага раёна паведамляла: “Калі пашпартна-рэжымны адзел Ашмянскага раёна адмовіў мне без матывіроўкі, я звярнулася ў Маладзечна, дзе мне сказалі, што нам адмовілі з-за таго, што вялікая сям’я і ўсе яе члены працаздольныя і тут жа дадалі – калі я жадаю ехаць да сына адна са сваім мужам, то нас старых выпускаць”⁴⁰³. Жыхар Маладзечна Р. адзначаў: “[...] Дакументы на рэпатрыяцыю я здаў у лістападзе 1956 г. Праз пару месяцаў мне іх вярнулі і патрабавалі пацверджання грамадзянства. Я гэта тэрмінова зрабіў і зноў прайшло пару месяцаў і дакументы вяртаюцца, патрэбна даведка аб смерці маіх бацькоў. Я зноў усё аформіў, здаў і зноў чакаў некалькі месяцаў. І зараз, калі ўсё, як падаецца ў парадку, мне заявілі, што выклік ад далёкіх родных і адмовілі ў рэпатрыяцыі. А далёкія родныя – гэта мой родны брат і родная сястра жонкі”⁴⁰⁴. Жыхарка Маладзечна В. скардзілася: “Начальнік аддзела УУС Маладзечанскага аблвыканкама т. Ж. паведаміў: “У выездзе ў Польшку Народную Рэспубліку Вам адмоўлена з-за таго, што там пражываюць Вашыя дальнія родзічы”⁴⁰⁵. Б., з Ашмян падкрэслівала: “Міліцыя адмовіла, матывуя гэта тым, што не маецца родных у ПНР”. Начальнік абласной міліцыі на маі пярэчанні заявіў: “Адмовілі законна. Не маючы родзічаў няма чаго ехаць у Польшчу. Ваша Радзіма Ашмяны, дык

⁴⁰² тамсама. арк.43.

⁴⁰³ тамсама, арк.38.

⁴⁰⁴ тамсама, арк.39.

⁴⁰⁵ тамсама, арк.40.

куды Вам уздумалася ехаць?”⁴⁰⁶. Па аналагічных матывах адмовілі і Б., які пражываў у Маладзечна: “Атрымаўшы адмову з матывіроўкай, што няма родзічаў у Польшчы я прадставіў дадатковую даведку, што родны брат жонкі пражывае ў Польшчы. Аднак начальнік міліцыі т. К. адмовіўся яе прымаць, а калі я звярнуўся ў АВіР г. Маладзечна, там таксама адмовіліся і адказалі: “Усё роўна не паедзеш”⁴⁰⁷.

Жыхар Гродна С. з горыччу распавядаў: “Дагавор, пасля столькіх год чакання мы прынялі з вялікай радасцю, аднак, на жаль, мы жорстка падманутыя, бо нашыя мясцовыя ўлады ні толькі нікога не выпускаюць, але яшчэ і смяюцца над намі, кажучы, што ніякія дагаворы, ніякія пасольствы і міністэрствы ў Маскве ім не ўказ і калі яны не пажадаюць, то нікога не выпускаць у Польшчу і ў сапраўднасці так яно і ёсць”⁴⁰⁸. Яшчэ адзін жыхар Гродна, К. адзначаў : “[...] Я тройчы ездзіў у абласное ўпраўленне міліцыі і мяне адтуль прама выганялі, казалі: “ідзі вон [...]”⁴⁰⁹.

У калектыўнай скарзе жыхароў з Зельвы з прыкрасцю падкрэслівалася: “Дакументы і даведкі мы яшчэ ў сакавіку здалі. 13 чэрвеня 1957 г. калі мы з’явіліся ў аддзяленне міліцыі за дакументамі з намі нават ніхто не захацеў размаўляць, а проста ўсе дакументы выкінулі ва двор і з гэтай кучы кожны выбіраў свой. З іх былі выдраны даведкі аб польскім грамадзянстве да 1939 г. і сарваны фотаздымкі. Начальнік т. М. закрыўся і нікога да яго не пусцілі”⁴¹⁰. У калектыўнай скарзе жыхароў вёскі Русакі Іўеўскага раёна паведамлялася: “[...] Рэгістрацыя

⁴⁰⁶ тамсама, арк.40.

⁴⁰⁷ тамсама, арк.40

⁴⁰⁸ тамсама, арк. 22.

⁴⁰⁹ Тамсама, арк. 22.

⁴¹⁰ Тамсама, арк.22

хадайнічаючых пачалася толькі 22 мая і адбываецца па панядзелках і аўторках, прычым прымае [заявы. – А.В.] толькі адзін работнік міліцыі. Па нашых падліках у раёне налічваецца каля 90% палякаў, такім чынам, зарэгістравацца жадаючым удасца, у лепшым выпадку, праз 10 гадоў [...]”⁴¹¹. Сем чалавек з Ваўкавыскага раёна у калектыўным лісце пісалі: “Просім дапамагчы нам, бо хаця рэпатрыяцыя ў нашым раёне і праводзіцца, але такім чынам і ў такім выглядзе, што ванітаваць цягне. Дабіцца даведкі з сельскага савета нармальным шляхам немагчыма і прабіцца да кагосці з начальства таксама немагчыма. Старшыня і сакратар нават і размаўляць не хочуць [...]. У міліцыі два разы на тыдзень “даведачны дзень”, а ў астатнія дні зачынена на сем замкоў [...]. Патрабуюць разлічыцца з дзяржавай за год наперад, але і гэта не дапамагае [...]. У міліцыю Ваўкавыскага раёна кожны дзень устанаўліваецца чарга ў 500 чалавек, а прымаюць у лепшым выпадку 20-30 чалавек. Аднак і гэтым шчасліўцам дакументы вяртаюць тры месяцы пазней, не растлумачваючы прычыну адмовы [...]. Мы ўпэўнены, што вышэйстаячыя ўлады аб гэтым не ведаюць і мучыць нас толькі мясцовае начальства [...]. Пры такой справе не толькі праз два гады, але і праз 12 гадоў не вернешся на Радзіму”⁴¹².

А. з Камянецкага раёна Брэсцкай вобласці так каментываў сваю размову ў міліцыі: “[...] Начальнік міліцыі Н., калі я пажадаў здаць дакументы, пачаў мяне ўгаварваць, каб я не выезджаў, кажа “Табе і тут добра, а там цябе пагоняць на нямецкія землі і будзеш працаваць як ішак [...]”. Калі яму не ўдалося мяне запалохаць, ён тры разы прымаў і вяртаў дакументы без указання прычын [...]”. У апошні раз

⁴¹¹ тамсама, арк. 25.

⁴¹² тамсама. арк. 26.

калі мне ўдалося трапіць да начальніка, а прымае ён толькі па панядзелках, там было каля 150 чалавек, з якіх ён прыняў толькі трох”⁴¹³. Г., таксама з Камянецкага раёна Брэсцкай вобласці скардзіўся на бюракратызм мясцовага міліцэйскага чынавенства: “Начальнік міліцыі прымае палякаў, якія хадайнічаюць аб рэпатрыяцыі толькі раз у тыдзень і толькі 2 гадзіны. Сабралася нас звыш 100 чалавек і чакалі мы з раніцы да 4-х гадзін апоўдня перад памяшканнем міліцыі. Нарэшце выходзіць хтосьці адтуль і кажа, што начальнік сёння прымаць не будзе. Але калі мы пачалі крычаць і пратэставаць, то начальнік праз гадзіну выйшаў і пасмейваючыся кажа: “Думаў вас не прымаць, але што зробіш [...]”. Прыняў некалькі чалавек і кажа, што час ужо выйшаў і адправіў народ ні з чым. І так паўтаралася некалькі тыдняў”⁴¹⁴. Жыхарка Ваўкавыска Б. з горыччу падкрэслівала: “Чакала два з паловай месяцы [...], але дакументы вярнулі, анкеты знішчыў начальнік. Патрэбна было зноў стаць у чаргу. Перад міліцыяй натоўпы людзей, прымаюць толькі па аўторках і пятніцах і толькі асабіста начальнік і то да 13 гадзін дня. Адзін запісаўся ў чаргу 91-м і ходзіць тры тыдні, а чарга ўсё не надыйшла. Зараз каб дастаць дакументы на выезд у Польшчу неабходна маладому пасівець, а старому памерці. Мне ісці ў такі натоўп слабой, змучанай, пры маім узросце (Б. было 65 год. – А.В.), не пад сіду. Я не магу апісаць свайго гора”⁴¹⁵. Жыхар Гродна Р. апісваў свае ”блуканні” па бюракратычных калідорах наступным чынам: “Хаця майму хадайніцтву ўжо пайшоў 7-ы месяц, я да цяперашняга часу як у тумане. Учора быў у АВіРы пытаю ці неабходны яшчэ нейкія дадатковыя дакументы ў сувязі з заключэннем новага

⁴¹³ тамсама, арк. 25.

⁴¹⁴ тамсама, арк. 25.

⁴¹⁵ тамсама, арк. 26.

Пагаднення, ці неабходна па-новаму хадайнічаць. Мне кажуць: “Чакай. Калі будзе патрэбна – выклічам”. Я адказваю, што так можа працягвацца і да бясконца, а мне ў адказ: “Ну, што ж”⁴¹⁶.

Палёгка і ўпэўненасць не наступала нават тады, калі хадайнічаючыя, па іх меркаваннях, сабралі ўсё неабходныя дакументы. Пачынаўся наступны этап “блукання” па бюракратычных калідорах. Так, жыхарка Гродна Э. адзначала: “Начальнік тав. М. заявіў, што любыя дакументы, якія выданы савецкімі ўладамі, несапраўдныя. Да тых пор, пакуль не будуць прыкладзеныя польскія даваенныя дакументы: пашпарт ці ваенны білет ён дакументы не прыме. Я, заявіў тав. М., рашаю, хто павінен паехаць, а не Маркава (невядома, хто такая. – А.В.) у Маскве”⁴¹⁷. Жыхар О. з Радуньскага раёна падкрэсліваў: “Не прынялі польскія даваенныя дакументы (пашпарт і ваенны білет), пакуль я не прадстаўлю пераклад на расейскай мове, які завераны натарыўсам. Між тым натарыўс заяўляе, што ім забаронена здымаць і завяраць копіі з такіх дакументаў”⁴¹⁸.

Такога кшталту лісты, атрымоўваемыя пасольствам Польшчы ў СССР, накіроўваліся ім у розныя партыйна-дзяржаўныя органы, што выклікалі раздражнёнасць і незадаволенасць савецкага боку. Яскрава гэта праявілася ў час сустрэчы міністра ўнутранных спраў М.Дударова з паслом Польшчы ў СССР Т.Гедэ і Упаўнаважаным Урада ПНР у справе рэпатрыяцыі М.Попелем, якая адбылася 13 жніўня 1957 г. На сустрэчы М. Попель звярнуў увагу М.Дударова, што на месцах дапускаюцца грубыя парушэнні “Пагаднення”, неабгрунтавана адмаўляюць прымаць у людзей дакументы,

⁴¹⁶ тамсама, арк. 27.

⁴¹⁷ тамсама, арк.28.

⁴¹⁸ тамсама, арк. 29.

адмаўляюць у рэпатрыяцыі тым, хто мае на гэта права, не прызнаюць польскія дакументы, пацвярджаючыя польскае грамадзянства і нацыянальнасць і г.д. На гэтую заяву М.Попеля, М.Дудараў адрэагаваў вельмі нервова і незадаволена. Ён заявіў, што “[...] яму незразумела, як тав. Попель верыць правакацыйным лістам і замест таго, каб правільна іх ацаніць падсоўвае іх нам і т. Гедэ, як пацверджанне нейкіх скажэнняў на месцах” і, звяртаючыся да пасла, заявіў, што «яму незразумела пазіцыя Попеля ў гэтым пытанні»⁴¹⁹. Т.Гедэ каб нейкім чынам змякчыць і ўлагодзіць сітуацыю заявіў, што некаторыя атрымоўваемыя пасольствам лісты на самай справе могуць быць выдуманымі і нават правакацыйнымі. Увогуле, цікава адзначыць, што пазіцыя М.Попеля, у адрозненні ад пазіцыі Т.Гедэ, на сустрэчах з супрацоўнікамі МУС, МЗС СССР была вельмі жорсткай, прынцыповай і нават задзірыстай. Ён, як кажучы, не зважаючы на рангі савецкіх чыноўнікаў, «рэзаў праўду матку ў вочы» аб становішчы з рэпатрыяцыяй і польскаму паслу неаднаразова прыходзілася «утаймоўваць» свайго супрацоўніка, каб размовы ў МУС СССР праходзілі не на павышаных танах. Так, М.Дудараў рэзка абрынуўся на М.Попеля, калі той не толькі скрытыкаваў працу супрацоўнікаў мясцовых АвіРаў, але нават абазваў некаторых супрацоўнікаў міліцыі «самадурамі», якія ствараюць «нездоровую палітычную абстаноўку на месцах у справе рэпатрыяцыі, падсыпаюць пясочку ў гэтую справу, чым тармозяць рэпатрыяцыю». М.Дудараў, паколькі гэта закранала яго гонар як міністра і «гонар мундзіра», рэзка адвёрг абвінавачванні ў «самадурстве» яго падначаленых і заявіў: «[...] мне незразумела як тав. Попель верыць такім

⁴¹⁹ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1460. арк.139.

правакацыйным лістам. [...] У нас няма работнікаў, якія спрабуюць падсыпаць пясочку ці спрабуюць стварыць нездавальняючую палітычную абстаноўку ў справе рэпатрыяцыі. Мы такіх работнікаў не трымаем. Мы ўсё робім для таго, каб рэпатрыяцыя прайшла станоўча і рашаем ўсе пытанні як сябры з сябрамі»⁴²⁰. Больш таго, М.Дудараў, звяртаючыся да Т.Гедэ, зазначыў: «[...] прашу паведаміць Попелю, каб ён лепшым чынам арганізоўваў працу і каб не прыклеіваў ярлыкоў «самадуры», бо менавіта гэта і ёсць пясочак у справу рэпатрыяцыі, аб якім ён распавядае»⁴²¹.

Аднак вернемся да лістоў, якія патокам ішлі ў пасольства Польшчы ў Маскве. Лісты і выпіскі з іх Бюро Упаўнаважанага па справах рэпатрыяцыі накіроўвала ва ўсе ўладныя структуры СССР-БССР: ГУМ МУС СССР-БССР, МЗС СССР. Так, напрыклад, МУС СССР у дакладной запісцы, накіраванай у кастрычніку 1958 г. у ЦК КПСС падкрэслівала, што «у міністэрства ўнутранных спраў СССР паступае вялікая колькасць заяваў і скаргаў, адрасаваных ва ўрадавыя інстанцыі і ў саюзныя міністэрствы і ведамствы па пытаннях рэпатрыяцыі. Грамадзяне звяртаюцца са зваротамі перагледзець рашэнні аб адмове ў выездзе ў Польшчу ці паскорыць разгляд іх хадайніцтваў, а таксама скардзяцца на сельскія саветы і райвыканкамы, якія не выдаюць ім дакументы аб польскай нацыянальнасці ці былым польскім грамадзянстве. Толькі за 9 месяцаў бягучага году паступіла каля 5 тысяч заяваў і скаргаў»⁴²². У сваю чаргу, Бюро Упаўнаважанага Польскага Урада ў справах рэпатрыяцыі, атрымоўваю лісты з Беларусі, іх копіі ці вытрымкі з іх накіроўвала галоўным чынам у Маладзечанскі і Гродзенскі аблвыканкамы і прасіла

⁴²⁰ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1460. арк.138, 142.

⁴²¹ Каска В, Stepka S., Ibidem. S.109.

⁴²² ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1460. арк.148.

іх кіраўніцтва, каб яно паспрыяла выдачы даведак, хутчэйшаму афармленню спраў тых, хто хадайнічаў аб рэпатрыяцыі. Так, напрыклад, за снежань 1957 - сакавік 1958 г. Маладзечанскі аблвыканкам атрымаў 13 лістоў з Бюро Упаўнаважанага Урада Польшчы ў справах рэпатрыяцыі,⁴²³ а ў сакавіку-маі 1958 г. у аблвыканкам паступіў ўжо 41 ліст, які тычыўся розных бакоў рэпатрыяцыі⁴²⁴. У маі-чэрвені г. года колькасць лістоў знізілася амаль напалову і складала 21 ліст⁴²⁵. Вось, напрыклад, адзін з шматлікіх тыповых лістоў, які накіравала 1 лютага 1958 г. кіраўніцтву Маладзечанскага аблвыканкама пасольства Польшчы ў Маскве: "У Бюро Упаўнаважанага Урада ПНР у справах рэпатрыяцыі палякаў з СССР звярнуўся гр-н Г. Карл Карлавіч, пражываючы ў в. Валожынкi, Пялікаўскага сельсавета Шаркаўшчынскага р-на Маладзечанскай вобласці, які хадайнічае аб рэпатрыяцыі ў Польшкую Народную Рэспубліку. У сваёй заяве гр. Г. Карл Карлавіч піша, што раённы ЗАГС не выдае яму пасведчанне аб нараджэнні і шлюбе. Гэтая даведка неабходна гр-ну Г. для афармлення дакументаў на выезд у Польшчу яго і яго сям'і. Просім аказаць садзейнічанне гр-ну Г. у атрыманні неабходных дакументаў. Не адкажыце ў ласцы паведаміць аб прынятым Вамі рашэнні. З павагай, намеснік упаўнаважанага Урада ПНР у справах рэпатрыяцыі палякаў з СССР Сцефан Каліноўскі"⁴²⁶. Гэта толькі адзін з тых шматлікіх лістоў

⁴²³ Падлічана аўтарам па: ЗДА г. Маладзечна, ф. Р-237, воп.1, спр. 800, арк. 11-14, 44-46, 118, 121, 124, 128, 135.

⁴²⁴ Падлічана аўтарам па: ЗДА г. Маладзечна, ф. Р-237, воп.1, спр.948, арк. 1-3, 7-14, 14, 17, 25, 27, 33, 35, 41, 43, 45, 67, 70-71, 74, 77, 79, 82, 84, 88, 91, 95, 98, 100, 102, 104, 107, 109, 111, 113, 115, 117, 121, 123, 125.

⁴²⁵ Падлічана аўтарам па: ЗДА г. Маладзечна, ф. Р-237, воп.1, спр.949, арк. 4, 7, 12, 16, 18, 27, 32, 41, 43, 49, 55, 56, 69, 71, 73-74, 86, 127, 131, 133, 135.

⁴²⁶ ЗДА г. Маладзечна, ф. Р-237, воп.1, спр. 800, арк.12

рознапанавага характару (адмовы ў выдачы рознага кшталту даведак, затрымка ў афармленні дакументаў, адмовы прымаць дакументы, доўгая працэдура іх афармлення і г.д.), якія дасылаліся ў аблвыканкам. Кіраўніцтва Маладзечанскага аблвыканкама, улічваючы, што такога кшталту запыты мелі міжнародны характар, аператыўна іх разглядала і давала адказы. Так, напрыклад, 15 красавіка 1958 г. загадчык агульным аддзелам аблвыканкама П.Кукушкін накіраваў у польскае пасольства наступнага зместу ліст: “Выканкам Маладзечанскага абласнога савета паведамляе, што заявы грамадзян Зеляневіч С.Ф., Зеляневіч Е.Ф., Буйко Ю.С., Косач С.М., Горбач В.Ф. разгледжаны і іх звароты задаволены. Заява гр-на Аляхновіч І.І. аб выдачы яму даведкі з пазначэннем польскай нацыянальнасці і грамадзянства да 17 верасня 1939 г. адмоўлена ў сувязі з тым, што апошні пацвярджаючых дакументаў аб польскай прыналежнасці да польскай нацыянальнасці не прадставіў”⁴²⁷.

Аднак палякі надта не давяраючы савецкаму боку, намагаліся прыехаць у Беларусь з тым, каб на месцы выясніць, чаму з рэспублікі ідзе найбольшая колькасць скаргаў ды існуе найбольшая колькасць неразгледжаных хадайніцтваў. У снежні 1957 г. пасол Польшчы ў СССР Т. Гедэ разам з упаўнаважаным Польскага Урада ў справах рэпатрыяцыі М.Попелем знаходзіліся з кароткатэрміновым візітам у Беларусі і, у прыватнасці, азнаёміліся з ходам рэпатрыяцыі ў рэспубліцы. У Мінску ў час размоваў з высокапастаўленымі беларускімі чыноўнікамі з СМ і МЗС БССР польскія дыпламаты ўзнялі пытанне аб ходзе рэпатрыяцыі з БССР і тых перашкодах, якія меліся ў гэтай справе з боку супрацоўнікаў міліцыі.

⁴²⁷ ЗДА г. Маладзечна, ф. Р-237, воп.1, спр. 948, арк.4.

Акрамя Мінска М.Попель з супрацоўнікамі польскага пасольства выязджалі ў Маладзечанскую, Гродзенскую і Брэсцкую вобласці, з якіх выязджала найбольшая колькасць грамадзян, а таксама паступала найбольшая колькасць скаргаў⁴²⁸. У час азнамлення з працай беларускай міліцыі выявілася, што найчасцей пытанні ўзнікалі з вызначэннем нацыянальнасці і грамадзянства людзей, якія падалі заявы на выезд у Польшчу. Прэм’ер-Міністр Беларусі М.Аўхімовіч у размове з Т.Гедэ, аналізуючы склаўшуюся сітуацыю, адзначыў: “[...] тут пражывае шмат людзей, якія [...] вельмі часта самі не ведаюць кім сябе лічаць – беларусамі ці палякамі”. Ён таксама звярнуў увагу польскага пасла ў СССР, што выязджаюць “[...] розныя камбінатары, якія не хочуць працаваць”. Разам з тым, М.Аўхімовіч запэўніў Т.Гедэ, што кожнаму паляку ў Беларусі ўлады дазволяць выехаць у Польшчу⁴²⁹. Аднак словы М. Аўхімовіча аказаліся толькі пратакольнай рыторыкай. Так, у памятнай запісцы, якую ўручыла Пасольства Польшчы ў Маскве міністру ўнутранных спраў СССР М.Дудараву ў маі 1958 г. падкрэслівалася, што “[...] У час паездкі ў Беларусь (у снежні 1957 г. – А.В.) мясцовыя органы ўлады ў большасці ўхіліліся ад сумеснага рашэння спрэчных спраў. Акрамя гэтага перагляд некаторых спраў не адбыўся, бо мясцовыя органы спасылаліся на адсутнасць архіварыўсаў і г.д. [...] У Гродна жадаючыя пагаварыць з Упаўнаважаным скардзіліся, што органы міліцыі пазбаўляюць магчымасці рэпатрыянтам сустрэцца з ім асабіста”⁴³⁰.

У далейшым сітуацыя надта не палепшылася. Так, у справаздачы польскага пасольства ў Маскве аб рэпатрыяцыі з 1 жніўня 1957 г. па 1 лютага 1958 г.

⁴²⁸ Ruchniewicz M., 1bid. S.187.

⁴²⁹ Ruchniewicz M., 1bid. S.187-188.

⁴³⁰ AMZ, Z.7, t.610, w.3, k.24. Ambasada RP w Moskwie.

падкрэслівалася, што «найбольшыя цяжкасці з рэпатрыяцый маюць месца ў Беларусі: адтуль маем найвялікшую колькасць скаргаў, у пасольства масава дасылаюць лісты са скаргамі на непраўільныя запісы ў пашпартах палякаў, беларусамі. Рэпатрыяцыя яўрэяў таксама мае цяжкасці⁴³¹. У запісцы «Аб выніках рэпатрыяцыі за 1 квартал 1958 г.», накіраванай М.Дудараву у маі 1958 г. падкрэслівалася, што «[...] за апошні час назіраюцца вельмі частыя выпадкі хадайніцтваў у Галоўнае ўпраўленне міліцыі грамадзян, якія прыбываюць з Беларусі са скаргамі на адмову мясцовых органаў міліцыі ў прыёме ад іх хадайніцтваў на выезд у Польшкую Народную Рэспубліку і адмовы сельскіх і раённых саветаў дэпутатаў працоўных у выдачы даведак, пацвярджаючых іх былое польскае грамадзянства і нацыянальнасць. Большасць з гэтых асоб прад'яўляюць дакументы, пацвярджаючыя іх права на рэпатрыяцыю. Яны паведамляюць, што яны раней атрымалі ў сельсаветах даведкі аб сваім былым польскім грамадзянстве і нацыянальнасці, а потым былі выкліканы ў сельскія саветы, дзе ў іх гэтыя даведкі адабралі і рэкамендавалі звярнуцца за імі ў адпаведныя выканкамы раённых саветаў, якія таксама адмовілі ў выдачы адзначаных дакументаў. Як правіла, хадайнічаючыя, перш чым прыйсці ў ГУМ МУС СССР папярэдне звярталіся ў Польскае пасольства ў Маскве, дзе мелі гутаркі з работнікамі апарата Упаўнаважанага польскага ўрада ў справах рэпатрыяцыі»⁴³².

У першай палове 1958 г. у Беларусі склалася надта напружаная сітуацыя з рэпатрыяцый у сувязі з тым, што ў параўнанні ў Украінай і Літвой, у органах міліцыі накапілася найбольшая колькасць

⁴³¹ Каска В, Stepka S., Ibid. S.117.

⁴³² ДАРФ, ф.Р-4915, воп.3, спр.1460, арк.39.

неразгледжаных хадайніцтваў. Так, вясной 1958 г. па ўсёй рэспубліцы мелася 17 466 неразгледжаных хадайніцтваў⁴³³. У той жа час за першы квартал 1958 г. ва Украіне было неразгледжана ўсяго 1524 хадайніцтвы, а ў Літве – 2651⁴³⁴. Безумоўна, гэта не магло не турбаваць МУС СССР. У сувязі з гэтым, М.Дудараву даручыў начальніку ГУМ МУС СССР М.Барсукову ў красавіку 1958 г. “[...] асабіста выехаць з групай работнікаў ГУМ у Беларусь, прыняць на месцы неабходныя меры, далажыць у ЦК КПБ (т. Мазураву) аб недахопах у гэтай справе з боку мясцовых савецкіх органаў і па вяртанню далажыць (мелася на ўвазе далажыць М.Дудараву. – А.В.)”⁴³⁵. Указанне міністра было тэрмінова выканана. У красавіку 1958 г. у Беларусь выехаў намеснік начальніка ГУМ МУС СССР і старшы інспектар АБіР гэтага ж упраўлення, якія на месцы правяралі працу аддзелаў АБіР МУС БССР. Па выніках праверкі яны прадставілі М.Барсукову дакладную запіску, у якой прааналізавалі працу беларускай міліцыі ў справе рэпатрыяцыі і выказалі свае прапановы, як яе палепшыць. У ёй, у прыватнасці, адзначалася, што затрымка ў разглядзе хадатайстваў, тлумачыцца складанасцю вызначэння нацыянальнасці і грамадзянства. Наконт гэтага ў запісцы падкрэслівалася: “[...] У сувязі з прадастаўленнем асобамі, хадайнічаючымі аб рэпатрыяцыі вялікай колькасці фіктыўных і супярэчлівых дакументаў аб нацыянальнай прыналежнасці [...], райкамы і райвыканкамы па ўказанню абласных камітэтаў КПБ і аблвыканкамаў сталі прад’яўляць больш патрабаванняў да мясцовых архіўных устаноў, ЗАГС і сельскіх саветаў, якія выдаюць дакументы. [...] Многія райвыканкамы на сваіх пасяджэннях

⁴³³ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1445, арк.121.

⁴³⁴ там сама, арк.120.

⁴³⁵ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1460, арк.40.

разглядаюць супярэчлівыя дакументы і прымаюць рашэнне аб прызнанні аднаго з іх несапраўдным⁴³⁶. Яшчэ адной прычынай, якая вяла да маруднага разгляду хадайніцтва, паводле запіскі, з'яўлялася тое, што “[...] Асобныя райвыканкамы адмаўляюць у выдачы дакументаў аб нацыянальнасці грамадзянам з-за таго, што яны не маюць даваенных польскіх дакументаў, пацвярджаючых іх польскую нацыянальнасць. Асобам, якія не прадстаўляюць такіх дакументаў, як правіла, у выдачы даведак аб польскай нацыянальнасці адмаўляецца і міліцыя хадайніцтваў на рэпатрыяцыю не прымае”⁴³⁷.

Яны вылучылі шэраг прапаноў, якія, на іх думку, дазволілі б палепшыць працу па рэпатрыяцыі польскіх грамадзян. Па-першае, яны прапанавалі звярнуцца ў ЦК КПСС з хадайніцтвам аб стварэнні пры райвыканкамах камісій, якія б займаліся разглядам пытанняў аб вызначэнні нацыянальнасці, а іх пастановы афармляць рашэннямі рай/гарвыканкамаў. Разам з тым, яны адзначылі, што пры некаторых рай/гарвыканкамах такія камісіі ўжо існуюць і іх дзейнасць дае “станоўчыя вынікі”⁴³⁸. Надта жорсткай была наступная прапанова. Справа ў тым, што шмат людзей скарысталі рэпатрыяцыю, каб датэрмінова вызваліць з турмаў, спецпасаленняў, лагераў сваіх родных. Дык вось, яны прапанавалі, каб органы міліцыі перад іх вызваленнем вызначалі нацыянальнасць, пры тым, давалі дазвол на датэрміновае вызваленне толькі тым, хто ўзбуджае хадайніцтва аб рэпатрыяцыі ў Польшчу. Прапанавалася таксама ў асобных выпадках выдаваць калектыўныя пасведчанні на выезд сем’ям, якія хадайнічаюць аб выездзе ў Польшчу, калі будзе вызначана, што сям’я падала хадайніцтва з тым, каб

⁴³⁶ тамсама, арк.54.

⁴³⁷ там сама, арк.57.

⁴³⁸ тамсама, арк.58.

у Польшчу змог выехаць толькі адзін з членаў сям’і⁴³⁹. Справа ў тым, што ўсё члены сям’і маглі ўзбуджаць хадайніцтвы аб рэпатрыяцыі, што было дазволена Інструкцыяй МУС СССР, якая вызначала парадак афармлення дакументаў. Дык вось, адпаведна гэтай інструкцыі, кожны член сям’і атрымоўваў індывідуальна дазвол на рэпатрыяцыю. Аднак, як падкрэслівалі правяраючыя, “[...] адзначаліся выпадкі, калі многія сем’і ўзбуджаюць хадайніцтвы аб рэпатрыяцыі з мэтай даць магчымасць выехаць у Польшчу асобным членам сям’і. [...] Пераважна выязджае ў Польшчу моладзь, а іх састарэлыя родныя застаюцца ў Беларусі”⁴⁴⁰.

Начальнік ГУМ МУС СССР М.Барсукоў, прааналізаваўшы запіску сваіх падначаленых, перапрацаваў яе і ў маі 1958 г. паведамляў М.Дудараву, што мясцовыя раённыя партыйна-савецкія органы выказваюць немэтазгоднасць рэпатрыяцыі ітых грамадзян, якія не маюць блізкіх родных у Польшчы, але якія падалі заявы на рэпатрыяцыю. Такіх хадайніцтваў па ўсёй рэспубліцы мелася 13 698, якія былі накіраваны ў аддзелы міліцыі з мэтай іх дадатковага перагляду. Як ён падкрэсліваў, гэта затрымала разгляд хадайніцтваў, але садзейнічала “правільнаму прыняццю рашэнняў аб выездзе савецкіх грамадзян у Польшчу”⁴⁴¹. М.Барсукоў адзначаў, што “мясцовыя партыйна-савецкія органы Беларусі далі ўказанне сельскім саветам загадзя не выдаваць даведак аб польскай нацыянальнасці і былым польскім грамадзянстве без папярэдняга разгляду пытання ў райвыканкамах. Асобам, якія не прадставілі даваенных пашпартаў і іншых дакументаў, як правіла, райвыканкамы ў выдачы даведак аб польскай нацыянальнасці

⁴³⁹ тамсама, арк.59.

⁴⁴⁰ тамсама, арк.59.

⁴⁴¹ тамсама, арк.42 .

адмаўляюць”⁴⁴². У адносінах да тых, хто датэрмінова вызваляўся з месц зняволення М.Барсукоў прапаноўваў наступнае “[...] вызваляць з месц зняволення толькі тых асоб з ліку палякаў, сем’і якіх узбудзілі хадайніцтвы аб рэпатрыяцыі, а асоб, якія датэрмінова вызваліліся і якія адмовіліся ад выезда ў Польшчу, вяртаць у месцы зняволення для далейшага адбыцця пакарання”⁴⁴³. Напрыканцы запіскі ён прапанаваў паведаміць інфармацыю аб ходзе рэпатрыяцыі з Беларусі ў ЦК КПСС⁴⁴⁴.

Аналіз перапіскі ГУМ МУС СССР з Упраўленнем міліцыі БССР, дакладныя запіскі, якія накіроўваліся ў ЦК КПСС-КПБ паказвае, што сітуацыя з неразгледжанымі хадайніцтвамі была створана самімі беларускімі ўладамі. Акрамя органаў МУС, якія непасрэдна займаліся рэпатрыяцыяй, у яе справу былі “уцягнуты” рай/гарвыканкамы, аб чым ужо ўзгадвалася вышэй. Іх пасяджэнні праходзілі не кожны дзень, матэрыялы да іх па кожнаму асобнаму чалавеку рыхтаваліся працяглы час (рабіліся запыты ў сельсаветы, архівы, ЗАГСы, чакалі іх адказаў і г.д.), што зразумела, надоўна зацягвала працэдуру разгледжання спраў. Улічваючы гэта, становіцца зразумелай вялікая колькасць неразгледжаных хадайніцтваў аб рэпатрыяцыю ў Польшчу. Найбольшая колькасць іх прыпадае на сакавік 1958 г., калі ў органах міліцыі, гаррайвыканкамах іх мелася 17 970. Прынятыя саюзным і рэспубліканскім кіраўніцтвам захаваны выправілі становішча і ў снежні 1958 г. іх колькасць скарацілася да 3008⁴⁴⁵. Адзначу, што ў Беларусі так і не былі створаны адпаведныя камісія пры рай/гарвыканкамах, якія б разглядалі спрэчныя дакументы аб нацыянальнасці і

⁴⁴² тамсама, арк.43.

⁴⁴³ ДАРФ, ф.Р-9415, воп. 3, спр.1460, арк.44.

⁴⁴⁴ тамсама, арк.44.

⁴⁴⁵ ДАРФ, ф.Р-4915, воп.3, спр.1445, арк.121,132.

грамадзянстве, тых, хто хадайнічаў аб рэпатрыяцыі. Хутчэй за ўсё, кіраўніцтва МУС СССР не пажадала ствараць дадатковыя структуры, якія б займаліся разглядам спрэчных дакументаў. Аднак, як распавядалася вышэй, калі ў органах МУС узнікалі падазрэнні ў даставернасці дакументаў, то яны перадаваліся на разгляд гар/райвыканкамаў, на пасяджэннях якіх прысутнічалі прадстаўнікі партыйных органаў, міліцыі, КДБ.

Аднак вернемся да запіскі М.Барсукова, накіраванай міністру ўнутранных спраў СССР М.Дудараву ў чэрвені 1958 г., дакладней да той часткі, дзе ён прапанаваў паведаміць у ЦК КПСС аб ходзе рэпатрыяцыі з Беларусі. 18 кастрычніка 1958 г. М.Дудараву накіраваў у ЦК КПСС запіску, у якой дакладвалася, як праходзіла рэпатрыяцыя ўвогуле, і, у асаблівасці, у Беларусі. М.Дудараву адзначаў, што найбольшая колькасць рэпатрыянтаў прыпадае на заходнія вобласці Беларусі, Украіны, а таксама з Літоўскую ССР. Так, з 1 красавіка 1957 г. па 1 красавіка 1958 г. з Савецкага Саюза рэпатрыіравалася 145 896 чалавек, з іх у БССР было выдана пасведчанніў на рэпатрыяцыю 69 920 чалавекам, Украіне – 33 969, Літве – 28 261 чалавек⁴⁴⁶. Міністр унутранных спраў асабліва звяртаў ўвагу, што ў Беларусі меліся шматлікія факты, калі, сельскія саветы, райбюро ЗАГС выдавалі людзям фіктыўныя даведкі. Аб гэтым было паведамлена ЦК КПБ і па ўказанню апошняга, “[...] усе справы аб рэпатрыяцыі былі разгледжаны райвыканкамамі з удзелам прадстаўнікоў РК КПБ. [...] МУС Беларускай ССР па ўказанню ЦК КП Беларусі адмовіў у выездзе ў ПНР каля 9 тыс. грамадзянам (выдзелена мной. – А.В.), якія хаця і маюць права на рэпатрыяцыю паводле ўмоваў

⁴⁴⁶ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1460, арк. 144.

Пагаднення, але пакідаюць у СССР састарэлых родных ды іншых блізкіх родзічаў. [...]” У сувязі з удакладненнем нацыянальнасці, акрамя вышэйадзначанай колькасці, было адмоўлена ў рэпатрыяцыі 659 сем’ям ці 1837 чалавекам. У далейшым мясцовымі партыйнымі і савецкімі органамі Беларусі сельскім саветам было прапанавана не выдаваць даведкі аб польскай нацыянальнасці і былом польскім грамадзянстве без папярэдняга разгляду гэтых пытанняў у райвыканкамах. Прычым, асобам, якія не прадставілі польскіх даваенных пашпартоў, райвыканкамы ў выдачы такіх даведак сталі адмаўляць. Таму, у сувязі з непрадастаўленнем дакументаў, пацвярджаючых польскую нацыянальнасць ці былое польскае грамадзянства, не дазволена рэпатрыяцыя дадаткова 598 сем’ям ці 1794 чалавекам”⁴⁴⁷.

Аднак “адмахнуцца” ад такой значнай колькасці тых, каму адмовілі ў праве рэпатрыяцыі было дастаткова складана. І гэта добра разумелі ў МУС СССР. Таму 4 лістапада 1958 г. М.Дударэў зноў накіроўвае ў ЦК КПСС запіску, у якой падкрэслівае: “Адмова ў рэпатрыяцыі 9000 грамадзянам, якія пражываюць на тэрыторыі БССР, па матывах адсутнасці ў іх родзічаў у ПНР ці калі блізкія родзічы, пражываючыя асобна астаюцца ў СССР, а таксама асобы, у якіх глава сям’і не з’яўляецца палякам ці яўрэям, не прадугледжана Пагадненнем ад 25 сакавіка 1957 г. Гэта выклікае скаргі грамадзян і прадстаўленні з боку Упаўнаважанага Урада ПНР у справах рэпатрыяцыі ў Маскве памятных запісак аб выездзе з СССР такіх асоб, меркаваў ба даручыць ЦК КП Беларусі даць указанні мясцовым партыйным і савецкім органам яшчэ раз разгледзець абгрунтаванасць адмоваў такім асобам у

⁴⁴⁷ тамсама, арк.146.

рэпатрыяцыі”⁴⁴⁸. Аднак сур’ёзнасць сітуацыі ў Беларусі вымусіла МУС СССР “падключыць” сваіх супрацоўнікаў да разгляду спрэчных дакументаў. У студзені 1959 г. група супрацоўнікаў ГУМ МУС СССР выехала ў Беларусь на дапамогу мясцовым работнікам. Сумесна з супрацоўнікамі Упраўлення міліцыі МУС БССР, прадстаўнікамі Гродзенскага і Маладзечанскага аблвыканкамаў былі разгледжаны заявы 2034 сем’яў, якія налічвалі 8903 чалавекі. З іх дазволілі выехаць у ПНР 2481 чалавеку, якія мелі там блізкіх родных. 6422 чалавекам адмовілі ў выездзе, матывуя гэта тым, што яны не маюць родных у ПНР, а ў Савецкім Саюзе пакідаюць састрэлых родных ці іншых блізкіх. Да таго ж, ім адмовілі і з прычыны таго, што даведкі аб нацыянальнасці ў іх былі, на думку правяраючых, несапраўднымі і іх палічылі беларусамі⁴⁴⁹. Камісія дадаткова да гэтых памятных запісак польскага пасольства на 2034 сям’і, разгледзела памятныя запіскі, якія паступілі ў ГУМ МУС СССР да 31 снежня 1958 г. на 3185 сямей, з якіх 869 сем’ям было дазволена выехаць ў Польшчу, 806 – адмовілі ў рэпатрыяцыі з-за таго, што ў СССР застаюцца іх састарэлыя родныя, 618 – адмовілі з прычыны таго, што ў Польшчы яны не маюць блізкіх родных, 413 – было адмоўлена з-за таго, што яны беларусы і 479 – з-за іншых прычын⁴⁵⁰.

У сувязі з дадатковым разглядам хадайніцтваў, якое адбылося на пачатку 1959 г. звернем увагу на непрыкметны, на першы погляд, але вельмі шматзначны сказ аб тым, што «МУС Беларускай ССР на ўказанню ЦК КП Беларусі адмовіла ў выездзе [...]» (выдзелена мной. – А.В.), які паказвае неправавы характар такога кшталту «указанняў». ЦК Кампартыі Беларусі з прававога пункту гледжання з’яўляўся не

⁴⁴⁸ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1460. арк.153.

⁴⁴⁹ тамсама, арк.142.

⁴⁵⁰ тамсама, арк.143.

дзяржаўным, а палітычным органам і не меў права даваць «указанні», якія мелі дазваляльны характар. Рашэнне аб выдачы дазволу на выезд за мяжу пасля належнага разгляду дакументаў прымалі органы выканаўчай улады (АВіРы) і іх рашэнне з'яўлялася дазваляльным, адпаведна існаваўшаму заканадаўству. Аднак, у колішняй сістэме ўлады ў дадзеным выпадку дазвол выканаўчай улады быў заменены ўказаннямі палітычных органаў, што, безумоўна, было не адно і тое ж.

Напрыканцы 1958 г. была вызначана дата заканчэння рэпатрыяцыі. Гэта адбылося на сустрэчы партыйна-урадавых дэлегацый СССР і ПНР, якая адбылася 27 кастрычніка 1958 г. У. Гамулка, які ўзначальваў польскую дэлегацыю, звяртаючыся да М.Хрушчова падкрэсліў, што тэрмін сканчэння рэпатрыяцыі 31 сакавіка 1959 г., але яшчэ застаецца значная колькасць неразгледжаных спраў і ў польскага пасольства і ва ўрад ПНР дасылаецца шмат лістоў, якія неабходна было б разгледзець і пасля 31 сакавіка. Імпульсіўны, парывісты М.Хрушчоў адрэагаваў на яго прапанову доўгай і эмацыянальнай рэплікай-пытаннем: «А ці не абрыдла Вам усё гэта – бо нам ужо абрыдла. Вам жа будуць пісаць бясконца. Немагчыма да бясконца цягнуць гэтую справу. Тым больш, што пішуць да Вас тыя, хто пазней выязджае ў Ізраіль. Неабходна скончыць гэтую справу. Нам ужо хопіць. Каму гэта патрэбна? Справа штучна раздзьмухаецца. [...] Трэба прымусіць наш апарат, каб да 31 сакавіка 1959 г. скончыць акцыю. Ніхто ад гэтага не пацерпіць – ні палякі, ні рускія. Трэба абавязаць да 31 сакавіка скончыць. Інакш зноў зацягнем справу на пяць год. Трэба так рашыць, каб болей да гэтай справы не вяртацца [...]»⁴⁵¹. Напрыканцы гутаркі ён падсумаваў: «Закончым

⁴⁵¹ Каска В., Stepka S., Ibid. S.143.

прапановай, каб да 31 сакавіка 1959 г. рэпатрыяцыю скончыць. Не працягваць. Дадзім такое даручэнне сваім органам. Вы сваім, мы сваім. Калі ўзнікне патрэба, то павялічым штаты, каб у тэрмін скончыць разгляд спраў. Калі існуюць нейкія праблемы, то разглядзім іх на Сакратарыяце (ЦК КПСС. – А.В.). Таварышы Гедэ і Дудараў прыдуць да нас на Сакратарыят і прадставяць нам тэя справы. А працягваць рэпатрыяцыю не жадаем⁴⁵². У Гамулку на гэтыя выказванні М.Хрушчова нічога не засталася, як толькі падзякаваць і канстатаваць, што ўсе пытанні разгледжаны і прыняць прапанову М.Хрушчова, што 31 сакавіка – канчатковая дата сканчэння рэпатрыяцыі і больш да гэтага пытання савецкі бок вяртацца не будзе.

24-27 сакавіка 1959 г. у Маскве адбыліся савецка-польскія перамовы, на якіх былі падсумаваны вынікі рэпатрыяцыі. Бакі пагадзіліся, што ўмовы Пагаднення ад 27 сакавіка 1959 г. выкананы. Разам з тым, бакі прыйшлі да паразумення, што існуе шэраг праблем, якія неабходна дадаткова сумесна рашыць. У першую чаргу гэта адносілася да пэўнай колькасці неразгледжаных хадайніцтваў, якія павінны былі сумесна разгледзець польскія і савецкія бакі. Польскі бок прапанаваў, і гэта было падтрымана савецкім бокам, неабходнасць разгледжання хадайніцтваў тых, хто знаходзіўся ў месцах зняволення і не па сваёй віне не змаглі выкарыстаць умовы Пагаднення ў вызначаны тэрмін. Наступнай праблемай, якую таксама пагадзіўся разгледзець савецкі бок, з'яўлялася праблема тых, хто знаходзіўся ў турмах і здзейсніў злачынствы да 10 ліпеня 1957 г. Іх меркавалася перадаць польскім уладам ці датэрмінова вызваліць, каб яны маглі выехаць у

⁴⁵² Каска В., Stepka S., Ibid, S.144.

Польшчу да сваіх родных. Савецкі бок пагадзіўся на рэпатрыяцыю тых, у каго хаця б адзін з членаў сям'і знаходзіўся ў месцах зняволення і не з'яўляўся галавой сям'і. І ў рэшце рэшт, савецкая дэлегацыя станоўча аднеслася да разгляду спраў аб рэпатрыяцыі ў Польшчу дзяцей і старых, родныя якіх знаходзіліся ў ПНР. Гэтыя дамоўленасці падпісалі з польскага боку міністр унутранных спраў ПНР З.Шнек, а з савецкага яго калега – М.Дударэў⁴⁵³.

Хадайніцтвы, якія не паспелі разгледзець да 31 сакавіка 1959 г. разглядаліся ўжо пасля заканчэння рэпатрыяцыі да восені 1959 г. Напрыканцы чэрвеня 1959 г. пасол Польшчы ў СССР Т.Гедэ даслаў у МЗС СССР ліст з спісам на 709 чалавек, якія па яго меркаваннях, мелі права на рэпатрыяцыю ў ПНР. З іх у БССР пражывала 599 чалавек, УССР – 34, РСФСР – 34, Літве – 25. У лісце звярталася ўвага, што «[...] гэтыя асобы маюць у Польшчы сем'і, якія ў большасці выпадкаў звяртаюцца ў розныя партыйныя і дзяржаўныя органы (ЦК ПАРП, Дзяржсавет, Сейм і г.д.). Астаўленне гэтых спраў неразгледжанымі, хаця іх і не надта многа, створыць у грамадскай думцы (Польшчы. – А.В.) зусім фальшывае ўяўленне аб ходзе рэпатрыяцыі, якая прынесла неабходныя станоўчыя вынікі і была ўспрынята з задавальненнем з абодвух бакоў [...]»⁴⁵⁴. Аднак разгледжанне гэтых спраў у Беларусі зацягнулася да верасня 1959 г., што выклікала раздражненасць і незадаволенасць МУС СССР. 12 верасня г. году МУС СССР накіравала ў МУС БССР ліст, ў якім падкрэслівала, што «[...] афармленне матэрыялаў, на рэпатрыяцыю ў Польшчу сямей, якія пералічаны ў лісце пасла ПНР у Маскве прымае зацяжны характар»⁴⁵⁵. Улічваючы гэты факт, МУС СССР прапанавала беларускім калегам

⁴⁵³ AMSZ, Z.20, t.929, w.72, k.32-34. Departament konsularny.

⁴⁵⁴ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1483, арк.2.

⁴⁵⁵ тамсама, арк.230.

наступнае: «[...] Даручыць пад асабістую адказнасць начальнікаў пашпартных аддзелаў УУС праверыць у чым затрымка разлікаў са 104 сем'ямі, якія звольніліся з прадпрыемстваў і прыняць неабходныя захады па паскарэнню разлікаў з імі, [...] Абвесціць главам сямей, што нез'яўленне на працягу 10-ці дзён за рэпатрыяцыйным пасведчаннем будзе разглядацца як адмова ад рэпатрыяцыі [...]»⁴⁵⁶. Больш таго, улічваючы важнасць гэтай справы МУС СССР патрабавала ад беларускіх калег штотыднёва дакладваць у Маскву інфармацыю як разглядаюцца справы, хто персанальна і па якіх матывах адмовіўся ад рэпатрыяцыі і г.д. Напрыканцы асабліва падкрэслівалася: «Улічваючы, што праца па выкананню дадзенага даручэння ўзята пад кантроль і аб яе выніках неабходна дакладваць у інстанцыю (так на партыйнай лексіцы называўся ЦК КПСС. – А.В.) ГУМ МУС СССР просіць Вас патрабаваць ад мясцовых органаў больш сур'ёзных адносін да гэтай працы і завяршыць яе ў самыя сціслыя тэрміны, каб усе, хто выказаў жаданне змаглі выехаць з СССР да 1 лістапада 1959 г.»⁴⁵⁷.

У сувязі з такімі жорсткімі патрабаваннямі Масквы МУС Беларусі тэрмінова накіравала ў Маладзечанскую і Гродзенскую вобласць групу супрацоўнікаў Упраўлення міліцыі МУС БССР, якія разам з мясцовымі работнікамі разглядалі хадайніцтвы і прымалі рашэнні аб дазvole ці адмове ў выяздзе ў Польшчу. Вынікі сумеснай працы хутка прынеслі плён. Так, начальнік УМ МУС БССР А.Клімоўскі 30 верасня 1959 г. накіраваў у Маскву запіску, у якой паведамляў аб праведзенай працы: «Па стану на 25 верасня 1959 г. па Беларускай ССР з агульнай колькасці 572 сям'і, уручаны пасведчанні

⁴⁵⁶ тамсама. арк.231.

⁴⁵⁷ тамсама, арк.232.

475 сем'ям, адмовілася ад рэпатрыяцыі 11 сем'яў, адмовілася ўзбуджаць хадайніцтва – 4, не прадставілі неабходных дакументаў – 5, не ўдалося ўстанавіць месца жыхарства – 4 сем'ям»⁴⁵⁸. Да пачатку лістапада, як гэта і патрабавала МУС СССР, разгляд спраў быў практычна скончаны. А.Клімоўскі паведамляў ў Маскву, што да канца кастрычніка рэпатрыяцыйныя пасведчанні былі выданы 516 сем'ям, адмовілася ад выезду – 24, адмовілася ўзбуджаць хадайніцтвы – 5, адмоўлена ў рэпатрыяцыі – 10. На гэты ж час у органах міліцыі знаходзіліся на разглядзе хадайніцтвы 5 сямей, 7 сем'ям пасведчанні яшчэ не былі ўручаны⁴⁵⁹.

Такім чынам, 1 лістапада 1959 г. партыйна-савецкае кіраўніцтва, а галоўнае супрацоўнікі МУС Беларусі маглі з палёгкай уздыхнуць, бо ў рэпатрыяцыйнай акцыі, якая распачалася ў 1955 г., была пастаўлена апошняя кропка. Усе скаргі і хадайніцтвы былі разгледжаны, тых хто атрымаў рэпатрыяцыйныя пасведчанні сталі збірацца ў стаўшуюся ўжо зусім блізкай Польшчу.

⁴⁵⁸ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1483, арк.232.

⁴⁵⁹ тамсама, арк.249-250.

§ 4. Назад у СССР.

Адной з характэрных асаблівасцей рэпатрыяцыі 1956-1959 гг. з'яўлялася тое, што яна мела аднабаковы накірунак: з Савецкага Саюза ў Польшчу. У савецка-польскім “Пагадненні” ад 25 сакавіка 1957 г. ні ў адным артыкуле не ўгадвалася і не прадугледжвалася магчымасць рэпатрыяцыі з Польшчы ў СССР. Паколькі вызначальная роля на ўсіх стадыях падрыхтоўкі ўмоў Пагаднення належыла дэлегацыі Савецкага Саюза, то магчыма мяркаваць, што яна нават і не аналізавала і не пралічыла сітуацыі, якая можа ўзнікнуць, калі частка людзей пажадае “рэпатрыіравацца” з Польшчы ў Савецкі Саюз. Палякі былі больш прадбачлівыя, бо разумелі, што сярод дзсяткаў тысяч рэпатрыянтаў знойдзецца пэўная частка, тых, якія не змогуць адаптавацца ў польскую рэчаіснасць і пажадаюць вярнуцца назад у СССР. У лічваючы, што ў Польшчы, галоўным чынам на Беласточчыне, пражывала каля 150 тысяч палякаў, то, па іх меркаваннях і сярод польскіх беларусаў знойдуцца тья, хто пажадае выехаць у Беларусь. Таму ў час сакавіцкіх перамоваў 1957 г. палякі першымі ўзнялі гэтае пытанне. Так, намеснік міністра замежных спраў СССР М.Патолічаў накіраваў напачатку 1957 г. у ЦК КПБ ліст, у якім адзначаў, што “у час перамоваў аб заключэнні Савецка-Польскага “Пагаднення” [...] міністр унутранных спраў Польшчы У.Віха ў размове з міністрам унутранных спраў СССР М.Дударавым заявіў, што польскі бок мог бы станоўча разгледзець пытанне аб эвакуацыі з Польшчы ў СССР асоб украінскай і беларускай нацыянальнасцей”⁴⁶⁰. Далей у лісце звярталася ўвага, што з Пасольства СССР у Польшчы ў МЗС Савецкага Саюза паступіла

⁴⁶⁰ НАРБ, ф.4п, воп.62, спр.467, арк. 172.

інфармацыя аб тым, што сярод украінцаў і беларусаў, якія пражываюць у Польшчы “[...] узмацнілася жаданне да пераезду ў СССР на сталае месца жыхарства, хаця гэта і не носіць масавага характару”. Што ж датычыць колькасці тых, хто пажадае выехаць у СССР, то прагноз М.Патолічава быў вельмі асцярожны. Ён падкрэсліваў: “Па заявах кіраўнікоў украінскага таварыства ў выніку абвешчанай эвакуацыі ўкраінцаў з Польшчы на тэрыторыю УССР і БССР, правам уезда ў СССР скарыстаюцца ў лепшым выпадку 1-2 тысячы чалавек. *Сярод беларусаў, жадаючых выехаць у СССР, яшчэ менш* (выдзелена мной. – А.В.)”⁴⁶¹. Забягаючы наперад адзначу, што словы М.Патолічава ў адносінах да колькасці беларусаў, якія пажадаюць выехаць у СССР”, поўнасьцю спраўдзіліся.

Распавядаючы далей аб тым, што польскія ўлады робяць шмат для паляпшэння “палажэння” украінцаў ды беларусаў як нацыянальных меншасцей, М. Патолічаў фактычна “падказаў” ЦК Кампартыі Беларусі, якая павінна быць пазіцыя беларускага кіраўніцтва ў пытанні “эвакуацыі” беларусаў з Польшчы ў Беларусь Ён падкрэсліваў: “[...] На думку Пасольства (СССР у Польшчы. – А.В.) было б немэтазгодным абвясчаць аб масавай эвакуацыі ўкраінцаў і беларусаў у СССР”⁴⁶². Ён таксама паведаміў ЦК КПБ, што пасольства Савецкага Саюза ў ПНР выказала жаданне мець права разглядаць заявы асобных сямей і дазваляць ім уезд у СССР. На гэтую катэгорыю людзей прадугледжвалася распаўсюдзіць ільготы, атрымоўваемыя рэпатрыянтамі, якія вяртаюцца ў СССР. Акрамя гэтага планавалася дамовіцца з польскім бокам да канца 1958 г. дазваляць украінцам

⁴⁶¹ тамсама. арк.172.

⁴⁶² тамсама, арк.172.

і беларусам выязджаць у СССР на ўмовах, якімі карыстаюцца рэпатрыіруемыя ў ПНР “асобы польскай нацыянальнасці”⁴⁶³.

Як вынікае з ліста М.Патолічава, менавіта польскі, а не савецкі бок вылучыў прапанову аб магчымасці “эвакуацыі” з Польшчы ўкраінцаў ды беларусаў, што, хутчэй за ўсё, было непажаданым і нечаканым для савецкай дэлегацыі, гэта, па-першае. Па-другое, у Віха, па словах М.Патолічава, прапанаваў разглядзець гэтае пытанне “ўвогуле”, у “прынцыпе”, не засяроджваючы ўвагу на “эвакуацыі” “часткі беларусаў і ўкраінцаў”. Прапанова аб дазvole выезда ў Савецкі Саюз толькі “часткі” беларускага і ўкраінскага насельніцтва было вылучана пасольствам СССР у Польшчы. Палітычнае кіраўніцтва Польшчы таксама засведчыла, што Савецкі Саюз не працяўляе ніякай зацікаўленасці ў масавай рэпатрыяцыі насельніцтва з ПНР. Так, ЦК ПАРП у інфармацыі, якая датычыла фактаў вяртання назад у СССР часткі рэпатрыянтаў падкрэсліваў: “[...] Савецкі бок, як гэта вынікае з размоваў з першым сакратаром пасольства СССР у Польшчы П.Гусевым, не зацікаўлены ў павышэнні хвалі павароту. [...] Дазвол на выезд даецца толькі ў асобных выпадках”⁴⁶⁴.

У сувязі з гэтым, у сярэдзіне мая 1957 г. МЗС СССР запрасіў у партыйна-савецкага кіраўніцтва Беларусі інфармацыю і яго пункт гледжання наконт магчымасці масавай рэпатрыяцыі беларусаў з Польшчы з БССР. У маі ЦК КПБ накіраваў ліст першаму намесніку Міністра замежных спраў СССР М.Патолічава, у якім паведамляў, што :”ЦК КПБ і ўрад БССР лічаць немэтазгодным абвясціць аб масавай эвакуацыі беларусаў з Польшчы ў БССР. Што датычыць эвакуацыі з БССР асобных сямей беларусаў

⁴⁶³ тамсама, арк.173.

⁴⁶⁴ Archiwum Aktow Nowych (AAN), Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR). Z. 237/XIV-154, k.29.

Польшчы, то яна, па нашаму меркаванню, павінна праводзіцца на асновах узаемнасці г.зн., у адпаведнасці з прапановамі пасольства СССР у Польшчы”⁴⁶⁵. Аднак у маі быў падрыхтаваны яшчэ адзін ліст у МЗС СССР, які ўжо адрозніваўся ад першапачатковага. ЦК КПБ удакладняў: “[...] Эвакуацыя беларускага насельніцтва з Польшчы ў той час (1944-1946 гг. – А.В.), была апраўданай і не прадстаўляла ніякіх цяжкасцей ў забеспячэнні гэтых людзей па прыбыццю ў БССР неабходнай жылплошчай, бо адначасова з Беларускай ССР у Польшчу было эвакуіравана звыш 75 тыс. грамадзян польскай нацыянальнасці, якія пакідалі на тэрыторыі рэспублікі сваю нерухомую маёмасць. На наш погляд, мэтазгодна прыняць прапанову пасольства СССР у Польскай Народнай Рэспубліцы аб задавальненні жаданняў *толькі часткі украінцаў, беларусаў і рускіх выехаць у СССР на пастаяннае месца жыхарства на пэўных умовах* (выдзелена мной. – А.В.)”⁴⁶⁶.

Як вынікае з гэтай перапіскі кіраўніцтва Савецкага Саюза (ні пасольства СССР у Польшчы, ні МЗС Савецкага Саюза не маглі самастойна прыняць такое рашэння), не дапусціла масавай “эвакуацыі” беларускага насельніцтва з Польшчы, а абмежавала яе толькі невялікай часткай тых, хто пажадае гэта зрабіць. Заўважым, што апасенні кіраўніцтва Савецкага Саюза ды Беларусі аб масавай “эвакуацыі” беларусаў былі безпадстаўнымі, што ў далейшым і пацвердзілася. Тут неабходна звярнуць увагу на адзін прынцыповы момант. Рэпатрыяцыі беларусаў з Беласточчыны не адбывалася. У Беларусь вярталіся тыя, хто не мог адаптавацца ў польскую рэчаіснасць.

⁴⁶⁵ НАРБ, ф.4п, воп.62, спр.467, арк.161. Докладныя запіскі і іншыя дакументы КДБ, МУС, пракуратуры і суда. 21 студзеня 1957 – 23 снежня 1957 г.

⁴⁶⁶ там сама, арк.165.

Што ж вымушала частку людзей вяртацца назад у БССР ? Магчыма вылучыць наступныя прычыны, у большасці побытавага характару: цяжкасці ў атрыманні жылля і працы ў тых месцах, дзе яны жадалі жыць і працаваць; ніжэйшыя заробкі чым тыя, якія яны атрымоўвалі ў Беларусі; сацыяльная, моўная, культурная неадаптанасць і непрыстасаванасць людзей сталага ўзросту да новага асяроддзя; недабразычлівыя і ў шэрагу выпадкаў непрыязненныя адносіны да рэпатрыянтаў на новых месцах жыхарства, ды іншыя. Усе яны як у сукупнасці, так і паасобку вымушалі людзей вяртацца назад у Беларусь, на сваю малую айчыну.

Так, напрыклад, немагчымасцю найці працу і жыллё ў Варшаве, тлумачыў сваё жаданне вярнуцца ў БССР колішні жыхар г. Ліды Мячыслаў Ч., які напісаў родным у Ліду: “Цэлы тыдзень быў у Варшаве, жадаў там атрымаць працу, кватэру, аднак нічога не атрымаў. Многа абяцаюць, але нічога не робяць. На рэпатрыянтаў зусім не звяртаюць увагі. Зараз жадаў бы вярнуцца ў Гродна, але нічога не атрымоўваецца”⁴⁶⁷. Гэтымі ж прычынамі тлумачыў сваё жаданне вярнуцца ў Беларусь таксама жыхар Ліды С., які напісаў ліст начальніку пашпартнага стала г. Ліда: “Зараз я зразумеў, што зрабіў вялікую памылку, калі выехаў з роднага месца. У Польшчы ўсе для мяне чужыя, адчуваю сябе вельмі дрэнна, дакументы мае (на права кіравання цягніком) несапраўдныя [...]. Усё мне абрыдла і я жадаю вярнуцца назад у Ліду. [...] Я даведаўся, што многа людзей жадаюць выехаць у Польшчу з БССР, мне іх вельмі шкада, бо яны там будуць мучыцца як я, таму, што тут няма кватэры і дарагія прадукты і нас, гэта значыць палякаў з БССР, тут не любяць”⁴⁶⁸.

⁴⁶⁷ НАРБ, ф.4п, воп.62, спр.487, арк.13.

⁴⁶⁸ НАРБ, ф.4п, воп.62, спр.487, арк.12.

Паказальным, з розных пунктаў гледжання, з'явілася жаданне вярнуцца ў Беларусь жыхара м. Падароск Поразаўскага раёна сям'і Іосіфа З., заява якога разглядалася нават у ЦК КПБ. Сакратар Гродзенскага абкама партыі паведамляў у студзені 1957 г. сакратару ЦК КПБ Ц.Кісялёву: “[...] Грамадзянін Іосіф З. і яго жонка Леаніда З. з трыма малалетнімі дзецьмі з м. Падароск Поразаўскага раёна выехалі ў жніўні 1956 г. да бацькі ў Беласток. У снежні 1956 г. сям'я З. вярнулася да свайго месца жыхарства ў м. Падароск. З. хадайнічае аб тым, каб застацца на стальым месцы жыхарства ў СССР. З. заявіў, што вяртацца ў Польшчу ён не мае намеру і гэта яго канчатковае рашэнне, і ён яго не зменіць [...]. Разам з тым, З. выказаў матывы, якія вымусілі яго звярнуцца ў савецкія органы з такой заявай. У прыватнасці, ён паведамляў, што ён пражываў у Беластоку ў свайго бацькі і працаваў на рамонтна-будаўнічых работах і зарабляў усяго 1000 злотых. Па яго словах гэты заробак невялікі і не забяспечваў неабходны пражытачны мінімум, бо прадукты харчавання дарагія (кошты, напрыклад, самых танных каўбас 29 злотых за кілаграм), няма бясплатнага лячэння і г.д. З. падкрэсліў у размове, што ён выхаваны ў пэўным духу і парадкі, якія існуюць у Польшчы знаходзяцца ў супярэчнасці з яго поглядамі. Так, напрыклад, на яго вельмі дрэннае ўражанне робяць “нейкія забастоўкі”, бандытызм, крадзежы, маецца беспрацоўе і г.д. Як кажа З.:”Ці магчыма так жыць, калі дзеці вяртаюцца са школы то пабітымі, то без шапкі і рукавіц і ніякіх мер да ўстанаўлення дысцыпліны ў школе не прымаецца”. [...] З. далей кажа, што ён не можа купіць участка ў 20 сотак пад пабудову дома, бо квадратны метр зямлі ў Беластоку каштуе 150 злотых [...]”⁴⁶⁹. Прыклад З.

⁴⁶⁹ тамсама, арк.35-36.

вельмі характэрны, бо камуністычнае выхаванне, лад жыцця ў Савецкім Саюзе, чаканне ад дзяржавы дапамогі, не дазволілі яму “ўпісацца” у польскую рэчаіснасць, якая ўсё ж значна адрознівалася ад рэчаіснасці Савецкага Саюза, бо патрабавала ад чалавека больш асабістых высілкаў, каб забяспечыць сабе прыстойнае жыццё.

Адчуванне сябе “чужым” у Польшчы, вымусіла былую загадчыцу бібліятэкай у м. Беліца Лідскага раёна Ганну Я. напісаць настаўніцы Беліцкай сярэдняй школы наступнае: “Мне тут усё чужое і незнаёмае, навошта я ехала, нехай бы мяне лепей завезлі хаця б на Поўнач”⁴⁷⁰. У аналагічнай сітуацыі апынулася і былая выхаванка Лідскага дзіцяччага дому Галіна Ш., якая рэпатрыявалася ў Эльблонг. У лісце сакратару камсамольскай арганізацыі абутковай фабрыкі яна пісала: “Каця, вельмі буду цябе прасіць, каб ты ўсімі сіламі паспрабавала праз гаркам выслаць мне вызаў аб выездзе з Польшчы ў БССР [...]. Каця, я не маю ўжо болей сілаў трываць. І прашу цябе як сакратара камсамольскай арганізацыі каб ты ўзяла мяня пад увагу і зрабіла тое, што, я прашу [...]. З’ездзіла я ў Гданьск (там мясцілася консульства СССР у Польшчы. – А.В.), каб вярнуцца назад, але мне сказалі, што патрэбен вызаў з Ліды, а ты ж ведаеш, што ў мяне родных німа і некаму выслаць вызаў”⁴⁷¹.

Выпадкі непрыязных адносін да “беларускіх палякаў” у Польшчы таксама вымушалі некаторых людзей вяртацца ў Беларусь. Так, жыхарка в. Лойкі Сапоцкінскага раёна Гродзенскай вобласці Францішка Г. у сакавіку 1956 г. выехала ў Польшчу, аднак у снежні гэтага ж году вярнулася назад. Сваё вяртанне яна тлумачыла тым, што ў Польшчы для яе

⁴⁷⁰ НАРБ, ф.4п, воп.62, спр.487, арк.13.

⁴⁷¹ тамсама, арк.13.

склаліся непрыязныя адносіны, як прыбыўшай з СССР⁴⁷². На самай справе, у асобных выпадках рэпатрыянты сустракаліся з бяздушшам, абьякавасцю ды іх патрэб, непрыязненнымі адносінамі з боку асобных чыноўнікаў. Так, напрыклад, адзін з работнікаў мясцовых органаў улады г. Шчэцінка, калі да яго звярнуліся рэпатрыянты з Савецкага Саюза па нейкаму пытанню, замест таго, каб дапамагчы, заявіў ім: “Чаго вы ўвогуле сюды прыехалі”⁴⁷³.

Частка вярталася з-за таго, што родныя, да якіх яны прыехалі былі не ў стане даглядаць іх. Гэтым тлумачыла сваё вяртанне жыхарка в. Галынка Сапоцкінскага раёна Гродзенскай вобласці Уладыслава Р., 1882 года нараджэння. У маі 1956 г. яна, не маючы нікога з родных у вёсцы, па вызаву пляменіка выехала ў Польшчу. Аднак у лістападзе гэтага ж году яна вярнулася на старое месца жыхарства, бо, па яе словах, пляменік не змог даглядаць яе⁴⁷⁴.

Адзначым, што асобныя выпадкі вяртанне людзей у Беларусь не маглі паўплываць на агульную карціну, калі ў асноўным людзі былі задаволены ўладкаваннем на новых месцах. Так, напрыканцы 1955 г. у 10 ваяводствах ПНР былі праведзены праверкі гаспадарчага ўладкавання рэпатрыянтаў на новых месцах жыцця. Па выніках праверкі адзначалася, што “большасць рэпатрыянтаў задаволеныя новымі ўмовамі жыцця і працы. Вялікая колькасць рэпатрыянтаў з Савецкага Саюза адрозніваецца прыкладнымі адносінамі да працы ... Многія ўжо атрымалі працу на адпаведных прадпрыемствах. Аднак назіраюцца выпадкі, калі

⁴⁷² НАРБ, ф.4п, воп.62, спр.467, арк.36.

⁴⁷³ Trydne sprawy repatriacji / Zycie Warszawy 12 wresnia 1957, S.4.

⁴⁷⁴ НАРБ, ф.4п, воп.62, спр.467, арк.36.

мясцовыя ўлады не цікавяцца іх працаўладкаваннем і лёсамі”⁴⁷⁵.

Разглядаючы прычыны вяртання людзей назад у Беларусь, неабходна адзначыць, што польскае пасольства ў СССР інфармавала тых, хто збіраўся рэпатрыявацца ў ПНР аб даволі цяжкай сацыяльна-эканамічнай сітуацыі ў Польшчы і папярэдзвала рэпатрыянтаў, што яны не змогуць адразу ж атрымаюць усё неабходнае для “нармальнага жыцця”. Так, напрыклад, Бюро Упаўнаважанага польскага ўрада ў справах рэпатрыяцыі ў рассылаемай рэпатрыянтам інфармацыі падкрэслівала: “Прыездзя ў Польшчу неабходна быць гатовым да таго, што ў цяперашні момант нашая краіна знаходзіцца ў цяжкім матэрыяльным становішчы і што ў сувязі з вялікім наплывам рэпатрыянтаў, дзяржава не можа забяспечыць адразу ўсіх адпаведнай работай. Найбольшая магчымасць атрымання працы і жыллёвай плошчы маецца на Заходніх землях (у дзяржаўных сельскіх гаспадарках, у вытворчых кааператывах і параўнальна мала ў індывідуальных гаспадарках ці невялікіх гарадах”⁴⁷⁶. Іншая справа, што не ўсе атрымоўвалі гэтую інфармацыю, другія, не звярталі на яе ўвагу, таму прыезджаючы ў Польшчу і сустрэўшы не тое, на што спадзяваліся і аб чым марылі, лічылі за лепшае вярнуцца назад у Беларусь.

Вяртанне людзей у Беларусь выклікала пэўныя праблемы ў мясцовага партыйна-савецкага кіраўніцтва, якое не ведала што рабіць з такімі “возвращенцами”. Так, сакратар Гродзенскага абкама партыі Ф.Баранаў напачатку лютага 1957 г., адзначаючы факты вяртання людзей з Польшчы ў вобласць прасіў ЦК КПБ “растлумачыць, што рабіць з

⁴⁷⁵ AMSZ, Z.20, t. 451, w.37, k.8. Ambasada RP w Moskwe.Biuro konsularne. 1955

⁴⁷⁶ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1459. арк.30.

грамадзянамі Польшкай Народнай Рэспублікі, якія катэгарычна адмаўляюцца вяртацца ў Польшчу”⁴⁷⁷. На самай справе, тут узнікла пэўная прававая калізія, бо выехаўшы ў Польшчу яны страцілі савецкае, адначасова набыўшы польскае грамадзянства. Вярнуўшыся ў Беларусь, яны заставаліся польскімі грамадзянамі, таму неабходна было рашаць пытанне аб іх грамадзянстве. А яно рашалася даволі складана. Ужо ўзгаданаму Іосіфу З., які не меў намеру вяртацца ў Польшчу ў Гродзенскім абласным упраўленні ўнутраных спраў растлумачылі, што для таго, каб яго прымусява не выслалі ў Польшчу, яму неабходна пісьмова звярнуцца ў Польскае консульства ў Маскве, і калі апошняе дасць згоду на яго выхад з польскага грамадзянства, то ён застанеца, а калі не атрымае такой згоды, то абавязаны па заканчэнні часовага знаходжання ў СССР выехаць назад у Польшчу⁴⁷⁸. Улічваючы такую сітуацыю, МУС БССР прапанавала ўпраўленням унутраных спраў аблвыканкамаў растлумачваць тым, хто прыехаў у Беларусь і не меў намеру зноў вяртацца ў Польшчу парадак узбуджэння хадайніцтваў аб астаўленні іх на жыхарства ў СССР і прыёме іх зноў у савецкае грамадзянства⁴⁷⁹.

Адзначу, што партыйна-дзяржаўнае кіраўніцтва Польшчы даволі спакойна ўспрымала факты вяртання часткі людзей назад у Савецкі Саюз і разглядала гэта як непазбежны элемент складанага рэпатрыяцыйнага працэса. ЦК ПАРП аналізуючы гэтыя факты, ужо па заканчэнні рэпатрыяцыі (у верасні 1959 г. адзначаў: “Зварот рэпатрыянтаў у СССР назіраўся на ўсём працягу рэпатрыяцыі. Яго памеры ніколі не былі вялікія. Першыя лісты аб звароце пачалі паступаць у першым квартале 1957 г.

⁴⁷⁷ НАРБ, ф.4п, воп.62, спр.467, арк.37.

⁴⁷⁸ НАРБ, ф.4п, воп.62, спр.467, арк.39.

⁴⁷⁹ тамсама, арк.44.

За ўвесь час у розныя органы звярнулася наступная колькасць грамадзян: у Бюро ўпаўнаважанага ў справах рэпатрыяцыі – 66 чалавек, бюро замежных пашпартоў МЗС – 300. [...] З’ява звароту ў СССР ёсць звычайная справа. Нармальны адсеў, які паўстаў на хвалі масавага выязду з СССР”⁴⁸⁰.

Пасля заканчэння рэпатрыяцыі кіраўніцтва Савецкага Саюза двойчы вярталася да гэтага пытання і заканадаўча ўрэгулявала працэс вяртання рэпатрыянтаў з Польшчы ў Савецкі Саюз. Так, СМ БССР 24 чэрвеня 1959 г. выдаў распараджэнне № 924, у якім у даволі агульных рысах вялася гаворка не толькі аб вяртанні рэпатрыянтаў з Польшчы, але ўвогуле аб рэпатрыянтах з усіх краін свету, якія вярталіся ў СССР⁴⁸¹. Больш важнай і канкрэтнай была лістападаўская пастанова СМ СССР, якую прадублявала распараджэнне СМ БССР. Выкажу меркаванне, што яно было выклікана тым, што летам-восенню 1959 г. у МЗС СССР пачалі паступаць лісты ад тых, хто пераехаў у Польшчу, аднак не адаптаваўшыся там, пажадаў вярнуцца ў СССР. 24 лістапада 1959 г. СМ БССР выдаў распараджэнне №1537-рс, у якім адзначалася: “Прыняць да кіраўніцтва, што СМ СССР пастановай ад 12 лістапада 1959 г. №1263-554: 1. Лічыць магчымым вяртанне на сталае месца жыхарства ў СССР з Польскай Народнай Рэспублікі некаторай часткі асоб рускай, украінскай і беларускай нацыянальнасці, якія выехалі ў ПНР на аснове Савецка-Польскага Пагаднення аб рэпатрыяцыі ад 25 сакавіка 1959 г., якія апынуліся ў цяжкім матэрыяльным становішчы. 2. Разгляд заяў адзначаных асоб аб вяртанні ў СССР узлажыць на МУС СССР. Пытанне аб іх вяртанні ў СССР на сталае месца жыхарства ў СССР павінна

⁴⁸⁰ ААН, КС PZPR, Z. 237/XIV-154, к.29.

⁴⁸¹ НАРБ, ф.4п, воп.62, спр.506, арк.94.

разглядаць МУС СССР па прадстаўленню МЗС СССР строга ў індыўідуальным парадку і можа рашаць станоўча толькі пры ўмове згоды польскіх уладаў, а таксама згодзе мясцовых партыйных і савецкіх органаў тых рэспублік, краёў, абласцей СССР, куды яны вяртаюцца і толькі па ўзгадненню з КДБ СССР. Пры разглядзе заяў адзначаных асоб МЗС і МУС СССР павінны зыходзіць з таго, што вяртанне рэпатрыянтаў не павінна мець шырокіх памераў. У прыватнасці, абмежаваць выдачу дазволаў на ўезд у СССР непрацаздольных, хворых і састарэлых, не маючых у СССР родзічаў, якія згодны прыняць іх на сваё забяспячэнне”⁴⁸².

Як вынікае з гэтага распараджэння СМ БССР, кіраўніцтва Савецкага Саюза, з аднаго боку пагадзілася на зварот пэўнай часткі людзей, якія раней выехалі ў Польшчу, а з другога – абмежавала колькасць тых, хто жадаў гэта зрабіць і да таго ж, абставіла шлях вяртання такой бюракратычнай працэдурай афармлення дакументаў, што не кожны жадаючы змог яе пераадолець. Тым не менш, патэнцыяльная магчымасць вяртання ўсё ж існавала. На жаль, пакуль не ўдалося адшукаць дакладных дадзеных, колькі ж чалавек скарысталася гэтай магчымасцю і вярнулася ў Беларусь у 1956-1959 гг. Дакладныя дадзеныя маюцца толькі за 1957 г. Так, у “Даведцы аб выніках работы па афармленню матэрыялаў на рэпатрыяцыю ў ПНР па Беларускай ССР за 1957 г.” азначалася, што “за 1957 г. 11 чалавек, якія раней выехалі ў Польшчу вярнуліся назад у БССР”⁴⁸³. Для параўнання, у гэтым жа годзе з Беларусі ў Польшчу выехала 28 131 чалавек⁴⁸⁴. Тут, нават і параўноўваць няма чаго. Як вынікае з лічбаў дыспрапорцыя паміж агульнай колькасцю

⁴⁸² тамсама, арк. 201.

⁴⁸³ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1459, арк.88.

⁴⁸⁴ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1445, арк.96.

выехаўшых у Польшчу і вярнуўшыхся ў Савецкі Саюз у 1956-1959 гг. вялізарная. Яна нават большая, у параўнанні з колькаснымі паказчыкамі абмена насельніцтвам паміж БССР і Польшчай, ажыццяўлёным у 1944-1946 гг.. калі ў Польшчу з БССР выехала каля 240 тыс. палякаў, а ў Беларусь з Польшчы вярнулася каля 27 тыс. беларусаў⁴⁸⁵.

Другім момантам, які меў месца ў час рэпатрыяцыі, стала адмова выязджаць у Польшчу, нават пры наяўнасці ўжо аформленых дакументаў на рэпатрыяцыю. Так, у “Даведцы аб выніках работы па афармленню матэрыялаў на рэпатрыяцыю ў ПНР па Беларускай ССР за 1957 г. адзначалася, што “на 1 студзеня бягучага году (1958 г.) 70 грамадзян падалі заявы з хадайніцтвам не разглядаць іх заявы аб рэпатрыяцыі ў Польшчу па сямейных, ды іншых абставінах. Адначасова, разам з нежаданнем рэпатрыявацца вернута савецкімі грамадзянамі 158 пасведчанняў на выезд у ПНР, у тым ліку: па Гродзенскай вобласці 53 пасведчанні, Маладзечанскай – 49, Брэсцкай – 16, Мінскай 11. Віцебскай – 1. Гомельскай – 2⁴⁸⁶. Некаторыя з іх тлумачылі, што яны перадумалі ехаць у ПНР, другія – што яны ўзбудзілі хадайніцтвы з тым, каб даць магчымасць выехаць у Польшчу другім членам сям’і, а пасля таго, як тыя выехалі, яны адмовіліся выязджаць у ПНР. Напрыклад, жыхар в. Саломенка Гродзенскага раёна Віктар Б. І яго сын Ян Б. аформілі дакументы на выезд у Польшчу і атрымалі іх 20 снежня 1956 г. Віктар Б. выехаў у Польшчу, аднак яго сын Ян здаў дакументы ва ўпраўленне ўнутранных спраў і адмовіўся ехаць разам з бацькам, тлумачачы гэта тым, што ён як інвалід працы

⁴⁸⁵ А. Вялікі, адзнач. сач. С.222-223.

⁴⁸⁶ ДАРФ, ф.Р-9415, воп.3, спр.1459, арк.88.

атрымоўвае ў СССР пенсію, а ў Польшы ён нічога не атрымае⁴⁸⁷.

Адваротны рух – з Польшчы ў Савецкі Саюз быў, у параўнанні з тымі, хто выязджаў з СССР у Польшчу, быў надта слабым і кволым. Вяртанні тлумачацца тым, што людзі не змаглі адаптавацца да сацыяльна-эканамічных умоў жыцця ў Польшчы. Адсутнасць працы па спецыяльнасці, нізкія заробкі, недавальняючыя жыллёвыя ўмовы, “чужое” моўнае і культурнае асяроддзе вымушалі нязначную колькасць людзей вяртацца назад у Беларусь, у такую блізкую і камфортную для іх савецкую рэчаіснасць.

⁴⁸⁷ НАРБ, ф.4п, воп.62, спр.467, арк.37.

§ 5. “Беларуска-польскія адносіны: на маргінэзе савецка-польскіх адносін.

Адным з важнейшых вынікаў хрушчоўскай “адлігі” стала пашырэнне міжнародных адносін і супрацоўніцтва БССР з замежнымі краінамі, у тым ліку і з Польскай Народнай Рэспублікай. Створанае пры Сталіне усебаковае абмежаванне стасункаў Беларусі з Польшчай не адпавядала інтарэсам ні Беларусі, ні Польшчы, таму павінна было адыйсці ў мінулае, саступіць дарогу новаму. Разам з тым, неабходна ўсведамляць, што рэфармуя сістэму міжнародных адносін Масква не зракалася і не мяняла прынцыповай пазіцыі – жорсткага кантролю за знешнепалітычнай дзейнасцю рэспублікі. Палітбюро, Сакратарыят, міжнародны аддзел ЦК КПСС, у залежнасці ад важнасці пытання, вызначалі, “наглядалі” і кантралявалі беларуска-польскія адносіны. Перадтачным “рамнём” у ажыццяўленні рашэнняў, прынятых Масквой, з’яўляўся ЦК КПБ, а непасрэдным выканаўцам – міністэрства замежных спраў Беларусі, ды іншыя дзяржаўныя органы, якія далучаліся да іх выканання.

Сістэма знешнепалітычнай дзейнасці Савецкага Саюза мела жорсткую іерархічную падпарадкаванаасць “зверху – уніз”. На практыцы гэта значыла, (гаворка ідзе аб сярэдзіне- канцы 50-х гг. ХХ ст.), што ўсе кантакты беларусаў з палякамі адбываліся толькі пасля дазволу Масквы. Паездкам партыйных, камсамольскіх, прафсаюзных, дзяржаўных дэлегацый, сустрэчам спартыўных, творчых калектываў, устанаўленню пагранічных сувязей і г.д., папярэднічаў зварот у ЦК КПСС за дазвалам і толькі пасля яго атрымання адбывалася запланаваная сустрэча беларусаў з “польскімі таварышамі”. Да таго ж, яны праходзілі ў рамках адпаведнай праграмы і ніколі не выходзілі па-за яе

межы. На практыцы гэты механізм дзейнічаў наступным чынам. Так, напрыклад, у сакавіку 1957 г. ЦК КПБ паведамляў у ЦК КПСС аб візіце ў Брэст маладзёжнай дэлегацыі Люблінскага ваяводства наступнае: “Кіраўніцтва маладзёжных арганізацый Люблінскага ваяводства ПНР у мінулым годзе неаднаразова звярталася ў Брэсцкі абкам АКСМБ са зваротам прыняць у Брэсце маладзёжную дэлегацыю для абмена вопытам працы. У сувязі з гэтым Брэсцкі АК КПБ звярнуўся ў ЦК КПБ с хадайніцтвам дазволіць абкаму камсамола прыняць такую дэлегацыю. *ЦК КПБ, кіруючыся настановай ЦК КПСС ад 17 мая 1956 г. № 10/217, дазволіў прыняць у студзені 1957 г. дэлегацыю Люблінскага ваяводства (выдзелена мной. А.В.)*”⁴⁸⁸. Такім чынам, палякам прыйшлося чакаць больш за паўгода, (з мая 1956 па студзень 1957 г.), пакуль іх зварот разглядаўся спачатку ў Брэсцкім АК КПБ, потым - ЦК КПБ, затым у ЦК КПСС і толькі пасля дазволу апошняй “інстанцыі” польская дэлегацыя змагла прыехаць у Брэст.

Сярэдзіна 50-х г. характарызуецца тым, што спачатку пачалі пашырацца беларуска-польскія ўзаемаадносінны ў галіне культуры, а потым гэты працэс спаквался пачаў распаўсюджвацца на партыйныя, дзяржаўныя, дыпламатычныя ўзроўні. У 1955 г. у рамках месячніка савецка-польскай дружбы ў Польшчы ўпершыню былі праведзены дні беларускай культуры, якія праходзілі пад лозунгам папулярызацыі беларускай літаратуры і мастацтва. Аднак пасля іх правядзення адзел культуры ПАРП адзначыў, што ў польскім грамадстве надта мала

⁴⁸⁸ НАРБ, ф.4п, воп.62, спр.461, арк.70. Копіі дакладных запісак і справаздач ЦК КПБ, накіраваных у ЦК КПСС і СМ СССР. 2 студзеня 1957 – 23 снежня 1957 г.

інфармацыі аб Беларусі⁴⁸⁹. Паколькі месячнікі савецка-польскай дружбы праводзіліся штогадова, то польскія “таварышы” падказалі паслу СССР у Польшчы, колішняму першаму сакратару ЦК КП(б)Б Панцеляймону Панамарэнку аб гэтым. У сваю чаргу, ён хуценька накіраваў у ЦК КПБ ліст, у якім паведамляў: “ЦК ПАРП 30 мая прыняў рашэнне аб правядзенні ў Польшчы з 9 верасня па 9 кастрычніка месячніка польска-савецкага сяброўства. У адпаведнасці з гэтым рашэннем у перыяд месячніка будзе праведзена з 30 верасня па 9 кастрычніка дэкада беларускай літаратуры і мастацтва пад назвай “Дні беларускай культуры”. [...] Надаючы вялікае значэнне гэтаму грамадска-палітычнаму мерапрыемству, польскія таварышы разгортваюць у цяперашні час шырокую падрыхтоўчую працу. У плане падрыхтоўкі [...] рашылі выдаць на польскай мове 5-6 лепшых твораў беларускіх пісьменнікаў, 2-3 многаактныя п’есы, 2-а зборнікі аднаактных п’ес, песеннік беларускіх народных і сучасных песен [...]. Аднак у сувязі з недахопам неабходных матэрыялаў польскія таварышы сустрэліся з вялікімі цяжкасцямі і звярнуліся да нас з просьбай дапамагчы ў атрыманні беларускіх кніг, пласцінак, фільмаў, альбомаў і г.д. Улічваючы зварот польскіх таварышаў, прашу Вас аказаць садзейнічанне ў накіраванні ў бліжэйшы час у ПНР наступных матэрыялаў: некалькіх кніг многаактных і аднаактных п’ес, 10 партытур музыкальных твораў беларускіх кампазітараў. Некалькі зборнікаў беларускіх народных і сучасных песен, 20-25 камплектаў пласцінак з запісамі беларускіх народных песен, танцаў, камернай і эстраднай музыкі, 30-40 мастацкіх альбомаў, прысвечаных Мінску і БССР, а таксама рэпрадукцыі

⁴⁸⁹ Вашкевіч, Ю. Беларуска-польскія культурныя сувязі ў 1945-1991 гг. / Ю.Вашкевіч. -Мн: Тэсей, 2004. - С.78.

карцін беларускіх мастакоў, 25 партрэтаў фотаавыставак, лепшыя беларускія мастацкія, дакументальныя і хранікальныя фільмы. Разам з тым, лічу неабходным паведаміць Вам аб тым, што польскія таварышы, прапаноўваюць запрасіць з Беларускай ССР: дэлегацыю дзеячаў культуры, Дзяржаўны беларускі тэатр імя Я.Купалы, Беларускі дзяржаўны народны хор, групу салістаў, спартыўную каманду, а таксама выстаўку выяўленчага мастацтва і народнай творчасці БССР, выстаўку кніг і графікі. Меркаванні пасольства па гэтаму пытанню паведамім Вам пасля прыняцця польскімі таварышамі канчатковага рашэння”⁴⁹⁰. Як вынікае з ліста П.Панамарэнкі, “польскія таварышы” добра ўяўлялі савецкую рэчаіснасць, бо ігнарую МЗС БССР, звярнуліся за “дапамогай” у пасольства СССР у Польшчы. Гэта паказвае, што Беларусь была адхілена ад прыняцця рашэнняў у галіне культурнага абмена, а толькі выконвала тыя рашэнні, якія прымаліся ўсесаюзнымі органамі.

Аднак 1956 г. не стаў пераломным у развіцці шматбаковых беларуска-польскіх узаемаадносін. Хутчэй за ўсё гэтаму замінала складаная грамадска-палітычная сітуацыя, якая спарадзіла кастрычніцкія падзеі 1956 г. у Польшчы. Аднак, на мой погляд, польскі кастрычнік з’явіўся своеасаблівым каталізатарам, які вымусіў Маскву даць Мінску дазвол на рэзкае пашырэнне беларуска-польскіх адносін. Масква добра прааналізавала “урокі” польскага кастрычніка і ў пэўнай ступені гэтаму садзейнічала партыйнае кіраўніцтва Беларусі. Адным з вынікаў гэтага “урока” стала рэзка ўзросшая колькасць паездак рознага кшталту дэлегацый, асабліва з Гродзенскай і Брэсцкай абласцей, у

⁴⁹⁰ НАРБ, ф.4п, воп.97, спр.10. Даведкі аддзелаў ЦК КПБ ў сувязі з запытамі партыйных і савецкіх органаў па пытаннях стану прапаганды і агітацыі ў рэспубліцы. 3 студзеня 1956 – 27 снежня 1956 г.

мяжуючыя з імі ваяводства Польшчы. Тлумачэнні тут можна вылучыць наступныя. Па-першае, ЦК КПСС, дазваляючы гэта, атрымоўваў дадатковую і важную крыніцу інфармацыі, перш за ўсё аб грамадска-палітычным становішчы ў Беларастоцкім ды Люблінскім ваяводствах, як кажуць з першых “рук”. Па-другое, партыйнае кіраўніцтва рэспублікі рашуча падтрымала звароты кіраўніцтва Люблінскага і Беларастоцкага ваяводскіх камітэтаў ПАРП аб часцейшым накіраванні беларускіх “таварышаў” у іх ваяводства з тым, каб яны дзяліліся вопытам “сацыялістычнага будаўніцтва”, а на сустрэчах з працоўнымі калектывамі прапагандавалі дасягненні і перавагі сацыялістычнага ладу, пануючага ў Савецкім Саюзе. На Старой плошчы, прааналізаваўшы інфармацыю з Мінску, пагадзіліся з меркаваннямі беларусаў, і далі дазвол на усебаковае пашырэнне беларуска-польскіх сувязей.

Штуршком для гэтага з’явілася спачатку паездка ў Брэст “маладзёжнай” дэлегацыі Люблінскага ваяводства, якая адбылася 23-25 студзеня 1957 г. і ў склад якой увайшлі сакратар Люблінскага ваяводскага камітэта ПАРП Яўген Цюрус і загадчык арганізацыйным аддзелам гэтага ж камітэта Пётр Карпюк⁴⁹¹. Па выніках іх візіта першы сакратар ЦК КПБ К. Мазураў падрыхтаваў і накіраваў у ЦК КПСС падрабязную справаздачу. Візіт “польскіх таварышаў” меў сваю інтрыгу. Так, калі кіраўнікі маладзёжных арганізацый знаёміліся з работай вышэйшых навучальных устаноў Брэста, члены ваяводскага камітэта ПАРП звярнуліся да першага сакратара Брэсцкага абкама партыі П. Машэрава, каб ён прыняў іх асабіста, не афішыруючы прыёма. Пікантнасць сітуацыі надаваў той факт, што, як паведамляў К. Мазураў у ЦК КПСС: “У размове тт.

⁴⁹¹ НАРБ, ф.4п, воп.62, спр.461, арк.70.

Цюрус і Карпюк заявілі, што яны прыбылі ў Брэст у складзе маладзёжнай дэлегацыі без дазволу бюро ваяводскага камітэта ПАРП, аднак па дамоўленасці з першым сакратаром камітэта Уладыславам Коздрай з мэтай інфармавання абкама партыі аб становішчы ў Люблінскім ваяводстве і што яны просяць іх знаходжанне ў Брэсце лічыць неафіцыйным, а размову ў абкаме не агалошваць⁴⁹². Што ж паведамлі польскія “таварышы” П.Машэраву? Зыходзячы з ідэй “пралетарскага інтэрнацыяналізму”, ці яшчэ з чаго, яны звярнулі яго ўвагу на наступнае: “[...] у ваяводстве многа безпарадкаў [...]. Дэзаарганізавана работа на шэрагу прадпрыемстваў прамысловасці. [...] Былыя памешчыкі і буйныя прыватныя ўласнікі адкрыта прад’яўляюць патрабаванні аб звароце нацыяналізаванай у іх прыватнай уласнасці. [...] актывізавалі сваю дзейнасць варожыя элементы. [...] рэакцыя вядзе шалёную прапаганду супраць СССР, вылучае патрабаванне звароту зямель былой Заходняй Беларусі [...] шырока прапагандуе югаслаўскі метада, а ў арганізацыі кіравання – вопыт заходніх дэмакратый”. Далей, як адзначалася ў запісцы К.Мазурава, яны падкрэслілі, што ў ваяводскім і мясцовых камітэтах ПАРП існуе разгубленасць, “правакатары” усю работу супраць ПАРП вядуць пад лозунгам барацьбы са “сталінізмам” і “сталіністамі”, ваяводскаму камітэту ПАРП незразумелы шэраг пытанняў, якія рашаюцца ЦК ПАРП, ім таксама незразумела пазіцыя ЦК ПАРП адносна падзей ў Венгрыі і г.д.⁴⁹³ Па заканчэнні размовы з П.Машэравым, Я.Цюрус заявіў, што: “ён лічыць сваім абавязкам правільна інфарміраваць абласны камітэт партыі аб палажэнні спраў ў іх партыйнай

⁴⁹² НАРБ, ф.4п, воп.62, спр.461, арк.71.

⁴⁹³ тамсама, арк.71.

арганізацыі і ў цэлым у Люблінскім ваяводстве. [...] Яны лічаць, што барацьба з рэакцыяй у Польшчы не з'яўляецца іх унутраннай справай, а гэта інтэрнацыянальная справа і ім патрэбна дапамога і падтрымка Савецкага Саюза. [...] Яны выказалі пажаданне мець больш цесную сувязь з Брэсцкім абкамам КПБ, пастаянна інфарміраваць яго аб становішчы спраў. Яны таксама прасілі, каб лепшыя нашыя людзі часцей бывалі ў іх, расказвалі іх народу аб слаўных справах і тым самым дапамагалі ім"⁴⁹⁴. Ад'язджаючы ў Польшчу, "польскія таварышы" яшчэ раз прасілі лічыць іх прыезд у Брэст і размову ў абкаме партыі "неафіцыйнай і негласнай".

ЦК КПСС улічыў інфармацыю беларускіх і жаданне "польскіх таварышаў" і 5-9 чэрвеня 1957 г. дэлегацыя Гродзенскага АК КПБ на чале з першым сакратаром абкама партыі Ф.Баранавым знаходзілася ў Беластоцкай вобласці,⁴⁹⁵ а напачатку верасня г. году дэлегацыя Брэсцкага АК КПБ на чале з П.Машэравым наведала Люблінскае ваяводства⁴⁹⁶. Вынікі візіту ў Беластоцкае ваяводства падсумаваў Ф.Баранаў, які паведамаў у ЦК КПБ: "На наш погляд, [...] вынікае, што кіраўнікі, па ўсёй бачнасці ні толькі Беластоцкай ваяводскай арганізацыі, але і іншыя заблыталіся ў сваёй палітыцы, не могуць найці выхад з гэтага. Ваяводскае кіраўніцтва, не мае дакладных указанняў ад ЦК, карыстаецца дэкларацыямі Гамулки і недакладнымі рашэннямі ЦК, асабліва на селянскаму пытанню, не бачыць канкрэтных шляхоў у будаўніцтве сацыялізму. [...] Па ўсёй бачнасці, на наш погляд, неабходна актыўна дапамагаць ім вылязаць з гэтага апартуністычнага балота"⁴⁹⁷. Ф.Баранаў асабліва звярнуў увагу на

⁴⁹⁴ тамсама, арк.72-73.

⁴⁹⁵ тамсама, арк.256.

⁴⁹⁶ тамсама, арк.330.

⁴⁹⁷ тамсама, арк.271-273.

наступнае: “Кіраўнікі ваяводства, у прыватнасці, Лаішэвіч (першы сакратар Беларускага ваяводскага камітэта ПАРП. – А.В.), вельмі настайваюць на пашырэнні сувязей паміж абласцямі па лініі маладзевых, прафсаюзных, школьных, спартыўных і культурных арганізацый. Мы лічым, што гэта жаданне правільнае і яго неабходна ўсяляк падтрымліваць [...] (выдзелена мной. – А.В.)”⁴⁹⁸. Справаздача П.Машэрава была больш сціплай, але не разыходзілася з высновамі Ф.Баранава. П.Машэраў таксама выказаўся за цяснейшыя сувязі з Люлінскім ваяводствам: “У заключнай размове люблінскія таварышы з ваяводскага камітэта ПАРП выказалі пажаданне часцей сустракацца з прадстаўнікамі Брэсцкай партарганізацыі. Былі выказаны пажаданні: высылаць ваяводскаму камітэту партыі абласную газету “Зара”; арганізаваць абмен артыкуламі ў газетах і абмен культурнымі дэлегацыямі і г.д.”⁴⁹⁹. ЦК КПБ падтрымаў прапановы выказаныя Пятром Машэравым, бо ў лісце ў ЦК КПСС, падкрэслівалася: “ЦК КПБ разгледзеў звароты, вылучаныя кіраўнікамі Люблінскага камітэта ПАРП і ў асноўным задаволіў іх, адначасова даў даручэнне Брэсцкаму АК КПБ узмацніць сувязі з партыйнай арганізацыяй суседняй вобласці Польскай Народнай Рэспублікі”⁵⁰⁰.

Даручэнне ЦК КПСС Брэсцкаму і Гродзенскаму абкамам аб “узмацненні сувязей”, у 1957-1958 гг. было не толькі выканана, але і “перавыканана”. Так, калі ў 1956 г. бюро ЦК КПБ разгледзела толькі тры пытанні, што датычылі сувязей Брэсцкай і Гродзенскай абласцей з Беларускай і Люблінскім

⁴⁹⁸ тамсама, арк. 273.

⁴⁹⁹ тамсама, арк. 335.

⁵⁰⁰ тамсама, арк. 335.

ваяводствамі,⁵⁰¹ то ў 1957 г., сітуацыя выглядала наступным чынам. Так, толькі бюро ЦК КПБ на сваіх пасяджэннях 8 раз разглядала розныя пытанні аб накіраванні ў Беластоцкае і Люблінскае ваяводства партыйных, прафсаюзных, вытворчых, спартыўных, маладзевых дэлегацый, творчых калектываў⁵⁰². Акрамя гэтага, сакратарыят ЦК КПБ тройчы разглядаў аналагічнага кшталту пытанні⁵⁰³. Такім чынам, калі падсумаваць, то атрымоўваецца, што і бюро і сакратарыят ЦК КПБ на сваіх пасяджэннях у 1957 г. 11 раз разглядалі пытанні, звязаныя з беларуска-польскай праблематыкай. У 1958 г. гэта колькасць значна павялічылася. Так, на сакратарыяце ЦК КПБ 8 разоў,⁵⁰⁴ а на бюро 9 разоў разглядаліся аналагічнага кшталту пытанні⁵⁰⁵. Атрымоўваецца, што ў 1958 г. ажно 17 раз вышэйшыя партыйныя органы Беларусі абмяркоўвалі і разглядалі пытанні, звязаныя з накіраваннем пераважна ў Беластоцкае ды Люблінскае ваяводства рознага кшталту дэлегацый.

Разам з тым, тут неабодна падкрэсліць адну надта цікавую акалічнасць. У 1957-1958 гг. галоўным чынам бюро і сакратарыят ЦК КПБ разглядалі пытанні, звязаныя з накіраваннем беларускіх дэлегацый у Польшчу. З-за “Буга” ручаёк наведванняў быў надта слабым і кволым. Так, за

⁵⁰¹ Падлічана аўтарам па: НАРБ, ф.4п, воп.81, спр.1110, арк.1; спр.1128, арк.31; спр. 1134, арк.9,10; спр.1175, арк.4.

⁵⁰² падлічана аўтарам па: НАРБ, ф.4п, воп.81, спр.1201, арк.7; спр.1226, арк.11; спр.1230, арк.2, 43-55; спр.1224, арк.8; спр.1250, арк.18; спр.1256, арк.29-31; спр.1258, арк.63-64; спр.1268, арк.2.

⁵⁰³ падлічана аўтарам па: НАРБ, ф.4п, воп.94, спр.192, арк.4; спр.194, арк.13-14; спр. 204, арк.5.

⁵⁰⁴ падлічана аўтарам па: НАРБ, ф.4п воп.94, спр.253, арк.7; спр.263, арк.6; спр.265, арк.7-8; спр.267, арк.2-3; спр.268, арк.4-5; спр.273, арк.6; спр.275, арк.4, спр.274, арк.4-5.

⁵⁰⁵ Падлічана аўтарам па: НАРБ, ф.4п, воп.81, спр.1295, арк.5; спр.1297, арк.6; спр.1303, арк.5; спр.1317, арк.59-61, 67; спр.1319, арк. 19; спр.1325, арк.44-45; спр.1346, арк.3-4; спр.1356, арк.7.

1957 г. толькі тройчы разглядаліся пытанні аб прыёме афіцыйных дэлегацый палякаў у Беларусь⁵⁰⁶. Аднак, у наступныя гады гэтую “дысрапорцыю” ліквідавалі. Так, у 1960 г. з пагранічных абласцей Беларусі ў Польшчу выязджалі 33 дэлегацыі (298 чалавек), а 31 дэлегацыя (358 чалавек) з Беластоцкага і Люблінскага ваяводстваў пабывалі ў Гродзенскай і Брэсцкай абласцях⁵⁰⁷. Неабходна адзначыць і другую акалічнасць, звязаную з інтэнсіўнасцю накіравання рознага кшталту дэлегацый у Польшчу. Перш за ўсё, гэта рабілася для паказу “дасягненняў” і перавагі “сацыялістычнага ладу”, які панаваў у СССР. Рознага кшталту і ўзроўня візіты, сустрэчы, абмен “вопытам”, дэкады, дні і г.д. магчыма разглядаць як своеасаблівую масіраваную экспансію “сацыялістычных каштоўнасцей” з Беларусі і праз Беларусь у Польшчу з тым, каб, у прыватнасці, як выказаўся першы сакратар Гродзенскага абкама партыі Ф.Баранаў, “[...] актыўна дапамагаць ім (палякам. – А.В.), вылазаць з гэтага апартуністычнага балота”.

Выкажу меркаванне, што дазваляючы *пашырэнне* прыгранічных беларуска-польскіх сувязей, маючых мясцовы, лакальны характар і ўзровень, Масква прынцыпова не пагаджалася на *паглыбленне* беларуска-польскіх двухбаковых міждзяржаўных узаемаадносін на асновах, прынятых у міжнароднай практыцы ўзаемадачынненняў паміж дзяржавамі. Відавочна ўплыў саюзнага “партыйнага фактара” на беларускую дыпламатыю, і ў больш шырокім сэнсе на беларуска-польскія ўзаемадачынненні, праявіўся ў час абмеркавання пытання аб плануючым візіце ў Мінск

⁵⁰⁶ НАРБ, ф.4п, воп.81, спр.1250, арк.18; спр.1258, арк.64; воп.94, спр.204, арк.5.

⁵⁰⁷ Навіцкі У. Беларуска-польскія культурныя сувязі (сярэдзіна 50-х – сярэдзіна 80-х гг. XX стагоддзя) / XX стагоддзе ў гісторыі палякаў і беларусаў: Матэрыялы беларуска-польскай навуковай канферэнцыі., 20-21 лістапада 2001 г., Г.Мінск / Адк. рэд. У. Міхнюк, П.Ганцэрак. Мн., БДУ, 2001. – С.221.

міністра замежных спраў ПНР Адама Рапацкага, які павінен быў адбыцца напрыканцы снежня 1957 г. Так, намеснік міністра замежных спраў Беларусі П.Астапенка накіраваў 13 снежня 1957 г. у ЦК КПБ ліст, у якім паведамляў, што “МЗС СССР паведаміла, што ў гутарцы з Паслом СССР у Польшчы т. Абрасімавым, якая адбылася 24 кастрычніка г. году міністр замежных спраў ПНР Рапацкі выказаў жаданне пабываць у Мінску. У час знаходжання ён жадаў ба аглядзець Мінск і азнаёміцца з дзейнасцю МЗС БССР. Прыезд Рапацкага ў Мінск на 2-3 дні ў гэтых мэтах неабходна было б прадугледзець на канец снежня, г. значыць на 27-29 снежня. Для паведамлення аб гэтым МЗС СССР прашу згоды ЦК КПБ”⁵⁰⁸. ЦК КПБ выказалася за прыезд А.Рапацкага ў Беларусь. Так, у праекце ліста, падрыхтаванага ЦК КПБ у ЦК КПСС адзначалася: “[...] ЦК КПБ разглядзеў прапанову, унесеную МЗС БССР пасля кансультацый з 4-м Еўрапейскім аддзелам МЗС СССР аб запрашэнні тав. Рапацкага ў Мінск і лічыць мэтазгодным задаволіць выказаннае Рапацкім жаданне пабываць у Мінску, узгадніў час яго прыезду праз МЗС СССР”⁵⁰⁹. Аднак А.Рапацкі ў Беларусь так і не прыехаў. На вышэйзгаданым месце П.Астапенкі ёсць аўтограф: “З размоваў у ЦК КПСС паездка тав. Рапацкага ў Мінск была адкладзена. Больш пытанне не падымалася. 18/II.58 г.”⁵¹⁰. З гэтага аўтографа вынікае, што менавіта ў ЦК КПСС прынялі рашэнне аб немэтазгоднасці яго візіта ў БССР. Магчыма выказаць меркаванне, з-за чаго Масква не “пусціла” А.Рапацкага ў Мінск. Справа ў тым, што 10-12 снежня 1957 г. у Мінску з візітам знаходзіўся пасол Польшчы ў СССР Т.Гедэ з Упаўнаважаным польскага ўрада ў справах

⁵⁰⁸ НАРБ, ф.4п, воп.62, спр.469, арк.300.

⁵⁰⁹ тамсама, арк.301.

⁵¹⁰ НАРБ, ф.4п, воп.62, спр.469, арк.300.

рэпатрыяцыі палякаў з СССР М.Попелем і, хутчэй за ўсё, у ЦК КПСС палічылі занадтым, каб на працягу месяца ў Беларусь адбыўся візіт яшчэ аднаго высокапастаўленага польскага дыпламата.

Апрабаваны на ўзроўні “вобласць – ваяводства” беларускі вопыт “дапамогі польскім таварышам выязцаў з апартуністычнага балота”, апаратчыкі з ЦК КПСС перанеслі на ўсепольскі маштаб. У красавіку 1958 г. адбыўся візіт партыйна-урадавай дэлегацыі СССР у Польшчу, якую ўзначальваў старшыня Прэзідыўма ВС СССР К. Варашылаў. Аналіз склада савецкай дэлегацыі, дае асновы меркаваць, што візіт выходзіў за рамкі чыста пратакольнага мерапрыемства. На мой погляд, зусім невыпадкова ў склад дэлегацыі ўвайшлі: першы сакратар ЦК Кампартыі Беларусі К.Мазураў, сакратар ЦК Кампартыі Украіны С.Чэрвоненка, першы сакратар ЦК Кампартыі Літвы А.Снечкус, г.зн, партыйныя лідэры тых рэспублік, якія межавалі з Польшчай. Тады магчыма мяркаваць, што з Украіны і Літвы ў ЦК КПСС паступала інфармацыя аналагічная той, што паступала ў Маскву і з Беларусі. Хутчэй за ўсё гэта і спрычынілася да таго, што партыйныя лідэры гэтых рэспублік, якія добра ведалі сітуацыю ў Польшчы, былі ўключаны ў склад саюзнай дэлегацыі. Акрамя іх у дэлегацыю ўваходзілі міністр вышэйшай адукацыі СССР У.Елюцін, першы намеснік міністра замежных спраў СССР М.Патолічаў⁵¹¹. Спачатку ўся дэлегацыя прыбыла ў Варшаву, а потым раздзялілася і яе частка на чале з К.Мазуравым накіравалася ў Познань*, дзе ён выступіў на ўрачыстым пасяджэнні,

⁵¹¹ Пребывание К.Е. Ворошилова в Польской Народной Республике / Советская Белоруссия. - 1958. - 24 апр. С.3.

* Беларускі гісторык У.Талстой значна перабольшыў «самастойнасць» візіта К.Мазурава ў Познань і нават не ўгадаў, што ён наведаў ПНР у складзе саюзнай партыйна-дзяржаўнай дэлегацыі. Гл. падрабязней: Толстой В.С. Братское сотрудничество белорусского и польского народов 1944-1964. Мн.: «Наука и техника», 1966. - С.39-40.

прысвечаным падпісанню польска-савецкага Дагавора аб сяброўстве, узаемнай дапамозе і пасляваенным супрацоўніцтве і 85-ці годдзю з дня нараджэння У.І.Леніна. У сваёй прамове К.Мазураў, спаслаўшыся на словы М.Хрушчова, адзначыў, што ў адносінах паміж Савецкім Саюзам і Польшчай існавалі пэўныя “шарахаватасці”, якімі паспрабавалі скарыстацца ворагі сацыялізму (меліся на ўвазе кастрычніцкія падзеі 1956 г. у Польшчы. – А.В.), аднак, паколькі абедзве краіны стаяць на адных і тых жа ідэйных і класавых пазіцыях, то ўсе непаразуменні паміж імі будуць вырашацца ў духу ўзаемаразумення. Ён асабліва падкрэсліў, што сацыялістычныя краіны будуць свае ўзаемаадносінны на прынцыпах поўнага раўнапраў’я, павагі, тэрытарыяльнай цэласнасці, дзяржаўнай незалежнасці, неўмяшальніцтва ва ўнутраныя справы адзін аднаго⁵¹². Аналіз прамовы К.Мазурава паказвае, што яна выразна складалася з двух частак: першая, і асноўная, была прысвечана сацыяльна-эканамічным, культурным дасягненням Савецкага Саюза, ўсталяванню і развіццю савецка-польскіх прыязных адносін, эфектыўнасці сацыялістычнага ладу, які панаваў у СССР а другая, непараўнальна меншая, усяго некалькі абзацаў, сацыяльна-эканамічным, культурным дасягненням Беларусі ў складзе СССР.

“Пікам” беларуска-польскіх узаемаадносін канца 50-х г. з’явіўся візіт польскай партыйна-урадавай дэлегацыі на чале з У.Гамулкай у Беларусь, які праходзіў з 1 па 2 лістапада 1958 г. Афіцыйны Мінск раней ніколі так не рыхтаваўся і не прымаў нікога, як палякаў. Так, 1 лістапада на мінскі

⁵¹² Речь К.Т.Мазурова на торжественном заседании в Познани, посвященном 13-й годовщине подписания польско-советского Договора Дружбе, взаимной помощи и послевоенном сотрудничестве и 88-летию со дня рождения В.И.Ленина / Советская Белоруссия, 23 апреля 1958 г. С.3.

аэрадром раніцай было “звезена” каля 300 чалавек “прадстаўнікоў працоўных”, якія павінны былі сустракаць польскіх гасцей. У гонар польскай дэлегацыі быў выстраены пачэсны каравул і выкананы дзяржаўныя гімны СССР, ПНР і БССР. Пасля кароткага мітынгу ўрачысты праезд па гораду. Для гэтай цырымоніі былі выдзелены шэсць машын маркі “ЗІС” і тры – маркі “ЗІМ”, на якіх павінны былі ехаць кіраўнікі Беларусі і Польшчы: У.Гамулка, К.Мазураў, А.Завадскі, В.Казлоў, Ю.Цыранкевіч, М.Аўхімовіч ды іншыя. На шляху следвання картэжа яго вітала насельніцтва Мінска, а вуліцы горада па маршруту праезда картэжа былі ўпрыгожаны дзяржаўнымі сцягамі СССР, ПНР, БССР і транспарантамі з надпісамі на рускай, польскай і беларускай мовах⁵¹³. Так жа дэталёва быў прапісаны і кожны дзень знаходжання палякаў у Мінску – іх сустрэчы ў СМ і ВС БССР, на прадпрыемствах, ва ўстановах і г.д.

Прэса Беларусі вельмі шырока асвятляла гэты візіт. “Нех жые Пшыязнь” – пад такім загалоўкам з’явілася ў “Советской Белоруссии” перадавіца, у якой, у праватнасці, падкрэслівалася: “Тыдзень таму, калі дэлегацыя Польшчы прыбыла на савецкую зямлю ў сваёй прамове У.Гамулка назваў беларускі народ блізкім і добрым суседам. Беларускія і польскія працоўныя ў сапраўднасці з’яўляюцца блізкімі і ў сапраўднасці добрымі суседзямі. [...] Сёння мы рады будзем паказаць сваім дарагім гасцям хаця ў невялікай меры тое, чаго дасягнуў беларускі народ [...]. Мы будам рады пачуць і аб поспехах працоўных Польшчы, за справамі якіх уважліва сочаць мільёны сяброўскіх вачэй ў нашай рэспубліцы і ў нашай савецкай краіне”⁵¹⁴.

⁵¹³ НАРЕ, ф.4п, воп.81, спр.1346, арк.90-91. Да пратакола № 132 пасяджэння бюро ЦК КП Беларусі ад 10.Х. 1958 г.

⁵¹⁴ “Нех жие пшыязнь” / Советская Белоруссия. – 1958. - 1 ноября С.1.

Аднак палякаў сустракалі не толькі беларусы. У Беларусь прыехалі і маскоўскія “куратары” – член Прэзідыўма ЦК КПСС А.Кірычэнка, намеснік Старшыні Прэзідыўма ВС СССР М.Тарасаў, намеснік міністра замежных спраў СССР М.Фірубін, пасол СССР у Польшчы П.Абрасімаў, загадчык аддзелам ЦК КПСС Ю.Андропаў, загадчык 4 Еўрапейскім аддзелам МЗС СССР А.Гарчакоў ды іншыя службоўцы апарата ЦК КПСС і МЗС СССР⁵¹⁵. Магчыма мяркаваць, што яны прыехалі ў Беларусь для таго, каб не пакідаць “сам насам” беларусаў з палякамі.

Увесь час побыту польскай дэлегацыі ў Мінску быў вельмі плотна “распісаны” афіцыйнымі мерапрыемствамі. Аднак паводле праграмы частка польскай дэлегацыі 2 лістапада змагла выехаць у калгас імя Гастэла Мінскага раёна, дзе іх “ветліва” сустрэлі калгаснікі. Я звяртаю на гэтае ўвагу, бо як пісала ў рэпартажы аб гэтай паездцы “Советская Белоруссия», пасол ПНР у СССР Т.Гедэ, які пажадаў наведаць калгас, “цікавіўся арганізацыяй працы ў арцелі, колькасцю брыгад, структурай пасеваў [...]”. Яго таксама цікавілі эфектыўнасць работы трактараў ды іншай тэхнікі пасля рэарганізацыі МТС⁵¹⁶. Варта тут задацца пытаннем, чаму пасла Польшчы ў Савецкім Саюзе Тадэўша Гедэ не цікавілі пытанні рэпатрыяцыі палякаў з заходніх абласцей Беларусі, жыццё польскай меншасці ў БССР, адкрыцця консульства ў Мінску, аб чым так доўга і беспаспяхова прасілі палякі ў кіраўніцтва СССР, ды іншыя пытанні, наўпрост закранаючыя важныя і надзённыя праблемы двухбаковых беларуска-польскіх этнанацыянальных адносін? Маўчаў пасол. Гэта тэма, схаваная за рыторыкай аб “братэрскай

⁵¹⁵ БЕЛАТА Сердечная встреча делегации Польской Народной Республики в столице Белорусской ССР / Советская Белоруссия. - 1958. - 2 ноября С.1.

⁵¹⁶ БЕЛАТА, Пребывание делегации Польской Народной Республики в Минске / Советская Белоруссия. - 1958. - 2 ноября С.3.

прыязні”, “сяброўстве” і г.д., была “табу” у савецка-польскіх палітычных адносінах. У сувязі з гэтым, неабходна пагадзіцца з меркаваннем беларускага гісторыка У.Снапкоўскага, што “візіты партыйна-ўрадавых дэлегацый сацыялістычных краін у рэспубліку не мелі самастойнага значэння. “[...] Кіраўнікі сацыялістычных краін [...] не праводзілі перагавораў з партыйна-дзяржаўным кіраўніцтвам рэспублікі. [...] замежныя госці з “брацкіх краін сацыялізму” знаёміліся з вопытам сацыяльна-эканамічнага і культурнага развіцця беларускага народа ў многіх галінах грамадскага жыцця, савецкім вопытам дзяржаўнага і партыйнага кіраўніцтва”⁵¹⁷. Поўнасьцю гэта адносілася і да візіта У.Гамулікі ў Беларусь.

Фактар партыйнасці дамінаваў і над створаным у 1958 г. паводле пастановы ЦК КПБ, Беларускай аддзяленнем таварыства савецка-польскай дружбы, а пазней і абласнымі аддзяленнямі. Аднак, як адзначае Ю.Вашкевіч, іх стварэнне не з’яўлялася праявай самастойнасці ці ініцыятывы БССР. Яны ўзніклі ў выніку выканання пастановы ЦК КПСС ад 31 ліпеня 1958 г. “Аб перабудове работы рэспубліканскіх таварыстваў культурных сувязей з замежнымі краінамі”⁵¹⁸.

У знешнепалітычнай дактрыне Масквы Польшча, як адна з “краін народнай дэмакратыі” займала далёка не апошняе месца. Беларусі, паколькі яна межавала з Польшчай, у гэтай дактрыне адводзілася толькі другарадная роля. Выпрацаваныя ў нетрах апарата ЦК КПСС формы супрацоўніцтва: “абмены вопытам”, “дні”, “дэкады”, “месячнікі”, “сустрэчы”, “паездкі” і г.д. мелі ў першую чаргу ідэалагічную метанакіраванасць. Аднак гэта вяло да

⁵¹⁷ Снапкоўскі У. Адзнач. сач. С. 192-193.

⁵¹⁸ Вашкевіч Ю. Адзнач. сач. С. 81.

жорсткасці адбора ўдзельнікаў, фармалізацыі, закасцяненасці ды фрагментарнасці беларуска-польскіх сувязей. Ідэалагемы аб “непарушнасці савецка-польскага сяброўства” і “савецка-польскай прыязні” не астаўлялі месца для паглыблення, пашырэння і ўсебаковага абмеркавання на самай справе надзённых і важных пытанняў беларуска-польскіх этнанацыянальных і этнапалітычных узаемадосін: рэпатрыяцыі палякаў з Беларусі ў Польшчу ў 1955-1959 гг., праблеме палякаў як нацыянальнай меншасці ў Беларусі і беларусаў у Польшчы, падвойнага грамадзянства, рыма-каталіцкага касцёла, былых салдат арміі Андэрска і ўдзельнікаў польскага падполля (АК) у гады Другой сусветнай вайны ды і многага іншага. Гэтыя праблемы, “загнаня” углыб, “прыхаваня” нават і не ўзгадваліся. Час не наспеў.

Заклучэнне.

Абмен насельніцтвам паміж БССР і Польскай Рэспублікай, ажыццяўлены ў 1944-1946 гг, быў дастаткова кароткім па працягласці і не дазволіў усім жадаючым палякам з заходніх абласцей Беларусі перасяліцца ў Польшчу. Кіраўніцтва Савецкага Саюза штучна пярэвала гэты працэс. Сталін, ізалюючы краіну ад “буржуазных уплываў з захаду”, распаўсюдзіў гэтую ізаляцыю і на краіны “народнай дэмакратыі”, таму, аб масавай рэпатрыяцыі палякаў з Савецкага Саюза, у тым ліку і з БССР, да сярэдзіны 50-х гадоў не магло быць і гаворкі. Хрушчоўская “адліга” прывяла да перагляду знешнепалітычнай дактрыны Крамля дала магчымасць узнавіць пярэваны перасяленчы працэс паміж Савецкім Саюзам і Польскай Народнай Рэспублікай. Яго непазбежнасць была выклікана двума важнейшымі фактарамі. Польскае кіраўніцтва ва ўмовах хрушчоўскай “адлігі” змагло ні толькі голасна заявіць аб значнай колькасці палякаў, якія знаходзіліся ў лагерах, турмах, спецпасах, але і настаіваць аб іх вызваленні і рэпатрыяцыі. “Адмахнуцца” ад гэтай, у папярэдніх гадах табуіраванай тэмы ў савецка-польскіх адносінах, ва ўмовах хрушчоўскай “адлігі” было немагчыма. Узнаўленне рэпатрыяцыі стала заканамерным, абгрунтаваным працэсам, які адпавядаў інтарэсам палітычнага кіраўніцтва ПНР і ўсяго польскага грамадства.

Больш складанай з’яўлялася гэтая справа для СССР. Ні з адной краін “народнай дэмакратыі” кіраўніцтва Савецкага Саюза не мела такіх складаных і супярэчлівых адносін як з Польшчай. Для іх паляпшэння неабходна было прымаць сур’ёзныя палітычныя крокі і рашэнні. У гэтым сэнсе адным з аптымальных рашэнняў Крамля, якое было б станоўча і прыхільна сустрэта польскім грамадствам,

на самай справе вяло б да паляпшэння савецка-польскіх адносін, станавілася вызваленне палякаў з лагераў, спецпасяленняў і іх далейшая рэпатрыяцыя ў Польшчу. Таму, для палітычнага кіраўніцтва Савецкага Саюзу, і ў першую чаргу асабіста для М.Хрушчова, не было іншага выйсця, яка рашацца на прыняцце менавіта такога рашэння. Аднак, Масква і Варшава, абмяркоўваючы гэтую праблему не маглі “абмінуць” Беларусь, бо ў заходніх абласцях рэспублікі пражывала больш за паўмільёна палякаў, частка з якіх, і гэта добра ўяўлялі ў Крамлі і асабліва ў Бельведэрскім палацы, пажадае выехаць у Польшчу. Для палякаў Беларусі магчымасць выезда ў ПНР прадстаўляла савецка-польскае Пагадненне аб рэпатрыяцыя, заключанае паміж СССР і ПНР 25 сакавіка 1957 г.

Для Беларусі Пагадненне ад 25 сакавіка 1957 г., было крокам назад у параўнанні з беларуска-польскім Пагадненнем ад 9 верасня 1944 г. Як і тады, перамовы аб умовах рэпатрыяцыі 1957-1959 гг. вяліся без удзелу прадстаўнікоў Беларусі і без уліку асаблівасцей заходнебеларускага рэгіёна, вопыту правядзення і аналізу недахопаў, якія мелі месца пры ажыццяўленні абмена насельніцтвам паміж БССР і Польшчай ў 1944-1946 гг. Аднак, калі ў верасні 1944 г. беларусам дазволілі заключыць з ПКНВ двухбаковае Пагадненне, якое падпісаў Старшыня СНК БССР і адначасова першы сакратар ЦК КП(б)Б П.Панамарэнка (г.з на вышэйшым дзяржаўным узроўні), то ў сакавіку 1957 г. пры падпісанні савецка-польскага Пагаднення Беларусь “прадстаўляў” нікому неведомы, не надзелены ніякімі паўнамоцтвамі другарадны чыноўнік – намеснік старшыні Брэсцкага аблвыканкама, шэраговы дэпутат ВС БССР Мірон Крыштафовіч. І гэта пры тым, што з 1944 г. БССР мела права вядзення “самастойнай” знешнепалітычнай дзейнасці ! Крамль,

мог хаця б для прыстойнасці, запрасіць на падпісанне Пагаднення ці кіраўніка МЗС БССР К.Кісялёва, ці яго першага намесніка П.Астапенку, які “курураваў” у міністэрстве замежных спраў рэспублікі “польскі накірунак”. Мог, але не запрасіў.

Ігнараванне беларускага вопыту ажыццяўленне масавага перасялення насельніцтва, тых праблем, якія пры гэтым мелі месца (фінансавых, вызначэнне нацыянальнасці і грамадзянства і г.д.), прывяло да таго, што органы міліцыі, мясцовыя ўлады мелі на ўсём працягу рэпатрыяцыі значныя цяжкасці. Вопыт, назапашаны Беларуссю ў 1944-1946 гг., не быў улічаны і выкарыстаны цэнтральным кіраўніцтвам краіны.

Кардынальна змяніліся арганізацыйныя ўмовы рэпатрыяцыі, якую ажыццяўлялі органы міліцыі – аддзелы віз і рэгістрацыі (АВіР). Гэта значыла, што ў 1957-1959 гг. права дазволу на рэпатрыяцыю належыла выключана савецкаму боку. Польскі бок, у асобе Упаўнаважанага польскага ўрада ў справах рэпатрыяцыі пры пасольстве ПНР у СССР, не меў ніякага ўплыву на рашэнні ўладных структур ўсіх узроўняў у справе рэпатрыяцыі. Галоўным чынам яго дзейнасць зводзілася да іх інфармавання аб тых ці іншых праблемах і хадайніцтвах аб станоўчым іх разглядзе і рашэнні. Сітуацыя ў Беларусь абцяжарвалася адсутнасцю польскага консульства, таму хадайнічаючыя вымушаны былі пісьмова звяртацца ў пасольства ПНР ці асабіста прыязджаць у Маскву каб вырашыць узнікшыя спрэчныя праблемы, атрымаць прававую дапамогу і г.д. Безумоўна, гэта зацягвала і ўскладняла разгляд хадайніцтваў, спараджала бюракратычную перапіску паміж пасольствам ПНР у СССР і партыйна-дзяржаўнымі органамі ды ўстановамі Беларусі, выклікала незадаволенасць людзей.

Неаднаразовыя спробы польскага боку ініцыіраваць перад саюзным кіраўніцтвам пытанне аб адкрыцці консульства ПНР у Мінску не мелі поспеху. Крэмль, прысвоіўшы права вызначэння і кантроля за знешнепалітычнай дзейнасцю рэспублікі, выкарыстоўваў яго зыходзячы са сваіх унутраных інтарэсаў і логікі. Масква не хацела “пускаць” Варшаву ў Беларусь, бо ў рэспубліцы пражывала найбольшая колькасць палякаў з усяго Савецкага Саюза і тут меліся вялікія патэнцыяльныя магчымасці для разгортвання культурна-асветнай, адукацыйнай працы сярод беларускіх палякаў, абароне іх правоў як нацыянальнай меншасці. Прыгранічнае шматузроўневае ды шматбаковае супрацоўніцтва, зведзенае да лакальнага ўзроўня Гродзенскай і Брэсцкай абласцей з прыгранічнымі ваяводствамі Польшчы, шматлікія беларуска-польскія ды польска-беларускія “дэкады”, “месячнікі”, “дні”, якія выконвалі ў першую чаргу прапагандысцкія функцыі, мелі другараднае значэнне і не адпавядала інтарэсам Беларусі і Польшчы. Адкрыцце консульства ПНР выводзіла беларуска-польскія адносіны на новы і значна вышэйшы міждзяржаўны ўзровень, аднак Масква ў сярэдзіне 40-х канцы 50-х г. не пайшла на такі крок.

Рэпатрыяцыю палякаў з Беларусі ў ПНР у 1955-1959 гг. нельга разглядаць і зводзіць выключна да гэтых чатырох гадоў ці да яе колькаснага вымярэння. Колькасныя паказчыкі рэпатрыяцыі 1956-1959 гг. засведчылі, што ў гэты час з Беларусі выехала 88 546 чалавек (дадзеныя без уліку 1955 г., бо лічбы ад’ехаўшых за гэты год пакуль не ўдалося дакладна ўстанавіць). З Беларусі выехала найбольшая колькасць палякаў, рэпатрыіраваўшыхся з усяго Савецкага Саюза. Гэта магчыма патлумачыць тым, што з БССР у 1944-1946 гг. не змагло выехаць у Польшчу каля 250 тыс. зарэгістраваных на

“эвакуацыю” палякаў. Частка з іх скарысталася рэпатрыяцыйнай акцыяй 1955-1959 гг. і выехала ў ПНР.

Аднак, больш значнымі ды істотнымі з’яўляліся не колькасныя дадзеныя, а тыя нябачныя глыбінныя працэсы, якія адбываліся ўнутры польскага этнасу пачынаючы з 1944 г. Саветызацыя, дэпаланізацыя, прымусовая калектывізацыя, вынішчэнне рэшткаў польскага падполля на фоне грамадска-палітычнай, сацыяльна-эканамічнай стабілізацыі, павышэння культурна-адукацыйнага ўзроўня, урбаністычных працэсаў, усё большай і большай еднасці і ўніфікацыі заходняй і ўсходняй частак рэспублікі непазбежна вялі да таго, што частка польскага насельніцтва губляла ці зракалася сваёй нацыянальнай ідэнтычнасці. “Пераўтварэнне” вёскі Сіўцы за пяць год (1944-1949 гг.) з пайменна “польскай” у пайменна “беларускую”, яскравы прыклад гэтых глыбінных працэсаў разбурэння нацыянальнай ідэнтычнасці. Яе жыхары, пачаўшы страчваць “польскасць”, не набылі (ды і не жадалі набываць “беларускасць” і “рускасць”), паступова пачалі набываць “саветскасць”. Дзяржава як і прырода не церпіць пустаты. Працэс страты часткай насельніцтва нацыянальнай ідэнтычнасці, нацыянальнай свядомасці быў паступова пераведзены ў свядома праводзімы дзяржавай працэс фарміравання штучнай супольнасці “савецкі чалавек”. У пэўнай ступені гэта неабходна разглядаць як заканамерную з’яву. У супольнасці памежжа існуе частка людзей з “размытай” нацыянальнай свядомасцю, якая ў залежнасці ад грамадска-палітычнай, эканамічнай ці якой іншай кан’юнктурнай сітуацыі, мяняе “нацыянальнасць”. Відавочна гэта праявілася ў тым, што ў час рэпатрыяцыі 1957-1959 гг. частка “беларусаў” ўспомніла, што паводле пагаспадарчых кнігах 1944-1947 гг. яны “палякі”, а таму з

“беларусаў” пажадалі зноў пераўтварыцца ў “палякаў”. Казаць тут аб нацыянальнай свядомасці не выпадае, бо адзінае, што вымушала іх гэта рабіць – скарыстацца магчымасцю выезда ў Польшчу.

Другая частка палякаў, якая выстаяла, не выраклася сваёй нацыянальнай ідэнтычнасці, уяўляла найбольш нацыянальна свядомы элемент, які ніколі не парываў з “польскасцю” і з Польшчай: з роднымі, якія там жылі, мовай, культурай, рэлігіяй, традыцыямі. Гэтая частка падзялілася: адны усё ж выехалі, другія, засталіся ў Беларусі і нягледзячы ні на якія акалічнасці і абставіны цвёрда і свядома заявілі, што яны палякі.

Сацыяльна-эканамічная і грамадска-палітычная стабілізацыя істотна паўплывала на фактары, якія вымушалі палякаў выязджаць у Польшчу. Магчыма казаць аб із змяншэнні і больш выразнай дыферэнцыяцыі. У 1955-1959 гг. ужо не было фактара польскага падполля і рэпрэсіўнай палітыкі ўлады ў адносінах да польскага насельніцтва, знікала варожасць да савецкай улады, бо яе найбольш непрымірымья і зацятыя праціўнікі ці выехалі ў Польшчу, ці знаходзіліся ў лагерах, спецпасяленнях ды турмах. Рыма-каталіцкі касцёл, загнаны ў дазволеныя уладай лакальныя “рэзервацыі”, аслаблены перманентнымі “чысткамі” святароў ды закрыццём касцёлаў вымушаны быў падпарадкавацца тым “правілам гульні”, якія навязала яму дзяржава і нават не спрабаваў умешвацца ў рэпатрыяцыйны працэс. Нязменнымі засталіся два фактары. Па-першае, у ПНР выязджалі людзі з моцным нацыянальным пачуццём, якія не гублялі непарыўнай сувязі з Польшчай і палохаліся страты нацыянальнай ідэнтычнасці. Па-другое, частка ўчорашніх сялян-аднаасобнікаў, пераўтварыўшыся ў калгаснікаў, якія прайшлі ўсе пакуты развітаня са сваім дабром у час прымусовой калектывізацыі 1949-1953 гг., без

асаблівых хістанняў пачала збіраць дакументы на рэпатрыяцыю у Польшчу. Яны не змаглі прыняць і ўпісання ў калгасна-саўгасную сістэму. Новым і найбольш істотным фактарам для рэпатрыянтаў стаў фактар уз'яднання сямей. Раз'яднаная вайной, абменам насельніцтва ў 1944-1946 гг., лагерамі, турмамі абсалютная большасць людзей жадала аднаго – назаўсёды ўз'яднацца са сваімі блізкімі, крэўнымі, роднымі, якія пражывалі ў Польшчы. Такім чынам, гэты тры найбольш істотныя і вызначальныя фактары абумоўлівалі жаданне палякаў, а таксама нязначнай часткі яўрэяў і беларусаў рэпатрыяравацца ў Польскую Народную Рэспубліку.

Масавы ад'езд палякаў у 1955-1959 гг. і дзесяцігоддзе (1944-1955 гг.), якое яму папярэднічала, меў для Беларусі важнае грамадска-палітычнае значэнне. “Польскае пытанне” для палітычнага кіраўніцтва краіны і рэспублікі, страціла тое палітычнае значэнне і вайстрыню, якое яно мела ў першыя пасляваенныя гады. “Грамадзянне польскай нацыянальнасці” лакалізаваныя ў асноўным у Гродзенскай і Маладзечанскай (да 1960 г.) абласцях, страціўшыя ў час абмена насельніцтвам (1944-1946 гг.) і рэпатрыяцыяй (1955-1959 гг.) сваю найбольш актыўную, энергічную, нацыянальна свядомую і адукаваную частку, прызвычаіўшыся, прыстасаваўшыся і змірыўшыся з савецкай рэчаіснасцю ўжо не ўяўлялі ніякай небяспекі, тым больш пагрозы для існуючай улады.

Важнейшае значэнне рэпатрыяцыі 1955-1956 гг. і ў тым, што яна лагічна завяршыла, хаця і са значным спазненнем, выкліканыя Другой сусветнай вайной масавыя беларуска-польскія перамяшчэнні насельніцтва. Пасля яе заканчэння не адбывалася і нават патэнцыяльна не магло адбыцца такіх перамяшчэнняў насельніцтва з Беларусі ў Польскую Народную Рэспубліку. Адным з яе вынікаў стала

яшчэ большая і хуткая інтэграцыя і ўніфікацыя заходняй часткі рэспублікі з усходняй, што непазбежна вяло да стабілізацыі і кансалідацыя ўсяго пасляваеннага беларускага грамадства. І дзяржава і грамадства ў далейшым не іспытвалі такога кшталту псіхалагічных, маральных, этнанацыянальных, міжнародных ўзрушэнняў

Спадзяюся, што гэтая праца будзе прыхільна сустрэта беларускім і польскім чытачом і паспрыяе далейшаму ўмацаванню сяброўства, узаемаразумення, павагі і даверу паміж беларускім і польскім народамі.

Спіс скарачэнняў.

АВІР аддзел віз і рэгістрацый
АК КП(б)Б абласны камітэт Камуністычнай партыі (бальшавікоў)
еларусі
АК Армія Краёва
ГУМ МУС Галоўнае ўпраўленне міліцыі міністэрства ўнутраных
спраў

БССР Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка

ВС Вярхоўны Савет

ЗАГС запіс актаў грамадзянскага стану
УсеКП(б) Усесаюзная Камуністычная партыя (бальшавікоў)
ГК КПБ гарадскі камітэт Камуністычнай партыі Беларусі
КПБ Камуністычная партыя Беларусі
КП(б)Б Камуністычная партыя (бальшавікоў) Беларусі
КПЗБ Камуністычная партыя Заходняй Беларусі
КПП кантрольна-прапускны пункт

КРН Краёва Рада Нарадова

КПСС Камуністычная партыя Савецкага Саюза
ЛітССР Літоўская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка
МЗС Міністэрства замежных спраў
НКУС Народны камісарыят унутраных спраў
НКДБ Народны камісарыят дзяржаўнай бяспекі

НКШЗ Народны камісарыят шляхоў зносін

НКЗС Народны камісарыят замежных спраў

ПАРП Польская аб'яднанная рабочая партыя

ПКНВ Польшкі Камітэт Нацыянальнага Вызвалення

ПНР Польшкая Народная Рэспубліка

ППЛ папраўча-працоўны лагер

ППС Польшкая сацыялістычная партыя

РК КП(б)Б раённы камітэт Камуністычнай партыі (бальшавікоў)
Беларусі

РА НКУС раённы аддзел НКУС

РА НКДБ раённы аддзел НКДБ

СМ Савет Міністраў

СНК Савет Народных Камісараў

СПП Саюз Польшкіх Патрыётаў

с/с сельскі савет

СССР Саюз Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік
УНКДБ упраўленне НКДБ
УМ МУС Упраўленне міліцыі міністэрства ўнутраных спраў
УССР Украінская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка
УУС Упраўленне ўнутраных спраў

ЦК КПБ Цэнтральны камітэт Камуністычнай партыі Беларусі

Літаратура і крыніцы.

1. Вашкевіч, Ю. Беларуска-польскія культурныя сувязі ў 1945-1991 г. / Ю.Вашкевіч.-Мн: Тэсей, 2004. – с.

2. Верашчагіна А.У., Гурко А.В. Гісторыя канфесій на Беларусі ў другой палове XX стагоддзя. – Мн.: ІСПД, 1999. – 136 с.

3. Вялікае свята беларускага народа. 50-тысячны мітынг у Мінску / Звязда. – 1949. - 1 ліст. - С. 2.

4. Вялікі, А.Ф. На раздарожжы. Беларусы і палякі ў час перасялення (1944-1946 г.) / А.Ф. Вялікі, Манагр. / Навук. рэд. В.Дз. Селяменеў. – Мн: БДПУ, 2005.-

5. Вялікі, А. Ф. Беларусь у еўрапейскіх перасяленчых працэсах 30-х – 50-х гг. XX ст. / А.Ф.Вялікі // Дыяспара. Культуралогія. Гісторыя. Матэрыялы IV Міжнароднага Кангрэса беларусістаў “Беларуская культура ў кантэксце культур еўрапейскіх краін”, Мінск, 6-9 чэрв. 2005 г. / “Голас Радзімы”; Адказн. рэд А.Мальдзіс, А.Смалянчук. – Мн: 2006.-С.336-343;

6. Грыбоўскі, Ю. Беларусы ў польскіх рэгулярных вайсковых фармаваннях. 1918-1945 г. манагр. / Ю. Грыбоўскі-СПБ.: Неўскі прасцяг, 2006. – С.436.

7. Гужалоўскі, А. А. «... Міласці Вашай просім», альбо адзін год у навейшай гісторыі Беларусі, адлюстраваны ў лістах, заявах, скаргах і іншых формах звароту грамадзян. Зборнік дакументаў. Укл. – А.А.Гужалоўскі. Мн: 2006. – .

Дзяржаўны архіў Расійскай Федэрацыі (ДАРФ).

8. Фонд. Р-9415. - Воп.3 - Спр.1453. Перапіска на асоб, якім адмоўлена ў рэпатрыяцыі ў Польшчу. 31 мая 1958 – 9 студзеня 1959.

9. Фонд. Р-9415. - Воп.3. - Спр.1455. Перапіска на асоб, якім адмоўлена ў рэпатрыяцыі ў Польшчу. 28 лістапада 1956 г. – 4 верасня 1957 г.

10. Фонд. Р-9415. - Воп.3 - Спр.1460.

11. Фонд. Р-9415. - Воп.3. - Спр.1463. Перапіска на асоб, якім адмоўлена ў рэпатрыяцыі ў Польшчу. 30 студзеня 1957 – 10 лістапада 1957 г.

12. Фонд. Р-9415. - Воп.3. - Спр.1464. Заключэнні КДБ пры СМ СССР і МУС СССР аб адмове ў рэпатрыяцыі. 2 лютага 1957 г. – 25 жніўня 1958 г.

13. Фонд. Р-9415. - Воп. 3.- Спр.1465. Перапіска на асоб, якім адмоўлена ў рэпатрыяцыі. 2 лістапада 1957 – 10 снежня 1958 г. У 3 Т. т.1.

14. Фонд. Р-9415.- Воп.3. - Спр.1468. Перапіска аб рэпатрыяцыі ў ПНР асоб польскай і яўрэйскай нацыянальнасцей у 1957-1959 гг.

15. Документы и материалы по истории советско-польских отношений: В 12 т. / Ред. коллегия И.А.Хренов, В.Т.Ковальский и др., М.: Наука, 1976. - Т. XI: январь 1946 г. - декабрь 1949 г. - 520 с.

Занальны дзяржаўны архіў (ЗДА) г. Маладзечна.

16. Фонд. Р-237. - Воп.1. - Спр.948. Перапіска па пытаннях пракуратуры, МУС, міліцыі і юстыцыі. 31 сакавіка 1958 г. - 19 мая 1958 г.

17. Фонд. Р-237. - Воп.1. - Спр.949. Перапіска па пытаннях МУС, міліцыі і пракуратуры. 13 мая 1958 г. - 22 чэрвеня 1958 г.

18. Фонд. Р-237. - Воп.1. - Спр.950. Перапіска па пытаннях пытаннях МУС, міліцыі і пракуратуры. 1 жніўня 1958 г. - 1 снежня 1958 г.

19. Фонд. Р-237. - Воп.1. - Спр.800. Перапіска па пытаннях пракуратуры, МУС, міліцыі і юстыцыі 24 снежня 1957 г. - 28 сакавіка 1958 г.

20. Фонд. Р-237. - Воп.4. - Спр.70. Рашэнні аблыканкама. 8 лютага 1958 г. - 16 снежня 1958 г.

21. Фонд. Р-704. - Воп.1. - Спр.154. Пратаколы пасяджэнняў выканкама райсавета. 14 мая 1958 г. - 17 чэрвеня 1958 г.

22. Фонд. Р-1569. - Воп.3. - Спр.6. Пагаспадарчая кніга № 9 асноўных вытворчых паказчыкаў калгаснікаў на 1951-1953-1954 гг в. Сіўцы.

23. Фонд. Р-1569. - Воп.3. - Спр.20. Пагаспадарчая кніга на 1944-1945 г. в. Сіўцы.

24. Фонд. Р-1569. - Воп.3. - Спр.38. Пагаспадарчая кніга на 1944-1945 г. в. Сіўцы.

25. Фонд. Р-1569. - Воп.3. - Спр.39. Пагаспадарчая кніга за 1946-1947-1948 гг. в. Сіўцы.

26. Фонд. Р-1569. - Воп.3. - Спр.59. Пагаспадарчая кніга асноўных вытворчых паказчыкаў гаспадарк у сельскім савеце в. Сіўцы. 1 студзеня 1949-31 снежня 1951 г.

27. Фонд. Р-1569. - Воп.3. - Спр.64. Пагаспадарчая кніга № 5 Сіўцаўскага сельскага савета на 1955-1956-1957 гг.

28. Фонд. Р-1569. - Воп.3. - Спр.74. Пагаспадарчая кніга № 5 на 1961-1962-1963 гг. в. Сіўцы.

29. Фонд. Р-1978. - Воп.2. - Спр.48. Пагаспадарчая кніга № 2 асноўных вытворчых паказчыкаў гаспадарак ў сельскіх саветах. В. Валодзькі, Навасёлкі. 1948-1951 гг.

30. Канфесіі на Беларусі (к. XVIII-XX ст.) /В.В.Грыгор'ева, У.М.Завальнюк, У.І.Навіцкі, А.М.Філатава; навук. рэд. У.І.Навіцкі.-Мн.: ВП «Экаперспектыва», 1998. - 337 с.

31. Катковіч А., Катковіч-Клёнтак В., Успаміны. / А. Катковіч, В. Катковіч-Клёнтак. Навук. рэд. Г.Глагоўска,

В.Харужы. Беларускае гістарычнае таварыства. Беласток. 1999. – С.96.

32. Манак, Б.А., Насельніцтва Беларусі: рэгіянальныя асаблівасці развіцця і рассялення / Б.А.Манак. – Мн: Універсітэцкае, 1992. – с.

33. Мацко, А. Годы борьбы і созидання / А.Мацко // Советская Белоруссия. – 1979. – 18 сент. – С.3.

34. Навіцкі, У.І., Беларуска-польскія культурныя сувязі (сярэдня 50-х – сярэдня 80-х гг. XX ст.) / У.І.Навіцкі. // XX стагоддзе ў гісторыі палякаў і беларусаў: Мат. беларуска-польскай навуковай канф., Мінск 20-21 лістапада 2000 г., /Адказ. рэд. Ул.Міхнюк, П.Ганцэрак.- Мн.; БДУ, 2001.- С.218.

35. Назаўсёды разам: Да 60-ці годзя ўз'яднання Заходняй Беларусі з БССР. Мн: БелЭн, 1999.- С.247-248.

Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ).

36. Фонд. 4п. - Воп. 20. - Спр. 242. Стэнаграма XIV пленума ЦК КП Беларусі. 3-6 чэрвеня 1947.

37. Фонд. 4п. - Воп.20. - Спр. 245. Стэнаграма XV пленума ЦК КП Беларусі. 27 лістапада – 1 снежня 1947 г.

38. Фонд. 4п. - Воп. 29. - Спр. 593. Дакладныя запіскі, справаздачы і іншыя матэрыялы СМ БССР, упаўнаважанага па справах рускай праваслаўнай царквы пры СМ СССР па БССР, матэрыялы Дяржплана, міністэрств і ўстаноў БССР. 10 лістапада 1947 г. – 30 жніўня 1947 г.

39. Фонд. 4п. - Воп. 42. - Спр. 246. Дакладныя запіскі сакратарам ЦК КП(б)Б. VI. 1946 г.

40. Фонд. 4п. - Воп. 47. - Спр. 198. Дакладныя запіскі і пратаколы камісіі па падрыхтоўцы і правядзенні святкавання ў сувязі з 10-ці годдзем уз'яднання Беларускага народа ў адзінай Беларускай дзяржаве. 1 верасня 1949 г. – 17 верасня 1949 г.

41. Фонд. 4п. - Воп. 47. - Спр. 200. Дакладныя і інфармацыі абкамаў, гаркамаў і райкамаў КП(б)Б аб падрыхтоўцы і правядзення 70-ці годдзя з дня нараджэння таварыша Сталіна і вывучэння даклада таварыша Маленкова Г.М. “32-я гадавіна Вялікай Кастрычніцкай Сацыялістычнай Рэвалюцыі”. 5 лістапада 1949 – 31 снежня 1949 г.

42. Фонд. 4п. - Воп. 47. - Спр. 224. Справаздачы і дакладныя абкамаў, гаркамаў і райкамаў аб праведзенай культурна-асветнай працы ў перыяд уборкі ўрадзя і здачы хлебнарыхтовак і аб наяўнасці калгасаў у заходніх абласцях Беларусі. 14 ліпеня 1949 г. – 16 лістапада 1949 г.

43. Фонд. 4п. - Воп. 53. - Спр. 47. Дакументы Міністэрства замежных спраў БССР і таварыства культурнай сувязі з заганіцай. 9 студзеня 1954 – 15 снежня 1954 г.

44. Фонд. 4п. - Воп. 61. - Спр. 319. Пратакол пасяджэння бюро ЦК КП(б)Беларусі. № 358 ад 5 верасня 1946 г.

45. Фонд. 4п. - Воп. 62. - Спр. 68. Справаздачы і дакладныя запіскі Упаўнаважанага Савета па справах рускай праваслаўнай царквы пры СМ БССР па пытаннях работы ўпаўнаважанага Савета па справах рэлігійных культураў. 28 студзеня 1949 – 15 кастрычніка 1949 г.

46. Фонд. 4п. - Воп. 62. - Спр.162. Справаздачы і дакладныя запіскі Упаўнаважанага Савета па справах рускай праваслаўнай царквы пры СМ БССР па пытаннях работы ўпаўнаважанага Савета па справах рэлігійных культураў. 16 студзеня 1950 г – 14 снежня 1950 г.

47. Фонд. 4п. - Воп.62.- Спр.461. Копіі дакладных запісак і справаздач ЦК КПБ, накіраваных у ЦК КПСС і СМ СССР. 2 студзеня 1957 – 23 снежня 1957 г.

48. Фонд. 4п. - Воп. 62. - Спр. 467. Дакладныя запіскі, даведкі і іншае з дакументамі КДБ, МУС пракуратуры і суда. 21 студзеня 1957 – 23 снежня 1957 г.

49. Фонд. 4п. - Воп. 62. - Спр. 487. Прадстаўленні, дакладныя запіскі і інфармацыі МЗС БССР. Т.1. 18 лістапада 1957 г. – 19 чэрвеня 1958 г.

50. Фонд. 4п. - Воп. 62. - Спр. 488. Прадстаўленні, інфармацыі, дакладныя запіскі МЗС БССР 26 чэрвеня 1958 г. – 14 кастрычніка 1958 г.

51. Фонд. 4п. - Воп. 62. - Спр. 469. Дакладныя запіскі, даведкі і справаздачы па пытаннях навукі, культуры і мастацтва. 10 студзеня 1957 г. – 13 снежня 1957 г.

52. Фонд. 4п. - Воп. 62. - Спр. 506. Пастановы і распараджэнні ЦК КПБ і СМ БССР. Т.2. 6 красавіка 1959 г. – 25 снежня 1959 г.

53. Фонд. 4п. - Воп. 62. - Спр. 510. Дакладныя запіскі, даведкі, справаздачы абкамаў, гаркамаў, райкамаў партыі, міністэрств і ведамстваў па ідэалагічных пытаннях. Т.3. 13 жніўня 1959 г. – 4 снежня 1959 г.

54. Фонд. 4п. - Воп. 81. - Пратакол пасяджэння Бюро ЦК КП(б)Беларусі № 38, ад 11 кастрычніка 1949 г

55. Фонд. 4п. - Воп. 81. - Спр.196. Пратакол пасяджэння бюро ЦК КП(б)Беларусі №30. 2 верасня 1949 г.

56. Фонд. 4п. - Воп. 81. - Спр.1346. Да пратакола № 132 пасяджэння бюро ЦК КП Беларусі ад 10.X. 1958 г.

57. Фонд. 4п. - Воп. 94. - Спр. 311. Пратакол №84 пасяджэння сакратарыята ЦК КПБ ад 16 верасня 1959 г.

58. Фонд. 4п. - Воп. 96. - Спр. 2677. Пратаколы пасяджэнняў бора Маладзечанскага абкама КПБ. 3 красавіка 1957 г. – 25 чэрвеня 1957 г.

59. Фонд. 4п. - Воп. 97. - Спр.10. Даведкі аддзелаў ЦК КПБ ў сувязі з запытамі партыйных і савецкіх органаў па пытаннях стану прапаганды і агітацыі ў рэспубліцы. 3 студзеня 1956 – 27 снежня 1956 г.

60. Фонд. 4п. - Воп.100. - Спр.2. “Асобая папка”. Даведка да пастановы СМ БССР і ЦК КП(б)Б “Аб мерапрыемствах па адсяленню насельніцтва з 800-мятровай забароненай паласы ў межах Беларускай ССР”. 9 кастрычніка 1946 г.

61. Фонд. 787. - Воп.1. - Спр. 46.

62. Фонд.787. - Воп.2. - Спр.12. Справа з пастановамі СМ БССР аб рэпатрыяцыі ў Польшчу польскіх дзяцей і перасяленні калгаснікаў, справаздачы аблвыканкамаў аб прыёме і ўладкаванні рэпатрыянтаў, спіскі польскіх дзяцей і перапіска з МУС і КДБ БССР і іх мясцовымі organami аб месцазнаходжанні грамадзян. 22 снежня 1950 г. – 5 красавіка 1951 г.

63. Фонд. 787. - Воп.2. - Спр.13. План перасялення грамадзян у паўднёвыя і паўночныя раёны Саюза. Спісы польскіх дзяцей і перапіска Упраўлення СМ СССР па рэпатрыяцыі з МУС БССР і яго мясцовымі organami аб месцазнаходжанні грамадзян. 3 сакавіка 1951 г – 9 ліпеня 1951 г.

64. Фонд. 787. - Воп.2. - Спр.14. Даклады і звесткі аб колькасці грамадзян, якія перасяляюцца з Беларусі, спіс рэпатрыраваных грамадзян і польскіх дзяцей і перапіска з выканкамамі па пытаннях рэпатрыяцыі і перасялення. 25 студзеня 1951 г. – 30 кастрычніка 1951 г.

65. Фонд. 787. - Воп.2. - Спр.16. Статыстычныя звесткі і справаздачы аб ходзе выканання плана перасялення, спісы рэпатрыраваных грамадзян і дзяцей польскай нацыянальнасці, якія пражываюць у БССР і перапіска з УМДБ БССР, абласнымі адзеламаі і рознымі грамадзянамі. 5 студзеня 1952 г. – 27 чэрвеня 1952 г.

66. Фонд. 968. - Воп.1. - Спр.80. Стэнаграма 6-й юбілейнай сесіі Вярхоўнага Савета БССР другога склікання ад 29 кастрычніка 1949 г. і прывітанні Саюзных рэспублік, Польскай Народнай Рэспублікі, знакамітых грамадскіх і ваенных дзеячаў у сувязі з 10-ці годдзем ўз'яднання беларускага народа. 29 кастрычніка 1949 г.

67. Фонд. 4683. - Воп.3. - Спр.1098. Арткулы, тэксты дакладаў аб 20-ці, 30-ці і 40-ка годдзі ўз'яднання Заходняй Беларусі з БССР. Спісы былых членаў КПЗБ, фотаздымак удзельнікаў навуковай сесіі, якая адбылася ў Мінску 15 верасня 1969 г. Статыстычныя дадзеныя і нататкі аб Заходняй Беларусі. 1959-1979 гг.

68. Насустрач 10-ці годдзю ўз'яднання беларускага народа ў адзінай Беларускай Савецкай дзяржаве // Звязда. - 1949. - 13 вер. С.1.

69. Национальная политика в странах формирующегося советского блока. 1944-1948 / Отв. ред. В.В.Марьина; Ин-т славяноведения. - М.: Наука, 2004. - С.40.

70. Освобождённая Беларусь: Док. и материалы. В 2 кн.. Кн.2 январь-декабрь 1945 / сост. В.И.Адамушко [и др.]. - Мн.: НАРБ, 2005. -

71. Панчанка, П. «Шчаслівы верасень» / П.Панчанка // Звязда. - 1949. - 17 вер. С.2.

72. Парсаданова, В.С. Советско-польские отношения в годы Великой Отечественной войны. 1941-1945 гг. / В.С.Парсаданова. - М.: 1990. - 191 с.

73. Польский, С.А. Демографические проблемы развития Минска / С.А.Польский. - под ред. Ю.К.Козлова. - БГУ. 1976. -

74. Раков, А.А. Население БССР / А.А.Раков. - Минск: Наука и техника, 1969. -

75. Святкаванне дзесяцігоддзя ўз'яднання беларускага народа ў гарадах і сёлах рэспублікі // Звязда. - 1949. - 1 ліст. С.3.

76. Семаковіч, М. Нарыс польскай дзяржавы і народа. Х-XXI стст. / М.Семаковіч. - выд. першае, "Demart Spr.zo.o", 2005. -

77. Сідлярэвіч, А., Фарміраванне сучаснае беларуска-польскае мяжы ў дакументах і вусных успамінах (1944-1950). / А.Сідлярэвіч // Спадчына. - 2002. - № 2-3. - С.47.

78. Скалабан, В., Корбут, В. Под залпы орудий и звуки джаз-оркестра / В.Скалабан, В. Корбут // Советская Белоруссия. - 2005. - 2 июля. С.2.

79. Советский фактор в Восточной Европе. 1944-1953 гг. В 2-х тт. / Т.1.1944-1948 гг. Отв. ред. - Т.В.Волокитина. М.: РОССПЭН, 1999. - С.378-381.

80. Снапкоўскі, У.Е. Савецка-польскія пагадненні аб абмене насельніцтвам 1944-1945, 1957 г. // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: // Гал. рэд Г.П.Пашкоў.- Мінск: Бел.Энцыкл., 2001.- Т.6. Кн.1.-С.197-198.

81. Снапкоўскі, У.Е. Гісторыя знешняй палітыкі Беларусі: Вучэб. дапам. для студэнтаў фак. міжнар. адносін: У 2 ч. Ч.2 Ад канца XVIII да пачатку XXI ст. / У.Е.Снапкоўскі. - Мн.: БДУ, 2004. - 303 с.

82. Станкевіч, А. Каляндарныя нататкі / А.Станкевіч // Куфэрак Віленшчыны. Гісторыка краязнаўчы і літаратурна-мастацкі часопіс Віленскага краю. - 2004.- № 1. - С.167.

83. Стаханаўская вахта / Звязда. - 1949. - 9 вер. С.1.

84. Урачыстыя сходы прысвечаныя 10-й гадавіне ўз'яднання беларускага народа / Звязда. - 1949. - 29 кастр. С.1.

85. Танк, М. Листки календаря (дневниковые записи). Авторизованный перевод с белорусского С. Григорьевой / М.Танк. - М. Советский писатель, 1974. -
86. Тарас, В. На высьпе ўспамянаў: мэмуары / Валянцін Тарас. - Мн.: Бел. кнігазбор, 2004. -
87. Толстой, В.С. Братское сотрудничество белорусского и польского народов 1944-1964. / В.С.Толстой. - Мн: Наука и техника, 1966. -
88. Туронак, Е. Мадэрная гісторыя Беларусі / Е.Туронак. - Вільня: Інстытут беларусістыкі, 2006. - С.392.
89. Цынкевіч, В. М. Палітычныя ўзаемадачыненні паміж БССР і Польскай Рэспублікай у 1921-1929 гг. аўтарэф. дыс. канд. гіст. навук: 00.07.02 / В.М. Цынкевіч; Беларус. Дзярж. ун-т. - Мінск, 2004.
90. Чорны, К. Выбраныя творы / К.Чорны. - Уклад і прадм. М.Тычына, калект. М.Тычына, Я.Янушкевіч - Мн: Беллітфонд, 200. - С.589.
91. Эбэрхардт, П. Дэмаграфічная сітуацыя на Беларусі. 1897-1989 / .Эбэрхардт. - Менск: Бел.фонд Сораса, 1997.
92. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. / Рэдкал.: Г.П.Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. - Мн: БелЭн, 1997.
93. Яжборовская И.С., Яблоков А.Ю., Парсаданова В.С. Катинский синдром в советско-польских и российско-польских отношениях. - М., РОССПЭН. 2001. - С. 20.
94. Ярмусик, Э.С. Католический костел в Беларуси в 1945-1990 годах: монография / Э.С.Ярмусик.-Гродно: ГрГУ, 2006.- с.
- Archiwum Aktow Nowych (AAN), Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partcii Robotniczej
95. Z. 237/XIV-154, k.29.
- Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych (AMSZ) RP
96. Z.1, t.20. k.19. Polska komisja delimitacyjna. Granica polsko-radziecka. k.11.
97. Z.1, t.34, w.4, k.116, 126.
98. Z.1, t.49, w.5, k.2. Z posiedzen komisji mieszanej w dniach od 29.05.46 – do 30.04.47 r.
99. Z.1, t.56, w.6, k.58. Spawozdanie z delimitacji granicy wschodniej przeprowadzonej w latach 1946-1947.
100. Z.6, t.520, w.33, k.1. Departament polityczny. Wydział radziecki. Wniosek o utworzeniu polskich palacówek konsularnych w Minsku, Wilnie, Charkowie. 1947.
101. Z.6, t.521, w.33, k.1-2. Wydział radziecki, notatki z rozmow dyplomatow polskich w Moskwie z przedstawicielami MSZ ZSRR. 1947.
102. Z.7, t.24, w.3, k.72. Departament Radziecki.
103. Z.7, t.610, w.3, k.24. Ambasada RP w Moskwie.

104. Z.20, t.71, w.5, k.43. Biuro konsularne w Moskwie. 1949.
105. Z.20, t.92, w.6, k.62. Różne sprawy dotycz. spraw repatriacji. 1946-1950.
106. Z.20, t.756, w.61, k.52. Dep. konsularny
107. Z.20, t.843, w.66, k.24. Biuro konsularne. 1959 r.
108. Z.20, t.929, w.72, k.32-34. Departament konsularny.
109. Z.22, t.260, w.10, k.1. Biuro do spraw repatriacji z ZSSR.
110. Z.27, t.186, w.12, k.3. Repatriacja. 1947-1950.
111. Z.27, t.255, w.15, k.80. Ambasada RP w Moskwie. 1947.
112. Bugai, T. Dzieci polskie w ZSRR i ich repatriacja 1939-1959 / T. Bugai. - Jelenia Góra, 1982. -
113. Kacka, B. Stepka, S. Repatriacja ludności polskiej z ZSRR 1955-1959. Wybor dokumentów / B. Kacka, S. Stepka. - Warszawa, 1994.
114. IPN Komisja sציangania zbrodni przeciwko narodowi Polskiemu. Aparat Bespeczenstwa wobec emigracji politycznej i Polonii. Pod. red. R.Terbeckiego. Warszawa, 2005. -
115. Kersten K. Stulecie przesiedlenców. Przymusowe przemieszczenie ludności - próba typologii // Przeprosić za wypędzenie? Wypowiedzi oficjalne oraz debata prasowa o wysiedleniu Niemców po II wojnie światowej. Pod red. K. Bachmana i J.Kranca. Kraków, 1997. S.104.
116. Latuch, M. Repatriacja ludności polskiej w latach 1955-1960 na tle zewnętrznych ruchów wędrowniczych / M. Latuch. - Warszawa, 1994.
117. Mironowicz, E., Tokc, S., Radzik, R. Zmiany struktury narodowościowej na pograniczu polsko-białoruskim w XX wieku. / E.Mironowicz, S.Tokc, R. Radzik. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku. - Białystok, 2005. -
118. Siedlecki, J. Losy Polaków w ZSRR w latach 1939-1986 / J. Siedlecki. Londyn: Gryf. Publ. 1998.
119. Ruchniewich, M. Repatriacja ludności polskiej z ZSRR w latach 1955-1959 / M. Ruchniewich. Warszawa, 2000. - .
120. Szumski, J. Z historii utworzenia placówek dyplomatycznych w BSRR (w świetle dokumentów archiwum MSZ RP) / J. Szumski, // Magazyn Polski, № 2, 2005. - S.42.

Дадатак № 1.

Даведка

аб рэпатрыяцыі палякаў і яўрэяў з Беларусі і Украіны ў Польшчу за 1956 г.

Дазволены выезд	Украіна	Беларусь	Сацыяльнае становішча	Украіна	Беларусь
Палякам	9408	5800	Рабочыя	2338	1128
Яўрэям	671	40	Служачыя	679	371
Беларусам	10	87	Калгаснікі	3635	2383
Рускім	72	7	Утрыманцы	4267	1248
Украінцам	1190	3	Пенсіянеры	137	38
Іншым	12	1	Вучні	307	367
			Святары	-	3
Усяго	11 363	5938	Аднаасобнікі	-	383

ГАРФ,

Ф.Р-9415, оп.3. д.1445, л.93.

Дадатак № 2.

Звесткі аб колькасці выдадзеных пасведчанняў на рэпатрыяцыю ў Польшчу асобам польскай і яўрэйскай нацыянальнасцей і членам іх сямей, за 1956 г.

Рэспублікі	Выдадзена пасведчанняў на рэпатрыяцыю і дазволены выезд						
	Выдадзена пасведчанняў дарослым	палякам	яўрэям	іх членам сямей, маючым іншую	Упісана дзяцей	Усяго выдадзена дазволу на рэпатрыяцыю	Не разгледжана хаданняў на 1.05.1957 г.
Украінская ССР	11364	9409	671	1284	4314	15678	2733
Беларуская ССР	5938	5800	40	98	1429	7367	2755
Літоўская ССР	5171	4793	249	129	1945	7116	3402
РСФСР (без Масквы)	4870	4054	211	605	1606	6476	329
г. Масква	119	34	81	4	46	165	59
Казахская ССР	3065	2932	41	92	766	3831	5
Латвійская ССР	181	142	26	13	80	261	335
Узбекская ССР	37	10	22	5	20	57	20
Эстонская ССР	38	33	-	5	15	53	32
Кіргізская ССР	27	8	14	5	23	50	17
Малдаўская ССР	12	-	12	-	13	25	2
Туркменск. ССР	8	6	1	1	5	13	-
Грузінская ССР	5	2	3	-	3	8	-
Азербайдж. ССР	5	2	2	1	4	9	-
Таджыкская ССР	4	2	-	2	2	6	-
Армянская ССР	-	-	-	-	-	-	-
Усяго:	30844	27227	1373	2244	10271	41115	9689

ГАРФ, Ф.Р-9415, оп.3, д.1445, л.100.

Дадатак 3.

Справка о количестве выданных удостоверений на репатриацию в Польскую Народную Республику лицам польской и еврейской национальностей и членам их семей по Белорусской ССР, по состоянию на 20.02.1957 г.

Наименование областей	Выдано удостоверений	Отказано в выезде, как не имеющим родственников и без уважит. причин не выехавших в 1945-1946 гг.	Находится на рассмотрении	Не явилось за удостоверение на выезд	Отказалось от получения удостоверения на выезд
Гродненская	3321	2663	875	-	10
Молодеченская	2764	2385	2318	13	19
Бресткая	1149	274	501	-	-
Минская	274	8	180	-	-
Могилевская	12	-	-	-	-
Гомельская	13	-	-	-	-
Витебская	15	-	-	-	-
г. Минск	28	8	25	-	-
Всего:	7508	5338	3374	13	19

НАРБ, ф.4п, оп.62, д.467, л.45.

Дадатак № 4.

Звесткі аб колькасці выдадзеных пасведчанняў на рэпатрыяцыю ў Польшчу асобам польскай і яўрэйскай нацыянальнасцей і членам іх сямей. За красавік-снежань 1957 г.

Беларуская ССР	Выдана пасведчанняў на рэпатрыяцыю і дазволены выезд						
	Выдадзена пасведчанняў дарослым	палякам	яўрэям	Членам іх сямей, маючым іншую нацыянальнасць	Упісана дзяцей	Усяго выдадзена дазволаў на рэпатрыяцыю	Не разгледжана хадаўніцтва на.
Красавік	1476	1461	421	12	1106	2062	5007
Май	2529	2519	4	6	210	2739	8297
Чэрвень	564	546	7	11	152	408	9785
Ліпень	2230	2198	12	20	1283	3513	9273
Жнівень	2769	2713	29	27	1517	4286	10 078
Верасень	2968	2920	16	32	1546	4514	12 348
Кастрычнік	3356	3927	21	33	1734	5090	10 250
Лістапад	2153	2128	4	21	1085	3238	13 420
Снежань	2650	2553	47	50	1204	3854	18 410

Падлічана па: ГАРФ,

Ф.Р-9415, оп.3, д.1445, л.107-117.

Дадатак № 5.

Звесткі аб колькасці выданых пасведчанняў на рэпатрыяцыю ў Польшчу асобам польскай і яўрэйскай нацыянальнасцей і членам іх сямей. За 4 месяцы 1957 г.

Рэспублікі	Выдана пасведчанняў на рэпатрыяцыю і дазволены выезд						
	Выдадзена пасведчанн яў дарослым	палякам	яўрэям	Членам іх сямей, маючым іншую	Упісана дзяцей	Усяго выдадзена дазволаў на рэпатрыяцыю	Не разгледжана хадайтцв на 1.05.1957 г.
Украінская ССР	7659	4913	1842	904	3453	11 112	3029
Беларуская ССР	6966	6760	113	93	2424	9390	5007
РСФСР (без Масквы)	1177	770	147	260	520	1697	528
г. Масква	146	29	107	10	85	231	75
Літоўская ССР	6651	5140	1365	146	3410	10 061	4049
Латвійская ССР	509	256	214	39	293	802	203
Казахская ССР	184	97	54	33	80	264	18
Эстонская ССР	85	51	21	13	48	133	19
Узбекская ССР	83	5	74	4	47	130	6
Малдаўская ССР	34	3	28	3	26	60	53
Грузінская ССР	15	3	11	1	6	21	3
Азербайдж. ССР	2	-	1	1	1	4	-
Туркменск. ССР	3	-	2	1	1	4	-
Армянская ССР	-	-	-	-	-	-	-
Таджыкская ССР	-	-	-	-	-	-	-
Усяго:	23 567	18 029	4026	1512	10 432	33 999	12 990

ГАРФ,

Ф.Р-9415, оп.3, д.1445, л.95.

Дадатак № 6.

Даведка аб колькасці выданных пасведчанняў асобам польскай і яўрэйскай нацыянальнасцяў і членам іх сямей, уключаюч дзяцей да 18-ці гадовага ўзроста. За красавік-снежань 1957 г.

Рэспублікі	месяц									
	Красавік	май	Чэрвень	Ліпень	Жнівень	Верасень	Кастрычнік	Лістапад	Снежань	Усяго
Беларуская ССР	2062	739	835	351	4286	4514	5090	3238	3854	28131
Украінская ССР	3764	3360	1611	3	2641	3274	2854	2204	1614	23713
Літоўская ССР	227	2462	2242	239	1416	1882	3972	888	575	14114
РСФСР (без Масквы)	580	320	408	1	552	461	352	243	337	3556
г. Масква	4	5	11	450	18	48	10	13	14	180
Казахская ССР	80	10	58	353	94	48	53	14	9	390
Латвійская ССР	152	113	32	7	270	140	61	75	64	969
Эстонская ССР	39	53	34	24	6	4	14	28	29	230
Узбекская ССР	10	4	-	62	18	18	12	-	33	104
Кіргізская ССР	27	13	4	23	4	3	6	-	-	65
Малдаўская ССР	52	49	38	9	2	7	8	25	25	235
Азербайдж. ССР	-	-	-	8	-	2	17	1	8	28
Армянская ССР	-	-	4	29	1	-	7	-	-	13
Грузінская ССР	15	-	-	-	-	-	6	-	1	30
Таджыкская ССР	-	-	-	1	3	-	2	-	-	5
Туркменск. ССР	-	-	-	8	-	3	1	5	-	9
Усяго:	6962	7128	5277	-	9311	10404	12465	6784	6563	71722

ГАРФ, Ф.Р-9415, оп.3, д.1445, л.96.

Дадатак № 7.

Даведка аб колькасці выехаўшых па рэпатрыяцыі палякаў, яўрэяў і членаў іх сямей за красавік-снежань 1957 г.

Рэспублікі	месяц									
	Красавік	май	Чэрвень	Ліпень	Жнівень	Верасень	Кастрычнік	Лістапад	Снежань	Усяго
Беларуская ССР	3048	1107	807	1082	1318	2322	3582	4433	5284	22983
Украінская ССР	-	1970	1821	2320	2055	1849	1832	2419	2947	17213
Літоўская ССР	-	-	1453	2005	415	1015	1114	1667	2430	10099
РСФСР (без Масквы)	-	-	74	408	429	531	427	288	343	2500
г. Масква	3	5	11	7	18	48	10	13	14	129
Казахская ССР	6	-	-	18	58	22	143	45	35	327
Латвійская ССР	155	199	23	71	55	145	118	150	84	100
Узбекская ССР	3	38	-	21	2	7	18	-	4	93
Кіргізская ССР	-	16	5	23	-	8	5	-	-	57
Малдаўская ССР	14	7	18	61	39	-	4	7	26	176
Эстонская ССР	-	8	28	51	30	11	21	8	3	160
Азербайдж. ССР	-	-	-	-	-	2	17	1	8	28
Армянская ССР	-	-	-	-	4	-	1	6	1	12
Грузінская ССР	-	-	-	3	5	-	-	5	1	14
Таджыцкая ССР	-	-	-	-	3	-	1	-	-	4
Туркменск. ССР	-	-	-	-	-	-	-	4	-	6
Усяго:	3229	3350	4240	6072	4431	5960	7293	9046	11180	54801

ГАРФ, Ф.Р-9415, оп.3, д.1445, л.97.

Дадатак № 8.

Звесткі аб колькасці выдзеных пасведчанняў на рэпатрыяцыю ў Польшчу асобам польскай і яўрэйскай нацыянальнасцей і членам іх сямей. За студзень-снежань 1958 г.

Беларуская ССР	Выдзена пасведчанняў на рэпатрыяцыю і дазволены выезд						
	Выдзена пасведчанняў дарослым	палякам	яўрэям	Членам іх сямей, маючым іншую нацыянальнасць	Упісана дзяцей	Усяго выдзена дазволу на рэпатрыяцыю	Не разгледжана хатайніцтва на.
Студзень	3850	3727	54	69	2007	5857	16 539
Люты	3358	3275	36	47	1748	5106	17 710
Сакавік	3122	3041	51	30	1652	4774	17 970
Красавік	2654	2566	43	465	1345	3999	17 466
Май	1998	1934	39	25	977	2075	17 702
Чэрвень	3740	3604	67	69	1768	5508	14 609
Ліпень	3569	3505	19	45	1578	5147	8874
Жнівень	2615	2515	73	27	1088	3703	7628
Верасень	2870	2825	21	24	1150	4020	5136
Кастрычнік	1247	1181	36	30	448	1695	2959
Лістапад	751	713	17	21	314	1065	2118
Снежань	692	642	33	17	283	975	3008
Усяго за 1958 г.	30 466	29 529	489	449	14 358	44 824	3008

Падлічана па: ГАРФ,

Ф.Р-9415, оп.3, д.1445, лл.117-132.

Дадатак № 9.

Даведка аб ходзе рэпатрыяцыі з СССР у ПНР асоб польскай і яўрэйскай нацыянальнасцей і членаў іх сямей за першы квартал 1958 г.

Рэспублікі	Выдадзена пасведчанніў дарослым і дзецям	У тым ліку		У ліку дарослых, атрымаўшых дазвол на выезд маецца			на 1.07.1958 г.
		дарослым	дзецям	палякаў	яўрэяў	Членаў сямей іншых нацыянальнасцей	
Украінская ССР	5663	3901	1762	3305	187	409	1524
Беларуская ССР	15737	10330	5407	10043	141	146	17970
Літоўская ССР	4465	2992	1473	2671	195	126	2651
РСФСР	749	516	233	345	58	113	485
Казахская ССР	39	26	13	21	1	4	3
Латвійская ССР	216	136	80	89	29	18	180
Эстонская ССР	37	26	11	17	1	7	37
Узбекская ССР	23	18	5	4	12	2	-
Кіргізская ССР	8	4	4	-	3	1	-
Малдаўская ССР	40	23	17	1	21	1	17
Азербайдж. ССР	8	7	1	6	-	1	18
Армянская ССР	1	1	-	1	-	-	-
Грузінская ССР	-	-	-	-	-	-	-
Таджыкская ССР	1	1	-	1	-	-	-
Туркменск. ССР	-	-	-	-	-	-	-
Усяго:	26987	17981	9006	16504	649	828	22885

ГАРФ, Ф.Р-9415, оп.3, д.1445, л.120.

Дадатак № 10.

Даведка аб ходзе рэпатрыяцыі з СССР у ПНР асоб польскай і яўрэйскай нацыянальнасцей і членаў іх сямей за першае паўгоддзе 1958 г.

Рэспублікі	Выдадзена пасведчанніў дарослым і дзецям	У тым ліку		У ліку дарослых, атрымаўшых дазвол на выезд маецца			на на Засталося азглядаванні хадайніцтва 1.07.1958 г.
		дарослым	дзецям	палякаў	яўрэяў	Членаў сямей іншых нацыянальнасцей	
Беларуская ССР	28219	18722	9497	18147	290	285	14609
Украінская ССР	10285	7123	3162	5986	368	769	1981
Літоўская ССР	7830	5194	2636	4738	265	191	3944
РСФСР	1636	1103	533	747	109	247	556
Казахская ССР	100	71	29	56	3	12	10
Латвійская ССР	506	323	183	189	90	44	102
Эстонская ССР	99	68	31	47	3	18	18
Кіргізская ССР	12	7	5	1	5	1	-
Малдаўская ССР	55	32	23	5	25	2	25
Азербайдж. ССР	25	18	7	9	6	3	11
Армянская ССР	1	1	-	1	-	-	-
Грузінская ССР	-	-	-	-	-	-	-
Таджыкская ССР	11	5	6	3	1	1	-
Туркменск. ССР	-	-	-	-	-	-	-
Узбекская ССР	64	47	17	7	34	6	11
Усяго:	48848	32714	16129	29936	1199	1579	21267

ГАРФ,

Ф.Р-9415, оп.3, д.1445, л.116.

Дадатак № 11.

Даведка аб стане рэпатрыяцыі з СССР у ПНР асоб польскай і яўрэйскай нацыянальнасцей і членаў іх сямей. Па стану на кастрычнік 1958 г. (Фрагмент).

Рэспублікі	Усяго выдзелена дазволаў за 1956 г. і I квартал 1957 г.	За тры кварталы 1957 г.	За тры кварталы 1958 г.			Усяго за тры кварталы 1958 г.	Усяго выдзелена дазволаў з моманту рэпатрыяцыі, уключаючы 1956 г.
			I кв.	II кв.	III кв.		
Беларуская ССР	14695	28131	15737	12482	12870	41089	83915
Украінская ССР	23026	23713	5663	4622	4871	15156	61895
Літоўская ССР	16950	14144	4465	3365	6325	14155	45219
РСФСР	8035	3686	749	887	1026	2662	14383
Казахская ССР	4015	390	39	61	110	210	4615
Латвійская ССР	911	969	216	290	218	724	2604
Эстонская ССР	147	230	37	62	20	119	496
Кіргізская ССР	83	65	8	4	6	18	166
Узбекская ССР	177	104	23	41	13	77	358
Малдаўская ССР	63	235	40	15	36	91	389
Азербайдж. ССР	13	28	8	17	6	31	72
Армянская ССР	-	13	1	-	3	4	17
Грузінская ССР	14	30	-	-	15	15	59
Таджыкская ССР	6	5	1	10	3	14	25
Туркменск. ССР	17	9	-	-	-	-	26
Усяго:	68152	71722	26987	21856	25522	74365	214239

ГАРФ, Ф.Р-9415, оп.3, д.1445, л.128.

Дадатак № 12.

Даведка аб ходзе рэпатрыяцыі з СССР у ПНР асоб польскай і яўрэйскай нацыянальнасці і членаў іх сем'яў за 1958 г.

Рэспублікі	Выдана пасведчанніў дарослым і дзецям	У тым ліку		У ліку дарослых, атрымаўшых дазвол на выезд маецца			на на Засталося азглядаць хадайніцтв 1.01.1959 г.
		дарослым	дзецям	палякаў	яўрэй	Членаў сямей іных нацыянальных груп	
Беларуская ССР	44 824	30466	14358	29528	489	449	3008
Украінская ССР	18386	12810	5558	10629	688	1493	2870
Літоўская ССР	16322	10969	5353	10165	399	405	3680
РСФСР	3509	2315	1194	1476	284	555	672
Казахская ССР	279	188	91	131	17	40	18
Латвійская ССР	1009	651	358	381	200	70	180
Эстонская ССР	148	108	43	77	5	23	19
Кіргізская ССР	23	12	11	3	6	3	4
Узбекская ССР	109	76	33	11	56	9	17
Малдаўская ССР	109	62	47	8	51	3	17
Азербайдж. ССР	42	30	12	14	11	5	5
Армянская ССР	7	5	2	4	-	1	4
Грузінская ССР	27	17	10	4	10	3	24
Таджыкская ССР	14	8	6	2	4	2	-
Туркменск. ССР	-	-	-	-	-	-	-
Усяго:	84790	57714	27076	52433	2220	3061	10518

ГАРФ, Ф.Р-9415, оп.3, д.1445, л.132.

Дадагак № 13

Звесткі аб ходзе рэпатрыяцыі асоб польскай і яўрэйскай нацыянальнасцей з БССР у ПНР за студзень-снежань 1958 г.

Месяц	Выдадзена пасведчанняў дарослым і дзецям	У тым ліку		У ліку дарослых, атрымаўшых дазвол на выезд маецца			на Засталося разгледжаныя хадаініцтва .
		дарослым	дзецям	палякаў	яўрэяў	Членаў сямей іншых нацыянальнасцей	
Студзень	5857	3850	2007	3724	54	69	16539
Люты	5106	3358	1748	3275	36	47	17710
Сакавік	4774	3122	1652	3041	51	30	17970
Красавік	3999	2654	1345	2566	43	465	17446
Май	2975	1998	977	1934	39	25	17702
Чэрвень	5508	3740	1768	3604	67	69	14609
Ліпень	5147	3569	1578	3505	19	45	8874
Жнівень	3703	2615	1088	2515	73	27	7628
Верасень	4020	2870	1150	2825	21	24	5136
Кастрычнік	1695	1247	448	1181	36	30	2959
Лістапад	1065	751	314	713	17	21	2118
Снежань	975	692	283	642	33	17	3008
Усяго:	44 824	30 466	14 358	29 528	489	449	3008

ГАРФ, Ф.Р-9415, оп.3, д.1445,

лл.117, 118,121,124,125,126, 129,

130, 131, 132.

Дадатак № 14.

Звесткі аб ходзе рэпатрыяцыі асоб польскай і яўрэйскай нацыянальнасцей з БССР у ПНР за студзень-каравік 1959 г.

Месяц	Выдана пасведчанніў дарослым і дзецям	У тым ліку		У ліку дарослых, атрымаўшых дазвол на выезд за мясца			на разгледжаныя хатадніцтв .
		дарослым	дзецям	памякаў	яўрэйў	Членаў сямей іншых нацыянальна сцей	
Студзень	3283	2306	977	2219	35	52	1057
Люты	3751	2535	1216	2394	72	69	110
Сакавік	1369	930	439	827	74	29	-
Кравік	1390	956	434	896	25	35	3
Усяго:							

ГАРФ, Ф.Р-9415, оп.3, д.1445, лл.132-138.